ВСЕСВІТ

N4 1964

НЕЗАБАРОМ У „ВСЕСВІТІ“

ДЖОН СТЕЙНБЕК.
ОПОВІДАННЯ РІЗНИХ РОКІВ.

Оповідання одного з найвідоміших письменників сучасної Америки, лауреата Нобелівської премії Джона Стейнбека, написані в різних стилях, — романтичному, реалістичному, сатиричному, — доповнять знайомство читача з багатогранною творчістю видатного письменника, який майстерно змальовує людські почуття — кохання і ненависть, мужність і страх, радість і тугу — на широкому соціальному тлі американського життя.

ФРЕД УНГЕР.
„ЧЕРВОНЕ ДОМІНО“ Пригодницька повість.

На великому підприємстві в Лейпцігу створюється машина нової конструкції.

Про це дізнаються вороги. Шпигунська організація у Франкфурті, за спиною якої стоїть американська розвідка, відряджує двох найдосвідченіших агентів до Лейпціга для здійснення економічного шпіонажу. Їхнє завдання — викрасти всі креслення і вивести з ладу вже змонтовану машину. Хто ж працює на ворога?..

ВІЛЛІ ВАЛЬФРІДССОН.
„БРОДЯГА“ Роман.

Герой роману «Бродяга» демобілізувався з армії й намагається знайти своє місце в житті. Криза і депресія в такій класичній буржуазній країні, як Швеція, паралізувала всю її економіку. З півночі на південь і з півдня на північ ідуть натовпи безробітних. Тим, хто не хоче красти, доводиться жебрувати або вмирати з голоду. На своєму важкому шляху герой роману зустрічає багатьох змучених, як і він, людей, проте в кожного з них у душі є щось світле, тепле. Вони страждають, але не втрачають своєї людської гідності.

ПАВЕЛ СПАСОВ.
„ГРІХОВНА ЛЮБОВ ЗОГРАФА ЗАХАРІЯ“ Повість.

В цій повісті сучасного болгарського письменника Павла Спасова йдеться про незбориму силу великого людського кохання.

ДИМИТРІС ХАДЗІС.
„ВЧИТЕЛЕВА ДУХІВНИЦЯ“ Повість.

Невелике грецьке містечко до краю схвильоване смертю шкільного вчителя. Чому ж на похорон цієї непомітної людини вийшло мало не все місто? Річ у тім, що всі свої багаторічні заощадження вчитель відписав... Кому? Саме це запитання не дає спокою місцевим жителям. Адже тут усі знають, що у вчителя немає жодної близької людини на цілім світі.

Прогресивна грецька критика визнала сатиричну повість Димитріса «Вчителева духівниця» найкращим твором року.

НЕЗАБАРОМ У „ВСЕСВІТІ“

№ 4 (70) КВІТЕНЬ 1964

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

94 РОКИ ТОМУ НАРОДИВСЯ ВЕЛИКИЙ ЛЕНІН

ПЕТЕР ГУХЕЛЬ. **У Разливі.** Вірш. 4

Петер Гухель (нар. 1903 р.) — сучасний німецький поет, лауреат кількох літературних премій. Його вірші друкувались у багатьох антологіях та журналах.

ПРАПОРОНОСЕЦЬ МИРУ І ДРУЖБИ МІЖ НАРОДАМИ 5

До 70-річчя з дня народження Голови Ради Міністрів СРСР, першого секретаря Центрального Комітету КПРС Микити Сергійовича Хрущова.

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ, ДРАМАТУРГІЯ

СЕСАР МУНЬОС АРКОНАДА. **Іспанія чудова, але...** 18

П'єса на чотири дії.

Сесар Муньос Арконада (1898—1964) — відомий іспанський письменник-комуніст, поет і драматург. Його перу належать великі соціальні романи «Турбіна» (1930), «Бідняки проти багатіїв» (1933), «Розподіл землі» (1934). Під час громадянської війни в Іспанії 1936—39 рр. Арконада боровся на боці Народного фронту, працюючи воєнним кореспондентом органу Компартії Іспанії «Мундо обреро». Арконада написав також збірку оповідань «Іспанія непереможна» (1943), поему «Долорес» (1945), п'єсу «Річниця» та ін. «Іспанія чудова, але...» — одна з його останніх робіт.

Коли друкувався цей номер «Всесвіту», до нас дійшла сумна звістка про передчасну смерть Сесара Муньоса Арконади.

ЮЗЕФ ОЗГА-МИХАЛЬСЬКИЙ. **Нові поезії.** 52

Вірші відомого польського поета Юзефа Озги-Михальського переклав Микола Упеник, якому незабаром минає 50 років. Ми користаємось з нагоди і щиро вітаємо нашого поета, члена редколегії «Всесвіту», з ювілеєм і бажаємо йому нових творчих успіхів.

У. ШЕКСПІР. **Сонети.** (До 400-річчя з дня народження). 68

ЗАКІЯ СЕЛІМ ДЕРВІШ. **Машини мчать далі.** Оповідання. 78

МАХМУД БАРАКАТ. **Туга серця.** Оповідання. 79

ГЕОРГІ МАРКОВ. **Мужчини.** Роман. (Закінчення). 89

СТАТТІ, НАРИСИ

Н. РИПСЬКА. **Художник німецького пролетаріату.** 47

О. ТЕРЕХ. **Українська шекспіріана.** 71

Т. ВОРОНОВИЧ. **Син Сенегалу.** 130

В. ЛУК'ЯНОВА. **Бехер і українська література.** 133

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. І. Журавська. Леся Українка та зарубіжні літератури; **Хассо Лаудон.** Канікули в Берліні; **Хосе Марія Мендіола.** Розстріляний. 137

ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА 82

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

В. ДОЛИНОВ. **Людина, яку шанував Ленін.** 12

А. ПАШУК. **Він листувався з Марксом.** 14

Під звуки тамтама. 16

Образ великої людини. 46

ГУГО ГУППЕРТ. **Італія, яку я бачив.** 56

Забобон, старий як світ. 66

Нас було п'ятеро. 128

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 150

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

ФРЕНК САЛЛІВЕН. **Містер Арбатнот визначає, що таке кохання.** 147

Френк Саллівен — сучасний американський письменник-гуморист старшого покоління.
Висміюючи заяложені літературні штампи, письменник створив образ містера Арбатнота, що має готову відповідь на будь-яке запитання.

Жартують «Шпількі» 149

МУДРІСТЬ НАРОДНА 55

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 45, 67, 80, 85, 136

До наших читачів. 157

«Весь мир» (на украинском языке).

Головний редактор О. І. Полторацький

Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

Художній редактор М. Я. Коваленко
Технічна редакція Є. Б. Борського

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська, Д. В. Затонський, А. С. Кисіль, О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи 3-20-82.

БФ 01388. Підписано до друку 18/III—1964 р. Формат паперу 60×92. Фізичних друк. арк. 20. Умовних друк. арк. 20. Зам. 0763. Тираж 25450. Ціна 60 к.

Видавництво «Радянський письменник». Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна», Київ, вул. О. Довженка, 1.

В. І. ЛЕНІН

Барельєф, створений французьким робітником-металістом **Едуардом Трібу.**

ПЕТЕР ГУХЕЛЬ

У РАЗЛИВІ

Північне літо. Марить очерет,
Коли земля світанком зашепоче,
Та шепіт цей ще глушать звуки ночі;
Тоді злітає стриж у перший лет
І власної полохається тіні
На озерця спокійнім мерехтінні.
Тут, де береза й вільха обнялись,
Де уночі туман лежить на всьому,
Стояв курінь з галуззя і соломи,
І в нім товариш Ленін жив колись,
Немовби вартував болото й ліс.
Сокиру з казанком, косу з пилою,
Запасець хліба й солі мав з собою.

Північне літо. Щойно схід яснів,
Як прибував гонець із Петрограда:
Тут Ленін рятувавсь від шпигунів,
А там його вказівка і порада
Були потрібні. Ленінські думки-
Дороговкази. Він ще потемки
Вставав, коли чорніли високості,
І коло вогнища, під шелест трості,
Писав, писав, тримаючи перо
В руці, яка від холоду німіла,
А очі людям зичили добро,
І з них любов і мудрість променіла.
Стояв курінь над сонним озерцем,
І грались тихі верби з вітерцем.
Він скромно жив: столом пеньок служив —
Зразок найкращий лісової меблі.
Йому світило сонце з-за кущів,
Він хмиз ламав у вечори нетеплі.
Для селянина, що його зустрів
Він серед лісу однієї днини,
Косив траву високу, як умів,
І для сушіння лаштував жердини.
Він працював, щоб мала дітвора
Хоч молоко й не так голодувала.
Була ж тоді украй тяжка пора —
Уся країна злиднів зазнавала.

Зотліло літо з гуком громовим,
І хмари білі в небі не тяглися,
І вогкість піднялася з драговин,
І холодом війнуло з пітьми лісу.
Чи хтось іде? То чути ночі крок,
Що вересневим простором прямує.
Підкинув хмизу він під казанок —
Уся Росія в Леніна гостює.
Прийшли та посідали навкруги:
Кубанський селянин-бідак з сохою,
Мисливець із суворої тайги,
Плотар волжанин з долею лихою.
Ніхто із них не пише, не чита,
Але вони — він чує — з уст в уста
Передають його Квітневі тези...
Осінній вітер торсає берези.
Щоб сіно з лісу взяти, селянин
Вернувсь туди, коли минуло літо.
Здивовано в курінь заглянув він:
Де ж той, хто помагав йому косити?
Ось на траві, покладена в куток,
Його коса, загорнута в солому,
Он висить закоптілий казанок.
І селянин в безладді лісовому
Ходив і кликав. Та дарма усе:
Лише луна звучала в тиші ранній.
Тягнувся в небі караван гусей,
І шелестіли крила їх в тумані.

Преславний Жовтень залишивсь навік
Для всіх племен землі дороговказом.
Коли його святкуєм кожен рік,
За радісним столом зібравшись разом,
І славимо майбутній світлий час,
І мир, який обороняє нас,
І ті плуги, що орють наші ниви,
Згадаймо дорогі далекі дні,
Колись прожиті Леніним в Разливі,
Над сонним озерцем, у курені,
Де друзі берегли його дбайливі!

З німецької переклав
Марко ЗІСМАН

17 квітня 1964 року — 70 років з дня народження видатного діяча міжнародного комуністичного руху, невтомного борця за мир, вірного ленінця, Голови Ради Міністрів СРСР, Першого Секретаря Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу Микити Сергійовича Хрущова.

На трибуні XIV сесії Генеральної Асамблеї ООН.

«Радянський уряд, керуючись у своїй зовнішній політиці принципом мирного співіснування держав, виступає за мир і дружбу між усіма народами. Мета нашої внутрішньої політики — єдина, і полягає вона в тому, щоб створити життя, гідне найкращих ідеалів людства. Наш семирічний план пройнятий духом миролюбності, піклуванням про благо і щастя народу. Мета нашої зовнішньої політики — єдина і незмінна — відвернути війну, гарантувати мир і безпеку для своєї країни і для всіх країн».

М. С. Хрущов

ПРАПОРОНОСЕЦЬ МИРУ І ДРУЖБИ МІЖ НАРОДАМИ

В ці дні минуло сімдесят років з дня народження Глави Радянського уряду, Першого секретаря Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу Микити Сергійовича Хрущова, людини й державного діяча, з чиїм іменем пов'язані грандіозні історичні звершення радянського народу — будівника комунізму.

Для мільйонів трудящих цілого світу ім'я стійкого марксиста-ленінця, невтомного борця за мир М. С. Хрущова асоціюється з успіхами комуністичного будівництва в нашій країні, з їхніми надіями на світле, мирне майбутнє. В яку б країну не приїздив Микита Сергійович, десятки тисяч людей, зустрічаючи його, скандують: «Хрущов—Мир—Дружба!»

На героїчному Острові Свободи, в шкільному інтернаті імені героя революції Сіро Родондо радянський кореспондент спостерігав таку сценку. Учитель ставив запитання: «Чиї ви діти?» А учні хором відповідали: «Фіделя». — «Чиї онуки?» — «Микити». — «Хто ви?» — «Соціалісти». — «Ким ви будете?» — «Комуністами».

Хрущов — Мир — Комунізм... Радянським людям потрібен мир, вони будують комунізм. Генеральною лінією зовнішньої політики Радянського Союзу став проголошений В. І. Леніним принцип мирного співіснування держав з різним соціальним ладом. Ленінська зовнішня політика Радянського уряду, очолюваного М. С. Хрущовим, — політика, яку підтримують усі народи, — здобуває дедалі нові перемоги на світовій арені, збільшує і зміцнює лави прихильників миру і соціалізму.

«З кожним днем життя підтверджує правильність здійснюваної Комуністичною партією й урядом СРСР політики мирного співіснування держав з різним соціальним ладом, — каже Перший секретар ЦК БКП, Голова Ради Міністрів Народної Республіки Болгарії Тодор Живков. — Навряд чи треба говорити про те, що ця лінія спрямована також на зміцнення й згуртування міжнародного комуністичного й робітничого руху.

Ми не можемо не підкреслити заслуги Микити Сергійовича Хрущова в здійсненні цієї лінії. Народи вважають товариша М. С. Хрущова великим борцем за мир, свободу й соціальний прогрес».

Останнє десятиріччя позначене великими історичними подіями в житті Радянської країни, в усьому міжнародному комуністичному русі.

Прийнявши історичні рішення XX і XXII з'їздів КПРС, велику Програму побудови комунізму в Радянському Союзі, КПРС та її Центральний Комітет на чолі з товаришем М. С. Хрущовим зробили новий великий подвиг у творчому розвитку марксизму-ленінізму, дали могутній поштовх піднесенню міжнародного комуністичного руху.

Титанічна діяльність нашої партії вивела Радянську країну на нові рубежі комуністичного наступу. Соціалістична економіка піднялася на вищий ступінь, радянська наука і техніка вразили весь світ своїми грандіозними успіхами.

Радянський Союз виступає на чолі усього прогресивного людства, як натхненник боротьби за мир, як надійний захисник безпеки і незалежності народів світу.

Згадаємо мудрі зовнішньополітичні акти Глави Радянського уряду, що неодноразово зводили нанівець спроби імперіалістів надягти колоніальне ярмо на арабські країни, допомогли героїчній Кубі захистити свої революційні здобутки, а під час карібської кризи 1962 року врятували людство від воєнної катастрофи.

Світ без воєн — це, передусім, світ без зброї. Боротьба соціалістичних країн, миролюбних народів усього світу за роззброєння має довгу історію. Але особливого розмаху та значення вона набула після того, як у вересні 1959 року на XIV сесії Генеральної Асамблеї ООН М. С. Хрущов вніс пропозицію про загальне й повне роззброєння. В умовах напруженої міжнародної обстановки висунута Радянським Союзом програма мала величезне значення для збереження миру, вона дістала схвалення всіх народів і стала для них дороговказом у боротьбі за мир.

І ось підтримувана всім прогресивним людством невтомна діяльність товариша Хрущова принесла нові плоди: 5 серпня 1963 року в Москві був підписаний Договір про часткову заборону випробувань ядерної зброї.

З почуттям великої гордості й радості зустріли цю перемогу сил миру мільйони людей в усіх країнах. На адресу Радянського уряду та його глави М. С. Хрущова надходили численні листи й телеграми, в яких люди доброї волі вітали підписання Московського договору.

«Шановний пане Хрущов, — писав італійський промисловець Пієро Саворетті, — від себе особисто й від італійських фірм, які я репрезентую, я хочу поздоровити Вас з найбільшим досягненням нашого часу — підписанням Договору про заборону ядерних випробувань. Ви висловили прагнення всього людства до миру й ще раз показали себе великим борцем за мир в усьому світі».

Президент коледжу в Мічігані доктор Отіс Гейтвуд телеграфував: «Вітаю Вас за Вашу ініціативу в боротьбі за заборону випробувань ядерної зброї. Ваше ім'я назавжди залишиться в історії. Дякую Вам за великий внесок у справу захисту миру».

Весь світ вітає тепер нову мирну ініціативу М. С. Хрущова — заклик до урядів усіх країн укласти міжнародну угоду про відмову від застосування сили для вирішення територіальних питань. Людство побачило в цій пропозиції Глави Радянського уряду новий важливий крок, спрямований на оздоровлення всієї міжнародної атмосфери.

Важко назвати такого видатного державного і політичного діяча сучасності, з яким би не зустрічався Микита Сергійович. І кожна така зустріч привертає до себе увагу цілого світу. Вміння знаходити конструктивну основу для переговорів, готовність шукати все, що зближує різні країни, повага до інтересів всіх народів — великих і малих — здобули М. С. Хрущову загальну шану світової громадськості.

Ці якості сполучаються у Микити Сергійовича з непохитною позицією захисника корінних інтересів Радянської країни, справи миру і соціалізму. Це зразок ленінського поєднання твердості і гнучкості в проведенні зовнішньої політики. М. С. Хрущов завжди рішуче, з принципових ленінських позицій відстоює правоту нашої справи, яскраво і переконливо стверджує переваги соціалізму і комунізму.

Чудово сказав про Микиту Сергійовича Фідель Кастро: «Він прекрасний керівник, що має виняткові якості керівника; я захоплююся цими його здібностями, які виявляються в усьому. Крім того, його розум поєднується з іншими необхідними для керівника якостями — юнацьким запалом, юнацьким духом, великою енергією, невтомністю...»

За його самовіддану боротьбу за мир, за його історичні заслуги перед людством народи світу віддячують Микиті Сергійовичу глибокою повагою і теплими почуттями, що йдуть від щирого людського серця. І в день 70-річчя товариша Хрущова трудящі нашої країни, все прогресивне людство зичать йому — прапороносцеві миру й дружби між народами — міцного здоров'я і довгих-довгих років життя.

Слова М. С. Хрущова закликають до миру і дружби між народами

Чехословаччина. М. С. Хрущов на заводі імені В. І. Леніна в місті Пльзені.

«Радянський народ щиро радіє з величезних досягнень своїх чехословацьких друзів у будівництві нового життя».

Польська Народна Республіка. М. С. Хрущов розмовляє з жителями шахтарського селища. Тут, на шахті «Моджеюв», Главі Радянського уряду присвоєно звання почесного шахтаря.

«Взаємовідносини між Польщею і Радянським Союзом — це не просто дружні відносини між державами, що мають спільний кордон. Народи наших країн ідуть до однієї великої мети — вони будують соціалізм і комунізм, будують найкраще і найсправедливіше суспільство на землі».

Зустріч Голови Ради Міністрів СРСР М. С. Хрущова з прем'єр-міністром Індії Дж. Неру.

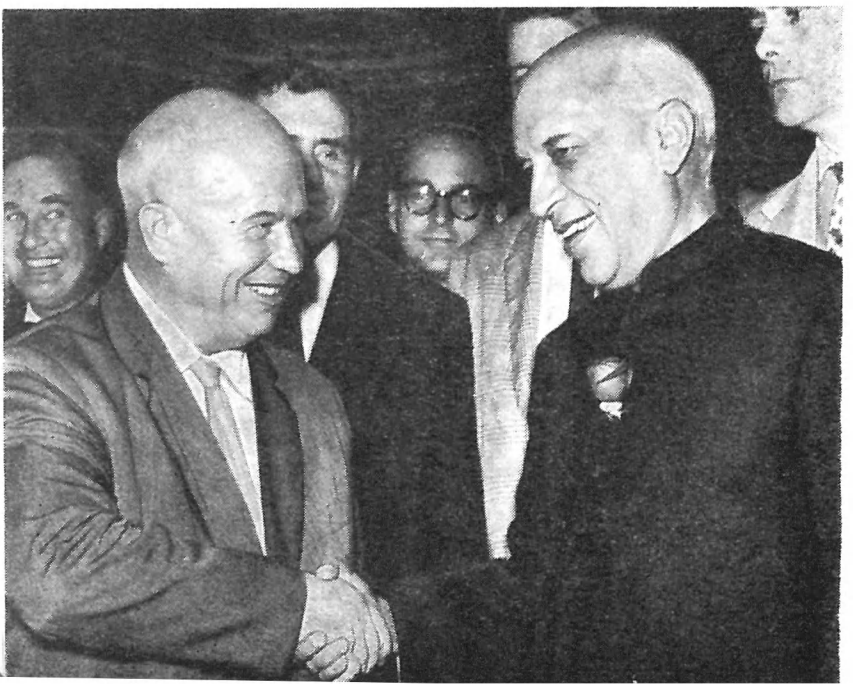

«Хоч віддаль, яка відділяє Радянський Союз і Індію, лишається старою, з кожним роком зростає і міцніє сила, яка не зважає ні на яку віддаль. Ця сила — взаємне прагнення радянського та індійського народів до встановлення повного взаєморозуміння між обома країнами, зміцнення і розвитку дружби між нашими народами. Тепер ми можемо з великим задоволенням сказати, що Індія і Радянський Союз не просто сусіди. Вони стали добрими сусідами і великими друзями».

«Наші симпатії на боці індонезійського народу, який бореться за зміцнення своєї незалежності, за те, щоб бути повновладним господарем у своєму домі, за те, щоб розпоряджатися всім тим, що створено руками індонезійського народу».

Індонезія. М. С. Хрущов і президент Сукарно на вулицях Джакарти.

«Між Радянським Союзом і Афганістаном — високі гори, але вони не розділяють наші народи. Людська дружба може бути вищою від найвищих гір».

Афганістан. М. С. Хрущов на хлібокомбінаті в Кабулі.

Франція. Зустріч М. С. Хрущова з президентом де Голлем.

«Чи треба говорити, що шлях до миру в Європі лежить через союз і дружбу Радянського Союзу і Франції. Буде такий союз — не буде війни в Європі».

Румунська Народна Республіка. М. С. Хрущов, Г. Георгіу-Деж і Г. Маурер на мітингу румуно-радянської дружби у Бухаресті.

«Наша співдружність, співдружність соціалістичних країн, стала великою силою, якій не страшні наскоки імперіалістів. Як би не шаленіли імперіалісти, вони неспроможні змінити той факт, що на картах світу міцне місце займають країни, які будують соціалізм і комунізм».

Болгарія. М. С. Хрущов садить дерево дружби.

«Болгарський народ під керівництвом своєї славної Комуністичної партії та її Центрального комітету на чолі з вірним сином болгарського народу товаришем Тодором Живковим успішно завершує будівництво соціалізму. Радянський народ бажає своєму братові — болгарському народові нових, ще більших успіхів у цій благородній справі».

Австрія. М. С. Хрущов в місті Лінці.

«Радянський народ високо цінить добросусідські відносини з Австрією, з талановитим народом вашої країни. Нам треба ще більше зустрічатись, множити контакти в усіх галузях економіки, культури, науки. І це, безсумнівно, піде на користь народам наших країн, сприятиме зміцненню миру в Європі».

«Кожний розуміє, яке величезне значення для справи миру і міжнародного співробітництва має стан відносин між найбільшими державами світу — Радянським Союзом і Сполученими Штатами Америки. Хіба можна сумніватися в тому, що коли між нашими державами будуть встановлені хороші, дружні відносини, коли нам вдасться налагодити співробітництво в справі забезпечення миру, то мир на землі буде більш міцним і тривким!»

Зустріч М. С. Хрущова з Дж. Кеннеді.

«Ми не хочемо ще однієї світової війни — ми хочемо миру. Радянський народ добився доброго взаєморозуміння з німцями Німецької Демократичної Республіки. Між Радянським Союзом і Німецькою Демократичною Республікою склалися найкращі відносини, зміцнилось переконання, що нам треба не ворогувати, а дружити, і що ця дружба корисна і вигідна обом народам. Радянські люди бажають мати добрі відносини і з німцями Західної Німеччини».

Німецька Демократична Республіка. Жителі Берліна вітають М. С. Хрущова і Вальтера Ульбріхта.

М. С. Хрущов і Фідель Кастро на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН.

«Радянський Союз завжди був і буде разом з революційною Кубою. Ми подавали і будемо подавати їй всебічну допомогу і підтримку в будівництві соціалізму, в захисті її соціалістичних завоювань».

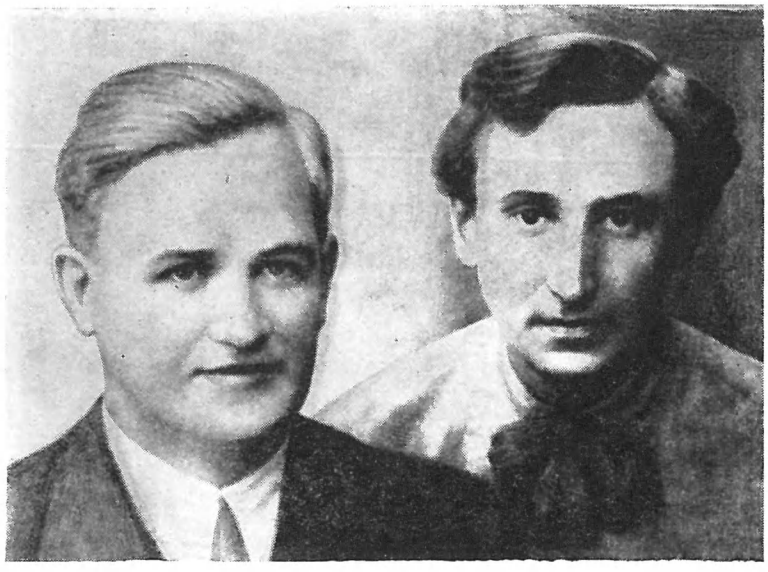

Альберт Ріс Вільямс в Ялті, 1922 рік (справа — автор спогадів В. Долинов).

Людина, яку шанував Ленін

Із Сполучених Штатів надійшло коротке повідомлення: вдова американського публіциста Альберта Ріса Вільямса готує до друку книгу спогадів, написаних ним перед самою смертю, у 1961—1962 роках. Головне в цій книзі — спогади про Жовтневу революцію, про особисті зустрічі з В. І. Леніним.

Це коротке повідомлення з новою силою нагадало нам про самого автора книги, Альберта Ріса Вільямса — великого і щирого друга нашої країни, учасника російської революції, людину, яку добре знав і глибоко поважав В. І. Ленін.

Була осінь 1922 року. В Ялті, в парку, який місцеві літератори жартома називали тоді «будинком творчості», майже щовечора збиралися поети, письменники, журналісти. Всі вони групувалися навколо редакції газети «Ялтинские известия». Читалися нові вірші, точилися довгі дискусії про місце літератури в революції.

Одного разу хтось з наших товаришів привів з собою незнайому людину. Це був високий, кремезний чоловік з відкритим приємним обличчям, трохи засмаглим від щедрого кримського сонця.

— Це американський мільйонер Вільямс, — прошепотів хтось, — він вивчає у нас російську мову...

Американський мільйонер! Це було дуже цікаво. Однак зовнішній вигляд гостя, його щира привітна посмішка аж ніяк не відповідали нашій уяві про американських мільйонерів.

Ми познайомилися з Вільямсом. І той, кого вважали мільйонером, виявився сином американського шахтаря з Каліфорнії, відомим публіцистом, людиною надзвичайно освіченою і розумною. Вперше він побував в нашій країні у буремні 1917—1918 роки. Тепер він привіз дві свої книги. Вони призначалися для В. І. Леніна, але автор соромився їх відправляти. Він побоювався, що не зумів як слід написати про російську революцію.

Ці книги були написані під час першого перебування Альберта Ріса Вільямса в нашій країні. Повертався він додому, у Сполучені Штати, складним шляхом через Японію. У Владивостоку американського публіциста схопили білогвардійці. Він ледве уникнув розправи і, з надзвичайними труднощами, після дивовижних пригод, зумів вирватися звідти. Допомогли йому в цьому владивостоцькі більшовики, вони ж і зібрали гроші на дальшу путь.

Звичайно, рукописи, нотатки, різні матеріали — все загинуло під час арешту. Вільямсу довелося по пам'яті відновлювати написане в Росії. Коли, нарешті, ці книги вийшли з друку у Сполучених Штатах, інтерес

до них був величезний. То були книги, які стали популярними й у нас — «Ленін — людина і його справа» і «Крізь Жовтневу революцію».

І ось ця людина у ялтинському парку. Вільямс непогано вже володів російською мовою. Надзвичайно скромний у всьому, він тоді нічого не сказав про те, що у вивченні мови йому допомагав сам В. І. Ленін.

Ось що він писав потім у своїй книзі спогадів.

1 січня 1918 року В. І. Ленін виступив в Петербурзі з палкою промовою перед бійцями першого загону Червоної Армії, що відправлялися на фронт. Коли Ленін закінчив говорити, головуючий Подвойський оголосив, що слово надається «американському товаришеві».

Альберт Ріс Вільямс видерся на броньовик, з якого тільки-но виступав Володимир Ілліч. Він побачив перед собою обличчя людей, освітлені полум'ям смолоскипів. Йому стало ніяково. Але раптом почувся голос Леніна:

— Нічого, говоріть англійською мовою. А я з вашого дозволу буду перекладати.

Але Вільямс почав по-російськи, хоча говорити йому було дуже важко. І кожного разу, коли він з великими труднощами підшукував потрібне слово, Володимир Ілліч, посміхаючись, підказував йому.

Коли Вільямс зустрівся з Леніним, Володимир Ілліч подав йому дуже цінні поради відносно найефективнішого вивчення російської мови. Вільямс особливо запам'ятав пораду Леніна постійно і з усіма практикуватися.

Напевне, оце прагнення Альберта Ріса Вільямса вдосконалювати свої знання з російської мови й привело його в Ялті в наше товариство поетів і журналістів. Наш американський друг часто відвідував редакцію «Ялтинских известий». Ми його називали Альбертом Давидовичем.

Дехто пише про «розкотистий бас» Вільямса. Але ми знали його завжди спокійним і стриманим. Лише іноді, коли був чимось схвильований, Вільямс трохи підвищував свій голос. Одного разу хтось з тодішніх декадентствуючих поетів зневажливо висловився про Пушкіна. Вільямс страшенно обурився:

— Як він може таке говорити? Пушкіна високо цінує Ленін!

Взагалі, Ленін був для Вільямса високим авторитетом у всьому.

Американський публіцист, якому тоді вже минуло 40 років, дуже тягнувся до молоді. Він часто їздив з нами на літературні вечори, диспути, зустрічі з молоддю. А треба нагадати, що Вільямс був тоді тяжко хворий. Коли Вільямс виступав, він завжди просив когось стежити за його промовою, відмічати помилки у вимові російських слів тощо.

Іноді, коли його знову і знову просили виступити, відбувався жартом:

— Я хочу ще багато сказати, але добре пам'ятаю російське прислів'я: «слово — срібло, мовчання — золото».

Але коли йшлося про нашу країну, про нашу революцію, Вільямс ніколи не мовчав. Понад триста разів виступав він перед трудящими Радянської країни. Історія зберегла його полум'яні промови з трубини Всеросійських з'їздів Рад, виступ у Михайловському манежі.

Вільямс не лише своїм словом і пером публіциста захищав нашу революцію, а й брався до зброї. За схваленням Леніна Вільямс записався до лав Червоної Армії, а потім організував Інтернаціональний загін для захисту революції.

Не мовчав Вільямс й у Сполучених Штатах. У лютому 1919 року, після повернення з Радянської Росії, Вільямса і його дружину Люсіту викликали у знамениту тоді сенатську комісію Овермена. То було щось подібне до горезвісної комісії Маккарті. Американські сенатори обвинуватили Вільямса і його дружину у протегуванні «червоним терористам». Їм погрожували різними карами. Та Вільямса не залякали ці погрози, він не відмовився від своїх переконань.

— Мозолясті руки робітників і селян біліші за брудні руки привілейованих дам і панів! — сказав він.

Все своє життя Альберт Ріс Вільямс залишався непохитним і вірним другом Радянського Союзу. Він приїздив до нас ще п'ять разів і кожного разу, повертаючись у Сполучені Штати, привозив американському народові правду про наше життя, про наші досягнення. В роки другої світової війни Вільямс гнівно виступав проти фашизму.

1959 року Альберт Ріс Вільямс у супроводі своєї дружини Люсіти приїхав до Радянського Союзу на лікування. Він відвідав Горки. Серед книжок, які читав і вивчав В. І. Ленін, Вільямс з великою радістю побачив свої твори. Це були ті самі видання англійською мовою, які Вільямс у 1922 році не наважувався послати Леніну.

До останніх днів свого життя (він помер 27 лютого 1962 року) Вільямс підтримував дружні зв'язки з нашою країною, листувався з багатьма радянськими людьми.

...Кожен, кому пощастило особисто знати Альберта Ріса Вільямса, з глибокою повагою згадують цю чудову людину і борця. Минуло багато років, а здається, що й досі відчуваєш міцний потиск руки нашого вірного американського друга, потиск руки, яку щиро тиснув Володимир Ілліч Ленін.

В. ДОЛИНОВ

А. ПАШУК

ВІН ЛИСТУВАВСЯ З МАРКСОМ

В історії революційного руху (70—80 рр. XIX ст) на Україні гідне місце посідає видатний український учений і публіцист Сергій Андрійович Подолинський. Його творчість охоплює широку проблематику, пов'язану з розвитком суспільства, філософією, політичною економією, з розвитком робітничого руху, соціалізму і т. д. С. Подолинський перебував під впливом ідей марксизму, активним пропагандистом яких він став у 70—80-х рр. XIX ст. на Україні.

Закінчивши в 1871 р. Київський університет, С. Подолинський їде закордон. Він вивчає медицину в Парижі, Цюріху і, нарешті, у Вроцлаві 1876 року захищає докторську дисертацію. Перебування закордоном і глибока обізнаність з міжнародним робітничим рухом відіграли неабияку роль в його революційній діяльності.

Познайомившись з російською і українською революційною молоддю, що гуртувалася в Цюріху, український вчений взяв активну участь в її діяльності: в комплектуванні громадської бібліотеки, в підготовці, організації і виданні журналу «Вперед!» Він був в цій справі правою рукою П. Л. Лаврова.

С. Подолинський поставив також питання про участь в організації і виданні журналу передових представників слов'янських народів і висунув ідею створення громадської слов'янської бібліотеки, тобто загальнослов'янського соціалістичного центру у Відні.

Ці плани мали на меті зблизити і взагалі об'єднати на засадах інтернаціоналізму всі прогресивні й революційні сили слов'янських народів. Невипадково український вчений обрав для цієї читальні Відень — адже під ярмом Австрійської імперії перебувало чимало слов'янських народів, а у Відні вчилося багато представників слов'янської молоді. Проте ціла низка причин перешкодила йому здійснити ці задуми.

На початку 1875 р. Подолинський висунув ідею створення українського революційного закордонного журналу і взагалі видавництва. «Нашою найближчою метою..,— писав він В. Смирнову 14 травня 1875 р., — є організація закордоном правильного органу народних книг, а далі також народного журналу. Останнє, звичайно, є мета дуже трудна, нездійсненна раніше, як через рік або два». Цю ж думку підкреслює вчений і в листі від 12 травня 1875 р. «При першій можливості ми заведемо закордонну робітничу, тобто народну, газету, і тоді, звичайно, справи підуть значно краще. Те ж, звичайно, відноситься і до видання народних книг».

Оскільки ж організація закордонного журналу чи газети була поки що складною справою, то, не гаючи часу, Подолинський разом з галичанином О. Терлецьким у 1875 р. організував у Відні перше українське закордонне видавництво революційної і соціалістичної літератури — т. зв. «нелегальних метеликів», які були видані у друкарні болгарина Янка С. Ковачева. До них належать: «Парова машина» і «Про багатство та бідність», написані Подолинським, «Правда» — перероблена ним російська «Хитрая механика» і «Правдиве слово хлібороба» Ф. Волховського.

Про заснування згаданого журналу український вчений вів переговори з М. Драгомановим, в Києві з «старою Громадою» і «молодою Громадою», в Галичині, зокрема, з прогресивними галичанами в Станіславі, у Відні.

Привертає увагу той факт, що до створення українського революційного журналу і взагалі видавництва Сергій Андрійович хотів залучити представників слов'янських народів. «Якщо це Вас не затруднить особливо, — писав він до В. Смирнова 4 червня 1875 р., — і якщо Ви маєте на це можливість, то пришліть мені рекомендації в Кроацію і Сербію, напр., до редакторів соціалістичних газет або взагалі до кого б то не було із сербських соціалістів. Справа в тому, що ми воліли б друкувати наші видання не в Швейцарії або Англії, а у Венгрії і Сербії, якщо це можливо в тамошніх цензурних умовах... Якщо Ви знаєте яких-небудь соціалістів в Далмації і Чорногорії, то пришліть, по крайній мірі, прізвища, тому що це для мене дуже цікаво». Результатом цих зусиль було заснування женевської «Громади».

Про широкі зв'язки С. Подолинського з прогресивними діячами слов'янських народів свідчить також його лист до Лаврова, написаний з Женеви 3 липня 1880 р., коли він брав активну участь у виданні «Громади» (1880—1881 рр). «Будьте так добрі, — звертається він до Лаврова, — якщо можна, пришліть мені адрес Тодоровича. Через дві неділі думаю їхати в Румунію і Галичину. По дорозі буду і в Сербії і дуже бажав би мати від Тодоровича декілька адрес його товаришів».

Беручи якнайактивнішу участь в революційній діяльності «цюріхської колонії» російської і української молоді, український вчений водночас знайомиться з революційним міжнародним робітничим рухом, з ідеями соціалізму, зокрема, з ідеями марксизму. Ще в 1870 р. в гуртку М. І. Зібера в Києві він познайомився з ідеями марксизму, викладеними в «Капіталі». З того часу і почалося глибоке вивчення ним творів К. Маркса і Ф. Енгельса. Так, у листі до Лаврова від 16 червня 1872 р. Подолинський писав: «...взявся знову до читання Маркса, на цей раз в російському перекладі». Отже, раніше він читав твори Маркса в оригіналі.

Влітку 1872 р. Сергій Андрійович познайомився в Лондоні за допомогою Лаврова з К. Марксом і Ф. Енгельсом. Між ними встановлюються дружні відносини, вони листуються.

Про зв'язок С. Подолинського з діячами міжнародного робітничого руху свідчить ще один переконливий факт. 2—7 вересня 1872 р. в Гаазі відбувся 5-й черговий Конгрес I Інтернаціоналу, в роботі якого взяли участь К. Маркс і Ф. Енгельс.

На його засіданнях бував і Подолинський. Власне їдучи до Росії в справі журналу «Вперед!», він спеціально обрав маршрут через Бельгію, щоб, як він писав Лаврову ще 23 липня 1872 р., побувати на Конгресі I Інтернаціоналу. Він дуже активно цікавився справами і ходом конгресу, мав численні розмови з делегатами.

На початку 1878 р. С. Подолинський разом зі своєю дружиною виїхав закордон і оселився в Монпельє, на півдні Франції. Він надрукував закордоном ряд наукових творів, серед яких «Очерк развития Международной Ассоциации рабочих» («Вперед!» 1873—1874), «Ремесла і фабрики на Україні» (1880), «Життя і здоров'я людей на Україні» (1878), «Украинцы-социалисты в Австрии» (вид. «Общее дело» 1880, № 38) та ін.

В цих працях Подолинський на основі вчення К. Маркса і Ф. Енгельса дає глибокий аналіз розвитку капіталізму на Україні, викриває експлуататорську суть капіталістичного суспільства, захищає ідеї марксизму від нападок і перекручень з боку буржуазних і дрібнобуржуазних ідеологів і опортуністів, досліджує історію розвитку міжнародного робітничого руху.

Свої твори він вміщав також і в закордонних журналах, друкував іноземними мовами (французькою, італійською, німецькою, сербською), брав участь в наукових конгресах.

В листі до К. Маркса від 18/30 березня 1880 р. С. Подолинський писав, що пересилає йому свою працю, яку написав під впливом «Капіталу».

Ця праця видалася К. Марксові настільки оригінальною і важливою, що він попросив Ф. Енгельса висловити свою думку про неї. Зробивши критичні зауваження, Ф. Енгельс водночас вказав на цінне відкриття українського вченого, яке полягає в тому, що людська праця може довше утримувати на поверхні землі сонячну енергію, ніж це було б без неї.

Інтерес до творів С. Подолинського настільки зріс, що, наприклад, у Франції публікували французькою мовою й ті його роботи, які раніше вийшли мовою українською, зокрема з серії «нелегальних метеликів». В листі до Лаврова від 4 червня 1880 р. вчений писав, що Малон, з яким він перебував у приятельських відносинах і який видавав журнал «Ревю сосіаліст», просить для цього журналу «Хитру механіку» і що вже «вийдуть там же у вигляді белетристики «Парова машина» з додатком і «Про багатство та бідність».

С. Подолинський був один з представників прогресивних сил на Україні в 70—80-х роках XIX ст., який знайомив західно-європейську громадськість з соціалістичною думкою на Україні, з боротьбою українського народу за своє визволення.

м. Львів.

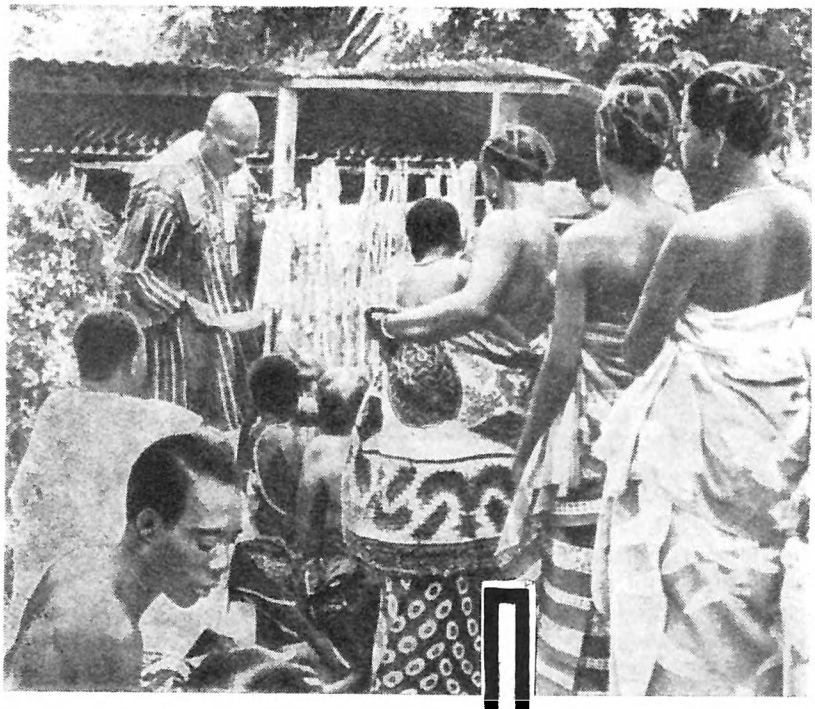

Черга до «лікаря».

Під звуки тамтама

Маленький пацієнт напевне не дуже довіряє цій страшній людині.

Лунають перші ледве чутні ритмічні удари тамтама, і жінка в строкатому вбранні повільно починає танцювати. Вона то опускається на землю, то знову схоплюється. Потім удари тамтама посилюються, стають все частішими. Жінка також пришвидшує свої дивні рухи і поступово доходить до повної нестями. Та раптом западає тиша. Музика обривається, і вкрай виснажена жінка падає в обійми знахаря. Той з кам'яним виразом обличчя дивиться на олтар, тільки очі його весело поблискують. В них можна прочитати задоволення і тріумф. Його «олтарний день», який святкується щороку, знову зібрав багато людей. А скільки тут подарунків! Чимало овець, кіз, котів і одного собаку поклали вони сьогодні на забризканий кров'ю олтар. Злих духів загнали в труп собаки, який потім поховають...

Знахарів, як і раніше, в Африці сила-силенна. В їх «лікарнях» — простих солом'яних хатах — стоять барабани, до країв наповнені грішми. Пацієнти, які справжньому лікарю платять од сили 15 шилінгів, без зайвих розмов сплачують знахареві 75. Деякі місцеві «лікарі» роблять непоганий бізнес й на «вихованні» своєї зміни. За

Лікувальних засобів багато. Старий ярмарковий фокус — балансування на кінчику голки — один з місцевих видів психотерапії.

«науку» вони деруть з бажаючого 3000 шилінгів.

Важко сказати, чи справді вірять самі знахарі в свої амулети та заклинання. Взагалі їх можна поділити на два типи: священиків, які «викликають богів або духів», і «справжніх лікувальників», що використовують ліки та медичний інструмент, звичайно, дуже примітивний і в гігієнічному відношенні далеко не бездоганний. Іноді вони користуються обома методами. Деякі з них працювали раніше санітарами або прибиральниками в аптеках та лікарнях і мають, так би мовити, «вищу медичну освіту»... Отак і поєднується в цих чагарникових «лікарнях» сучасна медицина й найтемніше марновірство.

Деякі хворі вирушають у далекі подорожі, щоб дістатися до знаменитого знахаря. Пацієнти просять його не тільки вилікувати від хвороби, а й зробити їх багатими та щасливими. Рибалка приносить для благословення свої сіті, купець просить знахаря помолитися за відкриття вигідного кредиту, вагітна жінка благає зробити її пологи легкими.

Як тільки пацієнт сплачує належні гроші, починається церемонія лікування. Священик відрубує голову півню і підкидає вгору тулуб, який ще б'є крилами. Якщо тулуб падає догори грудьми, значить бог прийняв жертву. У протилежному випадку йому доводиться доплачувати певну суму, і тоді священик повторить спробу вдруге.

Буває й так, що хитрий знахар відсилає хворого до справжнього лікаря, але перед тим здирає з нього плату сповна. Іншому він продає чудодійні ліки, які нібито виготовив сам. Звичайно, з божого благословення. В дійсності ж це пеніцилін або якийсь інший відомий препарат.

Іноді шарлатану-знахареві випадково вдається вилікувати якогось пацієнта. Але такі успіхи приносять більш шкоди ніж користі, бо вони лише підсилюють марновірство.

Колонізатори, що так похваляються своєю «цивілізаторською місією», залишають в Африці жахливу спадщину — темряву, неписьменність. Уряди молодих африканських держав добре розуміють це зло, але забобони, що складалися протягом тисячоліть, не можна знищити за кілька років. Є тільки один вихід: нести в зарості освіту.

І в джунглях африканського континенту точиться зараз боротьба між наукою та марновірством, між пеніциліном та амулетами. Ті, кому добре відома справжня ситуація, не сподіваються швидко закінчити цю війну. Але переможець вже відомий — ним буде наука.

Амулетом тут лікують парив...

...і короткозорість.

А це «аптека».

Це вже інший світ. Студентка з Уганди Макумрі Кідзе вивчає медицину в Лейпцігському університеті імені Карла Маркса. Такі, як вона, дадуть рішучий бій знахарям і шарлатанам.

СЕСАР МУНЬОС АРКОНАДА

Малюнки В. Савадова

Іспанія чудова, але...

П'ЄСА НА ЧОТИРИ ДІЇ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Сеньйора Петра Карбахоса	**— 60 років**
Сеньйор Тадео Фернандес	**— 62 роки**
Сесілія, сестра Петри	**— 69 років**
Фермін Колунга, син Петри	**— 27 років**
Антоньїто, син Тадео і Петри	**— 25 років**
Рехіна, дочка Тадео і Петри	**— 20 років**
Ельвіра, дружина Антоньїто	**— 24 роки**
Ольга Миколаївна, дружина Ферміна	**— 25 років**
Каскабела	**— 18 років**
Ретако	**— 11 років**
Мартін Редондо	**— 62 роки**
Дон Педро Кортес	**— 50 років**
Сеньйор Саусільйо, імпресаріо і піаніст	**— 40 років**
Тітка Каніха	**— 65 років**
Похмурий чоловік	
Поліцейські	

Дія відбувається в наш час в одному з міст на півночі Іспанії.

ДІЯ І.

Повернення на батьківщину

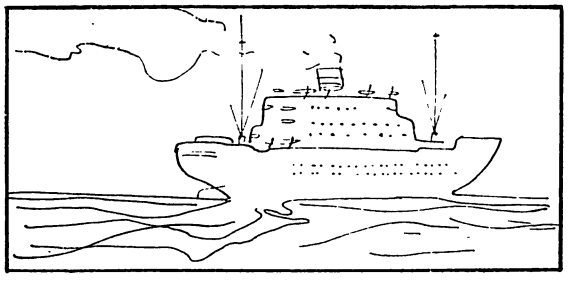

На сцені кіноекран. На екрані — корабель у відкритому морі. Музика.

ГОЛОС ДИКТОРА. Іспанські юнаки й дівчата, яким Радянський Союз надав притулок ще під час громадянської війни в Іспанії 1936—39 років, повертаються на свою батьківщину. Одеса... Святкові прапори на щоглах, прощальні гудки, білі хустки в руках... Схвильовано б'ються серця, сльози туманять очі. Одна половина серця відпливає в море, друга залишається на березі. Прощання веселе й сумне водночас.

Корабель пливе по синьому морю до сяючого середземноморського бар'єра, до іспанських берегів. Після сліз прощання — радість. Зупинка в Стамбулі. В темряві ночі на корабель сідає Похмурий чоловік. Ніхто не помітив його зловісної тіні, але незабаром усі відчули присутність представника Царства темряви, і ніхто не може заснути. І завтра, і післязавтра, і потім — усім здається, що середземноморське сонце якесь тьмяне. Це від присутності людини з Темного царства...

Корабель пливе, пливе. Веселий настрій змінюється тривогою. Там, на обрії, в сяючій далині лежить, як килим на морі, Іспанія.

Чим ближче до неї, тим сильніше хвилюються пасажири. Що чекає їх там? Які нові шляхи простеляться перед ними? Темні? Світлі?

І ось нарешті знову Іспанія... Іспанія... Батьківщина, яку вони двадцять років тому залишили маленькими дітьми під фашистськими бомбами...

Піднімається завіса

На сцені будинок сеньйора Тадео і сеньйори Петри — власників невеличкого кафе «Земний рай». Кімната незвичайна. Вона нагадує галерею, винний погріб, крамницю, склад і навіть трохи контору. Праворуч від глядача, на передньому плані, двері на вулицю, над дверима — дзвінок. Трохи далі, з цього ж боку, поручні старих сходів, що ведуть до кафе. У глибині, в кутку, кілька барил і чанів, на стіні над ними — дерев'яний хрест. А під самою стелею, високо, як у в'язниці, заґратоване віконечко. Ліворуч — ще одні сходи — в будинок. Під сходами, за перкалевими завісками — комірчина; в ній ледве вміщається ліжко. На стінці висить дзеркало, поруч — фото артистів, кастаньєти, гітара, одяг. Ще одні двері ведуть у внутрішній дворик.

Кімната схожа на темне, захаращене горище. На балках під стелею, над барилами, всюди густе павутиння. З балок звисають окороки і низки ковбас. Кілька тапчанів, старий письмовий стіл для грошей, стінна шафа з глиняним посудом, поламані стільці й клишоноге крісло. На одній з стін висить літографія картини Веласкеса «П'яниці». Вона свідчить про те, що в цьому будинку торгують вином. Поряд — табличка: «Найбільша насолода — це випити скляночку кави в «Земному раю» з серцем Ісуса над дверима...»

Посеред кімнати — валізи тих, що недавно приїхали. Тут-таки — рояль в упаковці з дощок, із яких де-не-де вже вийнято цвяхи.

На сцені темрява. Дія починається на світанку. Дзвони в церквах кличуть до ранньої обідні. На сходах, що ведуть у кафе, з'являється Ретако — ще сонний, в одній сорочці, з розкуйовдженим волоссям. Йому трохи страшно, і він щось наспівує, щоб підбадьорити себе. Раптом він наштовхується на валізи — речі незвичні для нього — і лякається.

РЕТАКО. Ой! Що це таке? Невже чорти цієї ночі збудували тут стіну? *(Кличе напівголосно.)* Каскабело! Запали хоча б сірник... Я боюся! *(Прямує до вимикача.)*

В цей час двері з вулиці тихенько відчиняються, і в них прослизає тінь чоловіка, який теж простягає руку до вимикача. Його рука наштовхується на руку хлопчика.

РЕТАКО *(скрикує)*. Ой, мамо!

АНТОНЬЇТО *(він прийшов напідпитку)*. Руки вгору! В кафе злодій! А-а!.. *(Наставляє пістолет на Ретако.)*

РЕТАКО *(переляканий на смерть)*. Я... Я не... я... я... Ретако.

АНТОНЬЇТО. Ретако?

РЕТАКО. Так, хлопчик на побігеньках у сеньйора Тадео.

З цівки пістолета вихоплюється промінь світла — це кишеньковий ліхтарик.

АНТОНЬЇТО. Ах ти, розбійнику!

РЕТАКО *(полегшено зітхає, впізнавши Антоньїто)*. То це ви, сеньйорито Антоніо!. Ну, знаєте, своїми витівками...

АНТОНЬЇТО. Замовкни, щеня! І не подумай... Чуєш? Не подумай роздзвонити моїй матері, коли я прийшов додому! Мовчи мені! На, купи собі... *(Простягає йому монету.)* Держи язик за зубами... *(Дає йому щигля в лоб. Хлопець хапається за голову.)* Мовчи мені! *(Обережно піднімається сходами, спотикається, наспівує.)* Мовчи мені! Мов-чи мені!

На балкон. На балкон —
До коханки у кімнату.
Ну, а одягу на ній,—
Їй же богу, небагато!

Коли Антоніо зникає, Ретако вмикає світло.

РЕТАКО. Ну й налякав мене сеньйорито Антоніо своїми жартами! А сам — ого, як набрався!.. І так — щоночі! *(Дивиться на монету, яку все ще тримає в руці, потім ховає її в кишеню.)* Це для бабусі Каніхи. Нехай, бідолашна, купить собі хліба! *(Уважно розглядає валізи.)* Глянь, а це що таке? Може, цирк приїхав? Подивлюся, чи нема кліток з левами, а то я знов перелякаюсь! *(Кличе, тепер голосніше.)* Каскабело, Каскабело, уже дзвонили до утрені, вставай!

КАСКАБЕЛА *(у комірчині, що під сходами)*. А-а-а-а-а!..

РЕТАКО. Правду я казав. Мабуть, там справді-таки леви...

КАСКАБЕЛА *(вистромляє з-під завісок скуйовджену голову)*. А-а-а-а-а!.. *(Ще не зовсім прокинувшись, запитує.)* Котра година, хлопчику?

РЕТАКО. Година, коли встають бідні і лягають сеньйори. *(Злякано оглядається, притуляє палець до губ.)* Цить!

Каскабела розсуває завіски і на ходу одягається. Це тоненька, граціозна, моторна і вродлива дівчина. Вся вона — веселощі і поезія, порив і мрії.

КАСКАБЕЛА. «Бідні, бідні»... Але в кожного бідняка є хвилини, коли він може стати багатим. Ти не віриш? Ось ми з тобою бідні, як церковні миші. А за хвилину будемо багатими. Звичайно, лише на кілька хвилин... Незабаром сюди спуститься сеньйор Тадео *(копіює його жестами)*: «Гей, гей, до роботи! Лінощі — мати всіх пороків!» Потім прибіжить сеньйора Петра *(копіює її)*: «Ледарі, ви не заробляєте на той хліб, який жерете!» *(Дає Ретако щигля.)* А потім прийде ота ханжа сеньйора Сесілія з чотками *(перекривлює її)*, і тоді... тоді всьому край... Ми знову станемо бідними!

РЕТАКО. Може, й справді буде так, як ти кажеш, Каскабело, але і коли я бідний і коли «багатий», кишені в мене однаково порожні, і я мушу терпіти побої хазяйки і що-

ночі спати під прилавком... А я ж так боюся пацюків, якби ти тільки знала!..

КАСКАБЕЛА. Але ж тепер, дурненький, ми тут самі і можемо уявляти себе ким завгодно. Дивись, хіба ти не бачиш? *(Показує на валізи.)* Це мій багаж. Я — Каскабела, принцеса цирку, а ти — приборкувач левів, дон Ретако де ла Ретака...

РЕТАКО. Ні, тільки не приборкувач левів, бо я їх дуже боюся!

КАСКАБЕЛА. Гаразд, якщо не хочеш бути приборкувачем, я тебе призначу моїм... помічником!

РЕТАКО. Це мені подобається!

КАСКАБЕЛА. А зараз я тобі покажу, як я виходитиму на сцену. *(Ховається в своїй комірчині.)*

РЕТАКО. А що мені доведеться робити? І що я матиму за свою роботу?

КАСКАБЕЛА *(з комірчини)*. О, ти матимеш повні жмені грошей! А щодо роботи... Її буде менше, ніж у цьому клятому «Земному раю». Ти повинен тільки виходити на сцену й оголошувати мій номер: «Шановна публіко! Зараз ви побачите диво з див, славнозвісну, прекрасну Каскабелу, принцесу цирку!» Повтори, Ретако, бо забудеш!

РЕТАКО. Ну, так я зразу не зможу... Ша... нов...на публіко! Зараз ви побачите — не знаю, яку там...— прекрасну, чи що, і найсимпатичнішу принцесу цирку, донью Каскабелу...

КАСКАБЕЛА. От бовдур! Де це ти бачив, щоб артистки цирку були доньями! *(Виходить з комірчини, наспівуючи якийсь марш. На ній імпровізований костюм артистки цирку. Вона робить жест — вітає «публіку» і починає легко кружляти по кімнаті. Ретако зупиняється захоплений.)*

РЕТАКО *(серйозно, наче дорослий)*. Які чудові піруети!

КАСКАБЕЛА. Тобі подобається? Якщо ні, то ми змінимо декорацію і сцену. Адже це паризький театр «Тріанон-Палас». Ось тут — моя убиральня. В цих ящиках — мій одяг: сто платтів найрізноманітніших розцвіток. Я — відома балерина Каскабела. Дивись, дивись... *(Йде в свою комірчину переодягтися.)*

РЕТАКО *(наївно)*. А я кого зараз граю?

КАСКАБЕЛА. Ти?.. Ти?.. Ти будеш Каскабелільйо, сином Каскабели.

РЕТАКО. Але ж я не хочу бути твоїм сином!

КАСКАБЕЛА. Не хочеш? *(Виходить одягнена, як балерина.)* Тоді знаєш, ким ти будеш, Ретако?

РЕТАКО. Ким? Ким?

КАСКАБЕЛА. Одним з моїх п'ятисот поклонників. Слухай! Ти підійдеш сюди з букетом квітів. Бери! *(Дає йому перевернуту щітку.)* І скажеш мені...

РЕТАКО. І скажеш мені...

КАСКАБЕЛА. Чарівна Каскабело...

РЕТАКО. Чарівна Каскабело...

КАСКАБЕЛА. Ви так чудово танцюєте, що навіть квіти розкривають свої пелюстки і тягнуться до вас, щоб поцілувати.

РЕТАКО. ...До вас, щоб поцілувати.

КАСКАБЕЛА. Але ж почекай, поки я станцюю, дивак ти отакий!

Під звуки пісеньки, яку вона сама наспівує, Каскабела майстерно виконує кілька балетних па. Ретако захоплено дивиться і, коли вона перестає танцювати, підходить до неї з щіткою в руках.

РЕТАКО. Чарівна Каскабело! *(Бурмоче кілька незрозумілих слів.)* Квіти тягнуться до вас і цілують... *(Підносить дівчині щітку.)*

КАСКАБЕЛА. Тьху, як погано пахнуть квіти цього поклонника!

РЕТАКО. Але ж це жарт, Каскабело! Як гарно ти танцюєш! Недарма всі кажуть, що ти будеш відомою балериною. *(З дитячою безпосередністю, благально.)* Послухай, Каскабело! Коли ти підеш з цього дому і станеш солідною дамою, чи візьмеш мене до себе? Я дуже боюся спати на долівці, я так боюся пацюків!.. І, крім того, тут без тебе... Візьми мене з собою! Візьмеш?

КАСКАБЕЛА *(обіймає його)*. Звичайно, візьму. Ти будеш моїм маленьким братиком, ти будеш мізинчиком на моїй руці, ти завжди будеш зі мною... *(Голубить його, хлопець мало не плаче від хвилювання.)*

РЕТАКО. То ти візьмеш мене звідси? Візьмеш?

КАСКАБЕЛА. Тихо! Хтось іде...

РЕТАКО *(зітхає)*. Ох! Ось і скінчилася казка...

КАСКАБЕЛА. Так, ми знову стали бідні!

Каскабела ховається в своїй комірчині і гасить світло. Ретако якусь мить вагається, не знаючи, що робити, бере щітку, але не встигає вийти і ховається перед дощок від упаковки рояля. По сходах спускаються сеньйора Сесілія і Рехіна, що, як і кожного ранку, йдуть до церкви. Сеньйора Сесілія одягнена по-чернечому, в руках у неї чотки і молитовник. Вона досить висока, з лицем відьми, люта, чорна й суха, як головешка. Рехіна — непогана молода дівчина, проте тітка й середовище поступово нівечать у ній все хороше.

СЕСІЛІЯ. Ми запізнимось до меси, і все через те, що ти чепурилася цілих п'ять хвилин! Господь не любить зовнішньої краси, він любить лише красу душі!..

РЕХІНА. Тітонько, ви ж самі учора розбили моє дзеркало, щоб я не дивилася в нього...

СЕСІЛІЯ. А що ж, тобі тільки крутитися перед дзеркалом, байдуже, що до причастя збираєшся!

РЕХІНА *(вдає перелякану)*. Ой, яка ж я дурна! Злякалася валіз мого братика!

СЕСІЛІЯ. Це ангел-хранитель, Рехіно, торкнувся твого плеча.

РЕХІНА. А чому, тітонько?

СЕСІЛІЯ. Бо він тебе попереджає про небезпеку, агнець! Усі ці речі, привезені з Росії, я кинула б у вогнище!

РЕХІНА *(наближається до валіз)*. Навіть рояль привезли! Кажуть, він музикант?

СЕСІЛІЯ. З усіх музикантів найдостойніші люди — це органісти. Не підходь до цих речей, Рехіно... А що, як звідти вискочить диявол?

У цю мить Ретако, не бажаючи цього, робить піччикато на одній струні. Ханжа і племінниця, перелякані, задкують.

РЕХІНА. Ой, що це?

СЕСІЛІЯ. Я ж тобі казала. Відійди! Ми сьогодні поговоримо з падре Паскуале про цього твого напівбратика, який прибув до нас просто з пекла... Та ще й з жінкою. Боже, страшно навіть подумати: вона — росіянка!

РЕХІНА. Ходімо, тітонько, бо запізнимось!.. Мені так страшно!

СЕСІЛІЯ. А в мене навіть мороз пройшов поза спиною. Прости господи, але мені здалося, що за роялем майнув хвіст диявола...

РЕХІНА. А може, тітонько, то був котячий хвіст...

СЕСІЛІЯ. О милостивий боже, змилуйся над нами! *(Хреститься. Рехіна теж хреститься, і вони виходять.)*

Ледве зачиняються двері, як Ретако виглядає з схованки, бере щітку і біжить у кафе. Каскабела теж хапає відро і поспішає на подвір'я.

РЕТАКО. Ну й всипле мені сеньйор Тадео! Уже час відчиняти кафе, а я ще й підлоги не підмітав. Та ще мало не став чортом! *(Тихенько кличе Каскабелу.)* Каскабело! Де ти там?

З подвір'я заходить сеньйор Тадео — худий, плішивий, ріденькі пасма волосся залишились лише на скронях. Незважаючи на похилий вік, він надзвичайно рухливий, завжди жестикулює, і цим нагадує офіціанта.

ТАДЕО. Так я й знав! Кофе не підсмажений, кафе не підметене, вогонь не запалений!.. А Каскабела й Ретако ловлять гав. *(Кричить.)* Каскабело, принеси води! Підлий у вино!

КАСКАБЕЛА *(заходить з повним відром води)*. Хочу вам сказати, сеньйор Тадео, що сеньйора Петра і я іноді вранці робимо навпаки: ми наливаємо трохи вина у воду.

ТАДЕО. Але ж треба знати міру! Один наш постійний відвідувач сказав мені якось: «Але ж, сеньйор Тадео! Виноградники, що дають вино, яке ви продаєте, ростуть, мабуть, не на землі, а на воді,— як очерет!»

КАСКАБЕЛА *(сміючись)*. Він молодець, знає що до чого!

ТАДЕО. Годі базікати! Гей, гей, до роботи! Кожна втрачена хвилина — це втрачена песета! *(Тупцює на місці, нахиляється, щось робить. Підходить до столу, відкриває шухляду, витягує книгу розрахунків. Потім бере з каси гроші. Рахує.)* Мені здається, ця каса не дуже надійна. Якесь мишеня влізає через замок і гризе гроші, мов сир! Каскабело! Ти не бачила, чи не запускав туди лапу сеньйорито Антоніо?

КАСКАБЕЛА. Знайшли в кого питати! От якби йшлося про танці!..

ТАДЕО. О, це не жарти, це дуже серйозно! Можливо, ми складаємо гроші в дірявий мішок...

КАСКАБЕЛА. Мішків і справді тут чимало, і деякі з них справді діряві...

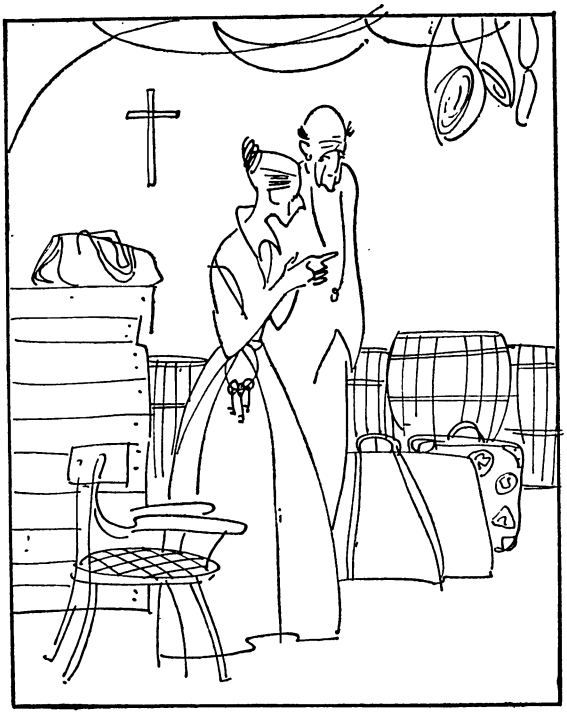

ТАДЕО. Треба буде найняти рахівника, щоб він навів лад у наших фінансових справах. *(Знову тупцює на місці, вимахуючи руками.)* Ми майже розорені! Майже розорені!

На сходах з'являється сеньйора Петра, огрядна й неповоротка жінка, схожа на домогосподарку. На поясі в неї в'язка ключів. Людина вона непогана, але скалічена скупістю, пожадливістю і лицемірством.

ПЕТРА. Тихше! Що це за галас?

ТАДЕО. Розорення! Петро, нам загрожує розорення! А ти знаєш, що це таке? Злидні й ганьба!

ПЕТРА. Тихше! Хазяїн ніколи не повинен кричати про своє розорення. Бо можна втратити кредит, а кредит для комерсанта— те саме, що честь для дівчини. Давай-но потихеньку поговоримо, що там тебе так турбує?

ТАДЕО. Мені здається, у касі знову не вистачає грошей. Я не знаю, що туди надходить, що виходить. Усі запускають туди руку. Так і збанкрутувати недовго, Петро. Більше двадцяти років існує «Земний рай». і ось маєш — банкрутство!

ПЕТРА. Не хвилюйся, Тадео. Якщо є труднощі, ми їх, як завжди, подолаємо. Тільки тихше! І сьогодні особливо! Тихше!

ТАДЕО. Ми не можемо залишатися більше без рахівника!

ПЕТРА. Чим більше людей, тим більше злодіїв.

ТАДЕО. Якщо казати правду, то нашу бухгалтерію повинен вести Антоньїто. Ми дали йому можливість закінчити комерційну школу, а він замість того, щоб працювати, переїжджає з одного міста в друге — дивиться футбольні матчі та пиячить в кабаре!

ПЕТРА. Ну, це вже ти даремно! Таке говорити про своїх дітей! Добре хоч, що ніхто тебе не чує!..

ТАДЕО. Так він же перший запускає руку в касу!

ПЕТРА. Мовчи! Не вистачало ще, щоб ти прилюдно назвав його злодієм.

ТАДЕО. Ти знаєш, скільки я терплю, аби тільки не почався скандал! Антоньїто їде не знаю на який там футбольний матч— йому потрібні гроші. Сесілії теж потрібні гроші на вінок для пречистої діви. Рехіні — на подарунок сеньйору єпископу. Ельвіра вимагає, щоб я відкрив рахунок на маля в «Охороні майбутнього». Не вистачає тільки, щоб твій Фермін з своєю росіянкою прийшов до мене просити грошей, а сам би сидів, склавши руки.

ПЕТРА *(шепоче)*. Тадео, послухай мене. Ми, вся родина, батьки й діти, рідні й нерідні, повинні об'єднатися і дружно взятися до роботи! Всі разом, вище й вище, з кожним кроком вище. І незабаром увесь квартал буде наш... Відкриємо готель... Кафе перетворимо на першокласний заклад... Знищимо «Небо» — кафе, що відкрилося навпроти...

ТАДЕО. Все це добре, від твоїх планів розгоряється апетит. Але поки що всі беруть, беруть, і ніхто нічого не кладе.

ПЕТРА. Ти знаєш, я з родини рибалок. Щоб корабель не збився з курсу, потрібен хороший екіпаж...

ТАДЕО. Екіпаж у нас є, але кожний гребе тільки для себе.

ПЕТРА. То давайте гребти усі разом. Тадео Фернандес і Петра Карбахоса — капітани корабля, а інші — кожний на своєму посту.

ТАДЕО. Почнемо з твоєї сестри. Що вона робить? Б'є поклони по церквах.

ПЕТРА. Дурню! Я ж розмовляю тихо, щоб ніхто не чув, а ти кричиш. Сесілія може бути дуже корисна для нас... Вона має вплив на священиків та благочесні конгрегації. Рехіну треба вигідно віддати заміж. Ельвірин батько ось-ось помре, і спадщина не мине наших рук. Каскабела, коли стане балериною,— а це буде скоро,— теж приноситиме нам гроші...

ТАДЕО. От якби ще твій Фермін зміг стати рахівником! Ну що за освіту він там здобув? Музикантик!

ПЕТРА. Насамперед їх треба зробити добрими християнами. Вони приїхали з Росії такими єретиками, не приведи господи! А там уже побачимо.

ТАДЕО. То хай тим часом грає польки в нашому кафе....

ПЕТРА. Я ж кажу: побачимо... Десь згодяться! А поки що треба їх вишколити. Вони ж напівдикуни, особливо маля... Таке непокірне, не визнає ні бабусі, ні батька, нікого, як бичок на пасовиську.

ТАДЕО *(надіває білий піджак і перекидає серветку через плече)*. Я йду у кафе, бо вже час відкривати.

ПЕТРА. Гаразд. А де це Ретако? Де Каскабела?

КАСКАБЕЛА *(заходить з двору, щось наспівує)*. Сеньйоро, ви мене кликали?

ПЕТРА. Що ти робиш? Розважаєш піснями сусідів чи працюєш?!

КАСКАБЕЛА. Працюю, сеньйоро. Але горло теж не може залишатися без діла...

ПЕТРА. А сусіди раді, чому й не послухати? Безкоштовний концерт! Давай-но готувати бутерброди. Йди ріж шинку,—ну, ти знаєш *(шепоче)*, недоважуй кілька грамів на кожній порції. Знаєш, грам до грама дає кілограми...

КАСКАБЕЛА. Іду, сеньйоро.

На сходах кафе з'являється Ретако.

ПЕТРА. Що ти тут робиш, чортеня?

РЕТАКО. Те, що потрібно робити.

ПЕТРА. Сюди-туди, мов дзига, а користі ніякої. Йди нагору, почисти туфлі сеньйорито Антоніо, а потім пограйся трохи з моїм онуком, дитя ж з Росії... Та не пустуй мені там! Чуєш?

РЕТАКО. Добре... *(Збирається йти. Застромлює руку в кишеню, сеньйора Петра помічає це.)*

ПЕТРА. Ану підійди-но ближче, шибенику! Що то в тебе в кишені?

РЕТАКО. Нічого...

ПЕТРА. Нічого? Зараз подивимось! Ану покажи руку! Гроші! Де ти їх украв, розбійнику?!

РЕТАКО. Я... не... мені їх дали...

ПЕТРА. «Дали!» Ах ти ж нахаба! Та отак ти нам дякуєш за все, що ми робимо для тебе?! Ось тобі! *(Б'є.)* І якщо ще колись украдеш хоч песо, я тобі відріжу пальці!

РЕТАКО *(хапається руками за голову, мало не плаче)*. Я... сеньйоро... не...

ПЕТРА *(хоче заспокоїти хлопця)*. Іди, йди, на цей раз я нічого не скажу твоїй бабусі, бо як я їй скажу...

Ретако біжить нагору, тримаючись за потилицю. Петра прямує до сходів у кафе. Піднімається Тадео.

ТАДЕО *(сам до себе)*. У банк! У банк! *(Помічає дружину.)* Петро, я одержав повідомлення про те, що мушу з'явитися до ди-

ректора торгового банку. Щось мені це не подобається...

ПЕТРА. Може, прийшов який-небудь вексель, і ти не заплатив?

ТАДЕО. Не знаю, не знаю... Кажу тобі, без рахівника ми пропадемо! Я ж тобі кажу!..

ПЕТРА. В усякому разі, не треба журитися, чоловіче! Ми маємо чим заплатити... Репутація, кафе, кредит, наші гроші...

ТАДЕО. Піди навідайся в кафе, там залишився один Себастьян.

ПЕТРА. Ах, цей Себастьян!.. Іду, іду... Де нема хазяїна, майно точать хробаки.

Петра спускається в кафе. Тадео надіває новий піджак, чепуриться, збираючись вийти. Зверху чути сміх: Фермін і Ольга, наче діти, захопилися якоюсь грою.

ФЕРМІН *(прикриває Ользі очі хусткою)*. Вже!

ОЛЬГА. Бачу, бачу, бачу.

ФЕРМІН. Що ти бачиш?

ОЛЬГА. Вівці!

ФЕРМІН. Де вони?

ОЛЬГА. На нивці!

ФЕРМІН. Нивка де?

ОЛЬГА. На гривці!

ФЕРМІН. Гривка де?

ОЛЬГА. На корівці!

ФЕРМІН. Де корівка?

ОЛЬГА. В хлівці!

ФЕРМІН. Хто там ще є?

ОЛЬГА. Вівці!.. Досить. Я не хочу далі грати, ти мені даєш важкі слова.

ФЕРМІН. Це добре, більше вивчиш іспанських слів... Обережно, спускайся сюди, у погріб короля Артура!

ОЛЬГА. Ти хочеш, щоб я спустилася у лев'ячу печеру? Який жах! Я знімаю хустку.

ФЕРМІН. Зачекай-но, сеньйоро актриса! Спочатку треба стати в центрі сцени. Дивись! *(Знімає їй хустку. Ольга роздивляється навкруги, вона здивована.)*

ОЛЬГА. Що це? Мені здається, ніби я все ще в театральному інституті на виставі «Знедолені» або «Хатина дяді Тома».

ФЕРМІН. Ти тільки подивись, подивись! Зверни увагу, які чани! Вино Іспанії! Подумай: вино Іспанії! Досить стати під дерев'яний кран і — пий!.. Яка насолода! Немовби п'єш саме сонце, блакитне небо, радість Іспанії!..

ОЛЬГА. Це твій іспанський темперамент. Відчув себе в Іспанії і шаленієш від захвату! Мені здається, ти не бачиш дійсності...

ФЕРМІН. Так, я не можу стриматись, Ольго. Тут усе таке чудове! Таке чудове!.. Ох, яка чудова моя рідна Іспанія!

ОЛЬГА *(замислено оглядає кімнату. Раптом здригається)*. Ой, поглянь туди! Який величезний павук! Жах!.. Ай! Зараз він стрибне на мене! *(Ховається в обіймах Фермін а.)*

ФЕРМІН. Боїшся павука? А ще збиралася допомагати партизанам. Цього павука, мабуть, спеціально відгодовують. Я десь чув, що павутиння кидають в чани, щоб вино було смачнішим.

ОЛЬГА. Як хочеш, а я не питиму вина з цих чанів...

Між чанів, банок і старих меблів, мов привид, з'являється сеньйор Тадео.

ТАДЕО. А, це ви! Нові діти, нові радощі. Ось ви приїхали і, здається, все стало іншим...

ФЕРМІН *(нерішуче)*. Сеньйоре Та...

ТАДЕО. Називай мене батьком. І я вас називатиму дітьми. Мені все одно — діти з Росії, діти з Іспанії, діти мої чи не мої! Хвилину тому Петра мені казала: усі ми — єдина сім'я. Вона так хотіла побачити вас!..

ОЛЬГА. А ми вас.

ФЕРМІН. Де мама?

ТАДЕО. Он там, чимось заклопотана, як завжди. У торгівлі, яка б маленька вона не була, для всіх є робота. Сподіваємось, що й ви нам допоможете.

ОЛЬГА. Звичайно...

ТАДЕО. Пробачте мені, діти, я йду в банк. Мене викликав директор. Він хороший мій друг, і взагалі чудова людина! *(Іде, як привид, і знову повертається.)* До речі, синку... Там, у Росії, цифри такі ж, як і в нас?

ФЕРМІН. Звичайно, бать...ку. Цифри скрізь однакові.

ТАДЕО. Отже, чотири плюс чотири там теж вісім?

ФЕРМІН. Ну, звичайно! І, до речі, ми привезли вам в подарунок лічильну машинку. Ось зараз я вам покажу її. *(Порпається у валізах.)*

ОЛЬГА. Ми не знали, що вам привезти, і вирішили: можливо, вам для торгівлі потрібна така машинка...

ТАДЕО. Потрібна! Потрібна! Ще б пак!..

Фермін подає машинку Тадео. Той, зацікавлений, крутить ручку.

ФЕРМІН. Я навчу вас...

ТАДЕО. Аякже, аякже... Дякую, діти, дякую... *(Йде і повертається.)* А як ти з цифрами? Добре рахуєш?

ФЕРМІН. Хе! Я вивчав музику в Московській консерваторії! Але чому вас це цікавить?

ТАДЕО. Просто так. *(Виймає годинник.)* Ах, я запізнююсь до мого друга директора. Чудова, чудова людина! *(Виходить.)*

ОЛЬГА. Твій вітчим, мабуть, скаже своєму «чудовому» другові директору, щоб тебе призначили касиром у банк.

ФЕРМІН. Бідна каса, бідний касир і бідний банк! Ти ж знаєш, як я «люблю» цифри і рахунки... А хороша в мене сім'я, правда ж?

ОЛЬГА. Ми ще мало їх знаємо. Всього кілька днів, як приїхали...

ФЕРМІН. Ну, то й що? Відразу видно, що хороша...

ОЛЬГА. Зустріли нас непогано...

ФЕРМІН *(весело)*. Знаєш, я б залюбки розібрав цю стіну, щоб сюди зайшли сонце, світло, повітря, щоб сюди зайшла вулиця, гори — все, навіть мухи, які мені здаються симпатичними, бо вони теж іспанські!

ОЛЬГА. Ти зараз схожий на хлопчика в новому костюмі і з ярмарковим соловейком у зубах.

ФЕРМІН. А тобі хіба не весело, Олю?

ОЛЬГА *(задумливо)*. Ні... Не знаю, чи витримаю я все це... Я змушена була поїхати з тобою, щоб не руйнувати сім'ї, щоб син наш мав батька... Ми любимо одне одного... І я повинна завжди бути біля тебе.

ФЕРМІН. Я знаю це, Олю... Нас ніщо не розлучить...

ОЛЬГА. Якби ж то... Кінець кінцем, я... не іспанка. Ти ж знаєш, як важко мені було залишити своїх рідних, Москву, мою Батьківщину, моє майбутнє. Я приїхала, бо так мені велів мій обов'язок. І я залишила стільки дорогого, стільки!.. Бо я любила... Але я не знаю, чи під силу це мені...

ФЕРМІН. Я розумію тебе, Олю. Спасибі тобі за все. Ми відмовились від одного шляху, але це не значить, що ми не можемо піти іншим.

ОЛЬГА. Поки я не одружилася з тобою, мій шлях був такий світлий, а зараз я не знаю... Я бачу на ньому тільки каміння...

ФЕРМІН. Але серед каміння теж є стежечки, і якщо ти їх не бачиш, то тільки тому, що твої очі все ще плачуть...

ОЛЬГА *(зітхає)*. Ох... Можливо. *(Несподівано ніжно.)* Ферміне, візьми мене, любий, за руку... Як маленьку дівчинку... Я заплющу очі, а ти веди мене, куди схочеш... *(Обнімаються.)*

Раптом Фермін бере широку драбину, ставить її до стіни і, подавши руку дружині, піднімається з нею до віконця.

ФЕРМІН. Ще трохи...

ОЛЬГА. Так оце твій шлях? Ми ж скрутимо собі в'язи!

ФЕРМІН. Олю, люба! Глянь, як гарно! Вулиця, народ, галас! Чудово! Яку чудову симфонію я напишу про свій рідний край!..

ОЛЬГА *(дивиться)*. Справді гарно! Але краще було б вийти і на вулиці подивитись на все це. А тут ми наче голуби на горищі...

ФЕРМІН. На вулицю ми підемо пізніше, а тепер дивись... Дивись! Так, ця площа, з баштою готичної церкви, і цей фонтан, і ці тополі... Зовсім, як у вірші Мачадо: «На площу пустинну завулків веде лабіринт.» Ми немов у театрі! Чудова декорація! Ти чуєш? Чуєш гомін? А в ньому — музика, музика! Ах, Глінка, Глінка, тепер я ще більше захоплююсь тобою!

Наспівуючи, заходить Каскабела. Вона несе на стегні глечик. Навмисно легенько штовхає драбину. Ольга скрикує, чіпляється за Ферміна.

ОЛЬГА. Ой! Я впаду!

ФЕРМІН. Що це за дикунка? Чуєте, донья дикунка! Що, у вас очі на підошві туфельок? *(Спускається з драбини.)*

КАСКАБЕЛА. Сеньйорито, це повітря хитнуло драбину.

ФЕРМІН. Не дівчина, а справжній вихор!

ОЛЬГА. Чарівна дівчина. Справжня «Дівчина з глечиком» Лопе де Вега!

ФЕРМІН. Нас із нею ще не познайомили. *(До Каскабели.)* Симпатична Дульсінеє, хто ти така?

КАСКАБЕЛА. Я? Каскабела.

ФЕРМІН. А хто така Каскабела?

КАСКАБЕЛА. Глянь на нього! Каскабела та й годі.

ОЛЬГА. А що ти робиш тут?

КАСКАБЕЛА. Зараз Каскабела носить, прибирає, а завтра, кажуть, буде щасливою.

ОЛЬГА. Чудово!

ФЕРМІН. Нічого не розумію.

КАСКАБЕЛА. І я теж! *(Наспівує.)* Каскабелою мене звуть, Каскабелою мене звуть, називайте мене Каскабела! І якщо зможу стати вам в пригоді,— Каскабела до ваших послуг, сеньйорито! *(Робить реверанс і йде з глечиком.)*

ОЛЬГА. Дівчинко, дівчинко! Зачекай, давай ще трохи поговоримо!

КАСКАБЕЛА *(зупиняється на мить)*. Розмовляти в робочий час хазяйка не дозволяє! Моя консультація відкрита з десятої вечора до п'ятої ранку.

ОЛЬГА. Яка симпатична дівчина!

ФЕРМІН. Справжній порох!

ПЕТРА *(піднімається з кафе)*. Каскабело! Час іти на урок танців! Сеньйор Саусільйо чекає на тебе.

КАСКАБЕЛА. Йду, сеньйоро.

ПЕТРА *(посміхається, помітивши Ферміна і Ольгу)*. А-ах, ви тут, дітки мої? *(Цілує їх.)*

ФЕРМІН. Мамо, як сьогодні серце, краще?

ПЕТРА. Ваш приїзд мене дуже схвилював!.. Але стільки турбот, що я змушена забути про свої недуги...

ОЛЬГА. Мамо, у вашому віці треба більше дбати про себе.

ФЕРМІН. Так, так, мамо, тобі потрібен спокій.

ПЕТРА. А-яй! Але ж скрізь потрібне хазяйське око!..

ОЛЬГА. Може, я вам трохи допоможу? Може, що почистити чи посуд помити... *(Бере щітку й підмітає.)*

ПЕТРА. Облиш, доню, облиш зараз же! Для цього є наймичка!

ФЕРМІН. Ольго, пошукай, може, знайдеш подарунки, які ми привезли мамі?

ОЛЬГА. Не знаю... Ми ж іще не всі ва-

лізи розв'язали... Ах, є, є! Тут ось — столова білизна і чайний сервіз!

ПЕТРА. Яка краса! Це коштує не менше п'яти тисяч песет... Ще й сервіз! О, ви повернулися багатими! *(З іронією.)* А ще кажуть, що Росія — то країна злидарів і голодних...

ФЕРМІН. Мамо, ось іще дрібнички...

ОЛЬГА. Здається, Маркос плаче.

ПЕТРА. Я послала туди Ретако.

ОЛЬГА. Мій хлопчик вже щось там накоїв! *(Бігом піднімається сходами.)*

Мати й син лишаються самі. Фермін обнімає матір, цілує. Петра теж розчулена. Коли вона нахиляється, з пазухи в неї падає велика в'язка ключів. Фермін хоче підняти їх, але Петра кидається і забирає в нього ключі.

ФЕРМІН. Скільки ключів!

ПЕТРА. Дай, дай їх сюди! Хазяйка без ключів нічого не варта!

ФЕРМІН. Мамусю!

ПЕТРА. Ах ти мій мізинчику-Пульгарсіто, а я уже думала, що й не побачу тебе ніколи!

ФЕРМІН. А ми, мамусю, через стільки років знову зустрілися!..

ПЕТРА. Так, через стільки років!.. Здавалося, нас розділяло широке-широке море, і ні корабель, ні хвилі не можуть досягти наших берегів...

ФЕРМІН. Я завжди пам'ятав тебе й тата... Я ніколи не переставав любити рідну Іспанію, де народився, і тебе з татом, які дали мені життя!..

ПЕТРА. Я теж усі ці роки думала про тебе, журилася, плакала за моїм маленьким мізинчиком-Пульгарсіто, за його чорними оченятами і кучерявою голівкою!.. Мені все здавалось, що ти бігаєш по хаті, стрибаєш навколо мене і... Ох, я ніколи не забуду тих останніх хвилин перед розлукою... Останніх обіймів....

ФЕРМІН. І я... і я!.. Хоч і пам'ятаю все це невиразно... дим, крики, вибухи... Мамо, розкажи ж мені, розкажи про ті часи! Для мене це буде найкращою піснею.

ПЕТРА *(задумливо)*. Навіщо? Усе це таке далеке, синку мій... Так давно було!

ФЕРМІН. Розкажи мені, мамо!..

ПЕТРА. Ти вийшов погратися на вулицю. І раптом — сирени, повітряна тривога. Я залишила твого братика Хуана в колисці і кинулась шукати тебе. На наш квартал падали фашистські бомби, а я бігала й кликала: «Ферміне! Ферміне!..» Зненацька мене вдарила вибухова хвиля, і я впала непритомна. Через якийсь час я опам'яталася, підвелась... Фашистських літаків уже не було... Я кинулась назустріч тобі, ти саме виходив з якогось будинку. Яка радість! «Ферміне, Ферміне!» — гукнула я. Ти підбіг, я схопила тебе на руки, і ми поспішили додому... Але нашого будинку вже не було... В нього влучила бомба... Тієї ночі ми з тобою ночували серед руїн і оплакували твого маленького братика...

ФЕРМІН. Я це добре пам'ятаю, мамо... Тієї ночі ти не випускала мене з обіймів, і твої сльози пекли мені обличчя...

ПЕТРА. Вранці ми з твоїм батьком пішли в порт, щоб відправити тебе в Росію разом з іншими дітьми. Я не хотіла, щоб ти їхав, але твій батько... Останні обійми, останнє прощання... Місто знову бомбили...

ФЕРМІН. А мій тато? Розкажи мені про нього.

Петра незадоволена, але намагається це приховати.

ПЕТРА. Облишмо все це, Ферміне... Навіщо згадувати... Що було, те загуло... Поговоримо краще про сьогоднішні справи.

ФЕРМІН. Але ж я дуже люблю батька. Я бачу його такого, яким він повертався з фронту... З гвинтівкою, у синьому костюмі, засмаглий... Я пам'ятаю, як кололася його борода, коли він цілував мене.

ПЕТРА. Ах, синку, синку!..

ФЕРМІН. Я завжди пишався батьком!.. Я його дуже любив... У найтяжчі години він допомагав мені перемагати горе...

ПЕТРА *(ще більше стурбована)*. Облишмо минуле, синку...

ФЕРМІН. Не треба сердитись, мамо!.. Я не докоряю тобі, що ви розійшлися. Але мені боляче, що ти пішла іншим шляхом... не його шляхом. Мій тато похований у невідомій партизанській могилі... Це страшно, мамо... Мій батько — чесний робітник, іспанський революціонер, який віддав своє життя революції... Я хочу бути таким, як він. Навіть свого сина я назвав його іменем — Маркос.

ПЕТРА. Синку, облишмо це, синку... Життя іноді таке робить з людиною... Та й стільки вже років минуло!

ФЕРМІН. Ні, я не забуду його, мамо, я не залишу його одного, покинутого тобою... Я відшукаю його могилу, я схилюсь перед нею... Я присягну йому на вічну вірність... І тоді я сміливіше піду в нове життя — життя на іспанській землі, на яку я щойно повернувся...

ПЕТРА *(дуже схвильовано)*. Це безумство! Чи знаєш ти, сину, куди веде цей шлях? Туди, де багато разів сидів батько,— у в'язницю!

ФЕРМІН. І ти засуджуєш його за це? Але ж ти мусиш пишатися ним! Цей шлях веде не тільки у в'язницю, мамо. Він веде до щастя людей, до свободи. І тато знав це... О, тюрем не шукав він... йому їх «дарували»!

ПЕТРА *(гнівно)*. А тим часом у домі в нас завжди панували злидні! І коли я побачила, як помер з голоду твій брат Луїс... Замовкни, Ферміне! Замовкни, сину мій.

Краще нам не говорити про це.

ФЕРМІН *(майже пошепки)*. Я знайду тебе, батьку... Ти передаси мені вогонь свого серця, і я піду твоїм шляхом, твоїм шляхом, батьку!..

Каскабела виходить з-під сходів і граціозно проходить через кімнату. У неї в одній руці танцювальний костюм, у другій — кастаньєти.

ФЕРМІН. Мамо, а хто ця Каскабела? Вона наша родичка?

ПЕТРА. Ні, вона — чужа. Це довга історія. Кажуть, вона дочка циганки.

ФЕРМІН. Циганки?

ПЕТРА. Люди кажуть: твій батько, коли партизанив, знайшов її в конюшні, біля ясел... Хтось підкинув...

ФЕРМІН *(здивовано)*. Знайшов мій батько?

ПЕТРА. Так. Він забрав дівчинку і віддав її на виховання одній жінці. Ця жінка вмерла. А її мати, тітка Каніха, залишилась з малям сама. Ця стара пере білизну... Їй і самій нічого їсти... А ми з милості взяли до себе дівчинку і Ретако, онука старої.

ФЕРМІН *(задумливо)*. Цікаво... Я б написав про неї, якби умів писати... І танцює, і співає... Миле дівча!

ПЕТРА. Вона справді обдарована дівчинка... Мабуть, у матір вдалася... Сеньйор Саусільйо, музикант, дає їй уроки. Він каже, що з неї будуть люди. Ми хочемо влаштувати їй дебют у нашому кафе. Не думай, цілком пристойні танці... Відтоді, як навпроти відкрили кафе «Небо» з танцями, наші клієнти перебігають туди!

ФЕРМІН. Закон конкуренції!

ПЕТРА. Який там закон?! Просто велика риба пожирає маленьку. Але ми ще покажемо хазяїну «Неба»! *(Шепоче.)* Навіть готель думаємо збудувати. *(Сідає біля сина.)* Знаєш, що я оце подумала, Ферміне?

ФЕРМІН *(зацікавлений)*. Що, мамо?

ПЕТРА. Що я трохи боюся вас... Маленький хлопчик, мій Пульгарсіто, уже став дорослим чоловіком і через двадцять років повернувся додому...

ФЕРМІН. Що ж тебе лякає, мамо? Син, який повернувся, чи людина, вихована в іншому світі?

ПЕТРА *(замислено)*. Все лякає. І те, що ви не пристосовані до нашого життя, і що не розумієте нас... Наша сім'я, сину, хороша, дружна, ми і на людей зважаємо, і бога боїмося... У нас є кафе, є кредит, є репутація, є щирі друзі... Навіть губернатор — друг Тадео! А дон Педро Кортес! Він майже щодня відвідує нас... Тільки б ви не наробили нам лиха!

ФЕРМІН. Чому ж ми, мамо? Не розумію.

ПЕТРА. Бо ми для тебе — нові люди. Ти сам це бачиш... Тадео мій дуже хороший, і діти...

ФЕРМІН. Ми ж культурні люди, а це... Ми житимем у згоді, мамо, вірте мені. Оля теж дуже хороша, славна людина...

ПЕТРА. Це видно, сину, ви культурні! І багато вчились, але... *(Замислюючись.)* Чи знадобиться вам ваша наука, коли ви займетеся торгівлею?

ФЕРМІН. Ні, мамо, торгувати ми не хочемо!

ПЕТРА *(щиро)*. Боже мій! Але ж той, хто не має в руках діла,— пропащий! Життя роздушить його!

ФЕРМІН. Мамо, ти трохи перебільшуєш...

ПЕТРА. Сину, одне тільки скажи мені... І я не буду більше тобі набридати... Ви повінчані з Ольгою, як бог велить, чи живете, як цигани?

ФЕРМІН *(посміхається)*. Я не знаю, чи так ми живемо, як бог велить, але ми одружені, в нас є документи, які свідчать про це.

ПЕТРА. Тільки папери... Та ще й написані не по-християнському... Вони нічого не варті, сину! Доведеться вам піти до церкви і обвінчатися, та й Маркоса треба охрестити.

ФЕРМІН. Добре, мамо, це ж не горить... Ми ж тільки-но приїхали.

ПЕТРА. Треба уникати пліток, синку. Люди — скрізь люди. Сім'я без доброї слави все одно, що торгівля без кредиту. Погано, погано...

ФЕРМІН. Ох, мамо, мамо! Прошу тебе: облишмо це! Краще розкажи мені про моє дитинство. Я хочу, щоб ти мене знову обняла, як колись, і заспівала мені пісеньку, оту, колискову.

ПЕТРА *(голублячи сина)*.

Мій хлопчик хоче спати,
Хоче спати.
Він заплющив оченята —
Голуб'ята.
Спи, мій любий,
Спи, мій милий,
Баю-бай.
Береже твій сон хлоп'ячий
Серце матері гаряче.
Засинай.

Чути голоси. Хтось наближається. Спочатку сходами спускається Ретако, слідом за ним йде Ольга.

ОЛЬГА. Ферміне, ми йдемо на вулицю. Хочеш з нами? Дивись, як я причепурила нашого хлопця. Ходімо, погуляємо.

ФЕРМІН. А чого ж? Ходімо.

ОЛЬГА. До побачення, мамо.

ПЕТРА. Йдіть з богом, діточки... Але пам'ятайте: на обід не запізнюватись. Ретако, годі пустувати! Можна подумати, що ти маленький! *(Хоче вдарити його по лобі, але стримується.)* Біжи в кафе, Себастьян там один... Скоро почнеться година вермуту.

Дзвінок. Петра йде відчиняти двері. Це дон Педро Кортес. Зовні Кортес — справжній джентльмен, але насправді це типовий сміттяр; дивиться він скоса, наче щось шукає.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС *(таємниче).* Можна?

ПЕТРА *(дуже люб'язно).* О, дон Педро Кортес! Заходьте, заходьте! І почувайте себе як вдома! Боже, яка честь бачити вас тут!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Я проходив мимо і подумав: «Дай-но зайду привітаю цю симпатичну сім'ю з позерненням сина з Росії». Ну, як вони, здорові?

ПЕТРА. Велике спасибі вам. Ви, сеньйоре Кортес, завжди такі люб'язні. Ось я зараз почастую чарочкою хересу, але добрячого, такого, яким ми пригощаємо тільки друзів.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС *(розглядає речі).* Це багаж ваших росіян? *(Таємниче.)* А ви не помітили, чи не привезли вони тут... секретні документи Кремля?

ПЕТРА. Що ви кажете, дон Педро!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Ви ж знаєте, як вони ненавидять нас, ці кляті комуністи. Бракувало тільки, щоб іще й діти приїхали допомагати їм...

ПЕТРА. Правду кажучи, дон Педро, про комунізм я не чула від сина жодного слова.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Яка наївність! Та хіба вони признаються, що привезли секретні інструкції Кремля? Їх нема вдома? Мені було б дуже приємно познайомитися з ними. Хоча нам буде дуже важко зрозуміти одне одного, чи не так? Правда? Ну нічого, поговоримо на мигах, наче німі... Ваш син, очевидно, забув рідну мову, а його дружина, росіянка, звичайно, і не знає жодного слова!

ПЕТРА. Ви помиляєтесь, дон Педро. Вони обоє розмовляють по-іспанському, ну, от як ми з вами! Та й хлопчик теж!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Що ви кажете! Дивно... Дуже дивно! До речі, сеньйор губернатор мені сказав, що хотів би познайомитися з ними. Знаєте, з цікавості... Росія...

ПЕТРА. Я їм скажу про це. Велика честь, якщо губернатор їх прийме. *(Несе чарку хересу і кілька галет.)* Прошу вас... Беріть, беріть, це добре натщесерце.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Дякую, сеньйоро Петра, ви — втілення доброти. *(Жує.)* А де ж це чортеня Каскабела? Її немає тут?

ПЕТРА. Пішла на урок танців.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Значить, вона таки наважилась виступати на сцені?

ПЕТРА. А чого ж?

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Потурбуйтеся про те, щоб чистота і пристойність гармоніювали з мистецтвом.

ПЕТРА. Аякже! Аякже! Вона ж танцюватиме перед публікою тільки з дозволу церкви... Навіть одяг і білизну, які вона одягне, ми покажемо падре Паскуале.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. І мені також треба було б подивитись. Ви ж знаєте, моя сеньйоро, що мене призначили головою єпархіальної ліги... Маю захищати мораль і добрі звичаї...

ПЕТРА. О, такі люди, як ви, дон Педро, потрібні скрізь... Бо в світі...

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Ви самі дуже добре знаєте, що не все гаразд. Ось тому нам повинні допомагати всі християни міста. А ваша сім'я — така доброчесна, така...

ПЕТРА. Ми прагнемо зробити її такою, дон Педро.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Ваша сестра Сесілія — це... це свята нашого міста! Вона живе тільки заради божих справ... А Рехіна? Це ж янгол! Я їй вклоняюсь. Доброчесність у поєднанні з надзвичайною красою.

ПЕТРА *(зворушена).* Ах, дон Педро, який ви добрий, який справедливий! Жінка, яку ви назвете своєю дружиною, буде щасливою, я вас запевняю. Такий кабальєро... І, крім того,— багатий!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Мені вже за сорок, сеньйоро Петра... А ви знаєте, що, починаючи з сорока і далі...

ПЕТРА. Що ви, що ви! Ви ще такий молодий!

Тихо заходять Сесілія і Рехіна. Вони принесли пляшку святої води. Помітивши гостя, намагаються сховати воду. Дон Педро церемонно підводиться і вітає їх.

СЕСІЛІЯ. Добрий день. Як ся маєте, дон Педро?

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. О, втілення християнського духу нашого міста! Тітка і племінниця! Віра і непорочність!

РЕХІНА. Не говоріть мені компліментів, навіть якщо це й християнські слова... Я так соромлюсь!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Ти, як свята діва, заслуговуєш найбожественніших слів!

СЕСІЛІЯ. І того, щоб саме ви їх говорили?

ПЕТРА. Ну, звичайно, звичайно!

РЕХІНА. Гаразд, гаразд, досить жартів!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. З компліментів, які говорять дочкам, половина належить матерям.

ПЕТРА. Який кабальєро! *(Киває Сесілії, щоб та залишила Рехіну з доном Педро Кортесом.)*

Петра і Сесілія потихеньку виходять.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Падре Паскуале і я так вихваляли тебе сеньйору єпископу, що він виявив бажання познайомитися з тобою, Рехіно!

РЕХІНА. Але мені так соромно, так соромно... Сам сеньйор єпископ!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Я піду з тобою. Ця шановна людина така добра... Він хоче доручити тобі якусь християнську справу. То-

вариство Добропорядних сеньйорит, чи що... До речі, ось у мене список.

Витягує з кишені бумажник і дістає з нього якийсь список. Потім кладе бумажник на стіл, бумажник падає на підлогу, і з нього висипаються непристойні фотографії.

РЕХІНА *(дивиться в список)*. О, я тут багатьох знаю!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Ми спочатку зустрінемось з тобою, дівчинко, в Сан Ласаро, у неділю, після пізньої обідні...

З'являється Каскабела; проходячи повз них, злегка схиляє голову. Дон Педро Кортес починає нервувати. Він приховує це, але все ж не може відірвати очей від Каскабели.

РЕХІНА. Ми сьогодні бачили падре Паскуале, і він нам натякав на це.

Заходять Петра і Сесілія.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС *(не звертає уваги на слова Рехіни, захоплений тільки Каскабелою)*. Сеньйоро Петра, я зайду іншим разом, коли буду вільніший. Привітайте від мене своїх росіян. Ваш покірний слуга. Прощавайте, Сесіліє. Я не кажу «свята Сесіліє», бо не хочу, щоб хтось позбавив вас зору. Прощавай *(до Рехіни)*, янгол блаженства!

ВСІ. Прощавайте, прощавайте, дон Педро.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Хай мир господній буде з вами!

Сесілія і Рехіна шепочуться про свячену воду. Сеньйора Петра хоче прибрати чарку і помічає на підлозі бумажник.

ПЕТРА. Дон Педро забув свій бумажник! *(Помічає фото і хапається за голову.)* Ой, дівчата! Який скандал! Не може бути! Дон Педро — жертва якогось злого жарту! Цсс! *(Шепоче.)* Щоб ніхто не побачив! Головне, щоб ніхто не побачив! *(Ховає фотографії на грудях і швидко виходить.)*

Сесілія і Рехіна, наче відьми, наближаються до валіз.

СЕСІЛІЯ *(тихо)*. Нам наказали спочатку подивитись, чи нема тут заборонених документів і книг. *(Порпаються у валізах.)*

РЕХІНА. Тут ноти і якась дивна писанина.

СЕСІЛІЯ. Хтозна, що воно таке. Неси сюди! *(Бере пляшку.)*

РЕХІНА. Візьміть...

СЕСІЛІЯ *(хреститься і кропить водою вузли)*. Во ім'я отця, і сина, і святого духа... Кров'ю Христа-спасителя заклинаю вас: згиньте, дияволи! Чистотою непорочного зачаття заклинаю вас: згиньте, дияволи! Святими апостолами Петром і Павлом заклинаю вас: згиньте, дияволи! Янголами і архангелами і всіми небесними силами заклинаю вас: згиньте, дияволи!

РЕХІНА. Треба залишити трохи свяченої води, щоб покропити хлопчика.

СЕСІЛІЯ. І білизну теж...

Збираються йти, але раптом згори долинають чиїсь голоси, схоже, там сварка. Заходять сеньйора Петра, з своєї комірчини виходить Каскабела, потім приходить Ретако. Усі чогось чекають. В цю мить на порозі з'являються Фермін і Ольга.

ФЕРМІН. Мамо, я хочу привести до тебе гостей...

ПЕТРА *(незадоволено)*. Гостей?.. Але ж хіба наш будинок — готель?

ФЕРМІН. Лише на кілька днів, поки вони владнають свої справи. Це наші друзі, ми разом їхали на пароплаві. Виявляється, їхня сім'я недавно переїхала в якесь село у провінції Бургос.

ПЕТРА. Ні, ні! Я не пущу в дім чужих людей! Я сказала раз і назавжди: ні!

Розмова припиняється, бо знову згори долинають різкі голоси. Рвучко відчиняються двері, і на порозі стає Ельвіра з чемоданом в одній руці і з дитиною в другій.

ЕЛЬВІРА *(кричить)*. Досить з мене! Я не можу тут більше залишатися! Я їду до своїх батьків! Боже мій! І навіщо я тільки вийшла заміж за цього негідника, який ночами гуляє в кабаре з повіями!.. Знайте всі, чуйте всі! Він сьогодні повернувся додому о п'ятій ранку! П'яний, як дим! П'яний і — надушений! І коли я йому сказала про це у вічі, він мене вдарив. Ударив!

ПЕТРА *(виступає вперед, підходить до Ельвіри)*. Заради всього святого, Ельвіро, не треба скандалу. Твої крики можуть почути на вулиці...

ЕЛЬВІРА. Не треба скандалу? А якщо мені несила вже терпіти? Я зараз вибіжу на вулицю і кричатиму, щоб усі чули, щоб усі знали, яка я нещасна! *(Розлючена, спускається сходами.)* Антоньїто одружився зі мною тільки заради грошей! І ви чекаєте, коли помре мій батько, щоб розтягнути мою спадщину! Круки! Чорні круки!

ПЕТРА. Ельвіро! Не гніви бога!

СЕСІЛІЯ. Так у неї ж в сім'ї не вірять у бога!

ЕЛЬВІРА. Я б хотіла, щоб мої слова стали вогнем і спопелили б усіх вас!

СЕСІЛІЯ. Хіба я не казала? Уся їх сім'я — антихристи!

ПЕТРА *(до Ельвіри)*. О, дочко, погано ж ти знаєш чоловіків!.. Ну, то й що, що він прогуляв ніч!.. Усі гуляють! Ти хочеш, щоб він ночував дома? То зумій його приголубити, як ті голублять! Затримай його вдома! Сама ж винна, доню. Спочатку чоловік завойовує жінку, а потім жінка мусить завоювати чоловіка, щоб не було так, як у тебе...

На сходах з'являється Антоньїто. У нього бліде обличчя людини, що п'є й гуляє ночами.

АНТОНЬЇТО *(з спокійним цинізмом)*. Що за галас? Наче на базарі! *(Владно.)* Ельвіро, ану зараз же йди додому! *(Грізно.)* Йди додому! Кому я сказав?!

ЕЛЬВІРА. Я не хочу йти додому. Я йду від тебе!

АНТОНЬЇТО. Іди додому. Ти — моя жін-

ка, а не служниця, яка залишає дім, коли їй забагнеться!

ПЕТРА. Правильно, синку!.. *(До Ельвіри.)* Ти не посмієш піти звідси! Це буде сором для тебе на все життя!

ЕЛЬВІРА *(рішуче)*. Не посмію? Зараз побачите!

Антоньїто, не розгубившись ні на мить, стає перед нею, спокійно забирає з рук дитину і передає Рехіні, а Ельвірі дає ляпаса.

АНТОНЬЇТО. На, щоб знала, як поводитись!

Ольга і Фермін, обурені, намагаються захистити Ельвіру, але їх стримує Петра.

ЕЛЬВІРА *(плаче)*. Ти гидкий, ти поганий! Ти не маєш ні сорому, ні совісті!

АНТОНЬЇТО *(до Ольги і Ферміна, цинічно)*. Отак треба вгамовувати жінок. А в Росії хіба так не роблять? Якщо не збити з них пиху...

Ольга і Фермін приголомшені. Вони повторюють кілька разів: «Жах! Жах!». Ельвіра плаче. Спочатку в обіймах Петри, потім в обіймах чоловіка. Поступово вона заспокоюється, якийсь час іще схлипує, потім затихає. В цю мить у кімнату заходить Тадео. Старий змарнів, він похмурий, навіть не питає, що трапилось. Здається, великі турботи обсіли його. Петра помічає його стан і підходить до нього.

ПЕТРА. Що з тобою, Тадео? *(Тадео мовчить.)* Що трапилось, старий? Що трапилось?

ТАДЕО. О-ох!..

ПЕТРА. Банківські рахунки?

ТАДЕО. Майже банкрутство...

ПЕТРА. Ай-яй-яй!

ТАДЕО. Якщо не поновимо кредит...

ПЕТРА *(після паузи)*. Не журись, Тадео. Кредит у нас буде, і великий. Це я тобі кажу! Тут був дон Педро, і я зрозуміла, що він закоханий в нашу Рехіну...

ТАДЕО *(трохи підбадьорившись)*. Та невже?

ПЕТРА. Ще й як!

ТАДЕО. О-о! Це нас врятує! *(Помічає лічильну машинку і починає механічно крутити ручку. Потім знову заглиблюється в свої думки.)*

АНТОНЬЇТО. Ходімо, Ельвіро. Ну, чого це ти, наче сказилася? Га, жінко? У нас є син, треба думати про нього. Візьми його на руки. Подивись, який він гарненький! Усі кажуть, що в нього очі — твої, а носик — мій...

Відчиняються двері з вулиці, й заходить тітка Каніха, стара, згорблена, з ціпком у руці й мішком білизни за плечима. Вона худорлява, але дуже енергійна й бадьора. Ретако і Каскабела кидаються до неї, обнімають.

РЕТАКО. Бабусю, рідненька!

КАСКАБЕЛА. Тітонько Каніха, як ваше здоров'я?

КАНІХА. Добре, внучата мої, голуб'ята рідні!.. Як же я скучила за вами, дітоньки мої!

Побачивши стару, Ельвіра скрикує від жаху, і її крик переходить у голосіння.

ЕЛЬВІРА. А-яй-яй! Відьма! Відьма! Заберіть дитину! Нехай вона йде звідси, нехай іде звідси!.. Виженіть її геть!..

Ельвіра затуляє долонею обличчя дитини і біжить по сходах з криком: «Відьма! Відьма!» Усі заціпеніли. Німа сцена. Ольга хапається за голову й повторює: «Жах! Жах! Жах!» Хтось стукає у двері. Усі чекають. З'являється Похмурий чоловік. Він у чорному і якийсь дивний — бридкий і страшний водночас.

ОЛЬГА *(до Ферміна)*. Дивись, Похмурий чоловік з нашого пароплава!

ФЕРМІН. Чого він хоче?

ОЛЬГА. Вкрити своєю чорною тінню наше життя!

Похмурий чоловік вітає всіх якось загадково і фальшиво-чемно. Усі не зводять з нього очей.

ПЕТРА. Досить розмов! Ану до роботи! *(Звертається до гостя церемонно-ввічливо.)* Сеньйоре!.. Прошу пробачення... У нас невелике сімейне свято... Я — до ваших послуг!

ДІЯ II.

Дебют Каскабели

На сцені кіноекран. На екрані — місто, вулиці, кафе. Чути музику.

ГОЛОС ДИКТОРА. Ось перед вами кафе, одне з багатьох невеличких кафе, які є в кожному іспанському місті. Воно могло б називатися «Століття», «Веселий куток» або «Золота рибка». Це залежить від хазяїна, який охрестив свою власність у священному храмі реєстрації приватної власності. Це кафе називається «Земний рай». Вас дивує назва? Чому? Ясно, що це не земний рай і не небесний, це просто торговельний заклад. Коли він виник (а виник він після громадянської війни в приміщенні пограбованого кафе «Республіка»), офіціант сеньйор Тадео, щоб здобути прихильність сеньйора, який вклав гроші в нове підприємство, та й нової клієнтури, дав новому закладу таку суто християнську назву. І, таким чином, кафе стало називатися, як бачите, «Земним раєм»...

Та ж сама декорація, що і в І-й дії, але в глибині сцени, за прозорою завісою,— внутрішній зал кафе, ос-

вітлений, хоча людей видно погано. Пауза. Чути кілька тактів пасодобля — національного іспанського танцю, звучать кастаньєти. Мало-помалу музика затихає, наче губиться вдалині.

ГОЛОС ДИКТОРА. У «Земному раї», сеньйори мої, цього вечора, з дозволу церковних властей, відбудеться дебют Каскабелли... *(Юпітер яскраво освітлює афішу.)* Подивіться, яка красива афіша. Все тут зацікавить вас: ім'я артистки, що нагадує передзвін веселого бубонця, її таємниче циганське походження, і вона сама *(юпітер на мить освітлює обличчя Каскабелли)* — червона польова квітка, що розпускається весною... І чого ще можете ви побажати, якщо афіша запевняє вас *(юпітер освітлює літери)*: «Ціни помірні, мораль гарантована!»?

Музика, немов наближаючись, звучить голосніше, знову чути кастаньєти, бубни і тамбурини.

ГОЛОС ДИКТОРА. Поезія, музика, мрії, радість... І справді, наче пропливла райська хмаринка, осяяна золотавими відблисками сонця, над повсякденним життям... А під усім цим — сумно сказати це, шановні мої сеньйори,— баговиння, де живуть лише жаби...

Гасне світло в кафе, і освітлюється кімната на першому плані. За столом сидять сеньйор Тадео і імпресаріо сеньйор Саусільйо — у чорному костюмі, кашне, з шевелюрою, що нагадує лев'ячу гриву. Так, як і сеньйор Тадео, це людина широких жестів, і зараз, коли вони обоє говорять, вони чимось нагадують ляльок.

ТАДЕО. Ай-ай, прошу вибачити, сеньйоре Саусільйо! Але я вас вважав порядною людиною.

САУСІЛЬЙО. Ай-ай, прошу вибачити, сеньйоре Тадео! А я вас вважав діловою людиною.

ТАДЕО. Але ж отой контракт — це все одно, що приставити мені до грудей пістолет!

САУСІЛЬЙО. Йолопе! Прошу вибачити. Те, що я вам пропоную,— це семимильні чоботи.

ТАДЕО. Які ж це семимильні чоботи! Прошу вибачити. Ви з мене всі печінки витягуєте!..

САУСІЛЬЙО. Ми, прошу вибачити, будемо говорити одверто. Я виступаю як торговий агент, або, краще сказати, імпресаріо. А ви — як власник артистки, тобто зацікавленої особи, бо артисткою її зробив я. Який ваш внесок у діло?

ТАДЕО. Мій внесок? Сировина, прошу пробачення...

САУСІЛЬЙО. Правильно, тобто нижчезгадана артистка, яку ви, вибачайте, хтозна-звідки витягли...

ТАДЕО. Стривайте, стривайте! Прошу вибачити, але ж це вже образливі слова. Та, яку ви називаєте «нижчезгаданою», має бабусю, має сім'ю, а ми, можна сказати, виростили її і виховали, як дочку.

САУСІЛЬЙО. Про ваші законні права як власника не будемо говорити. Ви, так би мовити, член товариства, який дає капітал... А я, так би мовити, член товариства по промисловій частині. Прибутки — а вони можуть бути великими, бо товар дорого коштує,— ми поділимо надвоє, як сказано в контракті.

ТАДЕО. Гаразд, не будемо сперечатися. Давайте сюди контракт, я його підпишу.

САУСІЛЬЙО. Угода укладена! Прошу вибачити! *(Простягає йому руку.)*

ТАДЕО *(потискає її)*. Я теж кажу, прошу вибачити... А тепер вип'ємо по чарочці за процвітання справи. *(Наливає кілька чарок.)* Не хотів я вам казати, але гроші мені потрібні до зарізу.

САУСІЛЬЙО. То ж вип'ємо — за мільйон!

Ще раз тиснуть один одному руки. Кожний ховає копію контракту, і сеньйор Саусільйо виходить. Маленька пауза. З'являється дон Педро Кортес, ще більш вифранчений, ніж завжди. З Тадео він поводиться досить нахабно, майже як хазяїн із слугою, і, в свою чергу, поведінка Тадео — принизлива, лакейська.

ТАДЕО *(церемонно, як завжди, змітає зі столу і запрошує гостя сідати)*. Дон Педро, ви — опора мого життя, моєї долі, фундамент мого дому! Усього цього *(показує навколо)* було б замало, щоб розплатитися з вами за все, що ви зробили для мене.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Так, Тадео, я багато зробив для тебе і ніколи в тебе нічого не просив, якщо не рахувати деяких твоїх послуг, коли ти підшукував для мене жінок... Давно, коли ти ще був простим офіціантом, а я — моторним парубком.

ТАДЕО. О, то славні були часи!..

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Темпус едакс рерум. Чи знаєш ти значення цього латинського вислову? А втім, навіщо тобі його розуміти? Проте я хочу сказати тобі, що «знов повертаються темні ластівки». Але ж ти і в поезії нічого не тямиш! Хіба не так? Я кажу, що в своєму «Раю» ти виростив янголятко!..

Тадео гадає, що мова йде про його дочку і що дон Педро натякає йому про своє рішення кинути холостяцьке життя й одружитись з Рехіною.

ТАДЕО. Не ви один це кажете, будь ласка.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Ну, звичайно. Але ж я перший, хто... ну, так би мовити... хто залицяється!

ТАДЕО *(сяючи від щастя)*. Простіть великодушно, але я не вас мав на увазі, дон Педро...

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Як? То вже є інший?

ТАДЕО. Та що ви! Свіжа й чиста — як сонце! Але... що скажуть люди?

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Усе залежить від тебе... Аби не було скандалу.

ТАДЕО. Так моя Петра думає так само.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Твоя жінка не дурна, хоча вона і з простої сім'ї.

ТАДЕО. Ми вже говорили з нею про це...

ДОН ПЕДРО КОРТЕС *(здивовано)*. Як? Вона здогадалася? Я кажу: твоя жінка хитра, як рись. І що ж вона каже?

ТАДЕО. Що це чудово! Вона не заперечує. Та й як же інакше?.. Але її турбує кредит...

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Ну, це для мене дрібниці! Я зараз же тобі підпишу чек. *(Витягає чекову книжку і підписує чек.)* Бери, за це не шкода й заплатити...

ТАДЕО. Дякую, мільйон разів дякую, дон Педро! І як мені дякувати вам за таку милість? Який ви благородний, яке золоте у вас серце!.. Все, чого ви тільки забажаєте! Все, що ви скажете!..

ДОН ПЕДРО КОРТЕС *(цинічно, ніби мова йде про щось цілком природне)*. В усякому разі, якщо вона балерина, мусить же хтось бути перший! І краще, щоб це був я, друг вашого дому.

В цю мить Тадео розуміє, про кого йде мова. Він важко опускається в крісло. Старий не може вимовити й слова, а коли починає говорити, язик не слухається його.

ТАДЕО. Про-бач-те, дон Пед-ро, це д-дуже важ-ко про-да-ва-ти дів-чи-ну...

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Що за дурниці? Хто ж каже продавати? Хіба ж ми торгуємо дівчатами? Йдеться лише про те, щоб зробити мені приємне... А, крім того, від цього ж усі тільки виграють, і насамперед — вона сама! Бо хто ж знає, в руки якого негідника вона може потрапити...

ТАДЕО. Я згоден... Коли завтра в місті дізнаються, що з'явилася нова зірка, за нею п-побіжать усі штани!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. От-от! А ви залишитесь і без дівчини, і без торгівлі! І, до того ж, буде скандал, і все це — не в кишеню, а з кишені!

ТАДЕО *(схиливши голову)*. Не в кишеню, а з кишені... Але, прошу вибачити... я її не продаю. Робіть з нею, що хочете, а я, як Пілат... *(Чути звуки кастаньєт.)* А ось і с-сама артистка.

Рішуче заходить Каскабела.

КАСКАБЕЛА. Тут нема сеньйора Саусільйо? Ми скоро починаємо. Ох, як би я хотіла провалитися крізь землю!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. О, яке б це було нещастя для всіх нас! Залишитись без красуні Каскабели!

ТАДЕО *(йде до дверей. Багатозначно потирає руки, наче вмиваючи їх)*. Кафе, напевно, вже повнісіньке, а я ще тут...

КАСКАБЕЛА. Хіба леву потрібна блоха?

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Але ти мені дуже потрібна, моя красуне!

КАСКАБЕЛА *(різко)*. А ви мені — ні!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Тим гірше для тебе і вже потім — для мене!

КАСКАБЕЛА. Тим краще для нас обох! Перед старим котом — шафа зачинена!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС *(наближається до неї й пробує обняти)*. А перед тобою, моя королево, усякий кіт — нявкає!

КАСКАБЕЛА. Е, заберіть руки, коли не хочете заробити ляпаса. Хоч би ви були сто разів доном Педро...

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Ти бач яка! Каскабело, це не личить дівчині, якій доведеться жити за рахунок таких, як я!

КАСКАБЕЛА *(мало не плаче від гніву)*. Мені не доведеться жити за рахунок таких,

як ви! І, до того ж, я не буду артисткою, не буду!.. Я зараз же піду звідси! Втечу! Втечу в гори, до моря, одна, піду туди, де нема таких, як ви!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС *(наближається до неї)*. Заспокойся, любонько, ми ж хочемо тобі лише добра, ми хочемо допомогти тобі піднятися, піднятися...

КАСКАБЕЛА. Не піднятися, а впасти! *(Здригається від огиди і швидко виходить, затуливши руками обличчя.)*

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Нормально, цілком нормально! Усе йде, як у комедії: перша дія — знайомство, друга — інтрига, третя — щасливий кінець. Нормально, все нормально!

Виходить і здибує Ольгу. Зухвало дивиться на неї.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Пробачте, сеньйорито...

ОЛЬГА. Каскабело! *(виходить з кімнати і знову кличе.)* Каскабело!

Ольга і Каскабела заходять разом, обнявшись. Каскабела схилила голову на груди Ольги.

КАСКАБЕЛА. Хочу і не хочу, і сама не знаю, чого хочу... Ольго! Хочу бігти і не знаю, куди... На поле, вкрите росяною травою, щоб тої трави — без кінця-краю... Підемо разом, роззуємося та й підемо-підемо, аж доки не дійдемо до місяця.

ОЛЬГА. Що з тобою, Каскабело?

КАСКАБЕЛА. Цей слинявий дідуган...

ОЛЬГА. Ти така чиста, світла, а до тебе вже повзе павук.

КАСКАБЕЛА *(здивовано)*. Павук? Який павук?

ОЛЬГА. А хіба ти ніколи не помічала?

КАСКАБЕЛА. Ні.

ОЛЬГА. Тут, у нашому домі, живе страшний павук...

КАСКАБЕЛА. Який павук?

ОЛЬГА. До мене він також підповзає.

КАСКАБЕЛА. Ох, який жах! Що ж нам робити? Тікаймо звідси! Я піду з тобою куди завгодно. Я знаю тебе зовсім мало, але я тобі так вірю, так вірю!..

ОЛЬГА. Яка ти чиста, ніжна, мов сонячний промінь!

КАСКАБЕЛА. В тобі я відчуваю серце, а в інших — чорні лапи павука!

ОЛЬГА. Так, чорні лапи павука...

Заходять сеньйора Петра і Саусільйо.

ПЕТРА. А, ось де ви, щирі подружки! І завжди шепочуться! Це погана звичка! Проте обидві вони артистки: одна — драматична, друга — балерина...

САУСІЛЬЙО. Ходімо, Каскабело! Скоро почнеться твій номер... Усі в кафе вже так чекають! Ти матимеш великий успіх!

ПЕТРА. Тільки, дівчино, не піднімай дуже високо ноги, бо в нас публіка солідна і пристойна. І ви, сеньйоре Саусільйо, подбайте про те, щоб вона танцювала скромно.

САУСІЛЬЙО. Навіть білизну — і ту перевірив дон Педро. Він же президент Ліги, що захищає мораль і добрі звичаї.

КАСКАБЕЛА *(гнівно)*. Якщо схочу, то вийду на сцену гола, щоб ця Ліга луснула від люті!..

Виходить. Ольга теж хоче вийти.

ПЕТРА. Господи Ісусе, що вона говорить! *(До Ольги.)* А ти куди йдеш?

ОЛЬГА. В кафе, з Ферміном і нашими друзями.

ПЕТРА. В кафе?

ОЛЬГА. А чому б ні?

ПЕТРА. На нашій землі, дочко, заміжні жінки, якщо вони порядні, сидять вдома, навіть коли їх чоловіки йдуть з друзями в кафе.

Ольга зупиняється, хоче заперечити, але стримується.

ОЛЬГА. Мамо, я ще погано знаю місцеві звичаї... *(Виходить.)*

В кімнаті світло гасне, освітлюється кафе.

ГОЛОС ДИКТОРА. В кафе багато людей... Людей, які кинули тут якір свого життя на кілька годин і плетуть на канапах пряжу своїх розмов, іноді звичайних, іноді й незвичайних, іноді позолочених, іноді брудних, іноді веселих, іноді сумних... Сеньйори мої, життя таке різноманітне! Ось у цьому кутку — пара закоханих... Пальці їх переплетені, переплетені погляди, переплетені серця... *(Світло юпітера зупиняється на кожній групі людей, про яку йде мова.)* А зараз зверніть увагу на цього дивака! Є й такі на світі. Це — винахідник. Він все життя носиться з своєю ідеєю: хоче винайти надмірно чутливий апарат, за допомогою якого можна було б читати людські думки... Біля самої естради сидять нахабні старики, циніки, які завжди займають перші ряди там, де танцюють балерини... А ось група сержантів кавалерії з шаблями, затиснутими між ногами. Вони розповідають масні анекдоти і поводяться в кафе, як у публічному домі.

СЕРЖАНТ З ЦІЄЇ ГРУПИ. Ви знаєте, арагонці мають славу грубих людей. Усі вони схожі на нас, на кавалерійських сержантів. Так ось, одного разу, коли я був у Калатаюді, ну, вночі... я пішов до кафе-шантану. Публіка складалася з заможніх селян, які дуже хотіли повеселитися. Фінал програми вар'єте називався «Апофеоз». Конферансьє вийшов на сцену і сказав: «І нарешті, шановна публіко, пропонуємо вам живу картину під назвою «Апофеоз». Гасне світло, піднімається завіса... Матінко моя! Група дівчат, а в середині — імпозантна жінка, в чому мати народила! Колосально! Хи-хи-хи! *(По-дурному сміється.)* А коли опустилася завіса, народ свистів, кричав, тупотів ногами. А хтось як крикне: «Чорт забирай, більше апофеозу, більше апофеозу!»

УСІ СЕРЖАНТИ *(разом)*. Ха-ха-ха!

ГОЛОС ДИКТОРА. А ось самотній художник. Він малює, малює скрізь: на столі, на папері, в зошитах, на манжетах сорочки, на руках, на всьому... Далі — старе подружжя-пенсіонери... Поруч — легковажна жінка, яка хоче спіймати на гачок багатого старика... За одним столом сидять Похмурий чоловік і агент поліції. Вони теж щось замислили... За іншими столиками — робітники, рибалки, вантажники. А ось на диванчику, на першому плані, група молодих людей, які...

ОДИН З РОБІТНИКІВ *(підводиться з-за столу, підходить до юнаків)*. Пробачте, ми знаємо, що ви кілька днів, як приїхали з Радянського Союзу... Чи можна нам сісти біля вас?

ФЕРМІН. Будь ласка, друзі, нам дуже приємно. Сідайте.

РОБІТНИК. Нам дуже хотілося б щось почути про життя там...

Робітники підходять, простягають руки. Починається жвава розмова. Поліцейські уважно стежать за ними.

ГОЛОС ДИКТОРА. І, нарешті, цієї ночі. здається, почався період гострого суперництва між кафе «Земний рай» і «Небо», яке відкрилося навпроти...

Кафе яскраво освітлене. В ньому повно людей, галасливих, веселих. Від столика до столика ходить сеньйор Тадео. За прилавком допомагає Ретако. Сеньйор Саусільйо і скрипач грають прелюдію. Освітлюється естрада... Тиша. Каскабела танцює і співає один чи два номери. Вона має великий успіх, всі аплодують. Перерва. Раптом чути голосні крики, суперечку. Публіка хвилюється, дехто схоплюється на ноги. З несамовитим криком у кафе вбігає Каскабела в розірваному платті, з розкуйовдженим волоссям, тягнучи за барик дона Педро. Він без піджака, у спідній сорочці, з подряпаним обличчям... Каскабела штовхає його з такою силою, що він падає з естради. Всі злякано завмирають. У кафе світло гасне і загоряється в кімнаті. На стільці сидить Петра, охоплена жахом від того, що трапилось.

ГОЛОС СЕРЖАНТА. Хай йому чорт! Більше апофеозу! Більше апофеозу!

ГОЛОС ТАДЕО *(приглушений і тремтячий)*. Спокійно, сеньйори, спокійно!

У напівтемряві видно Похмурого чоловіка і поліцейського, які витягають з кишень листівки і розкидають їх по кафе.

ГОЛОС ПОЛІЦЕЙСЬКОГО. Наказую зачинити кафе!

ДРУГИЙ ГОЛОС. Запаліть світло!

Кафе знову освітлюється. Тут уже майже порожньо. Заглиблена в свої думки, прикривши обличчя руками, сидить Каскабела. Поліцейські затримують художника і винахідника, обвинувачуючи їх у розповсюдженні листівок. Художник і винахідник так захоплені своїми думками, що майже не розуміють, що трапилось. Коли поліцейські виводять затриманих, світло в кафе повільно гасне, і освітлюється кімната.

ПЕТРА *(майже непритомна)*. Тільки б не було скандалу! Боже мій, тільки б не було скандалу! Який жах, яка ганьба для всіх нас!

ТАДЕО *(заходить у кімнату)*. Ганьба, розорення!.. Усе втрачено, все! Мені не залишається нічого іншого, як... *(Робить жест, ніби накидає на шию зашморг.)*

Заходять Похмурий чоловік і поліцейський.

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК *(фальшиво)*. Добрий вечір, сеньйори. Пробачте за турботи...

ПЕТРА. Ви хочете щось замовити?

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ. Ви господарі кафе?

ТАДЕО. До ваших послуг.

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК. Велике спасибі.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ. Тут розповсюджують комуністичні листівки.

ТАДЕО. Не може цього бути, ми люди порядні...

ПЕТРА. І комерційно платоспроможні.

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК *(до поліцейського)*. Зробити трус!

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ. Дуже шкодуємо, але ми змушені зробити трус.

ТАДЕО. Як вам завгодно. Ми вам усе покажемо. Ви знайдете тільки вчасно оплачені векселі.

ПЕТРА. Ми чесні люди... *(Виходять.)*

Повільно, все ще схвильована і перелякана, заходить Каскабела, спираючись на Ферміна і Ольгу.

ОЛЬГА. Ну, годі, Каскабело, заспокойся!

ФЕРМІН. Який негідник! Для цього «поважаного» сеньйора артистки...

ОЛЬГА. Яка гидота, який бруд!

КАСКАБЕЛА *(ніби опам'ятавшись)*. Павук, павук!.. Мене схопив павук, він душить мене! Допоможи, Ольго, тікаймо звідси!

ФЕРМІН. Не бійся, дівчинко, нема ніякого павука!

ОЛЬГА *(голубить її)*. Ох, мрії, мрії! Як швидко гинуть метелики, потрапивши в сачок!

Завіса

ДІЯ III.

Сьоме листопада

На сцені кіноекран. На екрані — Жовтневі свята в Москві.

ГОЛОС ДИКТОРА. Сьоме листопада! Там, у Москві, холодна осінь, але, незважаючи на холод,— тепло від червоних прапорів і радісного для всіх трудящих свята. Загартовані серця і впевнена хода. Осіннє небо, але ясні горизонти і чіткий ритм праці, незгасний вогонь життя...

А тут, в Іспанії, під сяючим небом, під гарячим сонцем, яке дає життя осіннім хризантемам і струнким пальмам,— холод... Холод нещасливого життя, холод безкрилих думок, гіркий холод страждань...

Але тепло Жовтневих свят таке широке, неосяжне, що його хвилі, наче подих весни, досягають усіх куточків світу і зігрівають багато сердець, закляклих від холоду...

Піднімається завіса

КАРТИНА ПЕРША

Кімната в будинку сеньйори Петри, обставлена в поганому дрібнобуржуазному стилі. У глибині кімнати— широкий засклений балкон, через який видно місто. Праворуч і ліворуч — двері. Серед меблів — піаніно і радіоприймач. Коли піднімається завіса, на сцені в кріслі-гойдалці сидить сеньйора Петра; біля балкона щось плете Сесілія і тут же сидить Рехіна, читаючи релігійну книжку.

СЕСІЛІЯ *(звертається до Рехіни, яка читає неуважно, весь час поглядаючи у вікно).* І що ти не бачила на тій вулиці, Рехіно, там здебільшого гріх ходить.

РЕХІНА. Тітонько, я не дивлюсь на вулицю, я читаю житія святих.

ПЕТРА. Доню...

РЕХІНА. Що, мамо?

ПЕТРА. Нам з твоєю тіткою треба поговорити. Піди подивись, що там робить Ельвіра.

РЕХІНА. Мені здається, вона з Ольгою і Маркосом.

СЕСІЛІЯ. Ай-яй-яй!!!

ПЕТРА. Мені зовсім не подобається, що вони завжди разом...

СЕСІЛІЯ. Ці росіяни, як дияволи... Люди до них так і липнуть!..

ПЕТРА *(цілує Рехіну).* Іди, доню, але не підходь до Ольги і не слухай, що вона говорить...

РЕХІНА. Мамо, але, по-моєму, вона зовсім не погана...

СЕСІЛІЯ. Ах, що ти кажеш!

ПЕТРА. Доню, доню! Що може знати такий янгол, як ти!

Рехіна виходить. Сестри шепочуться.

СЕСІЛІЯ. Не може бути, щоб бог про нас забув...

ПЕТРА. Ти знаєш, сестро, мене дуже непокоїть Тадео. Він так змарнів!.. Весь час мовчить, ходить похмурий...

СЕСІЛІЯ. Невже? Це після провалу Каскабели...

ПЕТРА. Це невдячне дівчисько і зараз могло б урятувати нас... А вона взяла та й пішла до тітки Каніхи.

СЕСІЛІЯ. От дурепа! Тікати від такого чоловіка, як дон Педро!

ПЕТРА. А зараз дон Педро не дає нам ні копійки! Торгівля йде погано... От, сестро, якби ти могла... піти постукати в якісь інші благочестиві двері...

СЕСІЛІЯ. Я вже стукала... І, можливо, щось вийшло б, але всі кажуть: «Спершу врятуйте від гріха душі у власному домі».

ПЕТРА. От якби їх можна було переконати, щоб обвінчалися...

СЕСІЛІЯ. Сьогодні я спробую повести Маркоса до церкви. Охрестимо!

ПЕТРА *(таємниче).* Крім того, сестро, хай би ця росіянка їхала до себе на батьківщину, а мій Фермін одружився б з іншою... Знайдуться з грошима...

СЕСІЛІЯ. Якщо його душа піде господнім шляхом, отці єзуїти...

Заходить Тадео з лічильною машинкою в руці. Він мовби нікого не бачить. Сестри шепочуться. Петра підводиться.

ПЕТРА. Тадео, чоловіче! Скажи, що з тобою?

ТАДЕО *(після паузи).* Е?

ПЕТРА. Все уладнається!..

ТАДЕО. Двадцять тисяч? Шістдесят тисяч? Тисяча, і ще тисяча, і ще тисяча...

ПЕТРА *(до сестри).* Збожеволів, чи що...

СЕСІЛІЯ. Крім дона Педро знайдуться інші впливові люди...

ПЕТРА. Які в разі потреби обов'язково дадуть нам кредит.

ТАДЕО *(кружляє по кімнаті, виходить).* І ще тисяча, і ще тисяча...

Сестри йдуть слідом за ним, у дверях стикаються з Ольгою та Ельвірою.

ЕЛЬВІРА *(погрозливо).* Відьми з молитовниками в руках! Я піду звідси, піду!

ОЛЬГА. Але ж ти безпорадна, як голубка в клітці...

ЕЛЬВІРА. Коли я з тобою, Ольго, я стаю іншою, сильнішою, але потім... Ах, відьми!

ОЛЬГА *(цілуючи її).* Ти хочеш летіти, а тобі... підрізали крила... Пір'їнку по пір'їнці я б хотіла знову повернути їх тобі.

ЕЛЬВІРА. Ах, Ольго, якою щасливою мусить почувати себе така жінка, як ти, така... мужня, і така ніжна!

ПЕТРА *(стоячи в дверях, дивиться на них).* Ельвіро!

Ольга повертається в свою кімнату.

ЕЛЬВІРА. Та йду, йду! *(Потихеньку.)* Відьми!

ПЕТРА. Йди, прийшов твій чоловік! Спитай, чи не хоче він чогось...

ЕЛЬВІРА *(хоче відповісти з гідністю, але не наважується).* Антоньїто! *(Виходить.)*

Сеньйора Петра перевіряє шафу, замикає шухляди. З своєї кімнати виходить Фермін.

ПЕТРА. Усе треба замикати, бо інакше... *(В'язка ключів падає у неї з рук.)*

ФЕРМІН *(посміхаючись, піднімає їх).* Ключі, засуви, замки, двері...

ПЕТРА. А ти ж як думав?

ФЕРМІН *(ніжно і весело).* Мамо, сьогодні ввечері ми всі разом потанцюємо!

ПЕТРА. Що це ти вигадав?

ФЕРМІН. Так, ми, я і ти, станцюємо хоту.

ПЕТРА *(удавано суворо).* Синку... Мені не свято в голові...

ФЕРМІН. Але ж у нас свято! Сьоме листопада!

ПЕТРА. Що ж це за свято? У нашому календарі нема ніякого святого Листопада...

ФЕРМІН. От бачиш! Життя не те, що

календар. У нас — це найбільше свято року. І ми його відсвяткуємо як слід, навіть одягнемось по-святковому. Прийдуть кілька наших друзів.

ПЕТРА. Сюди? А вони теж росіяни?

ФЕРМІН. Так, росіяни звідти, іспанці звідси...

ПЕТРА. Ні, мій дім — не місце для збориша! Тільки й бракувало, щоб знову наскочила поліція! Який сором для порядної сім'ї!

ФЕРМІН. Але ж ми зберемося тільки повечеряти.

ПЕТРА. Поліцію не цікавлять ваші шлунки. Для неї важливо знати, що мелють ваші язики.

ФЕРМІН. А ми не будемо багато говорити, а як на кожному святі, поспіваємо й потанцюємо. І ти теж будеш з нами.

ПЕТРА. Ти що, збожеволів? Мабуть, хочеш зробити з мене комуністку?!

ФЕРМІН. Ні, мамо... Я тільки хочу, щоб ти була справжньою.. матір'ю.

ПЕТРА. А справжня мати хоче справжнього сина! «Яка мати, такий і син...»

ФЕРМІН. А чому не: «Який син, така й мати?» Якби тато був живий, я сказав би з гордістю: «Який батько, такий і син!» І він, я певен, теж сказав би: «Який син — такий і батько!» Бо хороші діти багато переймають від хороших батьків, і навпаки. Коли батьки люблять дітей, то й розуміють їх.

ПЕТРА. А ось я тебе люблю,— хіба ж може бути інакше? — але не розумію.

ФЕРМІН *(ніжно)*. А от я, мамо, тебе люблю і... розумію.

ПЕТРА. Не знаю, чи правда це... Коли я тобі відкрию свої думки, бажання, чи зрозумієш ти мене?

ФЕРМІН. Спробуй...

ПЕТРА *(тихо)*. Мені б хотілося, щоб ти був ближче до мене, поділяв мої сподівання, почуття... Ти мене розумієш? Щоб забув ці двадцять років... російських років!.. Розумієш? Щоб став на шлях господній, і тоді бог візьме тебе під свій захист. *(Майже пошепки.)* І нехай вона затужить за рідним краєм і повертається на батьківщину! Ти розумієш мене?

ФЕРМІН *(вражений, блідий, пильно дивиться на матір, не знаючи, що їй сказати)*. Я тебе розумію... Тобто я тебе не розумію, бо інакше я змушений був би розмовляти з тобою не як син, а як суддя. Ох, мамо, мамо!..

Фермін приголомшений. Петра хоче погладити його голову, але він відхиляє її руку. Обоє мовчать. Фермін бере своє пальто, що лежить на стільці, і виходить на вулицю. Петра залишається в кімнаті; вона теж схвильована, але одразу веселішає, побачивши Антоньїто, який швидко заходить до кімнати, несучи в руці якийсь папірець.

АНТОНЬЇТО. От пощастило! Аж на п'ять років! Мамо, я купив машину на виплат!

ПЕТРА. Але ж, синку, я боюсь, щоб ти на ній не вбився!

АНТОНЬЇТО. Усі мої друзі мають машини, а я чим гірший від них? Де батько? Його підпис на гарантії, і машина — моя! Я й вас покатаю, але не сьогодні! Сьогодні вночі я їду з веселою компанією в Мадрід. Завтра — класна футбольна зустріч!

СЕСІЛІЯ *(заходить, шукаючи Петру)*. Ти, племіннику, зовсім збожеволів від цього футбола.

АНТОНЬЇТО. Е, багато ви розумієте! Команда «Реаль» Мадрід проти «Атлетик» Більбао! Мамо, дай мені трохи грошей, я ж буду з друзями, а ти ж знаєш, як-то неприємно, коли тебе вважають злиднем! *(Обнімає Петру, кривляючись.)* Ти мені даси грошенят, правда?

ПЕТРА *(ніжно)*. Завжди ти старцюєш! Он іде твій батько. *(До сестри.)* Цей хлопець — без совісті, але ж відчуваєш, що він твій син, що він біля тебе...

Заходить Тадео, сумний, заклопотаний. Міряє кроками кімнату.

ТАДЕО *(шепоче)*. Тисяча... Ще тисяча... І ще тисячі...

АНТОНЬЇТО *(заступає йому шлях)*. Тату, не сердься... Я купив *(пояснює жестами)* і мені треба, щоб ти... *(теж пояснює жестами і простягає батькові перо.)*

ТАДЕО. І ще тисячі, і тисяча...

АНТОНЬЇТО. П'ятдесят тисяч. Дуже рідкий випадок!

Тадео механічно підписує папери. Антоньїто вибігає. Повертається, цілує матір.

АНТОНЬЇТО. Я незабаром повернусь, мамо!

ПЕТРА *(до Сесілії)*. Може, покличемо лікаря? *(Киває на Тадео.)*

СЕСІЛІЯ. Він не сповна розуму! Підписав, навіть не глянувши на те, що підписував. *(Петра і Сесілія виходять за Тадео.)*

Заходять Каскабела і Ретако. Каскабела, як завжди, весела, жартівлива.

КАСКАБЕЛА *(до Ретако)*. Ти, залицяльник відомої Каскабели! Йди подивися, чи немає тут дона Педро. А якщо є, візьми *(дає йому стару і подерту рукавичку)* і кинь йому цю рукавичку! Виклич його на дуель!

РЕТАКО. Нікого нема, не бійся.

КАСКАБЕЛА. Мені боятися? Поруч з таким лицарем, який готовий битися на шпагах за мене?

РЕТАКО. От щодо шпаги — не знаю, але якщо зустріну цього дідугана на вулиці, то сховаюсь за рогом і пожбурю в нього таку каменюку!.. *(Ніжно.)* Хочеш, Каскабело, пограємося в багатих, як колись гралися з тобою?

КАСКАБЕЛА. Мені тепер не до гри... Я й без того багата... Цілий день вільна, чого ж мені ще?

РЕТАКО *(скаржиться)*. А мене ти залишаєш тут... спати з пацюками!

КАСКАБЕЛА. Бідний Ретако! Скоро я стану справді багатою... і визволю тебе.

РЕТАКО. Ти ж кажеш, що вже багата!

КАСКАБЕЛА. Я маю на увазі гроші... А зараз я багата, бо не маю хазяїв.

ПЕТРА *(гукає)*. Ретако! Хіба я тобі не казала, щоб доглядав дитину? І завжди ти робиш так, що я мушу тебе лупцювати!

Ретако вибігає, затуляючи голову руками.

ПЕТРА. Ах, це ти, Каскабелонько, знову в нашому домі!

КАСКАБЕЛА. Я прийшла з візитом, як горда сеньйора!

ПЕТРА. Яка невдячна! Ми тебе годували... А зараз...

КАСКАБЕЛА. Я не хочу більше ні донів Педро, ні Саусільйо, ні брудних контрактів... Я хочу бути вільною, як пташка: літати, де мені забажається, співати й танцювати на тій покрівлі, яка мені сподобається...

ПЕТРА. Ти помреш з голоду! Ти ще радітимеш шматку черствого хліба! Ти ще прийдеш до моїх дверей...

КАСКАБЕЛА. Ваш син хоче сформувати трупу. Я поїду з ним.

ПЕТРА. І тобі росіяни задурили вже голову? Ох, не буде вам добра, от згадаєш мої слова!

КАСКАБЕЛА. Гірше, ніж було на дебюті в «Земному раї», таки не буде.

ПЕТРА. То вже минуло. Ти мусиш танцювати в нас.

КАСКАБЕЛА. І танцюватиму.

ПЕТРА. Справді? Я можу сказати про це сеньйору Саусільйо?

КАСКАБЕЛА. Я танцюватиму тут, у цій кімнаті, коли святкуватимем річницю Жовтневої революції.

ПЕТРА *(сичить)*. Цссс!.. Тут не буде ніякого свята!

КАСКАБЕЛА. Ну, не тут, то в іншому місці, а я танцюватиму на честь свята... *(Вказує на двері Фермінової кімнати.)* Ольга вдома?

Петра ствердно киває головою, і Каскабела, пританцьовуючи і наспівуючи, йде до дверей, стукає ногою. Коли Ольга відчиняє, Каскабела обіймає її.

ПЕТРА. Це чума, просто чума якась! *(Виходить.)*

На сцені нікого нема. Чутно, як плаче дитина. Заходять схвильовані Ельвіра і Рехіна, біжать на балкон.

ЕЛЬВІРА. Даремно вони збираються це робити, то недобре.

РЕХІНА. Але, Ельвіро, треба ж якось...

ЕЛЬВІРА. Треба сказати про це Ользі.

РЕХІНА. Ні, ради бога, ні! Тітка дуже розгнівається.

Вбігає Ретако, стукає в двері.

РЕТАКО. Ольго, Ольго! Вони кудись потягли Маркоса!

ОЛЬГА. Що? Що таке?!

РЕТАКО. Кажуть, у церкву, хрестити!

Вибігають Ольга, Каскабела і Ретако.

КАСКАБЕЛА. Відьми! Зачекайте, ось я візьму палицю!

РЕХІНА. Ще один скандал у нашому домі.

ЕЛЬВІРА. Не можна так робити.

РЕХІНА. Але ж падре Паскуале вимагав, щоб його охрестили!

Заходить Ольга, дуже схвильована. Ельвіра і Рехіна непомітно зникають.

ОЛЬГА *(кличе)*. Каскабело! *(Каскабела вбігає.)* Будь ласка, поведи хлопчика на хвилинку на вулицю, бо він такий переляканий... Мені ноги підгинаються.

КАСКАБЕЛА. Зараз. Ольго, не бери цього так близько до серця! *(Таємниче)*. Ти теж розбагатієш. *(Цілує Ольгу і вибігає.)*

Ольга робить кілька кроків по кімнаті. Потім, приголомшена, плаче. Заходить Фермін з пакунками.

ФЕРМІН. Сльози, Олю?

ОЛЬГА. Більше, ніж сльози, я задихаюсь від гніву!

ФЕРМІН. Що трапилось?

ОЛЬГА. Я не можу більше... Я повертаюсь до Москви. Ось і заява...

ФЕРМІН. Не може бути, щоб ти...

ОЛЬГА. Знаю, що ти хочеш сказати...

ФЕРМІН. Щоб ти не розуміла ситуації.

ОЛЬГА. Я все розумію! Але я не можу, щоб син мій... Щоб син... Мого сина... Я — мати!

ФЕРМІН. І ти забереш його?

ОЛЬГА. Звичайно.

ФЕРМІН. А про мене ти подумала? Як же я житиму без вас?

ОЛЬГА *(плаче)*. Мені так тяжко... Він, ти, я... Я б так хотіла мати силу, щоб врятувати і себе, і вас... Але я не можу... І я поїду...

ФЕРМІН *(вкрай схвильований)*. Мати силу... *(Говорить ніби сам до себе.)* У мене її теж немає... І я не можу дати її тобі навіть... при моєму оптимізмові! Але я піду її шукати... Піду до мого батька... До друзів...

ОЛЬГА. Ти думаєш, легко витримувати все це? Учора діти на вулиці спустили з Маркоса штанці, щоб подивитися... хвіст. Сеньйора Сесілія сказала їм, що у всіх росіян є хвости.

ФЕРМІН. Олю, це ж підступи наших ворогів!

ОЛЬГА. А от сьогодні скандал... Без мого дозволу потягли хлопчика хрестити.

ФЕРМІН. Це гидко, але якщо вони наполягають... Я теж хрещений, і мій батько хрещений...

ОЛЬГА. О, ти вже їм поступаєшся?

ФЕРМІН. Ні, Олю, я хочу знайти якийсь вихід...

ОЛЬГА. Для мене нема виходу. Я не можу так жити, не хочу. Мені здається, що я ходжу в тісних черевиках, що мені завжди болить. Що я тут роблю? Навіщо я вчилася? Які у мене перспективи? Як у Ельвіри? Ні, дякую. Моє рішення тверде. Я їду! Якщо твій обов'язок залишатися тут — залишайся. Я хотіла бути разом з тобою, але жертвувати нашим сином, жертвувати собою — я не можу!

Фермін мовчить. Потім він наближається до радіоприймача.

ФЕРМІН. Демонстрація на Красній площі...

Ольга швидко підводиться. Обличчя її яснішає.

ОЛЬГА. Ввімкни скоріше... Красна площа!...

ФЕРМІН. Ти пам'ятаєш? Ми з тобою познайомилися сьомого листопада на демонстрації... Я йшов з товаришами по консерваторії, а ти з своїм театральним інститутом... Ми співали іспанську пісню...

ОЛЬГА. А я вийшла танцювати, і кулька, що була у мене в руці, вирвалася і полетіла-полетіла... А нитка зачепилася за твій капелюх...

ФЕРМІН. Ти бачиш, куди привела нас ця нитка?.. Нитка, що стала для тебе зашморгом на шиї...

Чути вигуки демонстрантів. Ольга усміхається від щастя.

ОЛЬГА. Жовтневі свята... Знаєш, Ферміне, хоча вони далеко, а все ж зігрівають... Правда ж, на душі стає легше, і ти почуваєш себе таким сильним, добрим?

ФЕРМІН. Ось ти вже й джерело енергії маєш!

Фермін йде до піаніно і грає «Пісню про Батьківщину», Ольга починає натхненно співати: «Краю мій, моя ти Батьківщино!..» Фермін підспівує їй.

КАСКАБЕЛА. Яке не-щас-тя!..

Усі розуміють, що трапилося щось страшне, поспішають до кімнати.

КАСКАБЕЛА. Сеньйор Тадео... повісився на балці!.. Під самим павутинням!..

РЕХІНА. Тату! Ой таточку! *(Плачучи, обнімає матір.)*

ФЕРМІН *(теж обнімає матір)*. Мамо, будь мужньою!

Сесілія хреститься. Усі намагаються заспокоїти Петру. Дають їй води, підсовують стілець. Усі мовчать.

ПЕТРА *(в розпачі)*. Боже мій, боже мій!.. Яке нещастя! *(Після довгої паузи ледве підводиться з стільця і, звертаючись до Ферміна, Ольги і Каскабели, кричить.)* Геть, геть з цього дому! Прокляті! Я не хочу бачити вас тут більше! *(До Ферміна.)* І тебе також, грішнику! І всіх вас! Це ви принесли мені нещастя і горе... Геть звідси!..

Усі мовчки схиляють голови. Петра знову падає на стілець. Ольга, Фермін і Каскабела повільно виходять.

Завіса

КАРТИНА ДРУГА

Хатина, в якій живе тітка Каніха, на околиці міста. Бідність, але чистота й порядок. За занавіскою влаштувались Фермін, Ольга і Маркос. Ніч. Осінь. Йде дощ. Чутно, як виє вітер. Тітка Каніха пере в ночвах білизну, пере швидко, бадьоро, незважаючи на свій похилий вік...

КАНІХА *(наспівує)*.

Пери, пралечко!
Пери, любонько!
Брудну білизну пери, голубонько!
Ніч її робить брудною,
Пери, пралечко, пери!
Чистою й голубою
Стане вона на зорі.

ОЛЬГА *(виходить з-за занавіски)*. Малий уже заснув. Відтоді, як ми переїхали сюди, мій хлопчик навіть спить краще. У нього тут багато друзів, він грається з ними цілий день.

КАНІХА. Ну, звичайно, голубонько, діти і ті розуміють: душі, щоб відпочити, не потрібні пухові перини!

ОЛЬГА. Давайте, тітонько, я вам допоможу трохи.

КАНІХА. Та я не втомилась. Хоч і стара, але сили, як у молодої телички. *(Сміється.)*

ОЛЬГА. Але ж ви цілий день працюєте.

КАНІХА. Я живу тим, що змиваю бруд з сеньйорів... Чорт їх забирай! Чим поважніший сеньйор, тим більше бруду всередині. Тільки й думають, щоб виглядати чистими зверху.

ОЛЬГА. Дозвольте мені... *(Засукує рукава і починає прати.)* Відпочиньте трохи.

КАНІХА. Ну, тоді я піду щось зварю...

ОЛЬГА. Бабусю, розкажіть мені ще щось про чоловікового батька. Це так цікаво!..

КАНІХА. О, голубонько моя! Яка ж це була людина! За сеньйорою Петрою упадали двоє: він і Тадео. Якби їх обох покласти на тарілочки терезів, один важив би — як блоха, а другий... О, то золота людина!

ОЛЬГА. Але ж мати Ферміна, як бачите, віддала перевагу Тадео.

КАНІХА. В Тадео вона любила гроші, а Маркос — її любив...

ОЛЬГА. Буває ж так...

КАНІХА. Обидва вони вже померли, земля їм пухом, але як? Один повісився, як злодій, прости господи! А Маркос... О, Маркоса вбили в горах жандарми, коли він там партизанив. Справжній був мужчина — з голови до ніг!

ОЛЬГА. Кажуть, він одружився з вашою дочкою...

КАНІХА. Одружився чи зійшовся, як тепер кажуть, не знаю, все одно. Але моя дочка — це тобі не сеньйора Петра. О, ні! Для неї гроші — то сміття, а от серце, душа — то все. Вона боролася разом з партизанами, її теж замучили запроданці Франко... Захопили її в хаті, де вона ночувала...

ОЛЬГА. Я теж партизанська дочка, бабусю, я їм допомагала...

КАНІХА. Бачиш, голубонько, значить, ми рідні аж двічі!

ОЛЬГА *(сміється і обнімає стару)*. Яка ж ви хороша, бабусю!

Чути, як за дверима співає Каскабела.

КАНІХА. Це Каскабела йде...

ОЛЬГА. Весела, як завжди, хоча надворі такий дощ. Славна дівчина! А співуча — як соловейко!

КАНІХА. Вона народилася, як циганка, колисали її партизани, а виросла вона зі мною. Оце таке її життя...

Заходить, наспівуючи, Каскабела з кошиком у руці. В хату, здається, зазирнуло сонце.

КАСКАБЕЛА *(граціозно вклоняючись)*. Добривечір, сеньйори і кабальєро! Ось перед вами Каскабела — найщасливіша серед усіх-усіх на світі, найбагатша з усіх-усіх на світі, найвродливіша серед усіх вродливих дівчат... Звичайно, крім Ольги... *(Цілує і обнімає Ольгу.)* І бабусі... *(Цілує тітку Каніху.)*

КАНІХА. Це я вже дівчина у тебе? Ну, як твої справи, доню?

КАСКАБЕЛА *(таємниче)*. Цссс! Бачила *(шепоче)* ...ходить тут Похмурий чоловік.

ОЛЬГА. Він, як тінь, скрізь ходить за нами.

КАНІХА. Хай би він ноги поламав! Цей бандит не повинен бачити тут Мартіна Редондо, коли той прийде!

КАСКАБЕЛА. Треба попередити сусідку, щоб вона спустила з ланцюга собаку.

КАНІХА. Я піду скажу їй.

КАСКАБЕЛА *(весело кружляє по кімнаті)*. Я вже маю, сеньйори, вже маю...

ОЛЬГА. Веселощів цілу торбу, чи що?

КАНІХА. Шалену голову — ось що вона має!

КАСКАБЕЛА. Я вже маю... А знаєте, що? *(Радісно.)* Роботу!!!

ОЛЬГА. Вітаю тебе, рідна! А яку?

КАСКАБЕЛА. Чудову!

КАНІХА. Слава богу. Значить, скоро злидні покинуть нас... Може, й ми залишимо цей квартал з його халупами!..

КАСКАБЕЛА. А роботу мені дали друзі Мартіна Редондо! Моя робота полягатиме в тому, що я розважатиму в'язнів.

ОЛЬГА. Це дуже добре, Каскабело.

КАНІХА. А хто ж тобі платитиме? Директор в'язниці? От і розпрощалися із злиднями!

КАСКАБЕЛА. В'язні мені платитимуть... Усмішками! Цього вам, здається, мало?

КАНІХА. Недарма ти... Каскабела! В голові у тебе тільки усмішки.

ОЛЬГА. А я в'язатиму для них светри...

КАНІХА. А я збиратиму для них пожертвування у нашому районі...

ОЛЬГА. І якщо дозволять, Фермін дасть концерт.

КАНІХА. Ох, це чортеня Каскабела нам усім затуркала голови своїми фантазіями!.. Піду до сусідки. *(Бере відро і виходить.)* І хай її собака теж попрацює!

КАСКАБЕЛА. А де Фермін? І Маркос? *(Ольга і Каскабела сідають поруч.)*

ОЛЬГА. Малий спить, а чоловік пішов у місто. Він так мріє організувати художній ансамбль!

КАСКАБЕЛА. А ти що робила?

ОЛЬГА. Нічого... Сьогодні я допомагала бабусі прати білизну.

КАСКАБЕЛА. Я знайшла і для тебе роботу — будеш давати уроки російської мови...

ОЛЬГА. Це добре...

КАСКАБЕЛА. Але знаєш, мені здається, тобі платитимуть, як мені: усмішками.

ОЛЬГА. Приємно зробити комусь приємне...

Чути, як за сценою гавкає собака.

КАСКАБЕЛА. Чуєш?

ОЛЬГА. Ну, й страшний, мабуть, цей собака!

КАСКАБЕЛА. Він янгол в порівнянні з Похмурим чоловіком...

ОЛЬГА. Я боюсь, щоб він не накинувся на Ферміна...

КАСКАБЕЛА. Цей собака знає кого кусати!

Заходить Мартін Редондо в плащі з капюшоном, з якого стікає вода, і з маленьким пошарпаним чемоданчиком у руці. Це старий робітник-революціонер.

МАРТІН РЕДОНДО. Ну й нічка! Справжній потоп!

КАСКАБЕЛА. І собаки!

МАРТІН РЕДОНДО. І собаки. *(Ніжно обіймає Каскабелу.)*

КАСКАБЕЛА. Ви нікого не помітили?

МАРТІН РЕДОНДО *(здивовано)*. Ні. А проте... помітив. Величезного собаку, який погнався за бідним чоловіком, одягненим у чорне.

КАСКАБЕЛА. Так ось цей «бідний» — це той, кого ми звемо Похмурим чоловіком.

МАРТІН РЕДОНДО. Що ти кажеш? Це той поліцейський, про якого ти мені розповідала?

ОЛЬГА. Так. Він скрізь нас переслідує.

КАСКАБЕЛА. А тепер... Правда, я не знаю, як це робиться... Тепер знайомтеся... Мартін Редондо... А це Ольга... А далі як?

ОЛЬГА *(усміхаючись)*. Якщо хочете повністю — Миколаївна.

МАРТІН РЕДОНДО. Скажу чесно: я теж не дипломат. У нас, у робітників, навіть обійми — і ті трохи грубуваті. Так що, Ольго Миколаївно, не лякайтеся.

ОЛЬГА. Ви вже знаєте, звідки я приїхала і хто я.

МАРТІН РЕДОНДО. А я не був би старим революціонером, якби, побачивши вас, не відчув, звідки ви приїхали і хто ви. Дозвольте мені поцілувати вас! *(Витирає сльози.)* Це від мене і від усіх іспанських робітників!

ОЛЬГА *(плаче від хвилювання)*. Що ви! Я не заслуговую цього! Ви до мене, як до рідної... Робите з мене майже символ...

МАРТІН РЕДОНДО. Коли ми партизанили і нами командував Маркос Колунга... До речі, де ж Фермін?

ОЛЬГА. Зараз прийде.

МАРТІН РЕДОНДО. Так ось я казав... Ми зустрічали багато хороших людей, які нам допомагали, які віддавали нам усе, що мали. Нікого з них я не знаю. Але ось тепер, коли я бачу,— знаєте, кого? — тітку Каніху, вона мені здається символом усіх добрих людей тих часів. Правильно, Каскабело? А де ж тітка Каніха?

КАСКАБЕЛА. Заспокоює собаку.

МАРТІН РЕДОНДО. Навіть у маленьких вчинках видно те велике, що є в цих людей.

ОЛЬГА. Так, вона дуже хороша...

МАРТІН РЕДОНДО. І такі люди є скрізь, їх так багато, як дерев у лісі. Зайдеш у ліс, і вони тебе приймуть і захистять... Мені казали, Ольго Миколаївно, що вам тут жити важко.

ОЛЬГА. Ой, дуже важко...

МАРТІН РЕДОНДО. І що ви хочете їхати...

ОЛЬГА. Ось подивіться на заяву... *(Виймає з сумки заяву.)*

МАРТІН РЕДОНДО. Ви мені дозволите дещо вам порадити? Не поспішайте.

ОЛЬГА. І Фермін мені це каже.

МАРТІН РЕДОНДО. Але не сидіть на місці. Ідіть у народ, ідіть у ліс хороших людей, які є скрізь.

ОЛЬГА *(замислено)*. Так, ви маєте рацію. Відтоді, як я залишила «Земний рай», мені значно краще. І я вже зробила кілька кроків цим новим шляхом...

МАРТІН РЕДОНДО. Чим далі будете йти вперед по цьому шляху, тим краще почуватимете себе. І я вам гарантую: настане час, коли ви скажете: «Моє серце з цими людьми».

ОЛЬГА. Можливо, але це нелегко.

МАРТІН РЕДОНДО. «Легко», «легко»! А нам легко? А хіба життя Маркоса було легким? Війна, в'язниці, тортури, партизанські загони і — смерть. Але якою людиною був старий Маркос! Якою людиною! Він був буревісником і правдолюбом!

КАСКАБЕЛА. Моя бабуся завжди, коли вчила мене бути хорошою, говорила мені про нього.

МАРТІН РЕДОНДО. Він на всіх нас мав величезний вплив. Йому вірили, його любили, з ним поруч ішли боротись, його поважали... Вороги ж його ненавиділи... А невже на вас, його дітей, він не має ніякого впливу? Не може цього бути!

ОЛЬГА *(задумливо)*. Так, так, ви маєте рацію. І Фермін теж... Треба відшукати його могилу, треба бути таким, як він...

МАРТІН РЕДОНДО. Якщо ви шукатимете його... ви знайдете його там, де він живе,— серед народу.

Швидко заходить Фермін. Він несе портфель.

ФЕРМІН. Добрий вечір.

МАРТІН РЕДОНДО. А я вже зібрався був іти звідси. Ферміне, я приніс тобі маленький подарунок. Ходи сюди, дай я тебе обніму!

ФЕРМІН. Мартін Редондо, друг і товариш мого батька!

МАРТІН РЕДОНДО. Як же ти схожий на нього, хлопче!

ФЕРМІН. Я хотів би бути схожим на батька у всьому!

МАРТІН РЕДОНДО. Судячи з того, що про тебе говорять, ти справді схожий на Маркоса...

ФЕРМІН. Ні, не кажіть... Щоб стати таким, як він, героєм, мені ще треба рости й рости... Правда, Олю?

ОЛЬГА. Товариш Мартін Редондо запалив нас своїм оптимізмом...

ФЕРМІН. Ви добилися, щоб вона розірвала свою заяву?

МАРТІН РЕДОНДО. Ні, вона її витягла, показала і знову сховала. А от що ти зробив для того, щоб вона її розірвала?

ФЕРМІН. Я організую художній ансамбль пісні і танцю, і ми поїдемо з ним по дорогах Іспанії, по тих дорогах, якими ходив мій батько... Каскабела буде співати і танцювати. Ольга працюватиме режисером, а я напишу музикальну поему і присвячу її моєму героїчному народові.

МАРТІН РЕДОНДО. Знаєш, хлопче, мої ліки — такі ж... Гаразд, мушу йти вже, Ферміне, іншим разом поговоримо. Я приніс тобі одну річ, дорогоцінну для тебе...

ФЕРМІН *(здивовано)*. Дорогоцінну?

МАРТІН РЕДОНДО. Це — чемодан твого батька.

ФЕРМІН. Мого батька! *(Бере в руки чемодан, гладить його.)*

МАРТІН РЕДОНДО. Коли його вбили, ми сховали чемодан, щоб він не потрапив в руки цивільних гвардійців [1].

ФЕРМІН. Дякую, дякую!.. Речі мого батька!..

МАРТІН РЕДОНДО. Я не думаю, щоб у ньому було щось цінне: якісь дрібнички, фотографії, листи, папери...

ФЕРМІН. Яке це все дороге мені!

МАРТІН РЕДОНДО. Гаразд, хлопче, бери його. *(Прощається.)* А ти дуже схожий на батька, хлопче! Ольго Миколаївно, подумайте про мої слова.

ОЛЬГА. Обов'язково. Я не сидітиму, склавши руки.

МАРТІН РЕДОНДО. Це правильно. Каскабело, а тобі треба дебютувати, але не в «Земному раї», а на справжній іспанській землі.

Мартін Редондо хоче йти, в цей час заходить тітка Каніха з шматком чорної тканини в руках.

КАНІХА. Гляньте! Чорна шпигунська шкура! *(Усі сміються.)* Ах, тут наш дорогий друг Мартін Редондо!

МАРТІН РЕДОНДО *(обнімаючи її)*. Бабусю, а ви анітрохи не змінилися! Ви не повинні вмирати, як джерело не мусить висихати.

КАНІХА. А ти гадаєш, що я збираюся помирати? *(Сміється.)* У мене угода з дияволом. Недарма ж мене якось назвали відьмою.

МАРТІН РЕДОНДО. Шлях вільний?

КАНІХА. Гадину я спровадила...

МАРТІН РЕДОНДО. Тоді до побачення.

Фермін відкриває чемоданчик і перебирає речі й папери. З кишені чемодана витягає зім'ятий зошит, читає його з хвилюванням.

ФЕРМІН. «Ферміне, сину мій! Я знаю, що відтоді, як ти в Радянському Союзі, ти став мені ще ближчий, рідніший... Тим, хто каже, що я втратив сина, я відповідаю: «Ні,— це єдине, що я врятував!» Це правда, тату, це правда! «Мені здається, що й Радянський Союз став ще ближчий мені, адже там мій син... А для тебе те ж буде з Іспанією: вона стане для тебе ще рідніша, бо в ній — твій батько, який бореться, щоб зробити її ще прекраснішою...» Щоб зробити її прекраснішою!.. *(Жадібно читає. Раптом зупиняється, схоплюється, вибігає за двері й кричить.)* Гей, чоловіче добрий!

Усі здивовані.

МАРТІН РЕДОНДО *(швидко повертається)*. Що трапилось? Ферміне, що трапилось? Ти збожеволів?

КАСКАБЕЛА. Як дивно він дивиться на мене!

ФЕРМІН *(обнімає Каскабелу, майже плачучи від хвилювання)*. Каскабело!.. Тут... тут... пише мій батько... твій батько! Розумієш? Твій батько!.. Ми — брат і сестра, Каскабело! Брат і сестра! Подивись, що він пише!

КАСКАБЕЛА *(пробує читати, теж дуже схвильована. Потім звертається до всіх присутніх)*. Брат і сестра!.. Ми з тобою — брат і сестра!.. *(До Ферміна.)* Але як же це може бути?

МАРТІН РЕДОНДО *(немовби пригадуючи минуле)*. Це правда, це правда! Звичайно, це так! Ти, Каскабело, донька Маргарити, дочки тітки Каніхи... Я вже все зрозумів. Вороги обіцяли велику нагороду за голову Маркоса, і жандарми хотіли якось схопити його... Вони всіляко намагались влізти в його особисте життя... І навіть найсвятіші речі він змушений був приховувати, щоб не наражати своїх рідних на небезпеку.

ФЕРМІН. Знову відроджується сім'я Колунгів!.. Каскабело, наш батько — наша гордість, будьмо ж і ми гідні його! Ходімо, Ольго, шукати його по шляхах Іспанії!..

Завіса

[1] Цивільна гвардія — військо Франко.

ДІЯ IV.

Іспанія чудова, але...

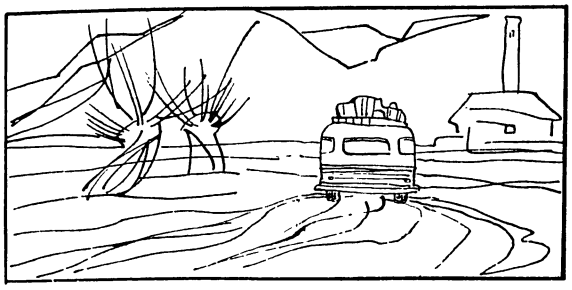

На сцені кіноекран. На екрані — шляхи Іспанії. Звучить музика, написана Ферміном.

ГОЛОС ДИКТОРА. Земля Іспанії, шляхи Іспанії!.. Вони простяглися від широких степів до стрімких гірських вершин, від зелених лугів до суворих скель, від північного дуба до південної маслини, від непривітних хмар, що ллють на землю сльози дощів, до блакитного сонячного неба... І скрізь на іспанських шляхах — люди... Люди, які працюють, які страждають, які співають, які прагнуть кращої долі... І які борються, хоча й кожний по-своєму, але з єдиною великою метою — зробити ще кращою чудову землю, на якій вони народилися, зробити багатою землю, на якій вони працюють, зробити народ свій щасливим! І цими шляхами, з міста у місто, із селища у селище йде Фермін з своїми людьми — співаками і танцюристами, з своєю музикою і своїм мистецтвом. Вони несуть народові радість і впевненість у своїх силах, вони щиро люблять народ, вчаться у нього мудрості і п'ють натхнення з невичерпного джерела народної душі...

Але ось Фермін знову повертається до міста...

Декорація така ж, як і в II-й дії. Сцена в напівтемряві, і сеньйора Петра, що сидить за столом, здається тінню. Вона дуже постаріла.

ПЕТРА *(схилившись над столом і тримаючи в руках аркуш паперу)*. Боже мій, боже мій!.. *(Підводить голову, читає лист.)* «Мамо, тримайся, ми врятуємо тебе від загибелі... Ми сильні...» Сильні! Де ж ваша сила? У чому? А може, вони просто мрійники? А якщо й справді сильні, як кажуть?.. *(Знову безнадійно.)* Я з моїми гріхами вже не маю рятунку!

РЕТАКО *(піднімається з кафе)*. Сеньйоро хазяйка, у кафе нема ні душі.

ПЕТРА. Усі знають, що завтра воно закривається...

РЕТАКО. Мені так і хочеться заплакати. Правда, тут повним-повнісінько пацюків, але й до них я уже звик... І навіть ви мені здаєтесь доброю... Синяки на моїм тілі давно уже посходили...

ПЕТРА. Йди сюди, Ретако. *(Пригортає його.)* У хвилину нещастя серце лагіднішає. Тільки ти і я,— юнга і капітан,— до останньої хвилини лишились на кораблі, а завтра... Прощавай!..

РЕТАКО. Не журіться, сеньйоро Петра! Хочете, завтра ми з вами почнемо на вулиці продавати бутерброди і вино?

ПЕТРА. Яка ганьба! А моя гордість?!

РЕТАКО. Піду в кафе, може, хтось зайде... *(Вибігає, але зразу ж повертається.)* Не журіться! Ми щось придумаємо!..

Сеньйора Петра ходить з місця на місце, доторкаючись до всього, немов прощаючись з кожною річчю. Заходить тітка Каніха.

КАНІХА. Можна? Як тут темно!

ПЕТРА. Тітко Каніхо, а чого ви чекали? Буде ще темніше...

КАНІХА. Хоч би засвітили! Я ж принесла хороші новини.

ПЕТРА. Для мене уже ніколи не буде хороших новин... Я завтра йду в будинок для старих і там доживатиму свої дні.

КАНІХА. Сеньйоро Петра! Чи ви сповна розуму, сеньйоро Петра! Сьогодні повертаються Фермін, Ольга і Каскабела з усім своїм бродячим табором.

ПЕТРА *(радісно)*. Ти кажеш: повертаються?

КАНІХА. Скрізь розклеєні афіші: сьогодні увечері вони збираються дати виставу у вашому кафе.

ПЕТРА. Вони збожеволіли! Адже тут хазяйнує диявол.

КАНІХА. Вони такі завзяті, що вмить викинуть із «Земного раю» якого завгодно диявола.

ПЕТРА. Останнім часом вони мені писали дуже хороші листи, і Ольга... Але добрі слова не злякали біди... Померла моя сестра, упокой, господи, її душу! Рехіна пішла в монастир... Антоньїто втік до Америки з якоюсь естрадною співачкою... Ельвіра повернулась до свого батька, а я залишилась одна на цьому кораблі, який тоне... Я і твій маленький Ретако.

КАНІХА. А де зараз хлопчик? Я принесла йому білизну.

ПЕТРА. В кафе.

КАНІХА. Піду до нього. А ви не занепадайте духом, сеньйоро Петра. Бо світ не без добрих людей, і ніхто не буває самотній, коли сам не хоче цього. *(Виходить.)*

ПЕТРА. «Ми сильніші за всі твої нещастя!», «Ми врятуємо тебе від розорення!» *(Задумливо.)* Ні, не врятуєте! Ласкаві слова, і нічого більше. *(Схиляє голову на стіл, тихо плаче.)*

Несподівано відчиняються двері, і в кімнату вбігають Фермін, Ольга і Каскабела з чемоданами. З ними входить у дім життя. Галасливі, веселі, вони оточують матір, обнімають і цілують її.

ФЕРМІН. Світла, світла, більше світла, як казав Гете!

ОЛЬГА. І Пушкін...

КАСКАБЕЛА. І Сервантес! *(Скрізь запалює світло.)*

ФЕРМІН. Усі генії любили світло... Мамо, мамо, що ти робила тут? Ти така сумна. Ти плакала?

ОЛЬГА. Як ваше здоров'я, мамо?

КАСКАБЕЛА. Я така рада бачити вас знову, хоча... Ой, як же ви змінилися!

ПЕТРА. Божевільні! Не галасуйте так! І світло ріже мені очі...

КАСКАБЕЛА. Сьогодні в кафе буде мій другий дебют... *(Танцює.)* Але як все змінилося!

ОЛЬГА. Дебют без дона Педро і без його перуки!

ПЕТРА. Без нього? Ви помиляєтесь! Усе це вже належить йому: будинок, кафе, меблі...

Хтось стукає в двері, заходять дон Педро Кортес і Похмурий чоловік.

ПЕТРА. А ось і він сам, наче зловісний крук.

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Найповажаніша сеньйора Петра... Шановні сеньйори...

ПЕТРА. Що вам потрібно, дон Педро?

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Виконання вимог, зазначених у цих паперах! *(Показує папери.)*

ПЕТРА *(бере папери)*. Папери, папери... Навіть не віриться, що вони білі, адже це попіл, що кружляє над згарищем!

ОЛЬГА *(до Каскабели)*. Глянь, павук під стелею перетворився на Похмурого чоловіка!

КАСКАБЕЛА. Усі вони тут — огидні павуки! Мені так і хочеться схопити палицю!..

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Тут йдеться про...

ПЕТРА *(гордо)*. Знаєте, дон Педро, я усе втратила... навіть зір. Але у мене є син... Ферміне, синку, прочитай ці папери.

ФЕРМІН. Тут написано, що завтра минає строк...

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. А-а, все одно, юначе, трохи пізніше, трохи раніше. Сьогодні увечері мені конче потрібне приміщення.

ФЕРМІН. І нам теж!

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Але хто ви такі? Якісь комуністи, що приїхали з Росії і провадять тут комуністичну пропаганду!

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК. Правильно! Ми весь час за вами стежимо і маємо чимало доказів...

ФЕРМІН. Нарешті Похмурий чоловік виходить на світло!

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК. Досить нам вашої пропаганди! Тут не Росія! І ми вас, вас!.. Вам не довго вже гуляти на волі.

ФЕРМІН. Нам вистачить часу, щоб назвати вас катами, навіть коли ви сьогодні уб'єте нас!

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК. Побачимо, як ти заговориш в іншому місці!

ПЕТРА. Ферміне, замовчи! Ти хіба не знаєш, хто вони такі!

КАСКАБЕЛА. Павуки-кровопивці!

ОЛЬГА *(вказуючи на балку)*. Як оцей...

ФЕРМІН. Більші, Ольго! Бо вкривають павутинням усе небо Іспанії...

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Сеньйори, після розмови з губернатором ми ще повернемось. Пішли.

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК *(погрозливо)*. Ми виб'ємо з вас комунізм! Виходять.

КАСКАБЕЛА *(рішуче бере палицю, збиває павука і тупає ногою.)* Одного чудового дня ми всіх вас отак розчавимо!

ОЛЬГА. Ти молодець, Каскабело.

ФЕРМІН. В усякому разі прем'єра моєї музикальної поеми відбудеться сьогодні увечері. Каскабела матиме величезний успіх. Ольга продемонструє, що вона не марно вчилася в театральному інституті. Ось побачиш, мамо!

ПЕТРА. Я нічого не побачу... Дайте мені спокійно провести останню ніч у цьому домі.

ФЕРМІН. І не думай про це! Ми принесли тобі життя, мамо!

ПЕТРА. Так, це правда. Але я мушу приготувати вам кімнату. Каскабело, твоя бабуся теж сюди прийшла.

КАСКАБЕЛА. А де ж вона?

ПЕТРА. Десь унизу, з Ретако. *(Каскабела вибігає.)* Я йду, дітки, приготувати вам кімнату.

ФЕРМІН. Гаразд, мамо.

ОЛЬГА. Хочете, я вам допоможу?

ПЕТРА. Ні, не треба. *(Виходить.)*

Ольга і Фермін лишаються самі.

ФЕРМІН. Яка чудова мандрівка по шляхах Іспанії!

ОЛЬГА. Чудова! Мартін Редондо мав рацію.

ФЕРМІН. І тепер, коли ми зміцніли, починається боротьба.

ОЛЬГА. Так, я вже бачу її... Ферміне *(обнімає його)*, ти мусиш бути міцний, сильний, сильніший за нас усіх...

ФЕРМІН *(задумливо)*. Олю, а як зараз для тебе Москва? Далеко чи близько?

ОЛЬГА *(усміхається)*. Дуже близько! Завжди дуже близько, поруч!

ФЕРМІН. Це значить, що ти все-таки надсилатимеш заяву?

ОЛЬГА *(витягає з сумочки папірець)*. Так, збираюся надіслати її... пробач, на смітник! *(Розриває папірець на дрібні клаптики.)*

ФЕРМІН. Якщо мені не минути зустрічі з катами, я їм доведу, що перед ними ще

один Колунга, але з зовсім іншого світу, непереможного...

ОЛЬГА. Я завжди буду з тобою, тільки з тобою! Ти мене чуєш? У Москві, в Іспанії... У нас дві Батьківщини — у тебе і в мене, і все у нас спільне: бажання, мрії...

ФЕРМІН. Батьківщина Боротьби не має кордонів, Олю.

ОЛЬГА. Так, після всього того, що ми пережили, межі нашого дому розсунулися. Наш дім — весь світ!

ФЕРМІН. І наша лінія фронту дуже довга: вона теж проходить через увесь світ.

ОЛЬГА. Це правда.

ФЕРМІН. І навіть через наше серце... *(Цілує дружину.)*

КАСКАБЕЛА *(заходить)*. Ах, що я бачу! Мені соромно навіть дивитися: Ромео і Джульєтта цілуються! Може, мені почекати? Ну, годі жартувати! Знаєте, мені щойно сказали, що заарештували Мартіна Редондо.

ФЕРМІН. Заарештували?! Так, це — лінія фронту, яка проходить через увесь світ...

ОЛЬГА. І тут, і там, і скрізь...

ФЕРМІН. Допоможи мені, сестричко, перенести униз валізи.

ОЛЬГА. Піду поговорю з нашою матір'ю. Бідолашна!.. Через неї теж повинна пройти ця лінія фронту!

ФЕРМІН. Піди, люба. Треба якось врятувати єдину рідну людину, яка залишилась у цьому домі...

Ольга виходить. Заходить Каскабела, бере валізи.

КАСКАБЕЛА *(тихо)*. Мені сказали, що губернатор дав наказ затримати тебе.

ФЕРМІН. Ти думаєш, це можливо? Адже ми не зробили нічого поганого...

КАСКАБЕЛА. Ну то й що? Арештовують саме за хороше...

ФЕРМІН. Це правда.

КАСКАБЕЛА. Вони хочуть вас ізолювати від народу...

ФЕРМІН. Це правда. Бо наші ідеї — це світле майбутнє нашого народу! Ходімо! Хай побачать, хто ми і звідки приїхали! *(Виходять.)*

На сцену по сходах спускається Ольга, вона веде за руку сеньйору Петру.

ПЕТРА *(до Ольги)*. Мабуть, так схотів господь-бог.

ОЛЬГА. І ви теж...

ПЕТРА. Не знаю. Це, напевно, і є мій найстрашніший гріх перед ним. Тому він мене й карає. І ви мене караєте.

ОЛЬГА. Ми? Ну що ви, мамо! Ми хочемо допомогти вам жити.

ПЕТРА. Уже пізно, дочко. Я — дерево, яке впало і майже висохло... Сядьмо посидьмо тут трохи...

ОЛЬГА. Тримайтеся за мою руку...

ПЕТРА. Спасибі, Олю... Знаєш, я часто була несправедлива до тебе... І за це мене теж покарав бог.

ОЛЬГА *(з іронією)*. А яке богу до мене діло? Я ж росіянка!

ПЕТРА. Аякже! Бог дбає про всіх, доню, про всіх! А ось тепер, коли я зазнала стільки лиха, я бачу, яка несправедлива була я до тебе... І до Ферміна... До мене приїхали діти, а я побачила в них тільки ворогів.

ОЛЬГА. Це чиста правда!

ПЕТРА. Під час мого нещастя я багато думала про це. Де раніше були мої очі? Я була сліпа... Сліпа!

ОЛЬГА. Ви простіть мене, мамо, за те, що я вам скажу. Ви справді були сліпі... Але не тепер ви осліпли, а давно, років з двадцять тому...

ПЕТРА. Ольго, мені б хотілося поговорити з тобою, як з рідною...

ОЛЬГА. Кажіть, я спробую зрозуміти вас, допомогти...

ПЕТРА. Я любила Фермінового батька Маркоса. І ніщо нас тоді не могло розлучити. Він працював у порту. Спочатку про політику говорив мало... Але потім усе більше й більше, хоча я на ній зовсім не розумілася... Мене цікавили тільки діти, сім'я, церква, куди я ходила з сестрою...

ОЛЬГА. Не ви одна були така...

ПЕТРА. І зовсім розлучила нас громадянська війна. Він боровся на боці республіканців, потім став комуністом. Тоді ми ще зустрічалися, хоча й рідко... Але скінчилася війна... І тоді... ми стали зовсім чужі. Його кинули до в'язниці, він змінив ім'я. Потім, казали, пішов у партизани... А я залишилася сама, мені було страшно, я не знала, що робити... Одного разу він хотів побачитись зі мною, але я так боялась, що не наважилась. І падре Паскуале, і моя сестра Сесілія порадили мені розірвати з ним...

ОЛЬГА. Вони тягли вас до другого берега...

ПЕТРА. Ми тоді так бідували... Тоді падре Паскуале привів до мене Тадео, який тільки-но відкрив кафе... Це був якийсь вихід... Ми одружилися і мріяли розбагатіти... Торгівля... Гроші... Хотіли вибитись в люди...

ОЛЬГА. Вас закрутив вихор нового життя...

ПЕТРА. І все ж: чому іншим щастило в торгівлі, а нам — ні? От якби хтось знову відкрив мені кредит!.. Але що я кажу? Боже, у мене й сили зовсім немає!.. Богадільня, нічого більше мені не залишилось...

ОЛЬГА. Не кажіть так, мамо. Ні в яку богадільню ви не підете.

ПЕТРА. Піду, дочко. Тільки, прошу вас, провідуйте мене хоч іноді. Так важко залишитись самотньою...

До кімнати з кафе заходять Фермін і Каскабела, вони зупиняються, побачивши Ольгу і матір. Тихенько підходять до них.

ФЕРМІН. Сповідь?

ПЕТРА. Запізніла сповідь, синку. Знаєш, легше на душі, коли можна розповісти про свої злигодні жінці і, особливо, коли це жінка така добра, як Ольга...

ОЛЬГА *(пригортає Петру).* Спасибі, мамо.

ФЕРМІН. Ти вже розумієш нас і... я певен, полюбиш!

КАСКАБЕЛА. Ольго, ходімо! В кафе уже збираються люди, скоро починаємо!

ФЕРМІН. І які люди! Робітники, шахтарі, рибалки...

ПЕТРА. Це божевілля, дітки мої! Прийде поліція і забере вас!

ФЕРМІН. Усе може бути. Але якщо в морі взяти три краплі води, море — залишиться морем!

ОЛЬГА. І навіть якщо взяти мільйони крапель, море залишиться морем!

КАСКАБЕЛА. Заарештували Мартіна Редондо, але скільки таких, як він, залишилось?

ОЛЬГА. Море!

ФЕРМІН. Ходімо! Хвилі розбивають навіть греблі.

КАСКАБЕЛА. Другий дебют Каскабели!

Усі виходять, крім Ферміна і його матері.

ФЕРМІН. Мамо, ти не прийдеш у кафе?

ПЕТРА. У кафе? Нам, безталанним, краще сидіти в темних куточках, далі від світла... Мені буде соромно, якщо мене побачать.

ФЕРМІН. Наші друзі тільки скажуть: «Ось прийшла мати! Вона горда за свого сина — сьогодні ж прем'єра його твору...»

ПЕТРА. І що це тобі спало на думку, мізинчику мій, Пульгарсіто? Хіба ти зможеш прожити однією музикою, без торгівлі?

ФЕРМІН *(усміхаючись).* Бачите, мамо, не все в житті купівля-продаж.

ПЕТРА. Ах, мій Пульгарсіто!.. Я боюся, щоб з вами не трапилось якесь лихо.

ФЕРМІН. Не бійтеся, мамо!

ПЕТРА. Ах, Пульгарсіто мій, які ви впевнені в собі! І можливо... *(Дивиться на нього недовірливо.)*

ФЕРМІН *(обнімаючи її).* У наших серцях стільки віри, стільки тепла, що ми зможемо, мамо, навіть в старій і погаслій печі запалити вогонь...

ОЛЬГА *(швидко заходить).* Ходімо, вже час починати! Мамо, ваше місце в першому ряду.

ФЕРМІН. Серед робітників, правда?

ОЛЬГА. Звичайно, це вони залишили вам місце...

ПЕТРА. Я не хотіла...

ОЛЬГА. Як! Але ж це твір вашого сина!

ПЕТРА. Ні, ні! Якщо він написав його, треба піти послухати. *(Підводиться, з рук у неї падає в'язка ключів. До сина.)* Візьми й закинь їх на дах! Тепер мені зовсім не потрібні ці прокляті ключі! Без них мені буде легше!

ФЕРМІН. Так, ми зараз їх закинемо... От якби можна було так само легко викинути іще дещо...

Ольга і Фермін беруть Петру попід руки і повільно зникають в глибині сцени. Пауза. Освітлюється кафе. На естраді з'являється Фермін. Заходять поліцейські, Похмурий чоловік і дон Педро Кортес.

ФЕРМІН. Шановна публіко! Як автор музичної поеми, яку ви прослухаєте сьогодні увечері, я хочу пояснити походження її назви. Мандруючи шляхами Іспанії, де я зібрав багато народних пісень, з яких і склав свій твір, я хотів назвати його «Яка чудова Іспанія!» Але у мене є друг на прізвисько «Дон Але», бо його улюблене слівце — «але». І він мені сказав: «Так, чудова, але!..». На його думку, мій твір слід назвати «Іспанія чудова, але...»!

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК. Досить комуністичної пропаганди! Ви — агент Москви! Ви арештовані!

Гасне світло у кафе.

ФЕРМІН *(дуже голосно).* Геть з Іспанії усі ці «але»!..

ГОЛОС. Геть катів народу!

Загальне замішання. В кафе видно Каскабелу, яка збирається танцювати. Злегка освітлюється просценіум, і в супроводі поліцейських з'являються Ольга і Фермін. Вони в наручниках. З ними йдуть з одного боку сеньйора Петра, з другого — тітка Каніха і Ретако.

ОЛЬГА *(до Ферміна).* Дивись: нас вже з'єднують навіть однакові наручники...

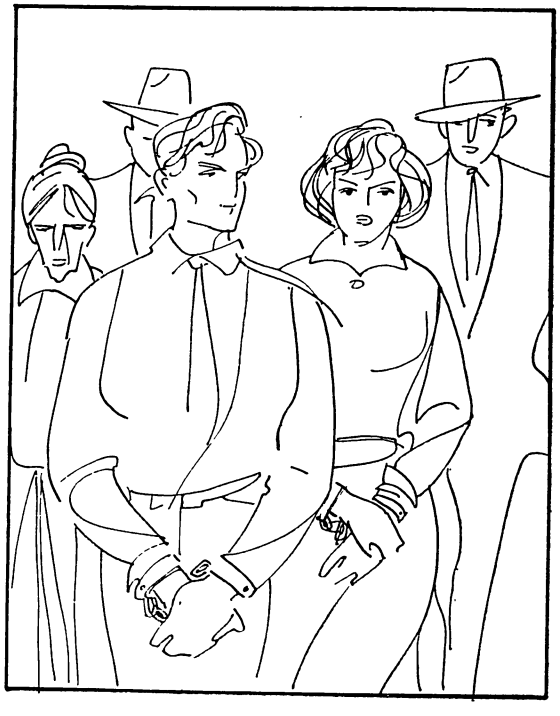

ФЕРМІН. Ми — як солдати в одному окопі. Починається бій...

ПЕТРА. Діти! *(До поліцейських.)* Куди ви їх ведете? Вони ж не зробили нічого поганого!

ПОХМУРИЙ ЧОЛОВІК. Замовкни, старе стерво, якщо не хочеш, щоб і тобі залізо наділи!

ПЕТРА. Надіньте, надіньте залізо! Ах ти ж, паскуда! *(Плює на дона Педро Кортеса.)*

ДОН ПЕДРО КОРТЕС. Вони і стару заразили комунізмом! Геть її!

ПЕТРА. Думаєте, злякалася вас, собаки? Беріть мене, ведіть мене разом з ними! Вони — мої діти! Вони наші діти!

Поліцейські тягнуть Каскабелу. Вона відбивається і кусається. Її заковують разом з Ольгою.

КАСКАБЕЛА *(кричить)*. Мерзенні павуки! Павуки!

КАНІХА *(намагається мітлою вдарити поліцейських, поки Ретако, прощаючись, обнімає Каскабелу)*. Що ви робите? Що ви робите, вовки, з такими шановними людьми!

Один поліцейський штовхає стару.

ПЕТРА. Діти мої! Я разом з вами! Діти мої!

ОЛЬГА. І ви з нами? О, як це добре!

ФЕРМІН *(ніжно усміхаючись)*. Мамо, мамо, як високо ти піднімаєшся! Чиста, нова, юна!.. І поруч зі мною, поруч... І праворуч від тебе — почесне місце для тіні нашого батька... Революціонера Маркоса Колунга.

Вони йдуть, мужні, впевнені в справедливості справи революції. Дзвенять кайдани... Музика — мелодія твору Ферміна.

Завіса

З іспанської переклала
Тамара ЮКОВА

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

БІДНІ ШПИГИ... У шпигунів — ті ж самі турботи, що й у інших людей. Цю тезу обстоював у своєму виступі в конгресі США шеф американської розвідки Джон Маккоун. Керівник Сі-Ай-Ей просив підвищити... пенсію для шпигунів, що «працюють» закордоном. Аргументував він це тим, що «ефективність праці» агентів зменшується, коли вони починають непокоїтися за свою старість.

ХАЙ БУДЕ ФІЛОСОФ... Один з лондонських коледжів присудив англійському письменникові Алексу Джінсу звання почесного доктора літературознавства. Письменник, однак, відмовився від такої високої честі, пославшись на те, що часто робить орфографічні помилки. Тоді в коледжі переглянули своє рішення і присудили Алексу Джінсу звання почесного доктора філософії. Це звання він прийняв.

ПОШУТКУВАЛИ З ПРЕМ'ЄРОМ. В одній стокгольмській газеті з'явилося оголошення про терміновий продаж будинку. І лише після виходу газети з'ясувалося, що йдеться про віллу прем'єр-міністра Швеції Ерландера.

Автора цього жарту не пощастило викрити.

«СОБАЧА СТРАХОВА АСОЦІАЦІЯ». Товариство з такою гучною назвою засноване недавно в Англії. Тепер кожен може застрахувати свого собаку на суму до 25 фунтів стерлінгів.

НЕАБИЯКЕ ЖИТТЯ. Кілька газет і журналів у Сполучених Штатах навперебій домагаються у якоїсь Бетті Робертс монопольного права надрукувати її щоденники. Бетті Робертс є рекордсменкою Сполучених Штатів і світу за числом розлучень!

Тринадцять разів ця поважна американка розривала шлюб з своїми чоловіками. Вона побила відповідний рекорд жительки Західної Німеччини Лізель Айнцвірн, яка встигла за своє життя розлучитися лише одинадцять разів.

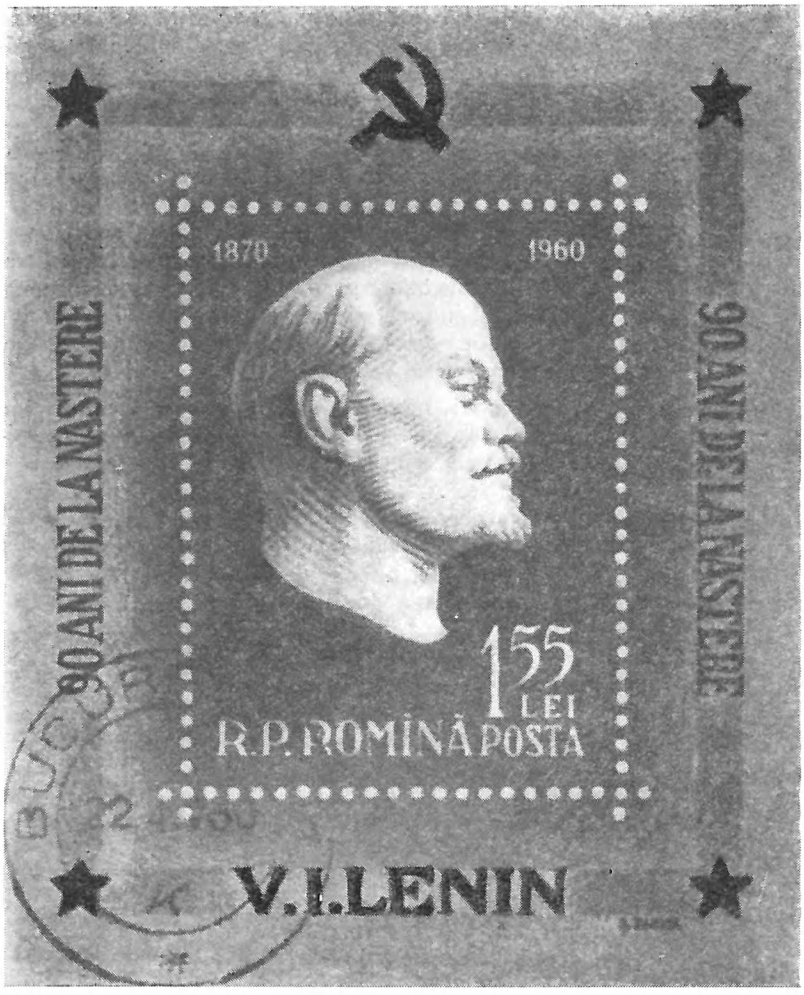

Колись поштові марки виконували лише одну функцію — знаків поштової оплати. Але згодом вони перетворилися на своєрідну візитну картку кожної країни. На них почали з'являтися зображення столиць та різних міст, портрети видатних людей, відтворювалися деякі історичні події тощо. Поштові марки перетворилися на маленьких пропагандистів, дуже переконливих і настійливих.

Серед незліченного потоку листів, що постійно мандрують світами, пропагандистами великих історичних змін на нашій планеті стають поштові марки соціалістичних країн. І серед них найпочесніше місце займають марки із зображеннями великого генія людства — Володимира Ілліча Леніна.

Численні портрети, виконані різними художниками. Деякі з них криють в собі риси національного мистецтва тієї чи іншої країни, але всі вони відтворюють образ великої людини, вождя революції, друга і захисника трудящих цілого світу.

...Летять, пливуть, їдуть поїздами мільйони листів. То не лише звістки від рідних, друзів, знайомих, вони приносять з собою й образ людини, чиї ідеї дедалі більше опановують світом, перетворюючися на непереможну силу історії.

ОБРАЗ ВЕЛИКОЇ ЛЮДИНИ

«Геть війну» — плакат 1924 року *Літографія.*

ХУДОЖНИК НІМЕЦЬКОГО ПРОЛЕТАРІАТУ

Двадцяте століття, яке вкрай загострило соціальні суперечності капіталістичного суспільства, висунуло перед мистецтвом ряд нових і складних проблем. З особливою гостротою постає перед кожним митцем проблема визначення свого шляху в мистецтві.

В цих умовах великого значення набирає творчість тих зарубіжних майстрів, які, в силу прогресивності своїх поглядів, піднеслись над болотом мертвого бездушного формалізму до мистецтва високого гуманізму і життєвої правди, до вершин справжньої художньої виразності. До таких майстрів належить художниця німецького пролетаріату Кете Кольвіц (1867—1945).

Радянські люди знову мали нагоду познайомитись з її творчістю на виставці 1963 р. в Москві, Ленінграді і Києві. Знову тому, що твори художниці уже експонувались в Радянському Союзі на різних виставках в 1924/25, 1932, 1953, 1958 і 1962 роках.

Демократичні риси живопису К. Кольвіц яскраво виявились уже на ранньому етапі творчості художниці, в 90-х рр. XIX ст. В таких офортах, як «Привітання» (1892), «Біля церковної стіни» (1893), «Жінка біля колиски» (1897), «Жінка із схрещеними руками» (1898) — вона фіксує свою увагу на образах і сценках, неначе вихоплених з самого

«Похід ткачів» 1897 р. *Офорт* (серія «Повстання ткачів»).

життя. Це образи людей з народу з їх злигоднями, печалями і скромними радощами. Вони свідчать про глибоке знання життя трудящих, що випливало із самої біографії художниці — дочки каменяра, дружини лікаря, який все своє життя жив і працював в робітничих кварталах Берліна.

Від фіксації негативних явищ життя художниця переходить до змалювання протесту, революційного виступу трудящих як класу.

«Штурм», 1897 р. *Офорт.*

«Відгострення коси», 1905 р. *Офорт.*

Саме цей аспект в творчості Кольвіц ставить її в ряди пролетарських художників XX ст. — провісників мистецтва соціалістичного реалізму.

Відомий графічний цикл художниці «Повстання ткачів» (1893—1897) містить такі аркуші як «Похід ткачів» і «Штурм». В першому з них — цілий потік спрямованих вперед людей — робітників в убогому одязі, з виснаженими, сповненими рішучості обличчями. Озброєні кирками й сокирами, во-

ни йдуть на штурм маєтку фабриканта. І композиційним вирішенням, і кожним штрихом офорту художниця підкреслює цілеспрямованість руху, сувору рішучість ткачів.

Сцена штурму (офорт «Штурм») наводить на думку про марність зусиль ткачів. Їх стихійний порив немов би розбивається об міцно зачинену залізну браму. Такий настрій твору обумовлений самою суттю конкретної історичної події — поразкою повстання Сілезьких ткачів 1844 р., що лягла в основу сюжетного задуму серії.

В офорті «Повстання» (1899) знайшов свій дальший розвиток задум «Походу ткачів». Зосереджена цілеспрямованість руху поступається місцем навальному пориву повсталих. Гнівно стискаючи зброю, вони підносять високо в небо прапор боротьби. Без цього офорту були б неможливі такі аркуші серії як «Селянська війна», «Озброєння в підвалі» і «Прорив».

«Полонені», 1908 р. *офорт.*

«Прорив» (серія «Селянська війна»), 1903 р. *офорт.*

«Хліба!», 1924 р. *Літографія.*

Найбільш вражаючим аркушем не лише серії «Селянська війна», але й усієї творчості художниці є офорт «Прорив». І композиція, і характер рисунка, і кожний штрих офорту підкорено ідеї стрімкого руху, що змітає все на своєму шляху.

Селянська війна в Німеччині 1525 р., подіям якої присвячено серію, закінчилась поразкою повсталих. Буря, грозовий шквал поступаються місцем зловісній тиші («Поле бою»). В темряві скорботна фігура матері схилилась над трупом убитого сина. Цей образ сповнений глибокого трагізму.

Зупинено і переможено могутню людину, але в ній жевріють сили, здатні знову вилитись назовні. Саме цю ідею втілено в аркуші «Полонені» тієї ж серії.

К. Кольвіц не була комуністкою. Але глибокі симпатії художниці до німецького

пролетаріату привернули її увагу до подій революції 1918 р. в Німеччині.

Втративши сина на початку першої імперіалістичної війни, Кольвіц з особливою гостротою і болем реагує на ті незліченні нещастя, які несла людям війна. І знову в орбіті її уваги клас пролетарів — його матері, вдови, сироти («Загинув», «Матері», «Вдова», «Батьки», «Діти Німеччини голодують», «Хліба!»). Гнівним протестом, полум'яним закликом проти війни характеризується плакат художниці «Геть війну!», створений 1924 року.

Художниця німецького пролетаріату не могла не звернутись в своїй творчості до Радянського Союзу — першої в історії держави робітників і селян. В тяжкий рік голоду в Поволжі (1921) вона створює плакат «Допоможіть Росії», в якому мозолясті натруджені руки підтримують голову знесиленої від голоду людини. Ці ж самі руки суворих і стійких людей сплелись в суцільний захисний ланцюг в літографії «Ми захищаємо Радянський Союз», спеціально створеній художницею для виставки її творів в Радянському Союзі в 1932 р.

«Зерно для посіву не повинно бути перемолотим», 1942 р. *Літографія.*

Творчість К. Кольвіц займає значне місце в прогресивному мистецтві XX ст.

Н. РИПСЬКА.

ПІД СКЛЕПІННЯМ СВЯТОГО ФРОМБУРГА

В 34 кілометрах на північ від Парижа розташувалося невеличке місто Сенліс. Особливість його полягає в тому, що місцеві жителі дуже полюбляють відвідувати церкви. А їх у Сенлісі чимало, адже колись місто було резиденцією французьких королів, які й понабудували тут десятки божих храмів. Тепер королів вже немає, але тутешні жителі все одно не дають їм вакувати.

І дійсно, в церквах і тепер завжди як у вулику, хоча жителі Сенліса не такі вже побожні, як це може видатися, моляться далеко не всі, і церкви відвідують у справах зовсім не божих.

— Шарль,— лунає на вулиці голос сенлісця,— куди ти простуєш?

— До святого Фромбурга.

— Знову щось з автомобілем?

— Надало ж мені обзавестися ним!

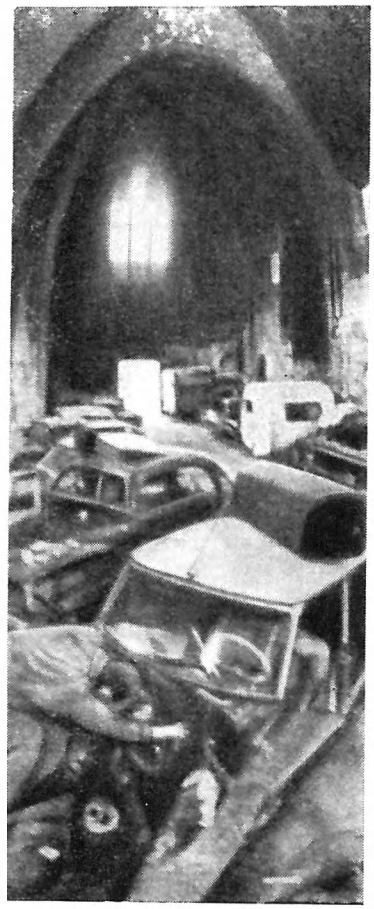

Автомайстерня.

Ринок.

Танцювальний зал.

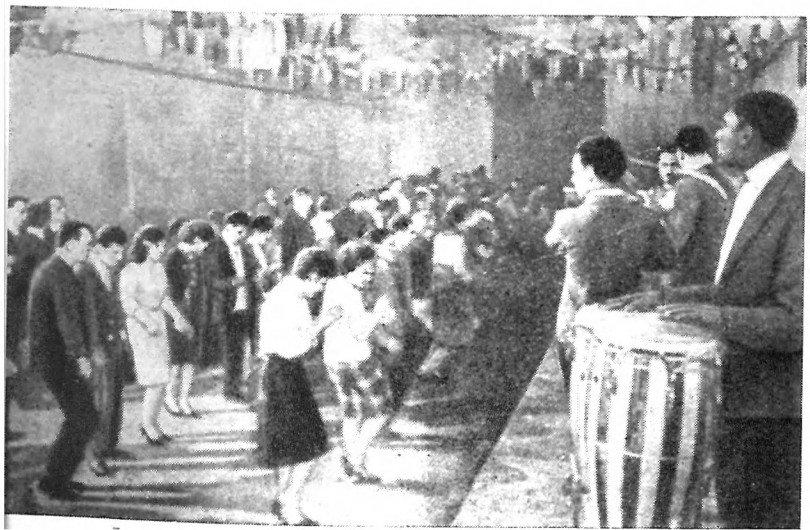

— Сідай, підвезу. Я теж туди.

І коли після подібної розмови приїжджий зацікавиться святим Фромбургом, то він потрапить до старовинного храму. Однак замість запаху кадила, що вже давно вивітрився, на нього повіє мастилом, бензином і металом. Під церковним склепінням практичні жителі Сенліса влаштували звичайну автомобільну майстерню.

Своїм насущним потребам вони підпорядкували також церкву Сен-П'єр, споруджену ще в XI сторіччі. Вже багато років тут існує ринок. Сенлісці люблять цей базар. Вони охоче вештаються по ньому, вдихаючи пахощі смаженої картоплі та розглядаючи туші в крамничках м'ясників, рибу на слизьких плитах або в кошиках та все інше, що буває на кожному базарі.

Сенліська молодь анітрохи не відстає від своїх батьків. Вона абонувала для себе одразу два храми.

Так, у церкві, зведеній в XII сторіччі, влаштовано кінотеатр; а єдина в місті сцена, обладнана в тій же церкві, використовується для шкільних вистав.

Інший храм відведено під міський танцювальний зал. Тут людно щовечора. І як влучно підмітили дотепники, ця церква ще ніколи не бачила такої кількості парафіян.

Юзеф ОЗГА-МИХАЛЬСЬКИЙ

НОВІ ПОЕЗІЇ

Від перекладача

Юзеф Озга-Михальський — польський поет, прозаїк, публіцист і громадський діяч — народився 1919 року.

Він належить до того покоління свого народу, яке ще в дитинстві й ранній юності відчуло на собі тягар «санації» Пілсудського — фашистської диктатури, що жорстоко розправлялася з революційним рухом, а рік згодом після приходу до влади в Німеччині Гітлера пішла — і це логічно — на союз із «третім рейхом».

Він належить до того покоління поляків, яке у молодості на своїй землі побачило страхіття другої світової війни: дощенту спалену бомбардувальниками Гітлера красуню-Варшаву, страждання гетто, кров і сльози народу. Але цей народ не скорився вандалам і під прапором його несхитних і хоробрих синів-комуністів підвівсь на боротьбу проти рабства, за волю і з допомогою Радянського Союзу переміг.

Він належить до того покоління літераторів нової Польщі, яке творить соціалістичну культуру братньої нам держави. Гуманізмом, любов'ю до рідного народу і до людства, прагненням у майбутнє, сповнене краси і світла, розуму й добра, пройняті книжки поезій Юзефа Озги-Михальського «Партизанські сторінки» (1958 рік), «Зворотний бік Місяця» (1961 рік) та інші.

Такі ж якості притаманні й новим творам поета, люб'язно переданим автором журналові «Всесвіт». Я з великим задоволенням переклав частину цих віршів. Деякі з них уже публікувалися в польських періодичних виданнях. А більшість — перекладено з рукописів.

Як неважко помітити, майже всі ці твори написано верлібром — вільним віршем, тобто системою віршових рядків, ритмічна єдність яких грунтується лише на інтонаційній подібності. У верлібрі рядки можуть відрізнятися один від одного і числом складів, і розміщенням наголосів. Я особисто не належу до прихильників такого віршування. Мені (та й багатьом моїм товаришам — українським поетам) більше до вподоби твори, де присутні й чіткий ритм, і точна рима. Адже поезія, на мою думку, є рідною сестрою музики. І в цьому розумінні, якщо йдеться про польську поезію, я завжди схилявся і схиляюсь перед Адамом Міцкевичем, перед нашими сучасниками — Владиславом Броневським, Юліаном Тувімом і моїм другом Ярославом Івашкевичем.

Проте верлібр — теж справді висока поезія. Позбавлений таких компонентів віршування, як чіткий ритм і рима, він разом з тим не позбавлений головного — змісту, образу, думки. І не випадково його взяли на озброєння видатні поети нашої доби: Пабло Неруда, Ніколас Гільєн, Сальваторе Квазімодо. Ним писав і незабутній Назим Хікмет. Ось чому я з великою пошаною поставився й до віршів Юзефа Озги-Михальського, прагнучи зробити все можливе, щоб донести їх до українського читача.

Вітчизна, котра йде

Невпинно шукаємо назви
речам новим.
Як наректи по-новому осінь,
як наректи по-новому небо,
як наректи по-новому Вітчизну,
де в полі зроста промисловість.

Буря пройшла по небу,
по соснах, по озеру,
загомоніло народом
по Віслі й по Одеру.

За круглий стіл планети
сідають континенти,
на стінах — дзеркала зірок
і велетнів портрети.

З чого тепер кордони?
Не зна ще архітектор,
поет іще не бачить
землі нової образ.

Усіх уявлень краща
і мрій найвищих вища,
від неї небо ширше,
від неї тиша глибша.

Хоч в'яне листя зловісно,
листя шумує без краю,
хоч вітер ламає пісню,
я на тебе чекаю,
прекрасна і загадкова,
неначе куля земна.

Не схиблю під натиском бурі,
таємної і лихої.
Бо справа твоя розквітла.
День бачиш у ночі похмурі,
прямуючи з швидкістю світла.

Нове

Свистить паровоз, як фонтан,
обдаючи машиніста
сажею феодальних нетопирів.
Святий Юрій ще сниться,
а вже Гагарін з'явивсь.

Допіру процокотів Будьонний,
а от помчали верхівці —
ракет космічних, ангельських,
Перша
червонокінна небес.

До тих, що бояться

Космонавти відкрили
браму на Місяць,
а ти заплющуєш
очі від страху,—
то комуністи ходять
по даху дірявих небес,
аби їх закрити
від бурі війни.

Земна хвиля

Свічка темряви варта
більше, ніж зірка неба,
а яблуко — більше гріху,
чи сон —
ліжка.
Хвиля земна
ліпша за ціле небо,
за вічність бездонну.

* * *

Ой ти зірко неосідлана,
чорна хащо,
незаймана стороно,
велика доле моя,
як безкрая цілина
незорана.

Що нас ділить?..

Скільки орденів за війну,
скільки відзнак за мир
носять груди землі опуклі.
З чого ти, горда,
кружляєш навколо вісі?

Чи нас
на раси
поділило сонце
або чорної сотні ідеї,
від яких
треба тікати, як від прокази?

Ворог

Я з ним не б'юся,
я з ним сперечаюсь,
і того досить,
щоб його подолати.
Від моєї щасливої думки
чоло його оре
чорна безодня немочі.

Негр

Дерево дихає вільно
на вулиці,
негр тамує своє дихання,
зелене дерево шумить гіллям.
Він мусить ховати
думки свої світлі
під чорним чолом.

Зустрічний біг

Журба
є вічним бігом радості.
Вона мені торує шлях
до місця,
де узяло початок
щастя.

Змія

Змія ніколи не посміхається,
то є пружина
отрути повна.

Може і в підборіддя
вкусити бога,
а тим паче людину.

Той звичайна блоха...

Хто хоче
замкнутися в бруді
власного тіла,
відмежуватись полиском
шкіри,
пити з зіниці
ока чужого,—
той звичайна блоха.

Розбрат

Розлука може прекрасною бути,
як два континенти
і як дві гори,
що б'ються, — страшні.

Чи можна,
розійшовшись у різні боки,
йти під руку?

Сила розлуки

Тільки кохання
породжує зраду,
байдужість навіть
себе не повторить.

Сила розлуки
така могутня,
що творить
нові сторони світу.

Я вже натрапив...

Я вже натрапив
на путь зелену,
на стопи свіжі,
мов листя клену.

До них схилився
лиш головою,
зітхнули трави.

І буря згасла в мені,
як сірник.

Хто любив...

Хто любив тісто
солодких ночей
і солов'їні родзинки,
хто все життя
шукав лиш пух
для жирної дрімоти,
хто завжди пив
з чужих грудей,
хто верхи їздив,—
не залишив по собі стежинки.

А я до тебе
стернею щодня поспішаю,
і тісто ночей з родзинками
іншим готую.

Шукаю її

Знову не можу
знайти її,
так заринула
в мене глибóко.
Шукаю її,
а вона в мені
дрімає.
Де ж моє око?

Дужчий за історію

Народ не помира;
де є та сила,
котра омолоджує його?
І хто народові дає
снагу життя?
Як разом ходять
інтелект і влада?

Бо джерело ідеї
дужче гирла,
історії шалений біг
країні не завадить,
можемо тоді з Вислою
мчать навпростець до Гданська.
Як верби не змусять Шопена
вернутися до флояри,
так Жеран[1] не поміняє автомобіль
на П'яста Колодзея[2].

З польської переклав
Микола УПЕНИК.

---

[1] Жеран — район Варшави.
[2] П'яста Колодзея—легендарний засновник старовинного міста Гнєздо. Тут — у розумінні «давнина».

МУДРІСТЬ НАРОДНА

Прислів'я та приказки народів Азії

КОРЕЙСЬКІ

І тварини віддячують.

Балачками гостей не нагодуєш.

Від горілки страждають день, від тісних черевиків— рік, од сварливої жінки — все життя.

Хто вкрав голку, той і до корів добереться.

МАЛАЙСЬКІ

В дорозі бережи ноги, а в розмові язика.

Як індійський ідол — зовні блищить, а всередині порожній.

Черепаха кладе тисячі яєць — і ніхто не знає, курка знесе одне, — а галасу на все село.

Посієш бур'ян, рис не виросте.

Міцне дерево не дасть себе гнути.

МОНГОЛЬСЬКІ

Верблюд не відає, що він горбатий.

Слова похилих віком повні мудрості, а приказки — повчання.

На світі троє жалюгідних: розвінчаний володар, розорений багатій і розумний серед дурнів.

ТУРЕЦЬКІ

Чужу жінку чорт медом здобрює, а власну — гірчицею.

Не на того дивись, хто говорить, а на того, хто підказує.

Якщо райські врата відчинені, то й муллі доступні.

Свято у Венеції.

ГУГО ГУППЕРТ,
австрійський письменник

ІТАЛІЯ, ЯКУ Я БАЧИВ

«Республіка бобрів»

Не можна сказати, щоб уродженці Венеції дуже любили пити воду. Ні! Для їх вуха куди приємніше звучить булькання рідини, що ллється з обплетеної пляшки. Вино тут не набагато дорожче за п'ять разів профільтровану воду з річки Бренти. Але характер ландшафту, весь життєвий уклад цього славнозвісного міста, —все пов'язано з водою лагуни.

Вода — це хліб Венеції, а лагуна — її фасад, її вивіска, ручка від її дверей. І справді, хто приїздить до Венеції суходолом, той входить у палац з чорного ходу, як зауважив колись Томас Манн. Автомобіліст тут не в пошані. Заледве материк і чотирикілометрова дамба-міст, що веде із Местре, залишаться за його спиною і він опиниться на острівній території Венеції, як на його тарантас безжально накладають арешт і ставлять у шестиповерховий замок-гараж на П'яцца Рома. Венеція — єдине місто у світі, вулицями якого не снують автомобілі, місто без коліс, без пилюги.

Сухопутне створіння тут залишає руль і безпорадно сідає у човен. Тепер слово за гондольєром, отим самим, якого оспівують романтики й проклинають ревматики.

Дев'ята година ранку. Я схиляюсь над залізним алебардовидним носом гондоли і вслухаюсь у ранковий шепіт водяної вулиці — каналу Гранде. Ось над випростаною постаттю рульового пропливає арка моста Ріальто.

Сьогодні релігійне свято, все місто на ногах; я піднімаюся баштовим ліфтом, виходжу на горішню площадку дзвіниці, і в мене аж перехоплює подих: внизу розкинулася чарівна Венеція! Земля і море!

Ось вона яка, «республіка бобрів», як назвав її Гете. Переді мною усі сорок тисяч черепичних дахів, під якими на ста вісімнадцяти острівцях живе чверть мільйона людей. Острівці помережені сіткою із ста шістдесяти каналів, через які перекинуто чотириста арочних мостів і містечків. Фасади будівель, що виростають прямо з води, лоджії і аркади, балкони і веранди, сади на дахах і кафе на терасах, леви святого Марка, куполи і баштові капітелі, хрести і флагштоки, — сьогодні усе це мокре, бо з неба без упину сіє дрібний дощ. Патер Квіріно стоїть поряд і мерзлякувато щулиться, кашляє.

— Погляньте, сюди наближається процесія,—говорить він, показуючи рукою на переповнені людьми річкові трамваї та моторні човни (тут їх називають «вапоретті» і «мотоскафі»), що повільно пливуть каналами Гвідечча і святого Марка. На молу і внизу на площі ворушиться десять тисяч мокрих парасольок, чорних і барвистих плям, що виблискують і похитуються одна впритул до одної.

Якось я зайшов у кафе «Флоріан і Квадрі», що міститься на захищеній од вітру площі. Тут можна посидіти за столиком на свіжому повітрі, випити склянку гарячого лимонаду, почитати римську газету. Наввипередки грають два оркестри.

Мою увагу привертає кореспонденція, варта того, щоб на ній зупинитись. Італійський інститут вивчення громадської думки «Докса» з нагоди виборчої кампанії, яка саме розгорталася, організував великий опит населення. Виявилось, що в середній Італії десять, у південній — від сорока до п'ятдесяти, а на Сардінії аж п'ятдесят три проценти населення не вміє ні читати, ні писати. Закон про обов'язкове навчання залишається й досі лише на папері. Півтора мільйона дітей батьки не змогли віддати навіть у початкову школу.

Інститут «Докса» встановив також, що більшість італійців нічого не чула про Атлантичний блок, що основна маса дрібної буржуазії не має жодного уявлення про структуру політичних партій, а також за кого вона голосує.

Римський кореспондент, певна річ, не навів читачам газети даних про стан освіти серед робітництва; можливо, представники інституту «Докса» не наважилися переступити поріг будинків, де мешкають робітники, а, можливо, переступивши його, вони одержали надто ясну відповідь. Адже відомо, що активні виступи робітників північної Італії, у Мілані й Туріні, сприяють піднесенню робітничого руху і в розташованій осторонь Венеції.

Як відомо, спритні венеціанські гондольєри особливо уславились своїм співом. Але я слухаю їх канцони з почуттям болю і досади. Адже вони співають на вимогу іноземних туристів, щоб травлення у містера Твістера проходило краще. Колись гондольєр співав заради більшої безпеки руху, щоб попередити того, хто пливе йому назустріч. Там, де у канал впадав боковий рукав, гондольєр співав голосніше — адже за рогом не побачиш, а почути можна. Зараз на водяних вулицях Венеції введено світлофори, і гондольєри за давньою звичкою вигукують лише певні застереження. Так, на перехрестях він кричить «скіа» (увага!), а потім відразу ж «стай!» або «преміі», залежно від того, праворуч чи ліворуч повертатиме, або «ді люнга» — коли іде прямо.

Як капітан корабля скликає команду, так старійшина корпорації венеціанських гондольєрів збирає в неділю уночі, після вахти, своїх людей. Вони сходяться в трактирі біля верфі, щоб обговорити різні справи своєї корпорації. Та коли питання, які їх цікавили, з'ясовані і коли випита певна кількість склянок білого вина, гондольєри всі разом починають співати. На жаль, цей хор послухати неможливо. Мені про нього лише розповідали. Такого роду співи відбуваються за закритими дверима, іноземців туди не допускають. Тут кожен хоче бути самим собою.

Італійський чобіток

Природно, що нога, на яку натягнено великий картографічний чобіт Італії, має литку. Можливо,

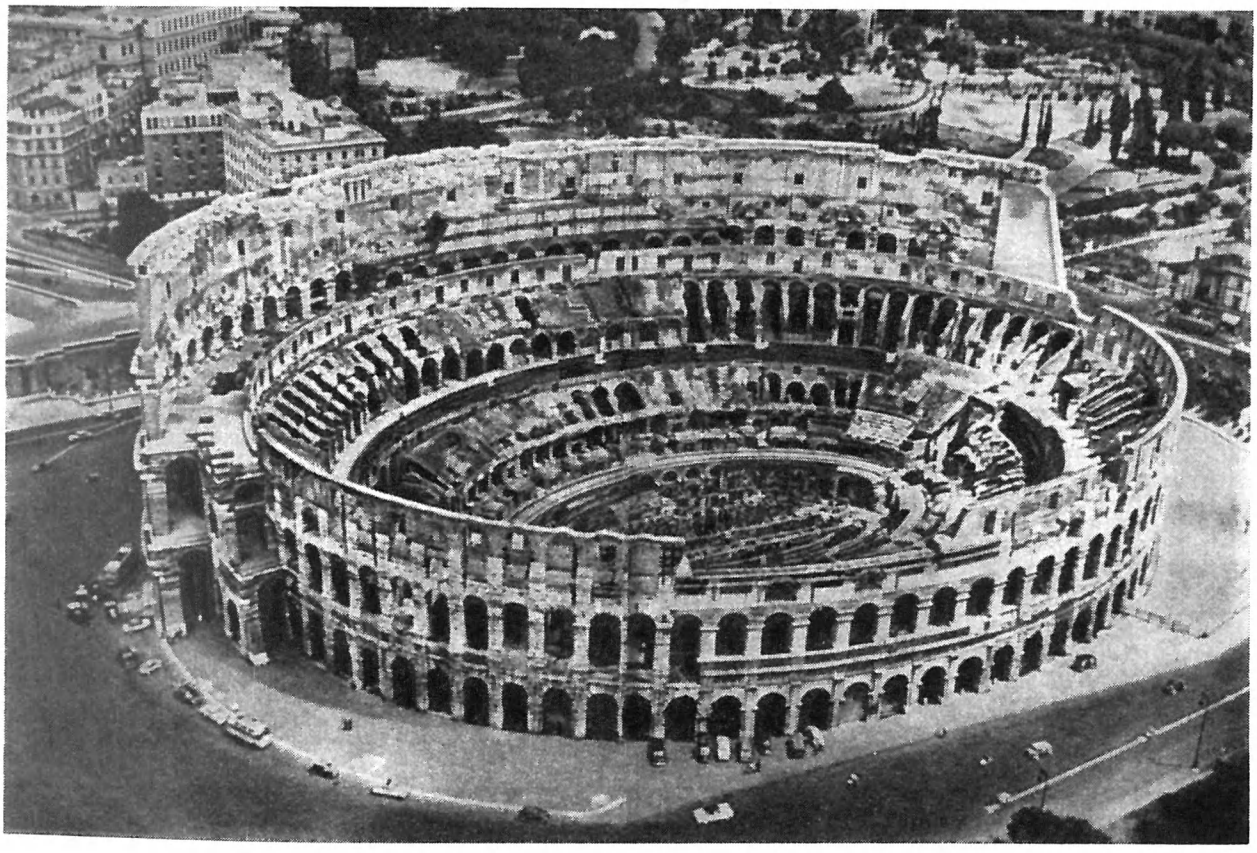

Такий вигляд має Колізей, якщо на нього дивитися з вертольоту.

Врода італійок відома всьому світові.

вона не зовсім правильної форми, надто рано звужується. Але ж кожна литка має індивідуальні риси. В даному випадку вона починається трохи далеченько від венеціанського підколінника, в Романьї, тягнеться уздовж східних районів Тоскани й Умбрії, розбухає в районі Марке, а тоді різко повертає вниз, до Абруццо.

Що не кажіть, а Італія в цілому справді нагадує ногу. На ній кокетливо красується (задля цікавих туристів) навіть маленька родимка — республіка Сан-Маріно, найстародавніша і найменша за розміром суверенна держава Європи. Взагалі центральні райони найтиповіші для Італії, знайомої нам з книжок: багате історичне минуле, безліч мистецьких пам'яток, численні легенди. Варто назвати хоча б такі славнозвісні міста, як Равенна, Ріміні, Пезаро, Перуджа, щоб збудити у читача повагу до культурно-історичної вагомості цього району.

Аби лиш подорожній устигав на все дивитись. На кожному кроці тут натрапляєш на мальовничий Ренесанс, а варто простягнути руку — і доторкнешся до античної пам'ятки. У приморських містах сила-силенна матросів і морських офіцерів, а повсюди—старих ченців і молодих священиків. Кожне, навіть маленьке провінціальне містечко обов'язково має свою вулицю Віктора-Емануїла і площу Гарібальді. Я не знаю, якою мовою тут говорили за часів візантійців і готів, але тепер узимку говорять гарним середньоіталійським наріччям, а влітку — поганим західнонімецьким, що пояснюється величезним напливом саме західнонімецьких туристів.

Ці літні пілігрими уособлюють найболючіше самозречення пані Італії. Повсюди звучить заокеанська, але перероблена на італійський манер танцювальна музика. Бурхливо б'ють хвилі туристських базарів. Безліч голів зайнята переведенням рахунків у німецьких марках на прибуткові суми в лірах.

Тому й навчилася синьйора Італія говорити західнонімецьким діалектом. Її рожеві пальчики старанно натискають на клавіші найсучаснішої електрокаси. Вона пригублює чашу віри в економічне чудо. На лежаку байдикує пан Штюккельман з Аахена, легковажно залицяючись до пані Дерпінгхаус з Віпперфюрта. Ця категорія людей сонно тиняється по музеях — адже там обов'язково треба побувати. Квиток на виставку до картинної галереї коштує від трьохсот до п'ятисот лір, а тому в музей, не позначений зірочкою у його путівнику, пан Штюккельман не піде, на таке він не витратить і пфеніга.

Найбільше ж пан Штюккельман полюбляє ходити на базар. На базарах середньої Італії аж кишить од німців. Вони приходять сюди з дружинами — він і вона у спортивних костюмах, у довгих штанях із шовку-сирцю. В Італії все можна купити дешево. Розмова на мигах. Гримаси, розчепірені пальці. Хитають головами: «troppo caro» [1]. Ще трохи поторгувались, купили. Пани з Західної Німеччини старанно вивчають італійські назви простих чисел. Купують з боєм. Хай дурні вірять, що мир — це не війна, а базар — не поле бою...

Куди ж податись людині, котра, як і я, бажає позбутись товариства федеральних німців? У кінотеатр. В Італії навіть голлівудівські фільми озвучені по-італійськи, і тому панові Штюккельману тут нудно. Він не розуміє італійської мови. Та й навіщо це йому?! В деяких містах пан Штюккельман уже був домігся, щоб на окремих сеансах демонструвались кінофільми з німецькими титрами. Втім, коли такі сеанси ввели, він не став їх відвідувати: з цигаркою в зубах він разом з фрау Дерпінгхаус йшов на берег моря милуватися місячним сяйвом. Хто ж сидітиме в кіно, коли на небі світить повний місяць? Отож фільми з німецькими титрами були зняті.

О, ці кінотеатри Аппенінського півострова! Чим далі на південь, тим більше вони стають єдиною розвагою і насолодою простих італійців. Чи варто говорити, що бідним людям не дуже до душі були фільми італійського неореалізму. Росселіні, Вісконті, Феллініі, Де Сіка розповідали про їхнє злиденне життя. А в кіно вони воліли бачити зовсім інше, вони хотіли принаймні на якийсь час забути про злигодні життя. В цьому їм допомагала Софія Лорен, Джіна Лоллобріджіда. Цих кіноактрис обожнюють, наче святих. Ніжність, захват, побожність і водночас безпорадність, безнадія і покірливість світяться в очах кіноглядачів. А ким опановували інші почуття, ті йшли не в кіно, а на політичні зібрання.

І от ми в кінотеатрі. Байдуже, схожий він на палац чи на цементний сарай. На колінах у жінок ревуть діти. Тут же стоять кошики з їжею і пляшечки з молоком або виноградним соком. Фільм ще не починався. Поки що якась підстаркувата красуня співає модну пісеньку. Зал підспівує. Після неї починає гундосити саксофон. Потому обов'язково грає оркестр народних інструментів: гітари, мандоліни, лютні-баси. Далі танцюють три майже голі грації з нічного бару. Водночас, щоб не гаяти часу, за допомогою проекційного ліхтаря починають демонструвати моди, їх змінює кінореклама шкіргалантереї, парфюмерії, синтетичної губки, машин для миття посуду, холодильників, вогнетривких скляних сковорід, меблів. Невидима рука виводить на білому екрані: «Хто не хоче, щоб з його дітей сміялися, той подарує їм іграшкову електрозалізницю з трансформатором і контрольною лампочкою!» І одразу ж замиготіли локомотиви з товарними вагонами, платформами, вагонами-холодильниками тощо. Малеча в залі верещить від захоплення.

Розпочинається кінофільм. Беззмістовний американський сексуальний кіно-роман у трьох частинах. Перерва. Спалахує, засліплюючи вас, світло. Звідусіль тягнуться руки за морозивом, напоями, що продаються в паперових стаканчиках, вафлями, апельсинами. Гудуть вентилятори. Двері нараз розчиняються. В зал і з залу суне натовп. Починається додаткова програма. Знову виконуються дві неаполітанських пісеньки, підхоплені могутнім хором слухачів, знову реклама. І нарешті, фільм продовжується. Але на екран уже майже ніхто не дивиться. Люди розмовляють, сміються, палять. В напівтемряві сиплють дотепами, годують немовлят, сміються, кличуть продавщицю і навіть б'ються...

В Італії кінотеатри завжди переповнені. Вартість вхідних квитків падає, а кількість відвідувачів зростає. Загальна сума виручки власників кінотеатрів у 1960 році дорівнювала 121 мільярду лір, майже на п'ять мільярдів більше, ніж 1959 року.

Тут, у центральних районах Італії, вже відчувається подих півдня, так би мовити, гаряче дихання вулканічної зони.

[1] Надто дорого *(італ.)*.

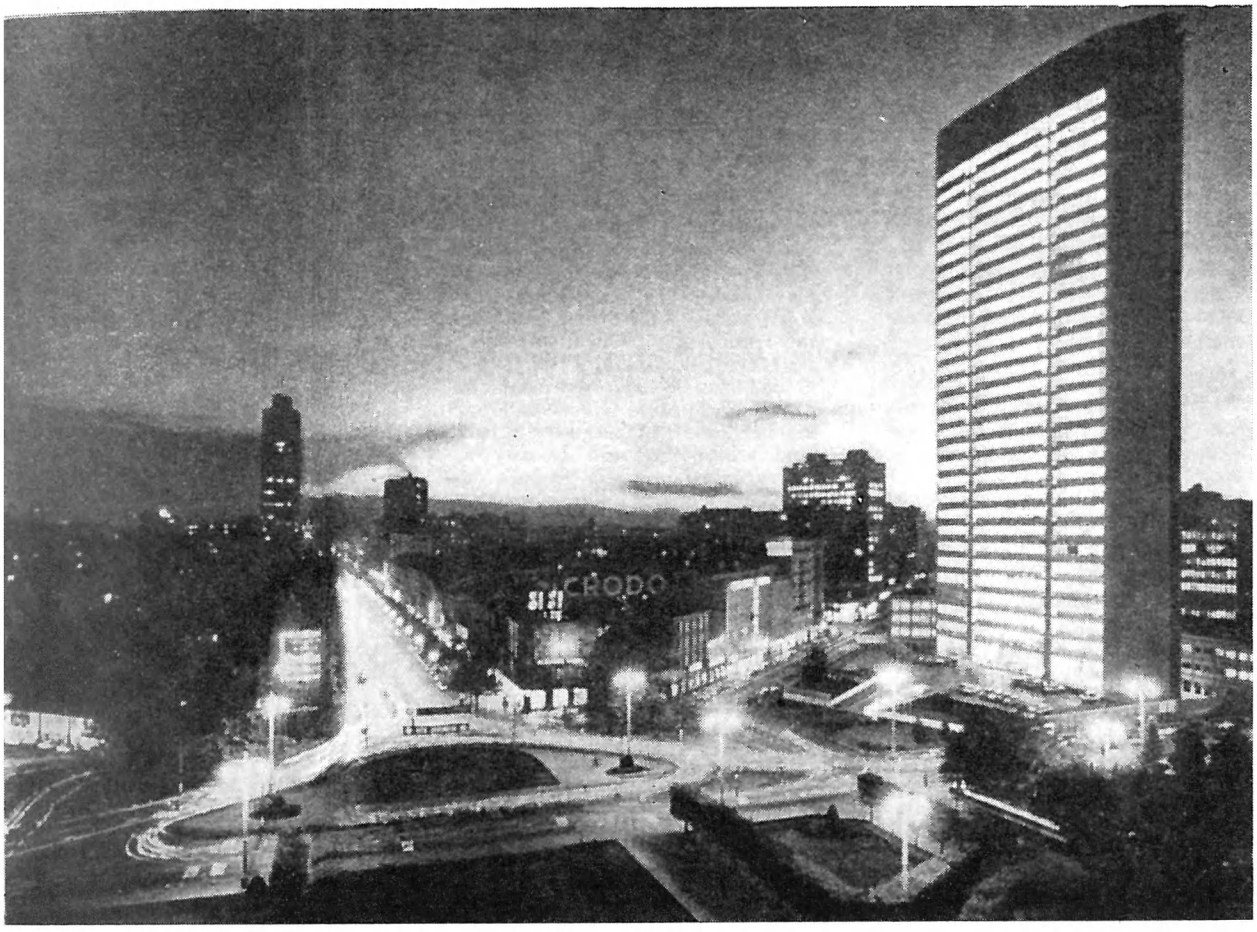

Мілан вночі

Якось, потрапивши в гарнізонний квартал Анкони, я прислухався: у вечірньому повітрі пролунав звук горна. Що це? Майже нота в ноту зазвучала тема сигналу з «Італійського каприччіо» Чайковського! Так ось де великий Петро Ілліч підслухав свою тему! А невтомне терликання і дудіння, що несеться з відчинених вікон? А бринькання мандоліни і перебори гітар? Усе справді так, як написано в книжках.

Солодке і гірке життя

Головний римський вокзал «Стаціоне Терміні» вдирається в самісінький центр міста. Це чотири довгих корпуси, з'єднаних у найсучасніший спосіб одним широким височенним вестибюлем з металу і скла, хвацько вигнутий козирок якого виступає далеко вперед, нависаючи над «Площею п'ятисот».

Італійські вокзали — це нетрі, карнавали, енциклопедії. «Стаціоне Терміні» — це згусток життя і центр півострова, форум світоглядів і спостережний пункт. Тут не буває нічного спокою, немає пір року, відсутні припливи і відпливи.

Тут можна зустріти сценаристів неореалістичного кіно і просто сценаристів, вони бродять поміж перехожих і пасажирів. Саме тут, у цій атмосфері парфумів і людських випарів, серед валізок, дорожних сумок, клунків і вузлів, їхні меткі очі ловлять «типаж».

Ось «кіношник» виймає кишенькову камеру — він помітив групу солдатів, що їдуть додому у короткотермінову відпустку. Вони воліють їздити вночі, щоб не марнувати жодного дня. Якщо до цих постатей у сіро-зелених уніформах придивитись пильніше, то стає ясно, що це лише кепсько вдягнені цивільні хлопці. Вони обвішані безліччю пакунків — адже кожній сестрі і кожному племіннику треба привезти хоча б незначний подарунок, який-небудь наївний сувенір на згадку. Це прості хлопці, добродушні, по-дитячому привітні, вони можуть без упину базікати, сипати жартами і весело зубоскалити, угледівши накрохмалений кульок із парусом — головний убір черниці. Ці дорослі діти захоплюються національною збірною з футбола (незважаючи на її поразки) і ще кінозіркою «ля Лолло» (Джіною Лоллобріджідою), а водночас якою-небудь більш реальною крихіткою із Сіракуз або з Палермо. Їх анітрохи не цікавлять усі оті атрибути, що означають війну. Спроба зав'язати розмову про мету і сенс Атлантичного блоку (адже їх навчають цього!) завжди викликає у цих юнаків зустрічне запитання: «Пробачте! Чом би вам не спитати краще про це у нашого молодшого лейтенанта? Він, напевно, знає».

* * *

«Усі шляхи ведуть у Рим», — говорить славнозвісна приказка, але до цього слід додати: окрім автомобільних. Авангардний загін будівельників поки що дійшов лише до Флоренції («Сонячну дорогу» почали прокладати з Ломбардії на догоду фінансовим тузам Туріна і Мілана). Щодо славнозвісних «семи горбів»: Авентін,

Капітолій, Целій, Есквілін, Палатін, Квірінал і Вімінал, на яких стоїть Рим і про які нам розповідали в школі, — то про них я делікатно запитав у поважного чергового канцелярії бургомістра синьйора Сільвіо Кавента, але він, рвучко відкинувшись на високу спинку оббитого чорною шкірою крісла, глянув на мене осудливим поглядом.

— А чи не краще вам, шановний пане, — заявив він з гідністю, —дізнатись про кількість населення Рима?

Чи міг я не погодитись? Я сказав «так».

— О, в цьому відношенні у нас зразковий порядок. Кожного дня, кожної години і навіть хвилини ми точно знаємо, скільки людей померло і скільки народилось... Я детально познайомлю вас із цією справою... Ходімо!

І він мовчки повів мене до центрального відділення реєстрації населення Рима. Спини чоловіків в уніформах, спинки шкіряних папок. Серйозні обличчя і глибока тиша. Лише зрідка щось тихенько цокне або прошерехтить, так що аж мороз піде поза шкірою — мабуть, це тишу порушує отой фатальний годинник, що вимірює кожне життя.

Тисячу вісімсот років чекало Вічне місто тієї хвилини, яка настала рівно о 12 годині 47 хвилин 16 квітня 1959 року, коли, тихенько цокнувши, на табло з'явилася цифра 2.000.000. Так, у Римі знову було два мільйони жителів, стільки, скільки він нібито мав за часів імператорів Адріана та Антоніна Пія. Синьйор Сільвіо Кавента із захопленням розповів мені, яку зворушливу, натхненну промову виголосив з цієї нагоди бургомістр Урбано Чіокетті.

Честь бути двомільйонним маленьким громадянином Рима випала, певна річ, не дитині з римських передмість. Ні, на світ у ролі двомільйонного громадянина Рима з'явився (у відповідності до бажання компетентних органів місцевої влади) багатообіцяючий нащадок одного з великих імпортерів кольорових металів. Синок був негайно ж названий вишуканим древнім іменем «Ромуло», а не простонародним «Ромоло». Посланець від бургомістра приніс йому пам'ятний дарунок міста — книжечку у сап'яновій обкладинці з золотим тисненням. Коли щаслива мати взяла цю чарівну книжечку в руки, вона побачила, що то зовсім не шкільне видання Старого або Нового завіту (як можна було сподіватись), а свого роду привілей, багатий посаг — страховий поліс, який мав забезпечити життя Ромуло на кошти муніципалітету.

* * *

Околиці, пригороди, передові форти Рима — це, так би мовити, не звичайні передмістя. Хтось назвав їх сільською опушкою індустріального коміра міста. Якщо погодитись з цим порівнянням, то перед нами дуже жорстке хутро — поросле будяками пустирі, кучугури шлаку, кошлаті піщані галявини. Садиби бідних орендарів чергуються із стародавніми християнськими могильниками, античні колумбарії і купи черепʼя— з найсучаснішими віллами, хирію-чі базиліки — з цементними бараками. «Антикварні» мури видаються мені поїденими іржею кольчугами, що по-воєнному замаскувалися пряжею плюща, завісами з кукурудзиння, поламаними стеблами очерету і ситнику.

Здається, саме в цих місцях колись пролягала найважливіша консульська дорога імперії — Віа Аппіа, обабіч якої стояли пам'ятні камені і надгробки. Тепер тут по вкритій бітумом, заасфальтованій, залитій смолою та вирівняній котками дорозі із свистом проносяться гоночні автомобілі.

Тут знаходяться також катакомби — склеписті підземелля і каплиці, що вславились як сховища переслідуваних захисників віри і місця зібрань «першохристиян». Нам дають ченця — провідника і екскурсовода — з білою хвилястою бородою, вдягненого у підперезану поясом рясу.

Катакомби Калліктуса — це кам'яні документи людиноненависництва і сповненого відчаю зречення життя. Коли ви входите у ці склеписті підземелля, то здається, ніби й ваше власне життя залишилось нагорі в гардеробі. Ніби ви нараз стаєте тінню. Десь поряд фашисти влаштували свої страшні катівні, там 24 березня 1944 року мученицькою смертю загинули триста сорок бійців італійського руху Опору. Але нас туди не повели, боячись вразити чутливі душі англосаксонських і західнонімецьких туристів. Вони воліють слухати лише про мучеників, смерть яких за давністю вже не сприймається так гостро.

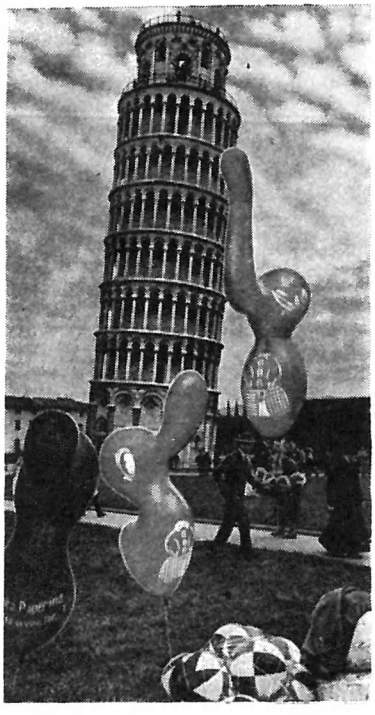

На площі біля Пізанської вежі продають сувеніри.

На околиці Рима можна побачити також три античні акведуки. По них ще й досі тече вода. І як багато! Ще на початку двадцятого сторіччя три стародавні водогони вдосталь забезпечували водою римські будинки, купальні, парки, громадські фонтани, навіть у засушливі періоди року. Мабуть, не кожен, хто милувався фонтаном Треві, знає, що вода в ньому безперервно б'є вже протягом двох тисячоліть.

Рим — місто без передмість. Тут ніде сісти власникові дрібних городів і мініатюрних садків, тому, хто не розлучається з лійкою. Адже древніх руїн ніхто не сміє чіпати, бо вони приваблюють іноземців і приносять значно більші зиски, ніж їх дали б поля, грядки, будівельні майданчики. Та й хто взагалі захотів би вирощувати овочі на землі, що являє собою суміш крові, кісток і уламків поховальних урн? Даруйте! Я особисто цього не став би робити!

Однак над хутряним комірцем столиці стрімко здіймається вгору її голова. Хмарочоси виростають тут прямо з рівнини, не вкладаючись у жодні морально-естетичні норми століття. Я не проти функціональної архітектури. Але те, що панує тут,— це якесь чванливе неподобство. Кольори якнайнахабніші: від ясночервоного через шафран і жовтий до кольорів волошки, фіалки, гіацинта. Ціла райдуга несмаку. Жодної уваги на оточення і ландшафт, лише на публіку і прогресивно зростаючий будівельний кредит. Чим вищий кам'яний колос, тим дешевша його покраска. Що не котедж — то колібрі, що не хмарочос — то папуга. Це вже ніяка не «сміливість барв», а пошла оргія процвітання, шалений танок американізованих скоробагатьків.

Держава Ватікан

З ресторану на вулицю Віа Квінтіно Селля вийшло чотири чоловіки. Точніше — чотири гульвіси з випещеними обличчями. Мою увагу привернув їхній незвичайний костюм: барвисті куртки, шарова-

Збирачка винограду.

ри, жабо й берети. Веселим «алло» зупинили вони візника і, зручно вмостившись у таксодрожках, наказали їхати на вулицю Двадцятого вересня.

Усе це виглядало комічно. Але, на мій подив, ніхто з перехожих навіть не усміхнувся, навіть у слід їм не глянув.

— Хто вони, драматичні артисти чи оперні співаки? — звернувся я до поліцейського, що стояв на розі.

Той, силкуючись не розсміятись, як і належить представнику міських органів влади, з гідністю відповів:

— Що ви, синьйоре! Хіба вам не доводилося чути про шляхетну гвардію його апостольського преосвященства? Адже сьогодні у Ватікані великий дипломатичний прийом...

У відповідь на моє запитання, чи театральні костюми також є приналежністю церемоній прийому, поліцай вигукнув:

— О, сакраменто! Які театральні костюми? Ми просто суворо дотримуємося традиції. Синьйори, що тут обідали,— це представники римської знаті, вони мають честь належати до особистої охорони папи римського.

Тим часом чотири вгодованих чоловіки завернули на вулицю Віктора-Емануїла й наближались до моста через Тібр. По той бік річки вони поїдуть уздовж проспекту Злагоди і, швидко поминувши два-три двори, зупиняться біля палацу верховного пастиря християнства, намісника бога на землі. Перш ніж увійти у вестибюль, чоловіки в костюмах XVI століття набирають поважного вигляду і надягають пояси з палашами, щоб зайняти потому місце в базиліці, на семи сходинках папського трону. Це італійські барони, великі землевласники, маєтки яких знаходяться на півдні Аппенінського півострова.

В той час, коли ці сучасні паладини, прибравши пісного вигляду, «охоронятимуть» папу, потихеньку відригуючи після ситного обіду, злиденні сільські священики у вицвілих, обшарпаних сутанах і стоптаних черевиках у далекій жаркій Калабрії, в Апулії та Сіцілії піклуватимуться про те, щоб у головах визискуваних цими дворянами селян і половинщиків-орендарів, боронь боже, не виник сумнів щодо догми про недоторканість суспільної ієрархії...

А тепер трошки історії.

11 лютого 1929 року, за часів панування італійського фашизму, тодішній папа Пій XI уклав пакт примирення, державний договір з товстим деспотом Беніто Муссоліні. За цим договором римський квартал, що до того йменувався просто «Ватікан» (за назвою горба), дістав назву «Чітта дель Ватікано» — місто Ватікан. Нове місто одержувало все необхідне для того, щоб стати незалежною державою, навіть право карбування власної монети. Бо що ж то за держава, яка має найвищу неземну благодать і не має грошей!

Ватікан не має ні значної території, ні великої кількості населення. Проте ця держава утримує найбільшу відносно до кількості населення армію. Основу ватіканських «збройних сил» становить славнозвісна швейцарська гвардія — міцні хлопці у мальовничих карнавальних костюмах (ескізи яких виготовив нібито на основі люцернського костюма сам Мікеланджело), з алебардами і гостроверхими шапками. Сто десять гвардійців і десять офіцерів. Окрім цієї гвардії, є ще охорона палацу — гвардіа палатіна — близько шістдесяти чоловік, жандармерія, тобто карабінери, поліція. Час від часу скликається також шляхетська гвардія, про яку вже була мова.

Частина території цього маленького теократичного поліса, площа св. Петра, знаходиться під охороною іншої держави: Італії.

У Ватікані є великі бібліотеки і музеї, і він не визнає на своїй території мотовелосипедів та самокатів — надто вже вони тріскотять. Зате на кожних п'ять громадян Ватікану припадає один автомобіль. Щовечора об одинадцятій годині держава зачиняє свої ворота. Нічні вартові звечора до світання обходять її кордони. Ватікан охороняється, як жодна інша держава в світі. У ньому акредитована величезна кількість посланників і послів, але всі вони, як люди світські, не люблять, щоб їх на ніч замикали, й тому живуть за межами держави.

Жоден кордон не стережеться так пильно, як кордон Ватікану, але, щоб перейти його, потрібна не віза, а лише трохи грошей. Привезені туристами звідусіль грошенята осідають у Ватікані, поступово складаючись у чималеньку суму. А наплив іноземних туристів тут справді величезний, паломники щодня їдуть і йдуть, незважаючи ні на погоду, ні на пору року.

Таких суворих і складних формальностей, правил етикету, регламенту і протоколювання, які існують у Ватікані, також не має жодний державний апарат. Однак на аудієнцію можна потрапити, не знявши навіть циліндр і рукавички. Це єдина в своєму роді аудієнція — на площі св. Петра, де папа посилає віруючим людям своє благословення.

Площа св. Петра являє собою

Дівчата на рисовому полі в долині ріки По.

величезний еліпс з обеліском посередині, з отим самим шпилястим гігантським стовпом, який колись стояв на іподромі імператора Нерона.

Сан П'єтро ін Ватікано—так офіціально називають собор св. Петра—є чим завгодно, тільки не храмом. Тут простий смертний почуває себе не окриленим, а ніби кинутим на землю, пригніченим... Я стою гумовими підошвами своїх черевиків у самому центрі круглої плити з червоного порфіру, на якій Карл Великий у 800 році стояв на колінах, щоб із рук папи Лева III прийняти римську імператорську корону. Відтоді протягом шести з половиною століть на цій червоній плиті коронували усіх чисто імператорів.

Жоден собор світу не може зрівнятися за розміром із собором св. Петра. На мармурових плитах середнього нефа я прочитав, що його довжина всередині дорівнює 187 метрам, висота — 44,5 метра. В соборі 748 колон, 389 статуй, 290 вікон і 30 олтарів.

Заледве я опинився у цій гігантській споруді, як ніби якась невидима сила змусила мене повернутися праворуч. І я зупинився перед однією з найгуманніших, найправдивіших і найпрекрасніших скульптурних композицій світового мистецтва. Її створив у 1500 році для французького посланника у Ватікані художник на ймення Мікеланджело Буонаротті, якому заледве минуло двадцять п'ять років. Назвали композицію «Пієта». Здається, мати з мертвим сином на колінах не сидить, а наче лине в повітрі. Вона наче тримає не мерця, а найніжніший букет квітів...

Вулиця старої Генуї.

Плями на сонці

У кожному багатому домі є будуар. Це, так би мовити, затишний куточок для легкої розмови, кімната для дам, зал для розваг. То чому ж вельмишановне товариство мужів Атлантичного блоку повинне відмовитись од власного будуара! Ні в якому разі.

Державні мужі — теж люди. Організація, яка називається Північноатлантичним блоком, має водночас аж чотири будуари. Один — у туманному Лондоні, другий — у вологому Брюсселі, третій — в Парижі. Але чого вони варті у порівнянні з універсальним салоном на Віа Венето в Римі?!

Ця вулиця-бульвар в'ється поміж віялами пальм, позолоченими гратами і клумбами яскравих квітів, нагадуючи райський сад. Над бульваром височить квінтет величезних наймодерніших готелів: «Мажестік», «Амбассіаторі», «Ексельсіор», «Імперіал-Турінь» і «Флора». А ще вище здіймається розкішний палац — посольство Сполучених Штатів Америки.

В усіх цих спорудах сидять екстериторіальні особи, що порпаються в брудній білизні державних справ. Що не тип, то манекен. Увечері на терасі кафе «Доней» від такого роду клієнтів аж кишить. Американські туристи з міжнародної служби шпіонажу США. Секретар колумбійського посольства і керівник пресбюро міністерства закордонних справ Домініканської республіки. Цивільні службовці вашінгтонського імміграційного відділу. Хазяї ракетних полігонів із С'єрра-Неваді. Два французьких священики-місіонери, що чекають своєї черги на аудієнцію до папи римського. Ад'ютант штабу НАТО з Фонтенебло. Воєнний аташе одного з північноєвропейських посольств у товаристві свого боннського колеги. Три рейнських промислових магнати. Паризький міністр транспорту та багато інших поважних осіб. Уся ця компанія знаходиться у сфері впливу «амі», а також у сфері дій агентур політичних поліцій і секретних служб. Через це Рим поки що лишається європейським центром політичних інтриг, спрямованих на роздмухування холодної війни.

Неаполітанська затока

Якщо ви йтимете берегом Неаполітанської затоки, то зможете помилуватись безліччю невеликих бухточок, кожна з яких видасться вам прекраснішою за іншу.

За допомогою бінокля на заході затоки можна розглядіти Кіме — пункт, де вперше в Італії висадились елліни. Цей народ був втіленням величезної заповзятливості і творчої енергії, надзвичайної вченості і поетичного генія. «Велика Греція» (так називається стародавній союз грецьких колоній, розташованих на південь од Везувія) вела торгівлю з союзом етрусків, що об'єднував північну половину Італії і був невичерпним ринком купівлі і збуту. Етруські металеві копальні сягали аж до Ельби. Елліни-«італіоти» в обмін за метали привозили аттичні вовняні тканини, корінфські золоті прикраси, майстерно розмальовану іонійську кераміку, фігурки з чорного дерева і слонової кістки, килими, пряноші з Смірни, а також лікарські трави й мазі, виготовлені в мілетських аптеках. Неаполітанська затока була перевалочним пунктом греко-етруської торгівлі, місцем обміну світоглядами, культурними надбаннями, життєвим досвідом і скарбами знань. Тут за сотні років до нашої ери поширилось матеріалістичне вчення.

З Неаполя ми потрапляємо в Сорренто. З лавової тераси, на якій розташоване місто, до вузень-

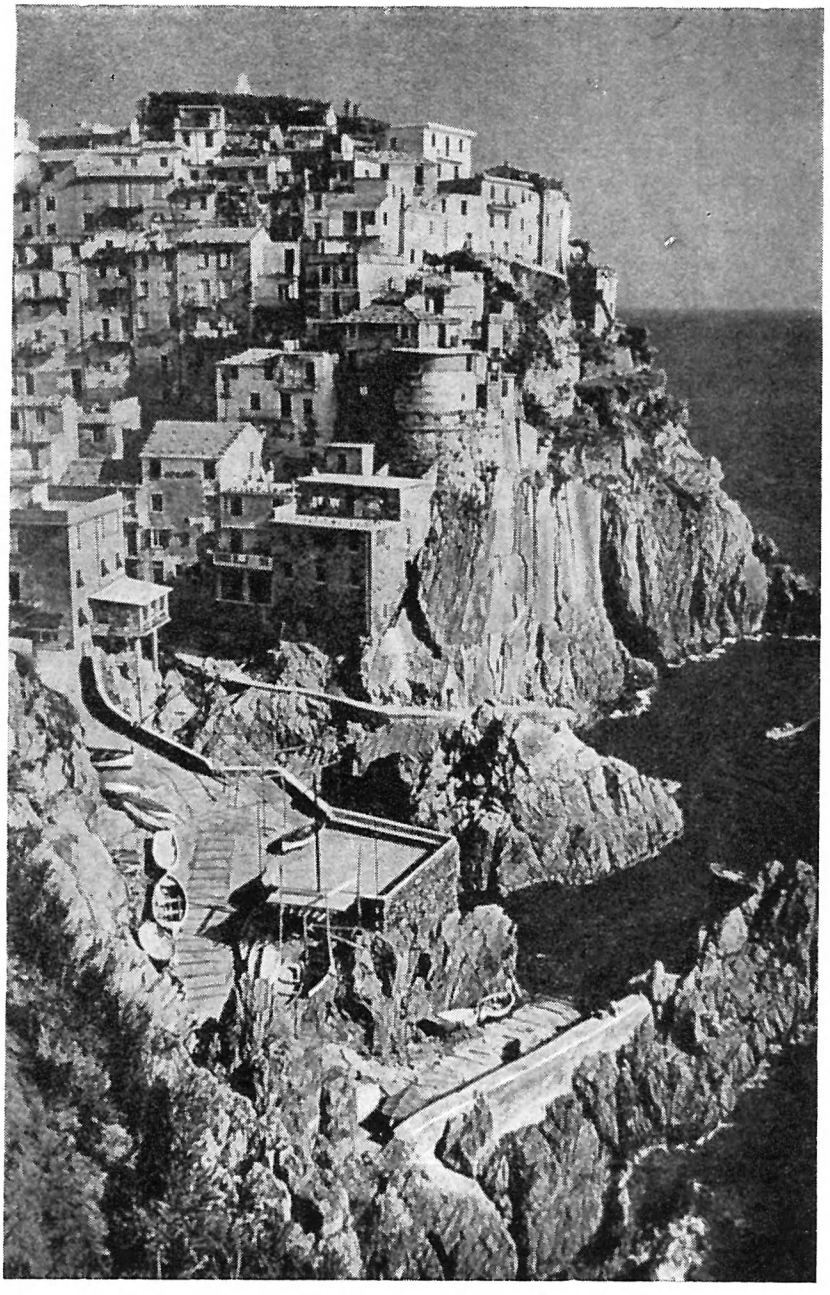

Селище Мараноха на березі Середземного моря.

Так роблять вино.

кої смужки берега ведуть лише погано впорядковані дороги та покручені стежки, що в'ються по дну ущелин. Трохи осторонь від моря буяє розкішна зелень. Тут панують апельсини.

Хто з нас не мріяв побувати у цитрусовому раю? Відпустивши візника, ми спробували наблизитися до нього... Проте до зелені зовсім не було доступу, ми не находили жодного виходу ні до прибережних схилів, ні до оливкових гаїв, ні до моря; всі дороги приводили нас до кам'яних табличок, на яких красивими літерами (інколи навіть позолоченими) було викарбовано: «пропріета прівата» («приватна власність») або «пропріета синьйоріле» («власність синьйора»). Як прикро, що ця прекрасна земля уже поділена...

Яка зараз пора — цвітіння чи достигання апельсинів, — сказати важко. Мабуть, і те й друге. Скрізь, куди не кинеш оком, погойдуються гілки, вкриті білим цвітом або достиглими плодами. Тут збирають два врожаї на рік. В період з листопада до травня кожен помаранчовий сад покривається, наче величезним наметом, балдахіном з циновок, який тримається на стовпах і захищає сад од вітру й холоду.

Від «раю» ми були відгорожені,

Італійські рибалки.

але помаранчі лежали і по той, і по цей бік плетених огорож та загородок. Деякі з них щойно впали з дерева. Бери і їж, якщо тільки тобі дозволяє гордість... Проте такі ж самі апельсини можна купити за безцінь і на базарі, навіть з гілочками, а коли хочеш, то ще й з зеленим листям та цвітом на додачу. Апельсинів така сила, що тут їх вважають їжею бідняків, і багатьох аж нудить від однієї згадки про них. Селянин волів би краще з'їсти шматок хліба або хоча б кукурудзяний коржик, тільки він коштує значно дорожче...

Перебуваючи в Неаполі, я двічі їздив також на острів Капрі і був щасливий, що знайшов віллу, в якій довгий час жив Максим Горький. Сюди до нього приїздив Володимир Ілліч Ленін.

Неаполь — третє за розміром місто в країні, після Рима й Мілана, і другий за розміром порт, після Генуї. Але якщо ви захочете послухати славнозвісних неаполітанських пісень, то тут ви їх не почуєте. Хіба що підете кудись у винарню на околиці, скажімо, в рибальський район Санта-Лючія. Та й як могли б тут люди співати? Сморід від розпеченого асфальту, вихлопних газів, стічних канав не дають голосу вирватись з грудей.

Про храми вокального мистецтва — італійські оперні театри — списані тонни паперу! Отож і мені кортіло до них потрапити. Але наскільки захопило мене саме вокальне мистецтво, настільки ж розчарував зовнішній вигляд італійських театрів. Ні міланська «Ла Скала», ні венеціанський «Фенікс», ні римський оперний театр на Вімінале, ані розташована поряд з королівським замком опера Сан-Карло в Неаполі у архітектурному відношенні не можна навіть порівнювати з Віденською або Паризькою операми.

Про Неаполь співається у безлічі романсів і пісень. Якщо вірити їм, то життя тут сповнене дзвону гітар, сяйва місячних ночей, солов'їного тьохкання, казкових чудес і любовних витівок. Насправді усе це — пусте базікання, одна декорація.

Само собою, є тут і сум, і туга, і любов, і краса. І все ж над усім цим витає гнів і ненависть, невгамовна й лютіша, ніж будь-де на півночі Італії.

Придивіться пильніше. Куди прямують люди із своїми клопотами і щоденними турботами? Не думайте, що до священиків. Туди йдуть лише ті, хто боїться життя, лише слабкі духом. Для інших тут є значно могутніша сила, що виступає в ролі матері і покровительки усіх знедолених. Це Комуністична партія Італії. Приміщення секцій Комуністичної партії відкриті од ранку до пізньої ночі. Ви їх знайдете і на невеличких базарах, і серед рибних лавок та овочевих крамничок, і в ремісничих підвалах не тільки Неаполя, але й у Венеції, Мілані, Болоньї. Однак ніде вони не впадають так у вічі, як тут, у Неаполі.

До секретаря партійної організації приходять заклопотані, знедолені люди. Здебільшого безпартійні. Я бачив тут дрібних буржуа, що шукали справедливості, матерів, що жалілися на погано вихованих синів, чоловіків, що хотіли покинути пити, наречених, обдурених невірними женихами, дрібних крамарів, безземельних селян, які шукали лікаря, людей, у яких украли велосипед, звільнених підмайстрів, що шукали управи на хазяїна, молодих винахідників, поетів-початківців, зневірених ченців, що прагнули знайти шлях назад, до життя... Кожен знаходить у комуністів пораду й допомогу. Партія має у своєму розпорядженні відданих робітничій справі юристів, вправних техніків, медиків, порадників з тисяч питань. Народ знає: комуніст завжди скаже правду й безкорисливо прийде на допомогу. Він плоть від плоті народу, і на нього завжди можна звіритись.

Переклад з німецької

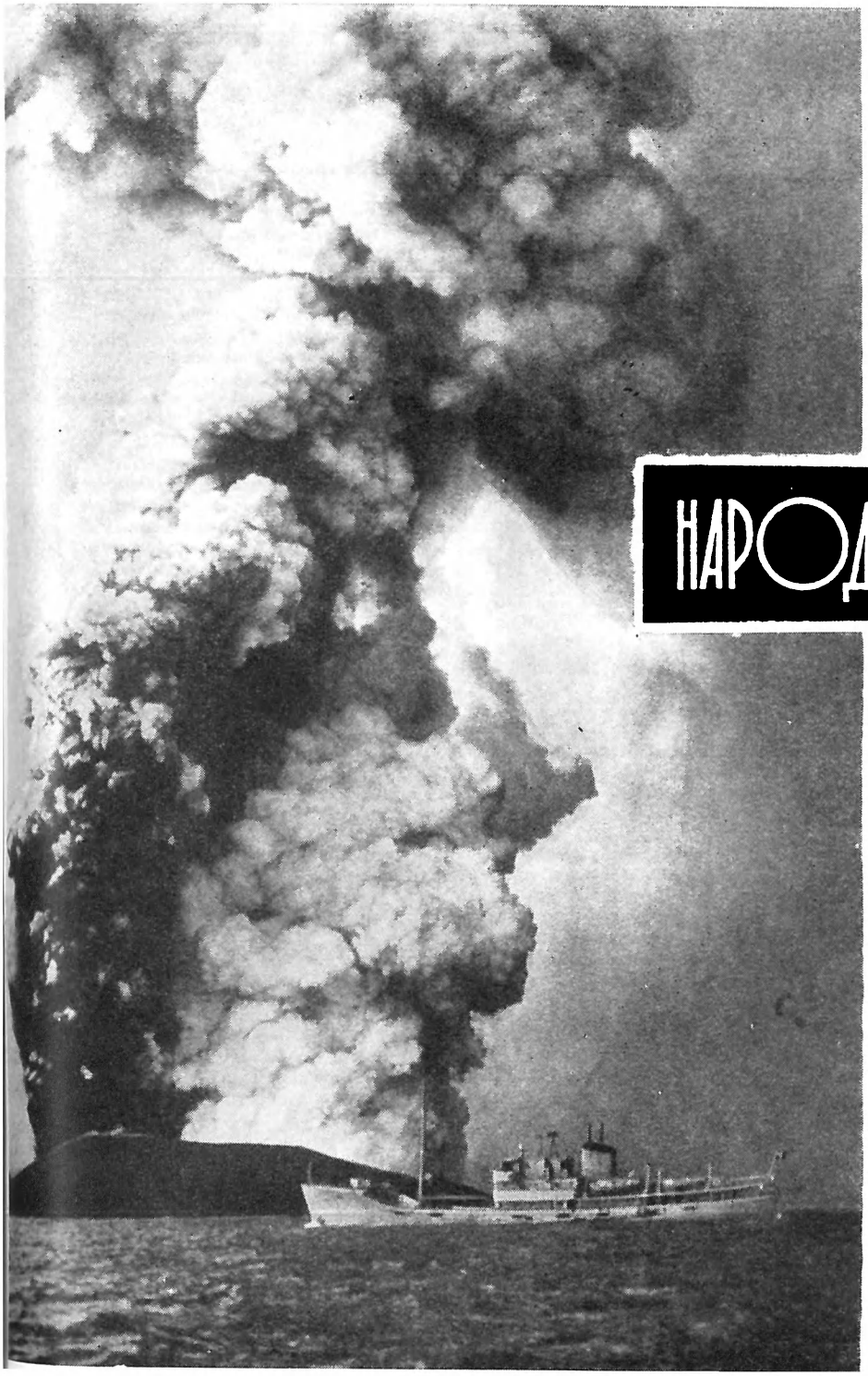

Дивовижне явище! З океану вже стирчить новонароджений острів, а вулкан продовжує ще викидати нові тисячі тонн лави.

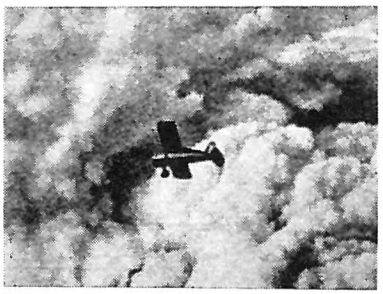

Над хмарами диму кружляли спортивні літаки, з яких спостерігалося і фіксувалося на кіноплівку це рідкісне явище природи.

НАРОДИВСЯ ОСТРІВ

Вибух нечуваної сили здійняв вгору величезні маси океанської води. І слідом за нею з глибини океану до неба знялися густі хмари диму. Десь на дні Атлантики прокинувся могутній вулкан. Його вибухи протягом багатьох днів потрясали все навколо. А за густими хмарами диму, які увесь час трималися над океаном, відбувалося рідкісне явище: тут народжувався новий острів — з лави і попелу, що їх викидав крізь товщу води розбурканий вулкан.

Минуло кілька днів цієї природної феєрії і новонароджений острів вже мав щось з кілометр у довжину, здіймаючись над океаном на 100 метрів.

Це сталося в ста кілометрах на південь від Ісландії, і незабаром над місцем дивовижної гри природи з'явилися спортивні літаки. Вчені, а особливо всюдисущі фоторепортери і кінооператори поспішали зафіксувати на плівку це рідкісне видовище.

Так, явище справді дуже рідкісне, але не поодиноке. Майже на цьому ж місці 180 років тому так само народжувався новий вулканічний острів і історія зберегла для нас описи тієї події. Вони збігаються з тим, що спостерігалося нині.

Але подібне траплялося не лише у давнину. 1957 року, також з вод Атлантичного океану і також внаслідок вибуху підводного вулкану, з'явився новий острівець Азорського архіпелагу. Він існує й досі.

Отже, є підстави гадати, що новонароджений острів поблизу Ісландії теж залишиться на карті. А якщо так, то виникне цікава міжнародна проблема, яку доведеться розв'язувати практично. За існуючим міжнародним правом, навколо Ісландії простягається 12-мильна смуга її територіальних вод. Ніхто, крім ісландців, не має права ловити тут рибу. А, як відомо, цей район Атлантики славиться своїми рибними багатствами. Якщо новий острів збережеться, він буде віднесений до території Ісландії і стане новим південним кордоном цієї країни. Звідси й вираховуватиметься у південному напрямку ота 12-мильна смуга. Внаслідок цього права Ісландії поширюються на величезну океанську площу.

І все це зробила природа, яка здатна приносити людям найрізноманітніші сюрпризи.

ЗАБОБОН,

Зосереджений погляд, широко розставлені пальці — ворожбити знають, як вплинути на уяву людей...

СТАРИЙ ЯК СВІТ

У стародавній Греції існувало два головних центри ворожбитів — в Додоні й Дельфах. У першому античному місті жреці провіщали майбутнє, прислухаючись до шуму святого дуба у Зевсовому гаю або до звучання бронзових гонгів, розгойдуваних поривами вітру. В Дельфійському храмі Аполлона, над щілиною в скелі, звідки виривалися одурманюючі гази, сиділа ворожка Піфія. З її безладних, уривчастих слів жреці вихоплювали якісь неясні, двозначні пророцтва.

Відтоді минуло багато часу, але ворожба не лише збереглася, а й набула великого поширення. В сучасній Італії, наприклад, кількість різних магів, чарівників, ворожбитів, яким надано офіційні патенти, досягає 15 тисяч. Найбільша кількість ворожбитів налічується в Неаполі (7.500 осіб), на другому місці знаходиться Рим — 2.000, за ним Палермо — 1.300 чоловік. А скільки тисяч таких «аматорів», що працюють без патентів?

Як далеко пішло ворожбитство в сучасній Італії, в порівнянні з її історичним попередником — античним Римом, де жреці, звані авгурами, ворожили, дивлячися на літ птахів, дослухаючися вдарів грому або спостерігаючи світло блискавиць!

Нині ворожіння переживає справжній «ренесанс». До «магів» звертаються представники плутократії, інтелігенції, видатні політичні діячі. Найбільшої слави на ниві пророцтва нажив якийсь «професор» Ахіло д'Анджело, який замолоду займався не стільки наукою, скільки ремеслом... циркового артиста. «Науково-пророчу» кар'єру він зробив цілком випадково. Одного разу Ахіло д'Анджело зірвався з трапеції. Із струсом мозку його відвезли до лікарні. Коли він опритомнів, з ним почали коїтися дивні речі. «Професор» д'Анджело став «провіщати» майбутнє медсестрам, а також «переказувати» їм їхнє минуле. Наступного дня з'ясувалося, що внаслідок травми — пошкодження черепа — він набув також здатності «лікувати» в масових масштабах від усіх хвороб. У нього з'явилися властивості живої «батареї лікувального струму». Після лікарні меткий пройдисвіт вже не повернувся до попередньої професії, а став «професором» ворожби. В списку його постійних клієнтів — славнозвісний диригент Тосканіні, послугами д'Анджело користувався папа Пій XII, багато міністрів, кардиналів, банкіріа. Його клієнтами були також артисти Фернандель, Анна Маньяні, Софія Лорен та інші. Протягом 35 років своєї «практики» д'Анджело «лікував» 3.000 хворих лікарів!

Італійська ворожка Ерміна Сільвестре за 20 років своєї «роботи» мала 70 тисяч клієнтів, у переважній більшості жінок. Діапазон можливостей Ерміни Сільвестре був дуже великим — від передрікання майбутнього якійсь міщанці аж до провіщення долі цілого світу.

З розвитком техніки змінювався і спосіб пророкувань. Якщо старогрецькі жреці передрікали майбутнє, споглядаючи внутрощі зарізаної курки, то у сучасному Нью-Йорку майже на кожному розі є спеціальні пророцькі автомати. Натисніть на кнопку — і у віконці автомату спалахне штучна блискавиця, почується чийсь таємничий голос, записаний на плівку, потім з отвору випаде надруковане на аркушику паперу «пророцтво». Воно розповість про ваше майбутнє, подасть низку практичних порад — кому вірити, а кому ні; як поводитися з коханою жінкою; як заробити мільйон доларів за один місяць тощо.

За часів стародавнього Вавілону були поширені так звані «сонники». Вони грунтувалися переважно на тлумаченні снів за принципом подібності або протиставлення.

Особливою популярністю користувалося тоді ворожіння на зірках. Гороскопи, тобто астрологічні пророцтва долі людини чи навіть й цілого світу, розв'язували не лише питання життя й смерті, комерційних операцій, але «проблеми» вбрання, прийняття певного дня ванни тощо.

Сучасні ворожбити широко використовують новітні досягнення техніки. Цей, наприклад, ворожить за допомогою неонової лампи.

З часом почали ворожити на кістках, горіхах, кофейній гущі, воску, бобах, слідах звірів і т. ін. Ворожба стала «багатогалузевою». От деякі її види: аеромантія — передрікання за хмарами; алевтромантія — за допомогою зерен пшениці; ботомантія — ворожіння на рослинах; хіромантія — за допомогою ліній долоні; геомантія — за допомогою землі; гідромантія — ворожіння на воді; картомантія — на картах; ономантія — на підставі дня народження; міномантія — за місцем народження; піромантія — за допомогою вогню.

Деякі види ворожби набули такого розповсюдження, що виявилася навіть потреба організувати спеціальні «інститути». В Парижі, наприклад, бурхливу діяльність розвинув так званий «Хірологічний інститут», яким керує «професор» Шарль Ріше. Якийсь пройдисвіт на ім'я Томіра Зорі розробив цілу «систему» пророцтва за допомогою цифр. Кожна літера прізвища людини має відповідну цифру, а символіка цифр дозволяє, мовляв, передбачити майбутнє людини.

Вони твердять, що лінії на долонях — книга життя, яку треба вміти прочитати.

Поряд з цими «науковими» методами донині процвітає ворожіння на кашлі (кахикнеш у понеділок — чекай новини, у вівторок — випивки, в середу — гостей тощо).

У світі грошей все перетворюється на товар. Навіть людська темрява й глупота. Тільки замість курячих потрохів або кофейної гущі тепер використовують автомати і навіть рентгенапарати, електронні лічильні машини. На черзі, мабуть, ворожіння на штучних супутниках землі або нейтронах і протонах...

ЖИТЛОВЕ „ЧУДО“

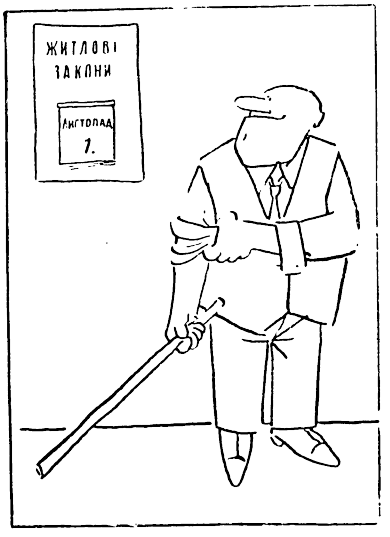

Домовласник вже засукує рукава для розправи з квартиронаймачами. *(Карикатура із західнонімецької преси)*

Західнонімецькі пропагандисти репетують на весь світ про небувале в історії «економічне чудо», яке нібито сталося у боннській державі. Мовляв, незважаючи на те, що Німеччина програла війну, її економіка на заході, в ФРН, не лише відновлена, а й набагато перевершила довоєнний рівень, і живеться в цій країні так добре, що кращого нічого й бажати.

Проте дійсність нещадно викриває цю пропагандистську брехню. Ось приклад того, як дійсно стоїть справа в одній із найважливіших економічних галузей — житловій.

Восени минулого року в ФРН запроваджено новий закон. Тепер квартиронаймачі повністю залежать від сваволі власників будинків.

Відміна державного контролю над квартплатою означає вже сьогодні підвищення її вартості на 25 процентів.

Адже ще до впровадження цього закону, майже половина квартиронаймачів вносила за житло понад 25 процентів свого заробітку; 14 процентів жильців фактично платили за квартиру більше, ніж вимагав закон, а 12 процентів, крім квартплатні, сплачували також спеціальні податки.

Уже зараз, враховуючи, що переважній більшості трудящих ФРН доведеться відмовитися від наймання квартир у приватних власників, у багатьох місцях, наприклад, у Баварії почали терміново зводити бараки, пристосовувати під житла склепи, льохи та інші подібні приміщення. За заявою одного з членів місцевого муніципалітету Оффенбаха, введення в дію нового житлового закону змусить не менше одної родини на кожні два будинки міста переселитися з пристойних квартир до бараків чи гуртожитків.

Якщо прийняти до уваги перенаселеність західнонімецьких міст, то можна передбачити, що власники будинків не зазнають значних збитків від втрати своїх попередніх квартиронаймачів. На місце бідноти з'являться ті, що зможуть платити завишені ціни, а біднота хай влаштовується, як зможе.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

СПРОБУЙ-НО ВИКУРИТИ! У західнонімецькому місті Бюнде здавна існує дивовижний музей тютюну. Поруч з іншими експонатами тут знаходиться найбільша в світі сигара. Вона має завдовжки 1,71 метра.

Газета «Зюддейче цейтунг» підрахувала, що навіть боннський канцлер Ерхард, який вважається найзавзятішим курцем сигар, міг би випалити її лише протягом 36 тижнів.

БОСОНОГІ МЕКСІКАНЦІ. Спілка мексіканських фабрикантів взуття підрахувала, що 9 процентів населення країни ніколи не користується взуттям. У зв'язку з цим в газеті «Новедадес» з'явилися, замовлені Спілкою, статті про шкідливість ходіння босоніж. Та й це не допомагає.

ДРУГА ПІСЛЯ БІБЛІЇ. Першою книгою за своїм поширенням в Англії здавна вважається біблія.

Зараз її загрозливо наздоганяє збірка, присвячена найрізноманітнішим рекордам світу, від його початку й до наших днів. Вона розходиться нечуваними в Англії тиражами.

УЇЛЬЯМ ШЕКСПІР

СОНЕТИ

1

From fairest creatures we desire increase,
That thereby Beauty's rose might never die,
But, as the riper should by time decease,
His tender heir might bear his memory:
But thou, contracted to thine own bright eyes,
Feed'st thy light's flame with self-substantial fuel,
Making a famine where abundance lies,
Thyself thy foe, to thy sweet self too cruel.
Thou, that art now the world's fresh ornament
And only herald to the gaudy spring,
Within thine own bud buriest thy content
And, tender churl, mak'st waste in niggarding.

Pity the world, or else this glutton be,
To eat the world's due, by the grave and thee.

Ми памолодь плекаємо кущів,
Щоб відновить красу троянди ними.
Хай кущ старий і всохне без дощів,—
Весною пагін молодий цвістиме.
А ти, в свій блиск закоханий без меж,
Марнуєш скарб, позичений в природи,
І з голоду серед достатку мреш,
Жорстокий вороже своєї вроди.
Провіснику весняної снаги,
Коротких днів окрасо нетривала,
Твоя самітність нині в ланцюги
Потік життя без жалю закувала.

Над світом змилуйся і дар краси
Новим вікам назустріч понеси.

З англійської переклав
Дмитро ПАЛАМАРЧУК

2

Коли твоє чоло за сорок зим
Поріже невблаганний плуг життя
І стане одяг юності старим,
Що вже давно слід кинути в сміття,

Тоді себе самого запитай:
«Де дів ти скарб — красу юнацьких днів?»
Сховав в собі? А сором і відчай
Не пік твоє сумління, не палив?

Хіба хвали б ти менше заслужив,
Якби сказав: «Прекрасне це дитя,
Ось доказ мій, що я не марно жив»,
І тим би власне виправдав життя?

Тоді твоя, що вже холоне, кров
В твоїй дитині закипіла б знов.

14

Про війни, голод, пошесті, пожар
Вночі по зорях я не ворожу,
Я не віщун, не маг і не відьмар,
Щоб знати долю власну та чужу;

Не можу я сказати наперед,
Чи буде дощ, чи вітер, град чи сніг
І, стежачи за рухами планет,
Царям передрікати долю їх.

Зате в твоїх негаснучих очах
Читаю я науку всіх наук:
Краса і правда житиме в віках,
Коли у твого внука буде внук;

Коли ж твій рід скінчить своє життя —
Краса і правда зійдуть в небуття.

18

Чи можеш ти назватись літнім днем?
Ти краща і привітніша стократ.
Негоди злі з туманами й дощем
Крадуть у літа блиск його принад:

Буває — спека палить небеса,
А часом їх вкриває хмарищ рій,
І меркне дня погожого краса
Від примх природи та гризні стихій;

Твоє ж квітуче літо хмар не зна,
Бодай на мить не тратиш ти краси,
І навіть смерть для тебе не страшна
В твоєму русі через всі часи:

І доки будуть люди — будеш ти,
Тобі і жити вічно і цвісти.

З англійської переклав
Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

25

Нехай комусь від щедрої планети —
Високі титули, гучна хвала.
Та цих дарів не дістають поети,—
Зоря мені твою любов дала.

Цвіте, мов соняшник, в красі великій
Улюбленець могутнього царя,
Та куца ласка царського двора,—
Щез фаворит невдячного владики.

Військовий вождь по тисячній звитязі,
Лиш раз один розбитий у бою,
В неласку падає, живе в зневазі,
І владу, й честь утративши свою.

Мені ж від зір найбільша честь припала:
Твоя любов, велика і тривала.

26

О владарю чуттів моїх святих,
Як свідчення і щирості й любові,
До тебе йдуть посли мої письмові
В одежі слів буденних і простих.

Щоб гідно одягти посланців тих,
Окрас не міг я віднайти у слові,
То ж не шкодуй убогому послові
Своїх думок — уборів золотих.

Коли ж зоря, що креслить нам дорогу,
Мені вділивши блиску дорогого,
Любов мою одягне до ладу,

Тоді вже сам я власними руками
Її, у серці ховану роками,
До ніг твоїх, кохана, покладу.

50

Як важко їхати вперед мені!
Та ж верстви ці, лукаві лиходії,
Мене щораз віддалюють від мрії,
Від радості, що скрилась в тумані.

Вже й кінь стомився мій, бо на коні —
Вантаж розлуки, туги, безнадії.
Він стиха йде, неначе розуміє,
Що дальший путь — безрадісніші дні.

Кінь тільки рже на всі мої спонуки,
І шарпають мене ті дикі звуки,—
Сталь острогів так на коня не діє.

О, скільки їхати іще століть?
Ти десь позаду вже, моя надіє,
А біль тупий — попереду стоїть.

66

Стомившися, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесть не тому, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,

І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума руці;

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

87

Прощай, моя короткочасна мріє! —
Ні, не про мене золоті скарби:
Жебрак, що носить латані торби,
Про золото і марити не сміє.

Не маючи на те заслуг і прав,
Тебе в дарунок я прийняв від неба,
І мучився, неначе щось украв,
І знав, що крадене вернути треба.

Ти помилково скарб дала мені,
Ціни йому великої не знавши.
Прийшли печальні й неминучі дні
З чужим добром розстатися назавше.

Я був царем, посівши пишний трон,
Та зникло все, коли скінчився сон.

З англійської переклав
Дмитро ПАЛАМАРЧУК.

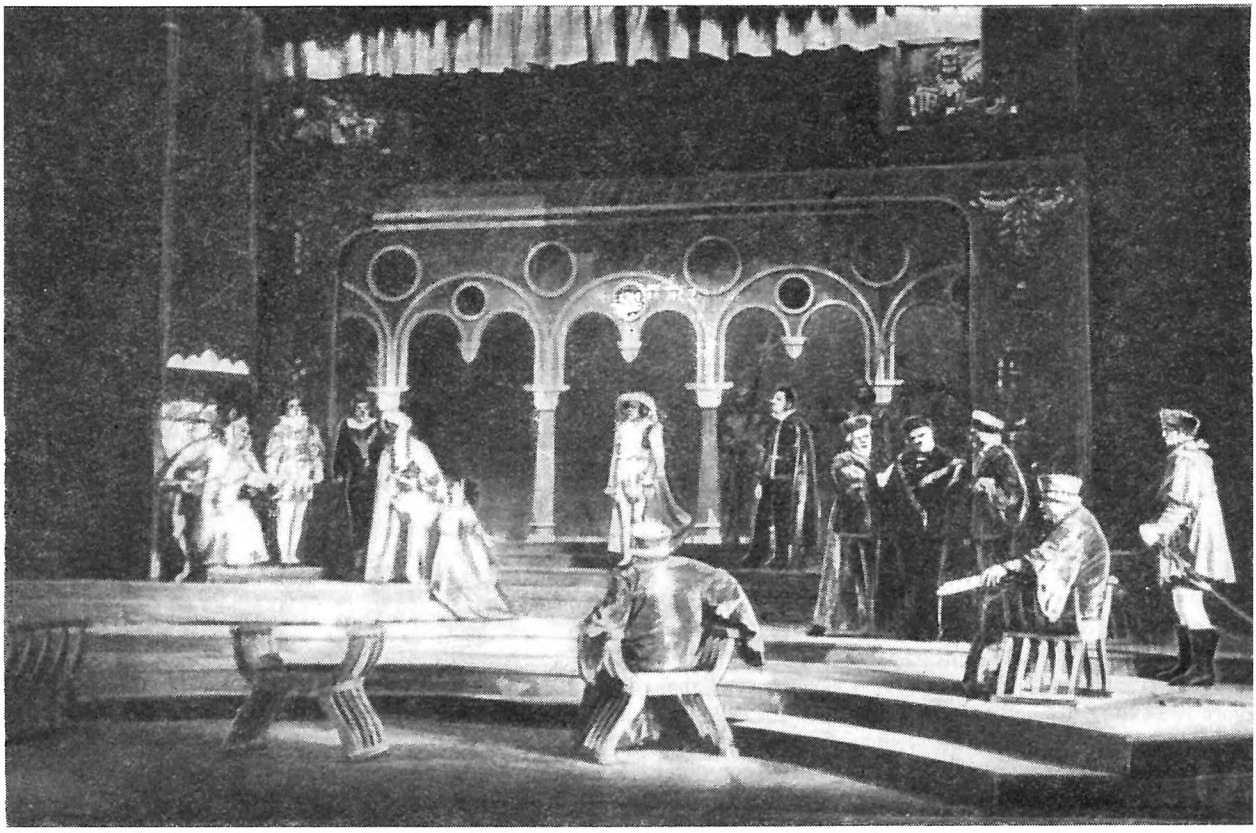

«Отелло». І дія. Запорізький драматичний театр, 1936—1937 рр.

УКРАЇНСЬКА ШЕКСПІРІАНА

О. ТЕРЕХ

Світ відзначає чотирьохсотрічний шекспірівський ювілей. Кожен народ, кожна література зверталися до Шекспіра як до джерела невичерпної краси і снаги.

Українською мовою Шекспір уперше побачив світ 1865 року, коли Павлин Свенціцький надрукував у львівському журналі «Нива» перший акт «Гамлета». 1882 року «Гамлет» вийшов повністю в Києві у перекладі Михайла Старицького. В 1899—1902 роках у Львові видано збірку творів Шекспіра — загалом десять драм і комедій, що їх переклав Куліш. До них І. Франко написав передмови — літературні розвідки, які заклали підвалини українського шекспірознавства.

Факти випадкового знайомства з Шекспіром протягом XVII—XVIII століть імовірні, але вони навряд чи становлять науковий інтерес. Широкий український читач та глядач познайомився з Шекспіром лише на початку XIX століття, і то в російському чи польському перекладі.

1828 року виходить «Гамлет» у перекладі Вронченка, 1841 року російський перекладач і видавець Кетчер розпочинає видання повного зібрання творів Шекспіра. П'єси англійського драматурга стають у центрі уваги російської громадськості. Саме в цей час з Шекспіром знайомиться Тарас Шевченко.

З усіх класиків минулого навряд чи хто справив на Кобзаря таке глибоке враження, як Шекспір. Познайомившись з його творами під час павчання в Петербурзькій академії художеств, Шевченко захопився ними на все життя. Як свідчить Куліш, він ніколи не розлучався з томиками Шекспіра. Згодом поетова знайома Н. Білозерська писала: «Він знав Байрона і Шекспіра з російських перекладів і досконально вивчив їх, а надто останнього, часто цитував його і завжди доречно».

Ще 1843 року Шевченко робить способом гальванокаустики ілюст-

рацію до драми «Король Лір». Заслання у закаспійську пустелю, він того ж таки 1847 року пише до свого знайомого А. Лизогуба: «Просив я В. Н., щоб мені книжечок деяких прислала, а тепер і вас прошу, бо опріч біблії нема і одної літери. Якщо найдете в Одесі Шекспіра, перевод Кетчера... то пришліть».

А наступного року сповіщає, що у нього був обшук, але головне— Шекспір і папери — лишилося цілим.

Дружба з негритянським актором Айрою Олдріджем допомогла Шевченкові ще глибше познайомитися з творчістю англійського драматурга. В Олдріджевому виконанні перед Шевченком ожила ціла галерея віддавна знайомих шекспірівських образів. З яким ентузіазмом сприймав Тарас Григорович гру великого трагіка, свідчать спогади художника Мікешина:

«Ось сиджу я раз у Маріїнському театрі ні живий ні мертвий. Олдрідж зображав короля Ліра і кінчив. Театр мовчав від величезного враження. Не пам'ятаючи себе від жалю, який здавив мені серце і горло, не знаючи як, опинився я на сцені за кулісами і відчинив двері вбиральні трагіка. Мене вразила така картина: у широкому кріслі, розвалившись від утоми, напівлежав король Лір, а на ньому, буквально на ньому знаходився Тарас Григорович, і сльози градом сипалися з його очей. Уривчасті палкі слова лайки і ласки стиснутим голосом, шепотом вимовляв він, вкриваючи поцілунками вкрите олійною фарбою обличчя, руки і плечі великого актора».

Всі факти свідчать про те, що Шевченко, з його тонкою поетичною душею, сприймав Уїльяма Шекспіра з безмірним ентузіазмом. Постає закономірне питання: який же вплив справив англійський драматург на українського поета?

Шевченко був надто глибокий і своєрідний художник, щоб механічно засвоювати хай навіть найгеніальніші впливи. Шекспірівський геній був йому співрозмірний і співзвучний своїм викривальним пафосом, шириною поетичної концепції і художньою індивідуальністю. І Шекспір, і Шевченко творили наперекір існуючим на той час канонам і відкрили нову сторінку в своїх літературах. Шевченко не запозичував ні шекспірівських ідей, ні образів, не копіював стиль. Поринаючи в глибини Шекспіра, він діставав те, що й у Пушкіна, Данте, Міцкевича, — ідейну і творчу наснагу.

Вже по смерті Шевченка галицька «Нива» надрукувала перший український переклад Шекспіра. Його автор Павлин Свенціцький був громадський діяч, поет, поборник дружби українського й польського народів. Поляк за національністю, Свенціцький брав участь у повстанні 1863 р. і після його поразки емігрував з Росії в Галичину, де працював на українській літературній ниві і пропагував серед поляків українську культуру.

Очевидно, користуючись польським перекладом, він переклав перший акт «Гамлета» під назвою «Гамлет, данський королевич».

Хоч які добрі наміри мав Свенціцький, але його перекладацький опус позбавлений художньої цінності. Він наскрізь буквалістичний, не має ані розміру, ані рими. Нині він цікавить нас лише як літературний факт.

На наддніпрянській Україні розвиток української літератури — оригінальної і перекладної,—сповільнив указ царського міністра Валуєва, що твердив: «украинского языка не было, нет и быть не может». Проте 1882 року М. Старицький, оминувши цензурні перепони, видав свій повний переклад «Гамлета». Як пише Старицький у передмові, він «намагався дійти якнайбільшої простоти та народності зворотів, використовуючи лексичний матеріал, вже патентований етнографією та літературою».

Щоправда Старицький переклав шекспірівські вірші по-своєму: замінив п'ятистопний ямб п'ятистопним хореєм, передав римовані закінчення прозою, та ще знехтував спірним і досьогодні принципом еквілінеарності — переклад вийшов майже на третину довший за оригінал.

«Гамлет» Старицького був перший якісний переклад Шекспіра. Він став достойною відповіддю реакціонерам усіх мастей, які силкувалися спинити розвиток молодого письменства, твердячи, начебто українська мова придатна хіба що для хатнього вжитку простого люду і аж ніяк не для перекладів найвищих здобутків світової літератури.

Старицький збагнув той неза-

«Король Лір». Ровенський обласний музично-драматичний театр, 1956 р.

«Гамлет». Львівський драматичний театр ім. Заньковецької 1956–57 рр.

перечний факт, що Шекспір писав звичайною народною мовою. Тому-то мова перекладу проста, насичена народними зворотами. Так звані «новотвори» зараз сприймаються як літературна норма, бо їх виконано за природними законами української мови.

Працю Старицького високо оцінила Леся Українка, яка писала: «Його чудовий переклад «Гамлета» марнується, загнічений дикими умовами нашого театру і ще дикішим глузуванням чужих і власних невігласів».

Одночасно з М. Старицьким працював над Шекспіром П. Куліш. 1881 року він приїхав до Львова, щоб видати повний переклад його творів: на цю справу якийсь український добродійник пожертвував шість тисяч карбованців. Незабаром вийшов перший том, що містив «Отелло», «Троїла і Крессіду» та «Комедію помилок»[1]. Решту грошей Куліш витратив на інші видання, що здавалися йому більш своєчасними, й повернувся додому, покинувши тираж у якогось поляка, де книжки пролежали до Кулішевої смерті.

За ініціативою Івана Франка і завдяки пожертвуванням української громадськості, 1899 року у Львові при Українсько-руській видавничій спілці був утворений Шекспірівський фонд, що мав на меті публікувати дальші переклади драм Шекспіра, а також інших класичних творів світової літератури. З Києва Франкові прислали копії рукописних перекладів десяти драм Шекспіра, зроблених Кулішем. Франко відредагував їх, користуючись оригіналом, супроводив коментарями і до кожної з десяти книжечок додав передмову — літературознавчу розвідку, створену на основі найновіших досліджень європейських шекспірознавців.

Кулішеві переклади були визначним явищем в історії української культури. Про це свідчить уже той факт, що Іван Франко взявся їх видавати й редагувати. В передмові до «Гамлета» він так оцінив працю Куліша:

«Вимоги докладності і вірності оригіналові він розумів далеко не так, як Старицький, і дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладів великого британця... Вже те одно, що Куліш своїм перекладом відкриває перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різнорідністю свого ритму, — вже те величезна його заслуга».

Як і кожний піонер, Куліш стрівся з такими труднощами, що їх йому не пощастило подолати. У статті «Шекспір в українців» Франко зазначив, що Куліш «виявив себе зовсім безпорадним при перекладі численних Шекспірових дотепів, словесних каламбурів і натяків, тонкі звороти передавав зовсім незугарно, до того ж послуговувався в своїй праці старо-

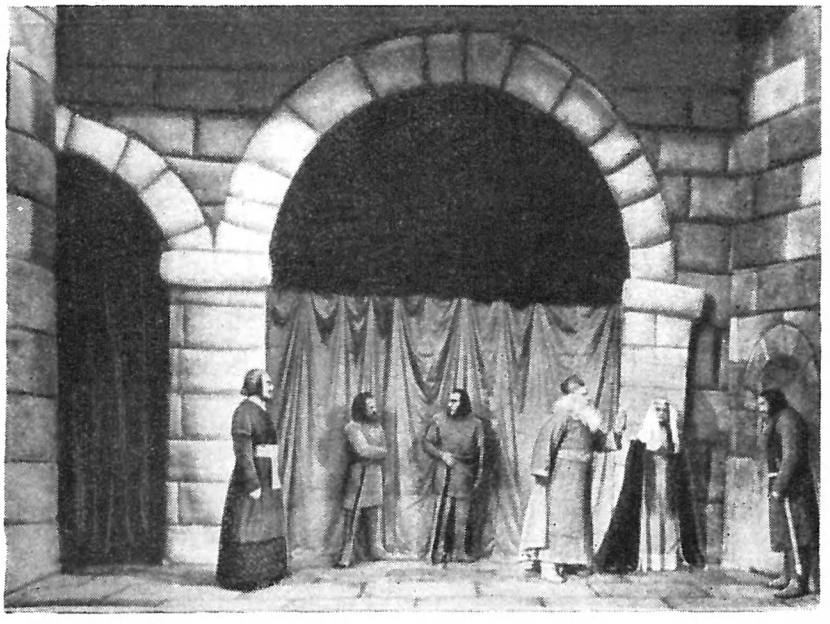

«Макбет». Донецький драматичний театр ім. Артема.

[1]: Назви шекспірівських творів тут і далі наводяться відповідно до перекладів, виданих у різні роки.

давньою мовою, від чого читання його перекладів ставало тяжким, часто навіть неприємним».

Оцінюючи Кулішевий доробок в історико-літературному аспекті, не можна оминути інших його хиб, властивих тогочасним перекладам. Намагаючись зробити твори чужоземної літератури доступними і зрозумілими для своїх читачів — простого люду — перекладачі вдаються до їх українізації. Тому-то слово «головнокомандуючий» Куліш передає як «гетьман», прикордонні міста в нього «вкраїнні городи», а «барабани й прапори» — «тулумбаси і корогви».

І справді, в Кулішевих перекладах багато слів, які навіть у той час сприймалися як архаїзми. Навряд чи хтось із широкої читацької маси зрозумів би слово «реймент», запозичене з далекого минулого. Але не слід забувати, що Куліш перекладав у 70-і роки минулого століття, коли й «корогви» і «отаман» були живісінькими словами, що вживалися саме в такому значенні, яке мав на увазі Шекспір, а «головнокомандуючий», «офіцер», «барабан» були або незрозумілі для народу, або мали зовсім інше лексичне забарвлення.

Порівнявши старі російські переклади О. Соколовського й М. Холодковського з новими Пастернака та Лозинського і українські Куліша з сучасними — Рильського та Стешенко, ми дійдемо висновку, що своєю лексикою старі й нові російські переклади відрізняються значно менше, ніж українські. Причина цього в тому, що літературні норми української мови змінилися за цей час значно більше, ніж у російській. І у виробленні цих норм немалу роль відіграли Кулішеві переклади Шекспіра.

Б. Романицький в ролі Отелло. Запорізький театр, 1925—26 рр.

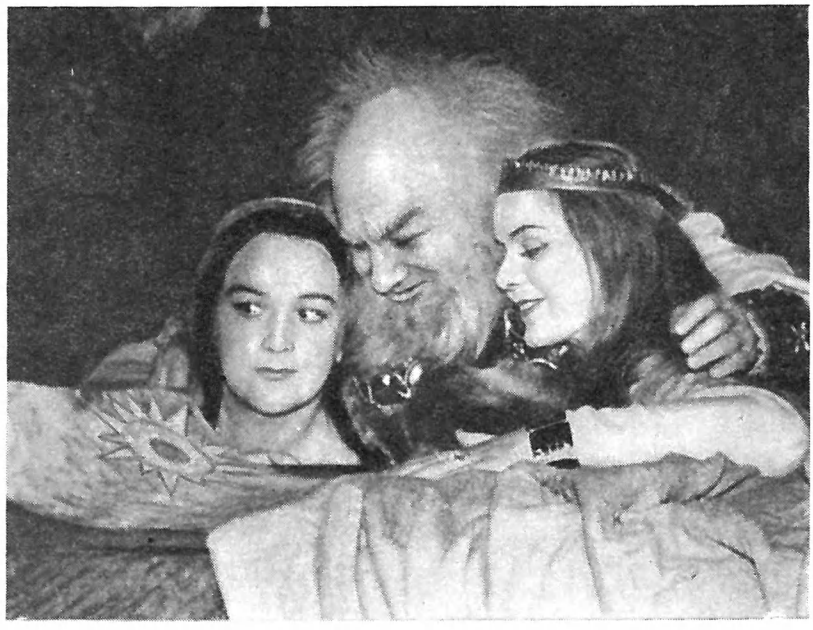

«Король Лір». Київський Академічний український театр ім. Ів. Франка, 1959 р.

Творчість Шекспіра привабила іншого, суто народного українського поета Ю. Федьковича. Ще у 1872—1874 роках він переклав «Гамлета» і «Макбета». Видано їх уже по його смерті — 1902 року з передмовою Франка.

Федькович працював, не знаючи англійської мови і користуючись німецьким виданням Шекспіра. Як оригінальні твори, так і переклади, він адресував у першу чергу своїм землякам — буковинським селянам. Намагаючись зробити Шекспіра зрозумілим, він вживав гуцульський діалект, місцями спрощував і переказував авторський текст. Хоч як наполегливо працював Федькович — у його паперах знайдено аж три варіанти перекладу «Макбета», — але на перешкоді йому став брак перекладацької культури. Переклади, на жаль, не були гідні його високого поетичного таланту.

Франко, ерудит, енциклопедист і великий художник, усе життя схилявся перед генієм Шекспіра. Він сам переклав «Венеціанського купця», уривок з «Короля Ліра», а також кілька сонетів — серед них славетний шістдесят шостий. Та, попри всю свою оригінальність, Франкові переклади мають меншу вагу, ніж його шекспірознавчі розвідки, які й сьогодні вражають своєю глибиною і вичерпністю історично-літературного аналізу.

Десять передмов до перекладених Кулішем драм та комедій не тільки відкрили нову сторінку в українській шекспіріані, а й стали самостійними дослідженнями, значно грунтовнішими і глибшими за всі інші, написані перед тим.

Працюючи над цими передмовами, Франко використав найновіші фактичні дані, зібрані західноєвропейськими шекспірознавцями, в першу чергу, відомим датським критиком Брандесом, в його монографії, перекладеній багатьма мовами, в тому числі німецькою і російською.

Та український поет-демократ оцінив Шекспіра набагато глибше, ніж маститі вчені Заходу. Якщо для Брандеса, який керувався біографічним методом, шекспірівські твори були здебільшого матеріалом для характеристики особи автора, то Франко вважав їх дзеркалом, де людськість «могла побачити себе в цілім рості».

Хоч Франко й не був «фаховим»

шекспірознавцем, але його колосальна ерудиція дала йому змогу підправити таких фахівців, як Брандес чи німецький філолог Брандль. Останні вважали, що Шекспір запозичив сюжет «Ромео і Джульєтти» у італійського новеліста Банделло, а мотиви «Багато галасу даремно» з поеми Аріосто «Божевільний Орланд». Франко довів, що в обох випадках Шекспір послуговувався твором француза Бельфоре «Трагічні історії».

Як відомо, рукописи шекспірівських творів не збереглися, і помилки перших видань можна виправити лише шляхом копіткого текстологічного аналізу. Так у трагедії «Макбет» були наведені лише перші слова відьомських пісень-заклинань, і тільки у 1778 році, коли знайшли рукописну трагедію «Відьма» Шекспірового сучасника драматурга Мідльтона, став відомий їхній повний текст. Довгий час між ученими точилася суперечка, хто склав ті пісеньки: Шекспір чи Мідльтон. Брандес схилявся до думки, що автором був Шекспір. У своїй передмові до «Макбета» Франко висловлює слушну гадку, що і Шекспір, і Мідльтон взяли їх готовими з фольклору.

«Багато галасу даремно». Київський Академічний український театр ім. Івана Франка.

Даючи в цілому правильну оцінку творчості великого драматурга, Франко часом допускався й помилкових тверджень. Так, аналізуючи трагедію «Коріолан», він ототожнює думки її героя з ідеями самого автора і вважає, що для Шекспіра народ був легковірною темною юрбою.

Та ця хибна теза суперечить загальним засадам Франкових робіт, в яких він наголошував на соціально-критичних моментах у творчості Шекспіра і висував її як противагу руїнницькому впливові декаденства. В останній з своїх передмов Франко писав:

«Охота комусь друкувати такого старого дурня, як Шекспір, тепер, коли ми маємо в руках твори Пшибишевського!» — так відгукнулися реакційні кола тодішнього суспільства на появу перекладу «Гамлета». «Та я надіюсь, що він таки піде. Його твори, обчислені не на однодневну моду, будуть і в українській мові робити свій вплив повільно, але певно».

Розглядаючи історичну драму Г. Гауптмана «Флоріан Геєр», присвячену селянському повстанню в Німеччині XVI ст., Франко доходить цікавих висновків: «Великий аналітик дрібних, щоденних мук і терпінь показався нездатним до синтезу великого історичного факту; сучасний психолог і мікроскопіст не зумів піднятися на колосальні Шекспірівські котурни».

Згадаймо, що Маркс і Енгельс, критикуючи історичну драму Ф. Лассаля «Франц фон Зікінген» і ставлячи йому в приклад Шекспіра, теж говорять про історичний фон, широчінь задуму і справжній реалізм, як про досягнення шекспірівської творчості.

Якщо в Росії і Польщі п'єси Шекспіра з'явилися на сцені раніше, ніж вийшли друком їхні якісні переклади, то на Україні було якраз навпаки. Сталося це зовсім не тому, що корифеї молодого українського театру були байдужі до спадщини великого драматурга. Царський уряд, силкуючись загальмувати розвиток національної культури, встановив особливо пильний нагляд над театром, справедливо вбачаючи в ньому безпосередній засіб впливу на широкі народні маси. Валуєвські укази забороняли всі сценічні вистави українською мовою, не тільки перекладних творів, а й оригінальних. Згодом заборона була пом'якшена, але щодо іншомовних п'єс вона зберегла свою чинність на десятиліття.

1897 року, виступаючи на І Всеросійському з'їзді театральних діячів, М. Заньковецька сказала: «Для сцени безумовно заборонено: а) переклади на малоросійську мову драматичних творів з інших мов, б) п'єси з життя інтелігенції, в) п'єси з минулого життя Малоросії. Таке насильне скорочення малоросійського репертуару позначається дуже шкідливо на діяльності малоросійських труп, штучно скорочуючи їхній репертуар і вводячи в нього несприятливу для справи одноманітність».

На українській сцені Шекспіра показали вже після Жовтневої революції.

Російські ж та польські театральні трупи, що гастролювали на Україні, мали в своєму репертуарі чимало шекспірівських п'єс. Ще в 1808—1810 роках одна з таких труп здійснила в Харкові постановку «Гамлета». 1816 року до Києва привезла «Гамлета» польська трупа Зміовського. Декілька шекспірівських ролей зіграв відомий український актор К. Соленик, серед них роль блазня в «Королі Лірі», яку він, за свідченням сучасників, трактував оригінально і майстерно.

Багато завдячує український глядач великому російському акторові П. Мочалову, що гастролював на Україні. В його глибоко реалістичному виконанні шекспі-

рівські образи ожили і заграли повнокровними барвами.

Справжньою подією були гастролі Айри Олдріджа. Геніальний трагік залишив на Україні глибокий слід: він «заразив» Шекспіром корифеїв українського театру. Ще молодий тоді І. Тобілевич подався пішки у Єлисаветград, щоб подивитися на гру Олдріджа. Відтоді він не тільки сам закохався в Шекспіра, а й передав любов до нього своїм братам — М. Садовському та П. Саксаганському. Його дружина писала в своїх спогадах, що шекспірівські п'єси разом з творами Островського і Грибоєдова «були йому проводирями в світі мистецтва, в шуканні правди сценічної в глибинах душі і життя людського».

Здійснити постановку п'єс великого англійця стало мрією життя корифеїв української сцени. М. Кропивницький, який грав шекспірівські ролі в російських трупах, на схилі літ переклав (з російської мови) «Отелло» і вже одержав був дозвіл цензури поставити трагедію, але йому перешкодила смерть.

До революції Шекспіра українською мовою зіграли лише на аматорській сцені. 1873 р. драматичний гурток Київської Громади показав уривки з «Гамлета» в перекладі й, очевидно, за режисурою Старицького. Музику до вистави написав Микола Лисенко. Головні ролі виконували Старицький (Гамлет), М. Лисенко (Полоній), О. Лисенко (Офелія).

Велике враження справили твори Шекспіра на Лесю Українку. Глибокий знавець світової літератури, вона ще вісімнадцятилітньою дівчиною в листі до брата, який плекав намір видати бібліотеку кращих класичних творів, радить йому включити до неї переклади «Гамлета», «Отелло», «Короля Ліра» й «Коріолана». Вивчивши англійську мову, Леся Українка читає Шекспіра в оригіналі, перекладає «Макбета».

Велика Жовтнева революція змела всі обмеження й перепони, що відокремлювали Шекспіра від тих, для кого він творив, — від народу. Нарешті відбулася зустріч, про яку мріяли письменники-демократи і корифеї українського театру: широкі маси познайомилися з творчістю англійського драматурга. І природно, що зустріч ця відбулася передусім у театрі. Один по одному на кін сходили герої шекспірівських п'єс. 1920 року Лесь Курбас поставив у Білій Церкві трагедію «Макбет». Незабаром Київський драматичний театр імені Шевченка здійснив постанову «Приборкання гострухи». 1925 року театр імені Заньковецької почав роботу над трагедією «Отелло» в перекладі й постановці Саксаганського. Головну роль виконував відомий радянський актор Б. Романицький. Цікаво відзначити: Саксаганський трактував образ мавра саме в такому плані, в якому його тлумачив Пушкін, що вважав головною рисою вдачі Отелло не ревнивість, а довірливість.

«Віндзорські жартівниці». Чернівецький український драматичний театр, 1947 р.

За ці роки інтенсивно розвивається українська літературна мова. Вона виробляє літературні норми, що створюють можливість широкого розвитку художніх перекладів. Державне видавництво України замовляє переклад «Отелло» М. Йогансенові й В. Щербаненку.

Новий переклад, що вийшов 1927 року, характерний своєю повнотою і прагненням передати настрої та художній лад оригіналу. Йогансен і Щербаненко перекладали також і ті місця, що виявилися не під силу Кулішеві.

В 1930 році Державне видавництво України видало «Макбета» в перекладі Т. Осьмачки. Згодом починає свою роботу над «Гамлетом» О. Бургардт, чий переклад був опублікований лише частково (в хрестоматії О. І. Білецького з західноєвропейської літератури для середньої школи, 1936 р.).

Наприкінці 30-х років знову інтенсифікується робота над творами великого драматурга. З 1937 по 1941 рік видавництво «Мистецтво» випустило в світ окремими виданнями «Короля Ліра» у перекладі М. Рильського, «При-

«Гамлет». Харківський драматичний театр ім. Шевченка, 1956 р.

боркання непокірної» в перекладі І. Кочерги; Ю. Корецький переклав «Макбета», В. Вер «Гамлета», А. Гозенпуд «Ромео і Джульєтту» та «Сон літньої ночі».

Перші спроби українських літературознавців проаналізувати творчість Шекспіра з позицій марксистської методології належать ще до 20-х років. Особливо вдалою була передмова С. Родзевича до нового видання «Гамлета» в перекладі Старицького, що вийшов у «Книгоспілці» 1927 року. Досліджуючи корені шекспірівського гуманізму, він шукає їх у тогочасному соціальному ґрунті. Пояснюючи всесвітньо-історичне значення доробку Шекспіра Родзевич знаходить його зародки у добі Відродження, яка, за словами Енгельса, «була найбільшою з революцій, що до тих пір пережила земля».

Хоч Родзевич уникнув впливу вульгарного соціологізму, проте він ще дотримувався поширеної на той час ретлендівської гіпотези, за якою автором геніальних п'єс був не бідний актор Уїльям Шекспір, а високоосвічений можновладець лорд Роджер Ретленд,— гіпотези, відкинутої згодом наукою.

Визначною подією в історії українського шекспірознавства був вихід у світ 1939 року збірки «Уїльям Шекспір», передмову до якої написав академік О. Білецький. Збірка складалася зі статей-розвідок С. Родзевича, О. Лейна, О. Борщаговського, А. Гозенпуда.

У своїй розвідці професор Родзевич дав майстерний аналіз найвизначніших шекспірівських драм. Відмовившись од ретлендівської гіпотези, він один з перших у радянському літературознавстві витлумачив тенденцію творчості Шекспіра не як захист абсолютної монархії, а як прагнення оборонити інтереси англійського народу. Основний зміст реалізму великого драматурга Родзевич вбачає у тому, що він намагався зрозуміти протиріччя соціальної дійсності і створив героїв, які завзялися «налагодити розхитаний вік».

Українські театри все частіше втілюють на сцені шекспірівські образи. 1936 року театр імені Заньковецької відновив постановку «Отелло». В 1938 році Донецький театр імені Артема показав «Макбета», а 1941 року Київський академічний театр імені Івана Франка — «Багато галасу даремно». Крім того, українські театри виставляли «Ромео і Джульєтту», «Віндзорських жартівниць», «Сон в літню ніч», «Дванадцяту ніч». Щоправда повоєнні роки позначилися спадом творчого дерзання наших театральних колективів. Лише з 1956 року на сцені знову з'являються «Король Лір» і «Гамлет».

Підсумком перекладацького здобутку тридцятих—сорокових років було видання «Вибраних творів» Шекспіра у двох томах, що вийшли у 1950 і 1952 роках. До плеяди перекладачів прилучилися нові, серед них у першу чергу І. Стешенко, що переклала наново «Ромео і Джульєтту», а також «Венеціанського купця», «Отелло», «Багато галасу з нічого», і Б. Тен, який «Річардом III» підняв українську перекладацьку цілину — історичні хроніки Шекспіра.

Відтоді вийшли друком ще дві шекспірівські комедії, обидві в перекладі Стешенко: «Комедія помилок» і «Двоє синьйорів з Верони». (Остання друкувалася у Всесвіті» № 1, 1964 р.).

«Дванадцята ніч». Одеський театр революції, 1936 р.

Для нових перекладів характерні намагання розкрити ідейний задум автора і знайти адекватні форми для передачі складної мови оригіналу.

Нині видавництво «Дніпро» підготувало тритомну збірку творів Шекспіра, до якої, зокрема, ввійшов новий переклад «Гамлета» Г. Кочура і «Буря» в перекладі М. Бажана.

За останнє десятиріччя українське шекспірознавство поповнилося дослідженням М. Шаповалової «Франко і Шекспір» і монографічним нарисом І. Ваніної «Шекспір на українській сцені». Чекають на опублікування праці покійного професора А. Шамрая.

Українська шекспіріана, що налічує сто років, доходить зрілого віку. Зростаючі культурні потреби народу відкривають нові видноокруги для наших перекладачів і літературознавців. Якщо сьогодні у широкому читацькому обігу перебувають п'ятнадцять п'єс Шекспіра, менше половини шекспірівського канону, — то завтра постане питання про повне видання його творів, і драматичних, і поетичних. Шекспір, як писав А. Луначарський, «не може для нас постарітися».

ЗАКІЯ СЕЛІМ ДЕРВІШ

(Ізраїль)

Машини мчать далі

Важко описати почуття, які охопили мене, коли я відчув запах крові: огида, нудота, біль. На очі навернулися сльози. Одна, найупертіша сльозинка, хоч як я намагався її стримати, покотилася по щоці.

«Невже я плачу? Так, бо це вперше... Коли доведеться знову, буде все інакше: відвернусь, пройду, ніби мене це не обходить, поторгуюся з бакалійниками і куплю овочів...»

Різкий, неприємний запах крові переслідував мене і ніби нагадував про мою власну незначимість і нестійкість.

Що ж таке людина, коли так швидко може здійснитись перехід у стадію небуття?! Невже життя схоже на перестановку верблюдів у каравані чи пересадку з одного автобуса в другий? Мовляв, закінчився один перехід, почався новий. Останній.

У великому місті існують поряд і горе, і радість. З одного кутка виглядає смерть, з іншого — життя. Щохвилини вмирають і народжуються люди; вони живуть у пороках і то виставляють їх напоказ, то, навпаки, прикривають, мов жінка, яка начепила вуаль, щоб приховати свою потворність... І так на кожному кроці — контрасти, контрасти, тисячі контрастів — таке обличчя великого міста.

Ще півгодини тому я їхав сюди автобусом. Вулиця була забита машинами. Автобус ледве просувався в потоці людей. На тротуарах, перехрестях вирувала людська юрба — барвиста, многолика, рухлива.

Непорушне тільки сонце. Воно стоїть прямо над головою, в зеніті, і пече нестерпно. Така погода буває лише в середині літа.

Роздивляюсь пасажирів. Мій сусід байдуже спрямував погляд в одну точку, ніщо навколо його не цікавить. Чоловік, що сидить переді мною, висунувся у вікно й дивиться на вулицю.

Товстун по другий бік проходу обмахується газетою, щоб послабити спеку, і раз у раз обтирає лисину чистою хустинкою. Поруч з ним худорлявий пасажир розмазує краплі поту краєм брудного рукава.

Автобус мчить уперед. Перехожі шарахаються вбік, менші машини поступаються дорогою. Знову зупинка. Частина пасажирів вийшла, заходять нові.

На мою думку, автобус схожий на велике місто, яке його породило, — вони обидва переповнені вщерть. Люди з'являються, зникають... Кожний мешканець, кожен пасажир всього лиш тимчасовий гість...

Біля зупинки метушиться маленький продавець газет. Босі ноженята наче два тонких кілочки, на які бедуїни напинають палатку. На худеньких литках більше бруду ніж м'язів. Голенькі лікті почорніли від сонця: шкіра майже обвуглилась, потріскалась. На ньому обшарпаний, полатаний костюмчик, але на світ хлопчина дивиться жваво — не здається, не падає під ударами долі. Дивишся на нього — і відчуваєш жаль та пекучий біль.

Продавець тримає стос газет і розмахує однією з них.

Побачивши, що автобус зупинився, хлопчик підбіг до пасажирів.

— Газети! Газети!

Та люди поспішають, заклопотані своїми думками і справами.

— Останні новини! — надривається хлопчик. — Найсвіжіші! В світі відбуваються чудеса!

Він ненадовго замовкає, а потім знову починає викрикувати:

— Контрреволюцію на Кубі розгромлено!

— Повстання в Лаосі!

Марні сподівання! Люди квапливо виходять з автобуса і не звертають на хлопця ніякісінької уваги.

Пускаючи сизі клуби диму, автобус поїхав, а хлопчик усе кричав йому вслід:

— Зміна кабінету у Франції!

І ось я знову тут. Автобус зупинився на протилежному боці вулиці. Шум, крики, звичайна метушня великого міста, вічна зміна людей.

Стос газет у маленького продавця майже не зменшився. Торгівля йде погано. Помітивши автобус, хлопчик знову перебіг через дорогу, по якій мчали автомашини. Замиготіли голі п'ятки...

Все скінчилось дуже швидко. Невправний

рух, необережний крок. Легковий автомобіль, який нісся з великою швидкістю, не встиг звернути убік, наскочив на хлопчика, кинув під колеса...

Життя і смерть. Яка велика різниця між ними, і як швидко вони змінюють одне одного. Досить хвилини, секунди. Життя людини тримається на волосинці...

Я протиснувся крізь натовп, ближче до хлопчика. Він лежав у крові. Темно-червоні струмки текли по асфальту. Очі широко розплющені. Спрямований у небо погляд спокійний, наче маленький продавець пізнав нікчемність свого існування. Довкола розсипані газети.

Від зівак, які купчилися біля хлопчика, тхнуло потом, але дух крові, яка швидко сохла на сонці, був сильніший.

Рух на вулиці зупинився. З розкішного автомобіля останньої марки виглянув шофер.

— Звільніть дорогу!

Життя дитини нічого не важило в порівнянні з невеликою затримкою сановитого пана, що розвалився на задньому сидінні.

Я повивертав кишені у хлопчика.

— Хто він?

— Треба повідомити батьків!

Безіменна жертва великого міста. Одна з багатьох тисяч, яким судилося ще мучитися... В кишенях ніяких документів, тільки малесенька засохла скибочка хліба.

Обірвалось останнє зітхання. Труп відтягнули до тротуару, наче машина переїхала собаку, а не людину. Кров висохла. Рух на вулиці відновився.

МАХМУД БАРАКАТ

(Саудівська Аравія)

Туга серця

Фатхі розірвав конверт, обережно вийняв невеличкий аркушик паперу і прочитав:

«Дуже прошу тебе, прийди увечері. Сподіваюся, ти не забув...»

— Нуваль! — тихо промовив юнак, з ніжністю складаючи листа. — Ти просиш, щоб я прийшов... Погуляти годину, другу. А потім? Ти хитра Нуваль. Ти хочеш заволодіти мною... Навіщо?.. І все-таки я піду! Піду, щоб ти не думала, ніби...»

Фатхі дістав з шафи старий костюм, той самий, в якому раніше ходив на побачення. Німий свідок всіх розмов і пестощів, він багато чого нагадав...

Хай Нуваль думає, що я навмисне надів його, нехай! Того дня на мені теж був цей костюм. Я говорив тоді:

— Ти не кохаєш мене!

— Ні, кохаю! І ти це знаєш!

Ти казала, а я слухав, і мені так хотілося вірити, Нуваль! Але ти знала, знала, що без грошей ти не кохатимеш мене. Ти мріяла про дорогі речі, розкішний одяг. Тебе вабила крамниця готового одягу «Біла зірка». Гуляючи, ми часто заходили туди, і я купував тобі якісь дрібнички. Це все, що я міг купити! У мене не було грошей, а на ті копійки, що були в мене — більше нічого не купиш. Але тобі хотілось чогось більшого, хотілось купити все, що є в цій крамниці.

Я не знав, я ще був дурний тоді, не розбирався в дівчатах. Ти уявлялась мені частиною мене самого, половиною нашого спільного «я», яка не може існувати без другої половини. Не може!..

— Я кохаю тебе, Фатхі, кохаю!

Це казала ти! Ти!

Та що варті твої слова, коли вони так швидко вмерли, знищені непомірною жадобою!

О, як відверто ти посміхалась Фаріду — власникові крамниці! У нього для тебе теж була посмішка — як і кожному покупцеві. Тебе нестримно тягнуло під вивіску, на якій великими літерами стояло: «Біла зірка». Прилавок за розкішними дверима став твоїм ідеалом, заповітною мрією.

Фарід нарешті звернув на тебе увагу. Як не помітити таку відвідувачку зі свіжим, рожевим личком, яке постійно усміхається! А ще коли давно надійшла пора женитися.

Ти стала невпізнанною. Звідки я міг довідатися про твої плани, про те, що ти мрієш заходити під яскраву вивіску не покупцем, а повноправною господинею. І брати, гребти в магазині все, що подобається, без рахунку і без грошей.

Фаріду давно вже за тридцять. Він майже вдвоє старший за тебе. Що тобі до цього?! Кохання? Дрібниці! Хіба ти не розтоптала своє перше кохання? Клялася, що воно вічне, на все життя, а кинула, мов якийсь непотріб. Але ти добилася свого: твій чоло-

вік один з найбагатших людей у місті, і ти й не дивишся на тих, хто бідніший за тебе.

Фарід був задоволений тобою. Розумна, весела, ти привертала загальну увагу: на пухких губах привітна усмішка, щоки налиті, як спілі яблучка; сама стрункa, гордовита. Чим же ти незадоволена? Тобі прикро, що чоловік буває вдома лише вночі? Так, удень у нього весь час забирає крамниця. Ти хочеш розваг? Що ж, почекай, будуть тобі розваги — ось народиться дитина...

Ні, не принесло тобі щастя це заміжжя. Життя з нелюбом зробилось нестерпним. Фарід анітрохи не був схожий на слухняного юнака, якого ти, прощаючись, обізвала голодранцем.

Ти почала хворіти, стала нервовою і не раз кричала чоловікові в істериці:

— Нещасна, я продалась за гроші! Де моє місце серед цих меблів? Яка різниця між мною і полірованою шафою? Шафа для тебе дорожча!

Ти стала замкнутою, похмурою. Не здійснилися твої мрії. Примарний світ розвіявся, мов туман. Єдине, що ти здобула взамін — гроші. Мов дитина, ти якийсь час раділа новій забаві, та ось побачила іграшку, якою тішилася колись, і захотіла знову потримати її в руках. Вийняла гаманець, але іграшка не продавалась. Гроші зробились безсильні.

«Я кохаю тебе!..»

Хіба це не твої слова? Обдурила, зрадила...

Згадки мучили Фатхі. Назустріч йому бігла Нуваль. Кинулась на шию:

—Ти не забув мене, ні? Це я, Нуваль!

— Нуваль... Яке красиве ім'я... Його приємно вимовляти. Нуваль...— поволі проговорив юнак, звільняючись від обіймів.

— Я завинила перед тобою, дуже завинила! Чи зможеш ти мені простити? Чи зможеш забути?

Фатхі мовчав. Це надало їй бадьорості, їй здалося, що вона на правильній путі.

— Я більше ніколи... Я помилялась...

— Добре, що ми розлучились, — перебив юнак. — У тебе не було до мене почуттів. Ти помилилась? І я помилявся. Ніщо не може знову повернути нашого кохання. Добре, що ми розлучились.

— О Фатхі!

Нуваль одійшла, затулила очі хустинкою.

Юнак не ворухнувся, не промовив ні слова. Йому не хотілося вимовляти ім'я, яке завдало йому стільки горя. На думці було одне: «Ти ще відчуєш силу голодранця! І голодранці мають гордість!»

З арабської переклали
Тетяна та Ігор ЛЕБЕДИНСЬКІ

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

«МОНА, ГЕТЬ!» Коли знаменита «Мона Ліза» Леонардо да Вінчі гостювала в США, її виставили в Національній галереї у Вашінгтоні. Працівники галереї були настільки змучені величезними юрбами відвідувачів, що, втративши терпець, вивісили транспарант з написом: *«Мона, go home!»*.

ЛИСТИ БЕЗ ВІДПОВІДІ. Населення Швеції здавна відзначалося своєю прихильністю до писання листів. Ще недавно ця країна була чи не найпершою у світі за числом відправлених та одержаних листів на душу населення. Але тепер шведи щось відстають у цій справі. Протягом минулого року вони одержали 54 мільйони листів, а відправили лише 45 мільйонів. Отже, дев'ять мільйонів листів залишилося без відповіді.

У зв'язку з цим поштове відомство навіть розпочало спеціальну кампанію під гаслом «Кожен лист може бути вирішальним в житті людини!»

Літаючий кінь пані Карвер

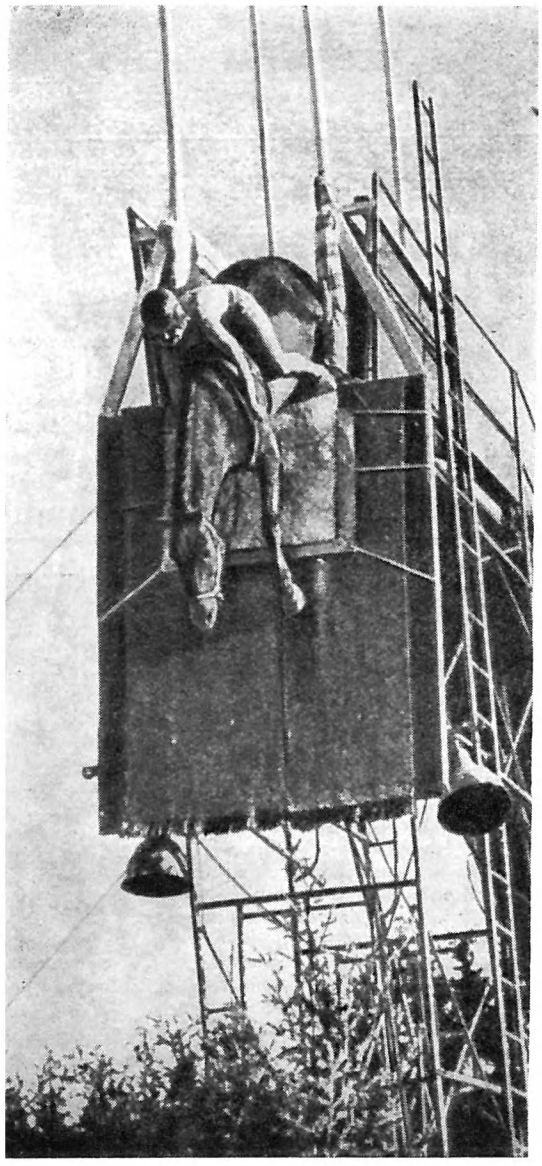

Цей кінь з дівчинкою на спині стрибне зараз з 12-метрової вишки в басейн...

Таке видовище можна побачити в Лос-Анжелосі, в Сполучених Штатах. Звичайно, місця для публіки в басейні завжди заповнені. Це ж неабияке видовище! Коли кінь з амазонкою з'являється на вишці, глядачі завмирають, затамувавши подих. А коли дівчина і кінь з'являються на поверхні води і починають вибиратися на берег, всі полегшено зітхають. Сьогодні їм не довелося стати свідками нещасного випадку. На цей раз дівчині пощастило.

Проте не завжди такі незвичайні стрибки кінчаються щасливо. Правда, кінь, що виступає в цьому амплуа вже 5 років, ще не зазнав жодного пошкодження. Але з вершниками справи йдуть гірше. Двоє з них вже дістали серйозні травми і тепер їх заступає молода і вродлива Маріон Лісегора. Щоправда, їй вже двічі доводилося лікувати зламану ногу, але вона продовжує рискувати.

Хто ж вигадав цей безглуздий атракціон? «Ідея» подібного видовища виникла в зв'язку з випадком, який стався п'ять років тому, з якимось Карвером: його кінь «Діма» стрибнув разом з ним у воду з моста, що почав валитися. Кінь зробив це дуже вправно, і врятував життя собі й вершникові. З цього й почалася блискуча кар'єра коня-стрибуна. Випадок допоміг кмітливій дочці Карвера зробити добрий бізнес, організувавши прибуткове видовище. Пані Лорен Карвер не ризикує нічим. Феноменальний кінь «Діма» застрахований від нещасного випадку на 250 тисяч доларів. Смерть загрожує тільки дівчині-вершниці. А це, звичайно, не має жодного значення для бізнесменів.

Вони про себе

«ЯКЩО НА ВАС НАПАЛИ, КРИЧІТЬ ГОЛОСНІШЕ!»

У зв'язку з дальшим невпинним зростанням злочинності в американській столиці, поліцейські власті округи Колумбія, до якої увіходить Вашінгтон, видали спеціальну пам'ятку для жителів. Журнал «Юнайтед стейтс ньюс енд уорлд ріпорт» наводить деякі місця з цієї пам'ятки.

«Не виходьте з дому один».

«Придбайте добрі замки, забезпечте двері та вікна вашої квартири надійними запорами».

«Не пускайте в дім незнайомих людей».

«Якщо ви помітили або почули щось підозріле, негайно кличте поліцію».

«В пізній час уникайте безлюдних вулиць».

«Не відвідуйте парки увечері».

«Якщо на вас напали, найкраще віддайте без опору ваш гаманець. Не жалкуйте за цими грішми, ви заробите собі інші».

«Повертаючись додому в таксі, просіть водія під'їхати до самих дверей вашого дому і зачекати, поки ви не замкнете їх за собою».

«Якщо ви їдете в автомобілі і вам здається, що хтось вас переслідує, негайно їдьте на червоне світло, щоб поліція звернула на вас увагу».

«Залишайте свій автомобіль лише на добре освітлених вулицях, найкраще там, де є поблизу поліція».

«Тримайте дверцята і вікна вашого автомобіля завжди зачиненими. Вікна відкривайте лише під час їзди».

«Якщо до вас приходить хтось, називаючи себе контролером газової або електричної компанії, перш ніж пустити його в дім, краще покличте когось з ваших сусідів».

Якщо ви побачили перед вікнами вашого дому підозрілих людей, негайно повідомте поліцію».

«Якщо на вас напали, або вам здається, що хтось хоче на вас напасти, кричіть голосніше».

Розділ веде письменник Володимир Владко

Літаки МАЙБУТНЬОГО

Понад 80 років тому росіянин Можайський сконструював перший літак, швидкість якого не досягала й 11 кілометрів на годину. 1908 року француз Блеріо перелетів Ла-Манш з швидкістю 75 кілометрів на годину. 1927 року американець Черльз Ліндберг подолав відстань Нью-Йорк — Париж, тобто — 5.860 кілометрів за 33 години і 30 хвилин, досягши швидкості 175 кілометрів на годину. Влітку 1937 року радянські льотчики В. Чкалов, Г. Байдуков і А. Беляков здійснили нечуваний на той час переліт з Москви у Сполучені Штати. А сьогодні найбільші у світі радянські реактивні літаки без поповнення палива долають 15 тисяч кілометрів з швидкістю 1000 кілометрів на годину!

Наведені факти свідчать про те, що протягом короткого часу авіація набула широких перспектив розвитку. Зараз авіаційні конструктори вже працюють над кресленнями літаків, що матимуть швидкості у два чи три рази більші за швидкість звуку.

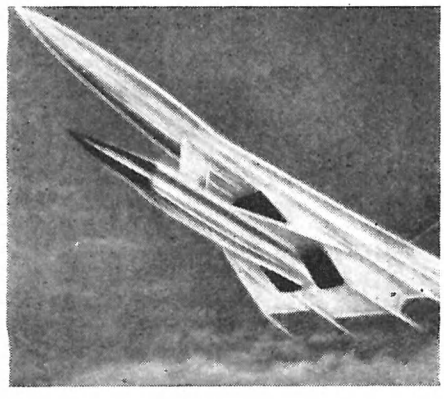

Літак майбутнього. Проект англійської двоступеневої гіперзвукової машини, що матиме швидкість 8.000 кілометрів на годину.

Після другої світової війни почалися перші спроби подолати «звуковий бар'єр».

У вересні 1946 року англійський конструктор і льотчик-випробувач Джоффрі де-Хевіленд загинув під час спроби на літаку ДН-108 «Своллоу» подолати звуковий бар'єр, тоді ще цілком таємничий. Після де-Хевіленда в різних країнах ще продовжувалися подібні випробування, але більшість з них закінчувалася трагічно. Адже за тих часів літали ще на поршневих машинах, а для них понадзвукова швидкість була недосяжною.

Справитися з нею дало змогу винайдення реактивних двигунів.

Тепер стало цілком очевидним, що майбутнє цивільної авіації належить саме реактивним літакам. Майже в усіх технічно розвинених країнах створюються нові машини дедалі більшої потужності: англійський «Тризуб», американський «Боїнг-727», радянський «ІЛ-62». Спеціальна преса постійно повідомляє про нові удосконалення й винаходи в цій галузі. Кілька місяців тому в Англії і Франції два пасажирські літаки стартували в густому тумані. В цей час їх пілоти перебували на контрольних пунктах дальнього керування. І саме дистанційне керування і пілотування літаків розкриває ще більш широкі можливості для авіації. Літаки матимуть змогу стартувати й приземлятися незалежно від погоди, досягаючи максимуму безпеки.

Останнім часом конструкторська думка посилено працює над створенням «пористих» крил. Вони зменшать некорисне гальмування повітряним струмом, яке обов'язково виникає під час польотів із звичайними класичними крилами. Впровадження «пористих» крил зробить можливим збільшити радіус дії літака на 50 процентів, не збільшуючи витрат палива.

* * *

Багато вчених працює зараз над планами й макетами гіперзвукових літаків. Американська фірма «Ріпаблік Авіейшн» розробляє машину, що матиме швидкість 7.000 кілометрів на годину і літатиме на висоті 40.000 метрів. Англійська «Бритіш Ейркрафт Корпорейшн» і французька «Сюд-Авіасьон» спільно працюють над кресленнями гіперзвукового літака «Конкорд». Його випробування призначене на 1970 рік, запланована швидкість становитиме близько 2.500 кілометрів на годину. За твердженнями інженерів англійського заводу реактивних двигунів «Рольс-Ройс» вже тепер існує теоретична можливість сконструювати літак, який розвиватиме швидкість 16.000 кілометрів на годину на висоті 60 кілометрів!

* * *

На шляху до створення гіперзвукових літаків перед конструкторами повстають численні, дуже складні проблеми. Чи не найсерйознішою з них є подолання так званого «теплового бар'єру», який виникає при швидкості коло 3.000 кілометрів на годину. Зовнішня обшивка літака за таких умов розжарюється до 500 градусів Цельсія, а при швидкості 6.000 кілометрів—до 1660 градусів. Отже, літаки такого типу треба будувати з жаростійких сплавів. Крім того, з метою цілковитої безпеки команди й пасажирів, гіперзвукові літаки мають бути позбавлені будь-яких ілюмінаторів. Всі спостереження провадитимуться за допомогою телевізійних камер, обладнаних на борту літака.

Слід також розв'язати проблему усунення гуркоту, який створюється ударними звуковими хвилями під час проходження «звукового бар'єру». Єдиним засобом проти цього поки що вважають вертикальне стартування і приземлення літаків, під час якого сила звукової ударної хвилі значно зменшується.

При своїх гігантських швидкостях майбутні гіперзвукові літаки повинні літати з математичною точністю. Пілотування їх має перейти до «електронного мозку», оскільки людські рефлекси порівняно надто повільні. Пілот майбутнього має швидше бути інженером, що контролює діяльність математичних приладів. До того ж інженером з великою психічною витримкою і холоднокровністю, бо його праця вимагатиме великої вольової стійкості. Йому доведеться мати справу з незвичайними для «простих смертних» ситуаціями.

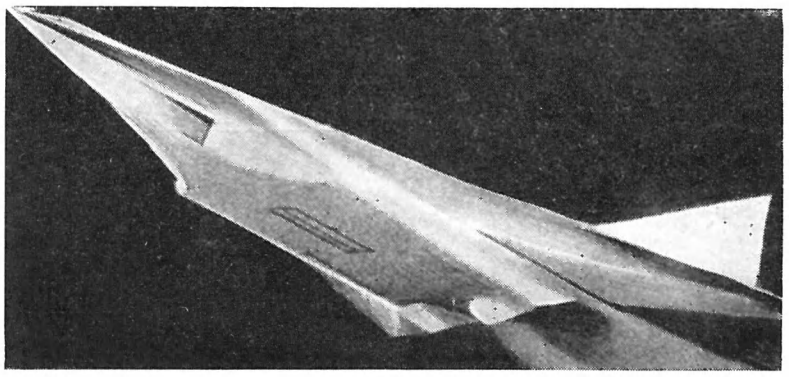

Американський проект гіперзвукового літака «Ріпаблік».

Він може, наприклад, втратити почуття часу, якщо стартуватиме в Парижі об 11 годині ранку, а о 7 годині 30 хвилин того ж самого ранку опиниться в Нью-Йорку. Такий пілот може бути свідком кількох заходів чи сходів Сонця...

Поряд з проблемами, пов'язаними з самим польотом, виникають й відносно другорядні, але теж не менш важливі. Наприклад, виникне необхідність реконструкції аеродромів, а також системи транспортного зв'язку між ними й містами. Адже пасажирів майбутнього, що на переліт від Москви до Парижа витрачатимуть близько години, не задовольнить півторагодинний переїзд з аеродрому до міста. Зараз в багатьох містах уже працюють над спорудженням швидкісних підземних та надземних залізниць. В деяких містах, наприклад, Москві та Брюсселі вже курсують вертольоти, які сполучають аеродроми з центром.

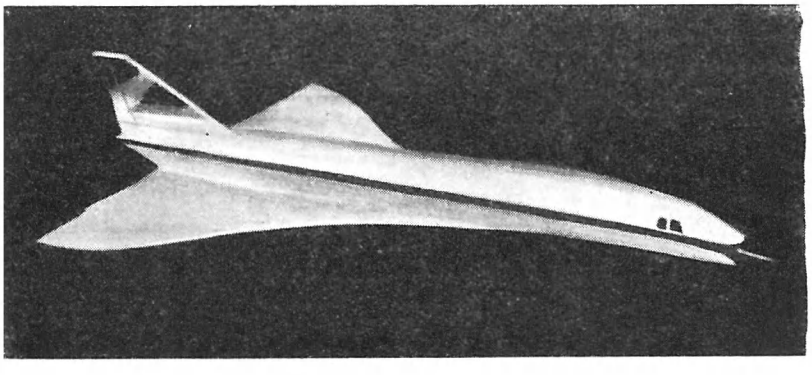

Макет англо-французького літака «Конкорд».

Радар для жертв морських аварій

Англійська промисловість розпочала випуск нових рятувальних ракет, за допомогою яких можна точно визначити на екрані радару місцеперебування потерпілих від морських аварій. Ця ракета міститиме 300 тисяч мікроскопічних голок, які автоматично викидаються на висоту близько 360 метрів, де вони створюють непрохідну для проміння радару хмару. Такі хмари фіксуються на відстані до 20 кілометрів.

Целюлоза без втрат

Чехословацький вчений Віктор Еттель розробив нову технологію виробництва целюлози з деревини. За існуючими нині методами обробки деревини половина її гине. Еттель пропонує варити деревину в сірчаній кислоті, розведеній метиловим спиртом. Внаслідок цього сировина переробляється цілком, без втрат.

Сліди пралюдей в Європі

У місцевостях Торральб і Амброна поблизу Мадріда виявлено найдавніші в Європі рештки побуту первісної людини. Там знайдено також скелети слонів, коней і носорогів, що існували майже півмільйона років тому. Археологи вважають, що ці тварини були приручені первісною людиною ще в кам'яний період.

Приміщення для команди «Трешера»

Чому загинув «Трешер»

Адмірал обвинувачує

Адмірал Г. Дж. Ріковер.

11 квітня минулого року весь світ облетіла звістка про трагічну загибель американського атомного підводного човна «Трешер». Він затонув на глибині понад 2.600 метрів, маючи на борту 129 чоловік— офіцерів, матросів та цивільних осіб.

Минав час. В районі катастрофи безперервно провадилися рятувальні роботи. Спеціальний батискаф шукав на морському дні рештки загиблого судна; надзвичайна слідча комісія провадила розслідування і вивчала свідчення адміралів, офіцерів та вчених, які могли б пролити світло на обставини загибелі «Трешера». Але всі ці заходи мали дуже незначні наслідки. Уряд США змушений був офіційно повідомити, що розшуки решток підводного човна припинені, а причини загибелі «Трешера» залишаються нез'ясованими.

Серед зливи коментарів, повідомлень і виступів з приводу цієї катастрофи залишилася майже непоміченою одна дуже цікава стаття, яка з'явилася ще за два місяці до трагічних подій. Пізніше про неї згадали деякі європейські газети, проте, американська преса, звичайно така ласа до різних сенсацій, мовчала, маючи, очевидно, для того досить переконливі підстави.

Йдеться про статтю «Якість — вічно актуальний постулат» з американського журналу «Ядерна техніка». Автор її відомий фахівець американського атомного підводного флоту адмірал Г. Дж. Ріковер. Ця стаття — гнівне обвинувачення проти верховодів американської промисловості, що виконує урядові замовлення на будівництво атомних кораблів та іншої воєнної продукції. Легковажність, злочинне нехтування матеріальними та технічними нормами; фальсифікація сплавів та арматури; відсутність належного контролю — ось перелік документально обгрунтованих закидів власникам монополій, які висунув адмірал Ріковер.

«Ніщо не може заступити особистого контролю над продукцією, — писав Ріковер. — ...Чим вищого технологічного рівня ми досягаємо, тим більшу роль має відіграти особистий догляд. На протязі останніх років американські фірми виготовили чимало важливого обладнання для атомних підводних човнів і кораблів. Вчасно було приставлено менш ніж 10 процентів такої

продукції. 35 процентів продукції надійшло з запізненням від 6 місяців до одного року. До того ж, повторний контроль цього обладнання встановив, що половина продукції потребує переробки. Бездарність керівництва промисловістю, яке не вміє дотримуватися стандартів, тягне назад наукові й технічні досягнення Сполучених Штатів...»

Далі адмірал Ріковер розглядає проблеми інспекції над будівництвом американського підводного флоту, де особливо дається взнаки погана якість продукції і відсутність належного контролю. «В одному з приладів паропроводу атомного реактора налічується 39 зварювань. Власники фірми запевняли, що всі ці шви були піддані рентгенографічному контролю і цілком відповідають технічним вимогам. Втім, наш власний контроль показав, що тільки 10 процентів цих зварювань відповідає потрібним стандартам; 35 процентів мають дефекти, а решта зварювань взагалі не мають ніякої гарантії».

Як зазначає Ріковер, через поганий нагляд, а часто й через злочинну легковажність керівників промисловості, виникає багато клопоту з ідентифікацією матеріалів, необхідних для будівництва підводних човнів. Наприклад, якось під час остаточного прийому чергового човна було виявлено, що в систему його труб, виконану з мідно-нікельового сплаву, вмонтована арматура з нержавіючої сталі. Це могло б призвести до важкої аварії.

Адмірал Ріковер розповідає, що він особисто кілька разів був свідком серйозних пошкоджень в холодильному обладнанні, призначеному для морської води, бо його арматура була виконана з недоброякісних матеріалів і не витримувала стандартних вимог. Коли б не негайні заходи команди, що вимагали великого напруження, то наслідки кожного разу могли бути катастрофічними.

«Нещодавно, — продовжує Ріковер, — ми викрили разючу плутанину в виготовлених одним заводом пакетах електродів для зварювання. Ці пакети мали містити електроди лише певного типу. А насправді вони були змішані, з метою здешевлення їх собівартості. Ми прийнялися за дальше дослідження цієї справи і виявили, що аналогічна навмисна плутанина існує майже на кожному заводі електродів у Сполучених Штатах... Хіба ж можна дивуватися, що наші підводні човни зазнають чимало аварій?... Аналогічні випадки недбалого контролю помічаються не лише на будівництві атомних підводних човнів. Близько 10 процентів авіаційних катастроф в США також спричиняються відсутністю відповідного контролю з боку авіаційних підприємств. І ми ставимося до цього з неприпустимою легковажністю... У своїх висновках я аж ніяк не перебільшую небезпеки, а навіть дещо зменшую її», — так закінчує адмірал Ріковер свою багатозначну статтю.

Отже, якщо зважити на всі наведені обставини, то загибель «Трешера» не видасться такою вже таємничою. Інша справа, що винні за цю безприкладну катастрофу, очевидно, й надалі залишатимуться безкарними, бо вони посідають надто впливові пости в управлінні американськими монополіями.

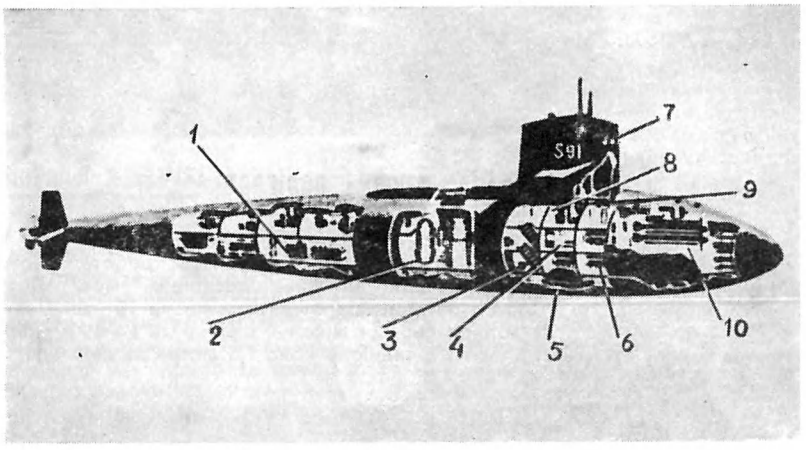

Схема конструкції американського атомного підводного човна «Шарк» (близнюк «Трешера»). 1. Машинний відділ. 2. Реактор. 3. Збірники. 4. Каютна компанія. 5. Акумуляторні батареї. 6. Кубрики. 7. Вхід до човна. 8. Контрольна каюта. 9. Перископна каюта. 10. Торпедне відділення.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ПІДЗЕМНА СТОЯНКА. На одній з околиць Парижа відкрито ще одну підземну стоянку автомобілів на 550 місць. Продаються навіть місячні абонементи, що дозволяють стоянку вночі від 20 годин до 8 ранку. Нововведення викликано тим, що місто захлинається від автомобілів.

ПРИВІТ З КОСМОСУ. Один хлопчик з чеського міста Усті-над-Орлічі одержав недавно досить небезпечний привіт з космосу. Коли він грав у садку, на відстані двох метрів від нього впав маленький метеорит і залишив у землі воронку глибиною сорок сантиметрів. Переляканий хлопчик залишився цілим і здоровим, а метеорит перебуває зараз в одному з празьких музеїв. Його вага — 1260 грамів.

ВІДКРИТО, ВИНАЙДЕНО, СКОНСТРУЙОВАНО

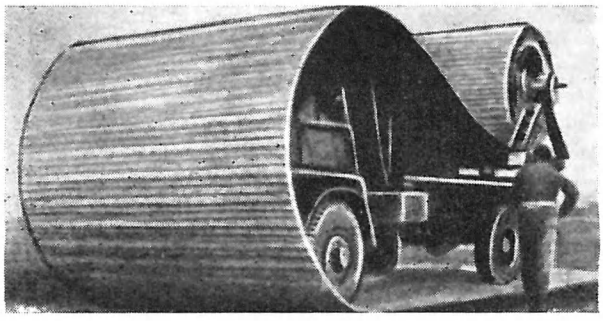

Шлях з пластмасової стрічки

Англійські конструктори розробили цікавий метод прокладання тимчасового твердого шляху на заболоченому грунті. Трактор, обладнаний великою котушкою з широкою пластмасовою стрічкою, під час свого руху розмотує її, втискує колесами в заболочений грунт. Утворюється безперервна колія, по якій легко можуть пересуватися автомобілі.

Удобрювання

Румунський вчений, академік Євген Бадарау досліджує вплив ультразвуку на урожайність рослин. Цукровий буряк, наприклад, під впливом ультразвуку дає врожаї на 14 процентів більші, соняшник на 27—28 процентів. Найближчим часом ультразвук буде широко впроваджений у сільськогосподарську практику в Румунії.

Югославський дизель-поїзд

Його виготовлено з сріблястого алюмінію.

Три вагони цього поїзда вміщують 192 пасажири. Два дизель-мотори по 960 кінських сил кожний забезпечують швидкість до 120 кілометрів на годину.

Рибний сік

Японський дослідний інститут рибознавства розробив технологію виготовлення рибного соку. Спочатку рибу обробляють в розчині ферменту, а потім на центрифузі відділяють кістки, луску, жир та інші речовини. Залишається сік, багатий на білок, вітамін В, мінерали та інші харчові речовини. Сік можна потім переробити на пасту або порошок. Цей новий продукт має приємний смак і подобається тим, хто взагалі не любить рибу.

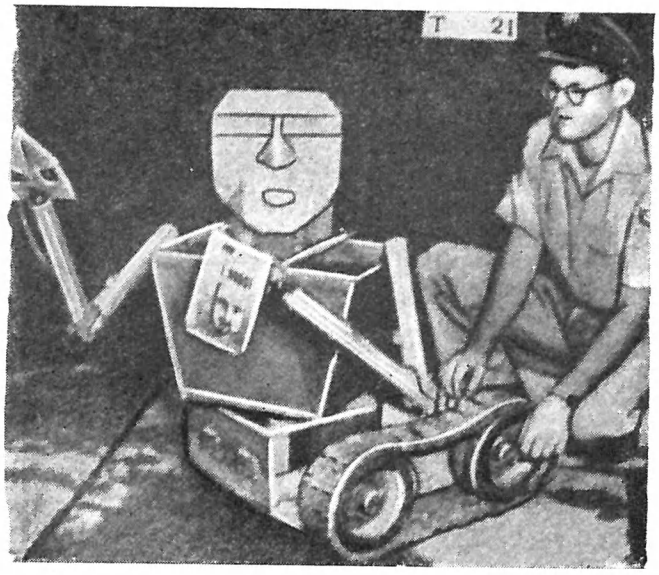

«Сірматрон»- поліглот

Молодий американський конструктор Бентон Е. Дюрлі створив пересувного робота, що може розмовляти кількома десятками мов. Щоправда, «Сірматрон» відповідає тільки на 10 запитань, але одночасно він виконує різні рухи і може пересуватися з швидкістю коло 1,5 метра на хвилину.

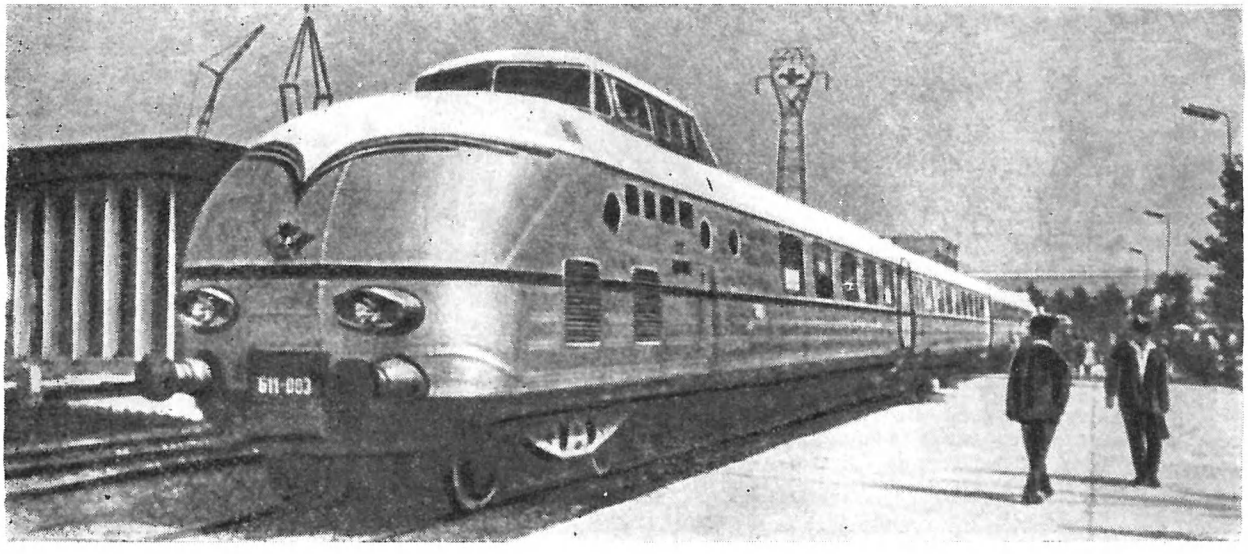

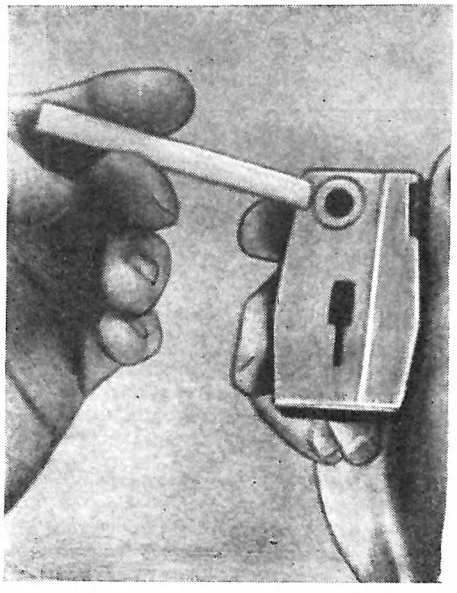

Електрична запальничка

У США надійшла в продаж оригінальна запальничка. Вона працює за принципом автомобільної запальнички з розжареною спіраллю. Струм подається маленьким нікелево-кадмієвим акумулятором, який заряджається від електромережі. Одного заряду акумулятора вистачає на 3 пачки цигарок.

Вікінги в Америці

Норвезький археолог Хельг Інстад знайшов на острові Нова Фінляндія (поблизу східного узбережжя Північної Америки) сліди стародавніх вікінгів, які мешкали тут понад 1000 років до нашої ери. Отже, коли це відкриття ствердиться, то виходить, що стародавні скандинавські мандрівники побували в Америці значно раніше, ніж Колумб.

Хімічна протипожежна охорона

Препарат «Фос-Чек», опатентований недавно в США, має захистити ліси й степи від пожеж. Цей хімічний препарат виготовляється у вигляді порошку, який після розведення водою дає клейку суміш. Нею оббризкуються рослини. Суміш застигає на рослинах і захищає їх від вогню.

Збірні будинки в Італії

Італійська фірма «Компрама» в Мілані випускає окремі секції будинків, з яких за 8 годин збирається 10-кімнатний будинок, а за 48— триповерховий. В їх стінах вже розміщені опалювальні, каналізаційні й водопровідні труби, а також обладнана система електричного освітлення. Зведення будинків такого типу заощаджує близько 50 процентів витрат.

Щоб курка не квохтала

Відомо, що кури навесні, під час квохтання, несуть значно менше яєць. Цим зацікавився польський вчений Дзецінхович, який провів на птахофермі Яжманув ряд експериментів. Він обладнав спеціальний прилад, за допомогою якого квочки отримують легкі удари електричного струму і уривають квохтання. Результат експериментів був приголомшуючим. Підраховано, що тільки на кооперативних птахофермах одного воєводства кількість знесених у такий спосіб яєць збільшиться на 700 тисяч штук!

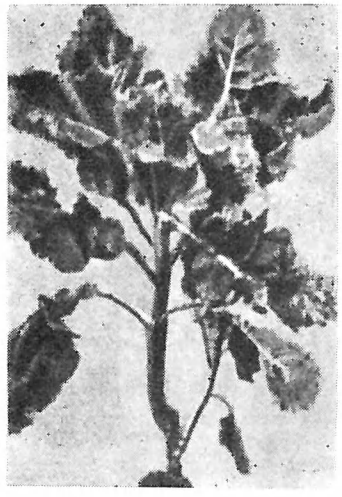

Гілляста капуста

Кормові культури з великим виходом зеленої маси набувають все більшого поширення в сільському господарстві. В Німецькій Демократичній Республіці вирощують кормову гіллясту капусту, яка досягає двох метрів висоти. Вона стійка щодо морозів і дає 400—600 центнерів зеленої маси з гектара.

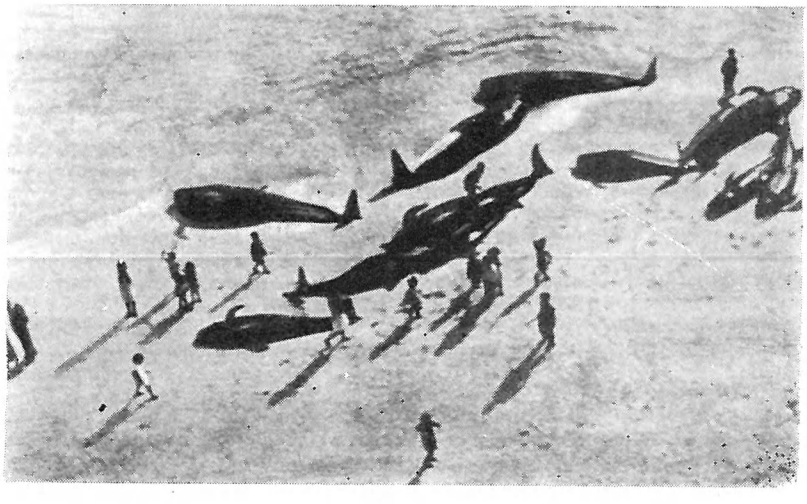

Загадкові звички китів

На цій незвичайній фотографії зафіксовано лише кілька з 39 чорних китів, що раптово опинилися на пляжі поблизу берегів Нового Південного Уелса (Австралія). Мешканці прибережних осель 9 з них кинули назад до води й побачили, що 6 китів попливло далі, а 3 повернулися на пляж. Як твердить відомий океанознавець доктор А. Рейджер з університету в Сіднеї, це були представники того різновиду китів, які завдають клопоту вченим цілого світу. Кожні два-три роки ці кити з'являються на узбережжях і ніхто не може зрозуміти, що спонукає їх до цього.

Перед ювілеєм друкарської машинки

Менш ніж за два роки мине століття з дня винаходу першої друкарської машинки, без якої тепер не можна уявити собі жодної установи або редакції, і яка стала невід'ємним знаряддям праці не лише письменників та журналістів, а й багатьох інших людей розумової праці.

Винайдення машинки пов'язане з таким випадком: 1866 року в Сполучених Штатах у крамниці, яка торгувала різними технічними приладами, зібралося кілька осіб, щоб ознайомитися з новим апаратом винахідника Шоллеса для нумерації сторінок. Хтось із присутніх висловив думку, що було б непогано, якби цей апарат міг друкувати літери замість цифр.

Щоправда, над створенням друкарської машинки люди замислювалися вже давно. 1714 року англійська королева Анна надала лондонському інженерові Генрі Міллю патент на «машину та метод написання літер». Проте, креслення і опис цього винаходу десь загубилися. Невідомо також, чи існував хоча б один примірник такої машинки. За двадцять років до Шоллеса теж двічі було запатентовано друкарські машинки — одну, дуже складну й непрактичну, винайдену М. Погеном у Франції, іншу — сконструйовану Чарльзом Турбером у Сполучених Штатах. Але тільки після семирічної праці самого Шоллеса з'явилася перша модель, яку було покладено в основу всіх наступних систем друкарських машинок.

Перша машинка Шоллеса мала телеграфний клавіш, який наближав металеву літеру до невеличкої скляної пластинки. На цю пластинку клали аркуш паперу й копірку. Але машинка мала тільки один клавіш і одну літеру, отже, до практичного розв'язання проблеми було ще дуже далеко.

Працюючи над удосконаленням друкарського приладу майже сім років, Шоллес зрештою сконструював апарат з клавішами як у піаніно. Він писав тільки великими літерами, але вже мав круглий валик і механізм для пересування паперу. Проблему малих літер розв'язали пізніше, коли машинку було обладнано не чотирма, а вісьмома рядами літер. Маленькі літери розміщалися на окремих важелях.

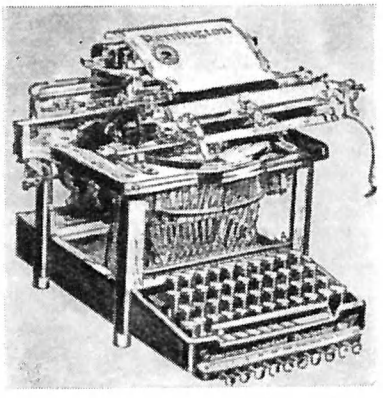

Одна з перших машинок «Ремінгтон».

Існував також і інший вид машинки з одним клавішем і круглим барабаном, який рухався на всі боки. Поряд із клавішем було пристосовано алфавіт, а над ним — вертикальну паличку. Друкарка одною рукою спрямовувала паличку на літеру, тоді барабан автоматично обертався в потрібному напрямку, і літера ставала точно проти паперу. Натисканням клавіша барабан щільно наближався до паперу і залишав відбиток потрібної літери, цифри або знака.

Попередниця сучасної друкарської машинки мала дуже багато недоліків — але вона все ж таки працювала, й Шоллес написав на ній багато листів до друзів і знайомих підприємців. Один з цих листів потрапив до промисловця Джемса Денсмора з штату Пенсільванія, і справив на нього таке велике враження, що той негайно звернувся до Шоллеса з пропозицією спільно використати його винахід. Навіть ще й не бачивши машинки, він погодився покрити авторові чверть зроблених ним видатків, виговоривши при цьому собі четверту частину майбутніх прибутків.

Проте Денсмора чекало велике розчарування. Машинка Шоллеса виявилася дуже непрактичною. Перші її п'ятдесят примірників не принесли йому жодних прибутків. Навпаки, він опинився на краю банкрутства.

І лише коли з винаходом Шоллеса ознайомився фахівець з точної механіки інженер Йост, справа пішла на краще.

Йост пересвідчився, що принципи, покладені в основу механізму друкарської машинки, правильні. Але деталі її виготовлялися дуже недбало й примітивно. На той час найбільша точність виготовлення деталей механізмів була досягнута у воєнній промисловості США. Не маючи власних коштів на вдосконалення виробництва, Шоллес, Денсмор і Йост звернулися до відомої воєнної фірми «Ремінгтон» і після довгих переговорів переконали власників фірми в прибутковості їхнього винаходу. 1874 року, коли над удосконаленням конструкції машинки попрацювало багато досвідчених механіків, вийшов у продаж її перший зразок, що називався «Ремінгтон».

Після п'яти років безперервної праці конструкторів над дальшим удосконаленням машинки, вона, нарешті, увійшла до загального вжитку.

Так народився один із визначних технічних винаходів нашої доби.

Сучасна друкарська машинка.

ГЕОРГІ МАРКОВ

Малюнки А. Жуковського

МУЖЧИНИ

РОМАН

«Замість того, щоб працювати, — вони служать; замість того, щоб думати, — діють; замість вирішувати — передрішають; замість того, щоб жити, — існують. Кольору вони сірого: сірі обличчя, сіре вбрання, сіре мистецтво, сіра наука... Ох, коли б вони могли, то пофарбували б у сіре й наше знамено, і нашу кров!»

Іван

І знову, як два роки тому, один за одним спливають робочі дні. Трамвай, газета, інститут...

Іван, захекавшись, зайшов до лабораторії.

— Доброго ранку! — привітався він.

— Коли б то доброго! — відповів Колманов і налив собі в мензурку коньяку. Він у старенькім халаті, неохайний, заросліий щетиною.

В лабораторії три столи й декілька приладів. На столах безладно лежать книги, безліч дрібних інструментів і дротиків. Іван натягає на себе халат і водночас оглядає свою апаратуру.

— Щойно тут був директор, — недбало кинув йому Колманов.

— Казав щось?

— Та щось казав, але я його не слухав.

Зайшов Бенчев, як завжди нервовий, заклопотаний, розхристаний.

— Це не інститут, а чорт зна що, — почав він уже з порога. — За тиждень якогось поганенького амперметра не можуть полагодити! Гучні промови, грандіозні плани, ціла армія шефів, а грошей чортма!

— І чого ти розійшовся? — спитав Колманов. — Пора вже звикнути!

— Як же так! — лютував Бенчев. — До чого б не кинувся — нема! А гроші де? На витребеньки Митрофанова—будь ласка, скільки завгодно, а нам дідька лисого!

— Бо ми не займаємось витребеньками,— пояснив Колманов.

До лабораторії зайшов керівник відділу професор Пеєв — сивоголовий дідуган.

— Що це ви там утнули вчора на вченій раді? — спитав він, сміючись.

Колманов мовчки налив і подав йому мензурку з коньяком. Пеєв відмовився.

— Нічого особливого, професоре, — відповів Бенчев. — Коли б ви тільки знали, яку дисертацію устругнув Митрофанов! Сто сорок сторінок, аби довести, що буза — не олія! Теж наукова праця!

— Митрофанов — геній, чого там! — єхидно зауважив Колманов.

— Геній! Я б йому й двійки не поставив, цьому кандидатові наук, — сказав Бенчев. — Тільки подумати, до чого ми докотилися!

— А Ружицький молодець! Поклав його на лопатки, — хихикнув Колманов. — Директор гадав, що всі його підопічні легко проскочать у дамки... «Товари-ші, — перекривив він Хаджикостова, — тут створилася ненаукова атмосфера, і я так не можу далі!»

— Сьогодні вранці не привітався зі мною, — сказав Бенчев. — А мадам директорша навіть не глянула на мене, грішного!

— М-да... Тепер, будьте певні, професура Митрофанову забезпечена! Ще, гляди, й академіком стане! І сидітиме п'ятдесят років у держави на шиї, — знову озвався Колманов.

— І от уявіть собі, що ця доповідь буде надрукована, — сказав Пеєв, — а всі ваші емоції спишуть на ваш рахунок.

— Як?! — скрикнув Іван, що досі був за-

Закінчення. Початок див. «Всесвіт», № 3.

глиблений у свої справи. — Вона буде ще й надрукована? Оця безпорадна, псевдонаукова писанина?

— А чому б ні? — відповів Пеєв. — Як своєрідна думка в певному науковому питанні... Напишеш ти, наприклад, купу дурниць про космос — і тебе вважатимуть фахівцем з питань космосу. Напишеш п'ять бездарних романів — і ти письменник. Що ж до якості твоєї писанини — то це річ другорядна, це мало кого цікавить... Шкода тільки Ружицького! Вони йому цього не подарують!

— Але ж він правий, і за що йому мститися? — сказав Іван. — Гіпотеза, яку за допомогою директора і Неделева обстоює Митрофанов, не витримує критики. Щоб говорити про потенціальний мінімум як теорію корозійних явищ, потрібно ще багато експериментувати! І потім оце жонглювання термінами, які не мають під собою ніякого грунту... Ружицький цілком правий!

— От саме за це йому і влетить, — відповів Бенчев.

Зайшла секретарка директора.

— Товаришу Дойчинов! — покликала вона Івана.

— Що вам? — сухо спитав Колманов.

— Товариш директор... — мовила вона благоговійно.

— ...професор, доктор, інженер... — глумливо підхопив Колманов.

— ...просив товариша Дойчинова зайти до нього.

Вона вийшла. Іван здивовано знизав плечима.

— Чув, Сигмо? Вождь запрошує тебе до себе, кумекаєш? — голос Колманова звучав єхидно. — Ти що, не радий? Перехрестися, плюнь через плече і катай!

— Тільки не раджу вам захищати перед директором Ружицького, — сказав професор Пеєв.

Іван не відповів нічого і спокійно вийшов.

Хаджикостов сидів у своєму розкішному кабінеті за столом в монументальній позі — видатний учений в робочій обстановці!

Крізь тонкий серпанок гардин у вікна лилося матове світло. Холодно вилискувало зелене листя фікусів, вилискувала чорна палітура столу, вилискувало скло книжкової шафи, вилискували золотом літери на книгах, вилискувала люстра...

Академічна строгість і вишуканість. Наука і люкс. Тут не місце для пустих слів, тут неможливі брудні інтриги й склоки, тут панує спокійна влада чогось недосяжного для звичайного людського розуму.

— А, Дойчинов! Заходьте, заходьте! — Хаджикостов рвучко підвівся, швидким, розміреним кроком вийшов наперед, спинився посередині килима й велично простяг Іванові руку.

Це був високий, атлетичної будови чоловік п'ятдесяти п'яти років, з рум'яним здоровим обличчям і жвавими очима, що інколи аж іскрилися енергією. Волосся його бездоганно розчесане на проділ. Погляд — або гордовито недоступний, або гордовито пихатий, або гордовито поблажливий... Свідомість абсолютної зверхності.

Іван потиснув простягнуту йому руку й одразу сів у крісло.

Хаджикостов урочисто повернувся до столу, нагадуючи своїми рухами поставлену на коліщата статую, сів у крісло навпроти, взяв сигарети (раніше він цього ніколи не робив) і запропонував Іванові. Той закурив.

— Ну, як рука? — спитав Хаджикостов.

— Спасибі, загоюється потроху.

— Обжився уже в інституті?

— А мені здається, я ніколи й не залишав його... Та ж сама робота... ті ж самі проблеми (Іван хотів сказати: «нерозв'язані проблеми»)... ті ж самі люди... і ті ж взаємини...

— Заздрю вам, — перебив його директор. — А мені просто біда! Відтоді, як став адміністратором, нічого серйозного не можу робити! Все засідання, наради, плани, звіти...

— Ну, то, певно, ця робота вам до вподоби! — сказав Іван.

— Де там до вподоби! — знизав плечима директор. — Вона мене губить!

— То чом же ви не відмовитесь од неї?

— Бо треба ж комусь працювати!—страдницьким голосом мовив директор. Він щиро був переконаний, що є жертвою суспільної несправедливості, але змушений потерпати заради інших... — Ну, нічого, ось закінчиться мій строк — і годі! Замкнуся в лабораторії, як ваш Пеєв, і почну...

Іван дивується. Директор не схожий сам на себе. Він страшенно змінився.

— Як ваша робота? — спитав Хаджикостов.

— Оце лише сьогодні вранці одержав ніби щось цікаве...

— Бачив, бачив, — знову перебив його директор. — Ви ж знаєте, мене дуже цікавить ваша проблема. Але мушу вас розчарувати. Те, що ви дістали, — нетиповий, я б сказав, поодинокий випадок, і навряд, щоб з цього вийшло щось путнє...

— Нічого не можу сказати, — відповів Іван. — Треба перевірити.

— Звичайно, — лагідно сказав директор.— Усе слід доводити до кінця... але я попросив вас зайти з іншого приводу. Маю до вас особисте прохання. Що, коли б ви тимчасово перейшли у відділ доктора Неделева? Ви знаєте, їхня проблема і взагалі увесь комплекс проблем — найважливіші для нашого інституту. Вони включені в державний план,

і ми там зосереджуємо всі сили й кошти...

— Але ж там є Ружицький!

— Роботи багато. Потрібен ще один фізик високої кваліфікації... Ми розраховуємо на вас!

— Товаришу директор, — ввічливо заперечив Іван. — На мою думку, зараз доцільніше закінчити роботу над поверхневими напругами.

— Звичайно, її треба кінчати. Ми навіть запланували вам апаратуру й кошти на... наступні роки... Але зараз я від імені керівництва прошу вас допомогти нам. Незабаром ми оголосимо конкурс ще на одну посаду.

— Але ж у нас немає вакансії?

— Нічого, нам обіцяли додатково ще одиницю. Ми повинні розв'язати цю проблему, Дойчинов, це насамперед! Ви знаєте, якою надійною є теорія потенціального мінімуму. Ми сподіваємось одержати серйозні теоретичні висновки...

— А які попередні дані?

— Рано ще говорити про якісь особливі дані... Але теорія існування потенціального мінімуму майже доведена. Ви, можливо, не згодні з мотивуваннями доцента Митрофанова, до певної міри — я й сам це визнаю — наївними, але це зовсім не означає, що слід відкинути й ідею. Ви знайомі з працями моїми і доктора Неделева... На вашому місці, я б не вагався! Тут справжня наука, а не якісь дрібні, другорядні дослідження...

— Які, до речі, теж мають неабияке значення, — сказав Іван. — Ні, я не можу так зопалу погодитись, товаришу директор!

— Подумайте, Дойчинов! Але, прошу вас, не пізніше як до завтра. Йдеться про товариську допомогу. І без будь-яких упереджень! Ви б поговорили з доктором Неделевим, щоб переконатися, наскільки це важливо й цікаво!

Директор підвівся й подав йому руку.

Іван вийшов трохи спантеличений. Він чекав зовсім іншого. Директор магічним чином перетворився на демократа... І все ж Іванові не хотілося припиняти своїх досліджень над поверхневими напругами.

«Нічого не розумію!» — міркував він, ідучи по коридору.

Коли підійшов до лабораторії відділу доктора Неделева, вирішив завітати до Ружицького.

Зал досить просторий, найбільший в інституті. Складний комплекс новітньої апаратури. В глибині — матова, до половини скляна стіна, за якою в окремому приміщенні працює Ружицький.

По залу поважно походжає доктор Неделев. Його супроводжують Митрофанов і ще двоє. Усі в білих халатах. Вони виступають статечно, з гідністю.

— Спокійно, Митрофанов, — каже Неделев. — Ми покладемо край цим нігілістичним вибрикам.

— А що за хуліганський тон! — обурюється Митрофанов. — Ще й перед сторонніми людьми! Ні, я так не можу працювати. Це ж розвал інституту!

— Нічого, нічого, Митрофанов. Кажу ж вам, усе буде гаразд. — Неделев зупиняється перед лаборанткою і щось їй говорить.

Іван перейшов зал і попрямував до матової стінки.

Ружицький саме кашляв, болісно, надривно. Окуляри його підстрибували й кидали відблиски на стіни маленької кімнати. Обличчя Ружицького заросло ще дужче, ніж у Колманова, і в розсіяному світлі здавалося страшним. Особливо страшні були очі з маленькими зіницями й величезними білками.

Він тримав руки над фіолетовим вогником спиртової лампи і повільно згинав невеличку скляну трубку, час від часу перевіряючи на око кут її згину.

Коли Іван розповів йому про свою розмову з директором, Ружицький люто накинувся на нього:

— На якого дідька тебе посилають сюди? — спитав він, намагаючись стримати кашель.

— Щоб тобі допомагати, — відповів Іван.

— Ага. Ну, тоді позич мені сто левів! — Ружицький підвівся. — До зарізу потрібні.

— Будь ласка, — Іван дав йому гроші.

— Я поверну, — пообіцяв Ружицький. — Точно не знаю, коли саме, але поверну,— і знову взявся за свою трубку.— Купую всякий мотлох... Може, в тебе є селеновий елемент, то продай.

— А хіба в лабораторії нема? — здивувався Іван.

— Що ж, вкрасти його, чи як? Тоді в моїй особовій справі запишуть: «Краде державні селенові елементи». Я вже й так чимало поцупив усякого добра... — Його неначе трусила лихоманка. Раптом він підвів голову: — Слухай, Сигмо, не переходь сюди...

— Чому? — Іван добре знав примхливу вдачу Ружицького, проте вдав, ніби нічого не розуміє.

Ще студентом університету Ружицький вважався фантазером. Хворобливо нервовий, з гострим розумом і нестримною енергією, яка сяк-так підтримувала його вражене сухотами тіло, студент Ружицький, онук болгарки й поляка, брався за найнеймовірніші дослідження, нападаючи на загальновизнані закони й теорії, звинувачуючи професорів у догматизмі, висуваючи й тут же відкидаючи все нові й нові гіпотези — інколи до смішного наївні, а часом надзвичайно серйозні й

глибокі. Він увесь був немовби зітканий з нервів, нетерплячки й пристрасті.

— Коли ти поважаєш себе, коли хочеш робити щось путнє... не переходь сюди! — знову порадив Ружицький.

— Невже так безнадійно? — після короткої паузи спитав Іван. — Теорія мікродомішок дуже цікава...

— Надзвичайно! — вигукнув Ружицький.— Але ти додай до мікродомішок ще мікромозок, який керуватиме тобою! — він показав у той бік, де походжав Неделев із своїм почтом,— і все буде ясно! Уявляєш? Вони шукають потенціального мінімуму там, де взагалі не може бути зменшення потенціалу!

— Це ще не підстава, щоб відмовлятися від проблеми, — серйозно заперечив Іван.

— Ну от і розв'язуй її, — сказав Ружицький. — Тільки не тут!

— Цей напрямок нині вирішальний! — долинув з-за скляної стіни голос Неделева.

— Ще б пак! — тут же відгукнувся Ружицький. — Йому потрібна друкована праця для затвердження його в професурі! І от ми мусимо провести для нього цілу низку дослідів, які він потім подасть уже з висновками, що залізо не перестає ржавіти! Звичайні лабораторні дані замість наукового дослідження!

— Але ж це дуже цікаво! — сказав хтось із співробітників у залі.

— Можна розглядати ще й в іншому аспекті, — втомлено додав Неделев.

— Притому з перспективою! — виголосив Митрофанов.

— Ти бачиш! — не вгавав Ружицький. — Великий маг в оточенні свого почту! Один одного переконують, що кожний з них робить щось дуже важливе, єдине й неповторне, без чого зубожіє світова наука... Відколи я тут, наслідки їхньої діяльності дорівнюють нулю! Адже ти чув Митрофанова? І вони ще намагаються подати свій горезвісний потенціальний мінімум — цю облудну й нікому не потрібну вигадку — як наукову теорію! А мені раз у раз натякають, що інші точки зору — це, мовляв, наслідок буржуазного впливу, прояв капіталістичної ідеології, яка проникла в наше середовище! Свинство!

Іван узяв з його рук скляну трубку, оглянув її.

— Досить нагрівати, бо зігнеш більше, ніж треба!

Ружицький тим часом вів далі:

— Я б давно вже подав їм закінчену роботу. Так не затвердили теми, не забезпечили апаратурою. Але нічого, я сам собі все дістану! Голодуватиму, а апаратуру таки добуду! — голосно заявив він.

— І я з тобою, — сказав Іван.

— Як хочеш!

Іван пішов додому, а Ружицький лишився закінчувати свою роботу. І саме в цей час його покликали до директора.

Цього разу Хаджикостов не підвівся з-за столу, не запропонував йому сигарету і навіть не запросив сісти. Ружицький стояв на середині килима проти столу і протирав свої окуляри.

— Ваша поведінка в інституті виходить за будь-які межі! — різко почав директор тоном, що не допускав заперечень.

— Про які межі йде мова? — спокійно запитав фізик.

— Вам про це краще знати! Протягом останніх двох років ви надто багато собі дозволяєте, ігноруючи наші поради й застереження. Крім усього іншого, ще й історія з доповіддю доцента Митрофанова! В присутності сторонніх людей ви підняли на глум працю свого колеги, який захищав честь усього інституту. Це єдина серйозна справа, зроблена в інституті за минуле півріччя! А ви її провалили!

— Праця Митрофанова не була ні серйозною, ні завершеною, — просто відповів Ружицький.

— Свою думку ви можете лишити при собі! — різко перебив директор. — Вона нас не цікавить. А ваша поведінка у відділі доктора Неделева? Замість державної роботи, за яку вам платять гроші, ви провадите якісь приватні дослідження невідомо по якій лінії... і саботуєте тематичний план!

— Я вже заявляв вам, професоре, — якомога стриманіше відповів Ружицький, — що не поділяю гіпотези доктора Неделева і вашого твердження про існування потенціального мінімуму з незначними мікродомішками. Це дешева реклама!

— А залежність між потенціалом і концентрацією?

— То фіктивна залежність, професоре! — Ружицький говорив переконано і впевнено, — її не можна обгрунтувати ні фізичними, ні математичними законами!

— Доведіть!

— От саме це я й хотів зробити. І зроблю, звичайно! Але ж ви позбавили мене елементарних умов для роботи. Ви відкинули мою тему, яку я вважаю значно перспективнішою!

— Дорога й невигідна справа! — сказав Хаджикостов. — Крім того, ніхто не давав вам права ігнорувати державний план заради своїх особистих уподобань!

— А хіба можна ігнорувати державний план, щоб нашкрябати дані для дисертації Неделева?

— Ви усвідомлюєте, що говорите?! — спалахнув Хаджикостов, замахавши руками.

— А ви усвідомлюєте, що робите? — в тон йому відповів Ружицький. — Чи, може, гадаєте, що від вас не зажадають звіту?

Хаджикостов ладен був вчепитися Ружицькому в горло, але опанував себе.

— Послухайте, — сказав він, задихаючись від люті, — недавно керівництво інституту займалося вашою справою і вирішило запропонувати вам подати у відставку. Це для вас буде найкращий вихід. В іншому разі ми змушені будемо звільнити вас за систематичне порушення дисципліни. Крім того, вам доведеться платити за зіпсований вами інвентар!

Запала тиша. Ружицький несподівано усміхнувся.

— Заяви про відставку ви од мене не діждетесь, професоре, — сказав він. — А інвентар я крав!

— Тоді ми звернемося до суду, хай вами займається прокуратура! — сказав Хаджикостов і нахилив голову — знак, що розмова закінчена.

— Як знаєте! — Ружицький обернувся й рушив до дверей.

* * *

«Кожен новий крок має бути трампліном для наступного».

Младен

Новий бригадир з третьої ремонтної дільниці поспішав до адміністративного корпусу. На ньому був сірий костюм з найпростішого сукна, придбаний після тривалих роздумів над питанням: як повинен виглядати бригадир?

Окрім костюма, у бригадира ще був новий портфель і новий годинник, який надавав його дебелій волохатій руці належної імпозантності. Він прагнув ощадити хвилини. Він звик говорити: «дві години й сімнадцять хвилин», або: «три без двадцяти дев'яти», що в спокійних умовах тихого провінціального міста звучало трохи дивно. Плануючи свою роботу на день, Младен теж враховував кожну хвилину, лютився, коли йому хтось заважав, надолужував втрачене, боровся за «свої» секунди.

От і тепер він прибув на засідання технічної ради точно в призначений час. На нього чекало перше серйозне і, мабуть, найважливіше з того часу, як він прийшов на завод, випробування. Цілий день його бентежили сумніви, йому дуже кортіло прийти заранні, щоб розпитати, зорієнтуватися...

Але він не зробив цього. Подумав, що якось воно обійдеться, мусить обійтися, і водночас готовий був до всього.

На дотеперішні його успіхи на заводі дивилися, як на щось звичайне. Заклопотані своїми справами, досвідчені технічні керівники не мали змоги зазирнути глибше. Та й міряли вони все своїми куцими мірками. «Дисциплінований», «старанний», «роботящий» — це можна було сказати про дві третини людей на заводі.

Тепер Младен з усією переконливістю покаже, на скільки він вищий всіх оцих традиційних оцінок. Він одразу викладе те, що довгими вечорами по крихітці збирав у своїй мансарді.

В залі засідань, що містився навпроти кабінету директора, зібралися бригадири, начальники дільниць і цехів.

— Младене, — звернувся до нього один із старих бригадирів. — Позич мені на завтра свого електрозварника. Години на три, не більше!

— Будь ласка, — охоче відгукнувся Младен. — Але з умовою, що на три години ви дасте мені свого шліфувальника!

— Шліфувальника? Та ти що? — здивувався старий бригадир. — Це виходить, ніби курку за коня!

— Що ж, хай і так! — мовив Младен. — Якщо вам не вигідно... — Він знав, що той «горить» і змушений буде погодитись.

Решта слухала цю торгівлю й сміялася.

— Ну й голова! — кинув хтось.

А він подумав собі:

«Заждіть, це ще не все!»

З дверей його покликав головний інженер.

Младен спробував щось вгадати з виразу обличчя головного. Нічого. Та й що можна прочитати на безбарвному обличчі, в сірих, бляклих, недоступно холодних очах?..

Відчиняючи двері до кабінету головного, Младен помітив здивування на обличчях тих, що лишилися в залі. Знав: говоритимуть про нього.

«Хто вовка боїться, хай у ліс не ходить!»

Схилившись над столом, головний інженер квапливо переглядав якісь папери.

— Сідай, — кинув він Младену. — Я прочитав твої нотатки про реорганізацію ремонту. Що ж, річ своєчасна! Це добре, коли бригадири, крім рук, мають ще й голову. Я — за пропозицію і за негайне її впровадження! Гадаю, що й інші тебе підтримають. Правда, у мене є зауваження щодо порядку маніпуляцій. Але не в цьому суть. Головне — ідея!

Младен спокійно вислухав.

— Це лише початок, товаришу головний інженер, — сказав він. — Лише основа!

Головний схвально хитнув головою.

— Видно організаторський талант!

— Це все спроби, — просто додав Младен.

— Добре було б, якби всі так пробували! Читав щось?

— Трохи.

— Ось книги,—головний показав на книжкову шафу за спиною. — Тут усе є. Бери й читай! Коли налагодиш роботу в бригаді, можеш і в робочий час приходити сюди. Скажеш, що працюєш зі мною!

— Дякую, — сказав Младен. Він зрозумів, що час іти.

— Подавай свою пропозицію в такому вигляді! — головний повернув йому папери. — Мушу застерегти, що дехто виступатиме проти, будуть незадоволені! Це цілком природно. Нове завжди викликає реакцію з боку старого! Не треба лякатися! Ті, від кого ти потребуєш допомоги, тебе підтримають! Можеш іти.

Младен за звичкою клацнув закаблуками. Повертаючись до залу, він відчув на собі цікаві погляди.

— Що, знімав стружку? — спитав один з бригадирів.

— О, наш головний з перцем! — співчутливо сказав інший. — На ньому не поїдеш!

— Все гаразд! — відповів Младен.

Прибули майже всі, кому секретарка вручила запрошення на засідання. Інженери, техніки, бригадири. Дехто прийшов просто з роботи — в халатах або в спецодязі. Інші — з дому.

Атмосфера спокійна, діловито-серйозна й приємна. З характеру цього засідання Младен міг зробити висновок, що на випадок небезпеки усі ці люди діяли б, як один, рішуче, не відступаючи й не лякаючись.

Останній прийшов директор. Він сів на місці головуючого і почав радитися з головним інженером про порядок денний.

Младен намагався уявити собі, як здивувався директор, коли одержав його пропозиції. Адже він, частий гість у директоровому домі, жодного разу навіть не натякнув про них. Вирішив, що так буде краще.

Почалося засідання. Лиш тепер директор помітив Младена, спинив на ньому свій погляд, і на обличчі у нього промайнув сумнів.

Бригадир вийшов на трибуну. Удень він боявся того, що, опинившись віч-на-віч з усіма, може зніяковіти, неточно висловитись, заплутатись...

Він підвів голову й зосереджено оглянув присутніх. Потім рівним голосом почав викладати свої міркування.

В них ішлося про один з варіантів потокової системи, що відповідав нині умовам роботи заводу. Досі ремонтні операції на заводі провадились напівіндустріальним-напівремісничим способом, неорганізовано. Кожен складальник виконував і ті маніпуляції, які виходили за межі його фаху.

Младен помітив, що люди нашорошують вуха. Тут не люблять пустопорожніх розмов...

— Електрозварювання однієї й тієї ж деталі здійснюється п'ятьма робітниками, виконується п'ять різних операцій. В найкращому становищі, природно, той, хто за фахом електрозварник. Решта працює повільніше і не так якісно. На слюсарських роботах виходить те саме. Підрахунки ясно показують, що відстань між найкращими і найвідсталішими робітниками дуже помітна і що на кожну деталь витрачається майже вдвоє більше часу, ніж потрібно...

У залі пожвавлення. Для більшості присутніх це несподіванка. Директор уважніше глянув на молодого бригадира. Головний інженер слухав його з видимим задоволенням.

Младен пропонує впровадити потокову спеціалізовану трасу під наглядом найдосвідченішого майстра. Перспективи очевидні: ущільнення робочого часу, скорочення операцій, підвищення продуктивності праці, перспектива для малої механізації. Крім того, буде забезпечено зниження собівартості ремонту, ефективний контроль і визначено відповідальність кожного окремого робітника.

Він говорив спокійно, розважливо, наче проводив урок. Кожна думка тут же підтверджувалася доказами й цифрами. Це найбільше здивувало присутніх. Виходить, цей парубчак не марнував часу, а день у день «засікав» роботу своїх товаришів. Ціле науково-технологічне дослідження!

Дехто нотував щось у свої блокноти. А Младен тим часом перейшов у рішучий наступ, і тепер уже важко було б його стримати.

Друга частина промови була присвячена уточненню технічних норм. Старі майстри щиро ненавиділи технічні норми. Младен опирався на них...

Ще перед тим, як закінчити виклад своїх думок, молодий бригадир збагнув, що більшість слухачів вражена не стільки тим, що він пропонував, скільки тим, що пропозиції зробив саме він.

Штурм розпочато!

Заключні слова були добре й заздалегідь обмірковані. Чим швидше здійсниться реорганізація, тим краще буде для виробництва. Якщо керівництво заводу боїться риску, можна спробувати поки що з одною бригадою. Його, Младеновою.

Почалось обговорення.

Люди заворушились, зарипіли стільці, почулось легеньке покашлювання — і знову тиша, в якій щось народжувалось...

Чи не боїться він? Ні, Младен з тих, хто діє тоді, коли може дістати певну відповідь на питання: «Що я виграю?» і «Що я втрачу?»

В даному випадку він нічого не може втратити. Може тільки виграти. Питання лише в тому — великий чи малий буде виграш? Але все ж таки виграш!

І ще: твердо обстоювати свої позиції, хай хоч каміння падає з неба!

Підвівся головний інженер. Властивим йому категоричним тоном він відзначив слушність пропозиції, проаналізував окремі її моменти, яких Младен через свою некомпетентність не міг осягнути, й закінчив так:

— В подібній реорганізації давно вже відчувається потреба, це цілком очевидно! Можна лише привітати нашого молодого колегу!

Младен мав нагоду простежити, яке враження справили ці слова на присутніх. Авторитет головного був такий великий, що багато хто тут же відкинув сумніви. Йому здалося, що атмосфера в залі помітно посвіжішала.

Невеличкий на зріст, але меткий начальник дільниці Папазов теж позитивно оцінив пропозицію і похвалив Младена за його попередню роботу. Папазов тільки висловив побоювання, що запропонована реорганізація викличе невдоволення серед окремих робітників.

— Досі, — сказав він, — у ремонті був усе-таки якийсь елемент творчості. Робітник займався всією машиною з початку й до кінця. І йому завжди було цікаво. За нових умов праця робітника зведеться до дії простого, хоча й удосконаленого механізму. А одноманітність, як відомо, — річ неприємна...

— Люди приходять сюди працювати! — грубо урвав його головний інженер. — Як вони почуватимуть себе — то вже з іншої опери. Виробництво насамперед! Хто хоче розважатись, хай слухає музику.

Папазов сів.

Младен подумав, що начальник дільниці, певно, не зміг би витримати серйозної боротьби. Йому заважала б надмірна делікатність, бажання не зачепити інтересів людей, яких ці зміни торкнуться.

Слово взяв Алексі. Той самий Алексі, який усе ще не міг забути вродливої Марти. Він був бригадиром першої ремонтної бригади, незмінний ударник на заводі.

— Щодо мене, — сказав Алексі, дивлячись Младенові просто в очі, — то я цілком приймаю цю пропозицію! Але я гадаю, що товариші пристануть на неї не дуже охоче!

— Чому? — озвався директор.

— Тому що початкові норми, на мою думку, зависокі для середнього робітника! Потрібен якийсь час, щоб звикнути до нового порядку! Спершу буде важко! І, крім того, норми слід уточнити!

— Це приблизні норми! — вихопився Младен. — Вони відповідають дотеперішнім середнім показникам! А люди день у день удосконалюватимуть свою кваліфікацію, і норми ще й перевиконуватимуться!

— Будуть зайві розмови! — заперечив Алексі. — Зменшиться заробіток!

— Норми не можна зменшувати! — голосно заявив Младен. — Заробіток справді знизиться, але лиш напочатку! І потім, мені здається, — він підвищив голос, — треба розуміти, що, врешті, не заробітки головне!

Алексі поблажливо усміхнувся.

— Ну, я вже сказав, — знизав він плечима. — А от як інші?

— Алексі правий! — озвався хтось.

Головний інженер поспішив розвіяти сумніви:

— Ми запровадимо норми тимчасові, але на основі доповіді! А потім уже підвищимо їх або знизимо!

Втручання головного й цього разу вплинуло на присутніх. Усім було ясно, що він будь-що обстоюватиме пропозицію Младена і не відступить.

Головного підтримав у своєму виступі й начальник планового відділу.

— Якщо реалізується те, що тут пропонують, і підвищиться продуктивність праці, — сказав він, не приховуючи свого захоплення, — то мушу сказати, товариші, що з виконанням плану виробництва і наступного року у нас все буде гаразд. А ви знаєте, що це значить? Ми матимемо можливість перевиконати план! Щиро вітаю вас, товаришу! — закінчив він, звертаючись до Младена.

— Щиро вітаю!.. — з досадою повторив хтось у залі. — На чужому горбі!.. Правда ж, Алексі?

Той сумно посміхнувся.

Категоричний виступ начальника планового відділу поклав край усім суперечкам. Навіть ті з керівників, хто готувався заперечити, тепер мовчали. Перспектива легко перевиконати план виробництва була надто вже привабливою.

Троє начальників змін теж висловилися на користь пропозиції Младена. Вони вже зміркували, що нова організація полегшить і їхню працю.

«Все гаразд, — торжествував Младен. — Легше, ніж сподівався! Головний інженер — свій хлопець! Так тримати!»

Найпалкіше підтримав пропозицію Младена секретар партійної організації заводу.

— Які перспективи, товариші! — сказав він. — У такий спосіб ми вже цього року зможемо впровадити малу механізацію на

транспорті, а далі матимемо й справжній потоковий метод!

Та ось підвівся ще один промовець. Капітан.

Младен не впізнав його, бо вперше бачив капітана в цивільному одязі. Не міг він також пояснити собі його присутності тут, на нараді.

— Слово має мій заступник, — повідомив директор.

— Скажи нам, будь ласка, — звернувся до молодого бригадира капітан, — ти радився з людьми з приводу своєї пропозиції?

— Ні, — трохи розгублено відповів Младен.

— Чому? — владно спитав капітан.

Младен опанував себе.

— Могли б виникнути зайві розмови... плітки... невдоволення...

— Треба було порадитись! — суворо сказав капітан. — І відстояти перед ними свою думку! Переконати їх!

— А нащо це потрібно? — спитав головний інженер.

— На те, що у нас влада робітничого класу! — відповів капітан. — Я не розумію, звідки ця недовіра до людей? — він обернувся до Младена. — Я за пропозицію, однак слід провести роз'яснювальну роботу!

Директор кивнув головою. Він згоден із своїм заступником.

Пропозицію прийнято. На технічне керівництво покладалося впровадити її в життя.

Слухаючи заключні слова директора, Младен помітив, що на засіданні немає Мануша.

«Чом не прийшов майстер?» — подумав він.

Розглянули нашвидку іще якесь питання й почали розходитись.

Головний інженер знову запросив до себе Младена.

— Надалі, — приязно сказав він йому, — приходь на всі засідання інженерно-технічних працівників, навіть коли бригадирів і не буде запрошено. Тобі це буде корисно!

Секретар парторганізації поздоровив його, потім відкликав убік.

— В казармі, — нагадав він Младенові, — ти, здається, був серед комсомольського активу. В гімназії теж. Тепер готуйся! Будемо приймати тебе до партії! Заслужи, щоб тебе рекомендували!

Останнім повз нього пройшов Алексі. Він приязно глянув на Младена.

— Добре ж ви придумали! — хитнув він головою. — Тільки, на мій погляд, слід було, перш як виступати, познайомити з своїми міркуваннями всю бригаду, порадитися з товаришами! А ще краще було б, коли б пропозиція була висунута всім колективом! Так би мовити, колективний почин!

— То означало б зовсім її скалічити! — холодно відповів Младен.

— Вам видніше! — Алексі пішов.

Младен спалахнув:

«Бачили такого? Я ночами сушитиму собі голову, а він — колективний характер! Схочуть — працюватимуть, а не схочуть — полотном дорога!»

Він раптом згадав капітана. Йому було неприємно, що колишній його командир працює на заводі. Младен завжди нітився перед ним.

«Треба пильнувати! — думав він, ідучи додому. — Треба дуже пильнувати!» Він боявся, що капітан здогадається про його наміри і прилюдно викриє. «Він хоче, щоб усі були такими, як він! Щоб працювали задарма, служили народові, жертвували собою!.. Дурниці! Кожен працює для себе!.. А такі, як капітан, трапляються не часто!»

Младен повернувся додому. По дорозі він купив хліба й ковбаси, щоб уже не виходити нікуди. Зачинився й почав працювати.

Прийнята на технічній раді заводу, його пропозиція мала загальний характер. Тепер належало розподілити завдання окремо на кожного члена бригади. Це нелегко, оскільки треба було брати до уваги особливості кожного робітника — хто що міг і чого не міг.

Ліг Младен вже за північ.

Вранці біля цеху першим його зустрів Насо. Складальник ледве відповів на його привітання. Потім ущипливо спитав:

— Так, кажеш, відзначився вчора?

Младен пройшов мимо.

В цеху біля складального столу стояв Мануш. Сердитий, набурмосений.

— Доброго ранку, майстре,— сказав Младен.

Мануш мовчав.

— Гнівається, майстре? — спокійно спитав бригадир.

— Який я тобі майстер!? — гримнув Мануш. — Майстер — ти! — і тут же скорчив гримасу: — Доброго ранку, майстре Младене! Доброго ранку!

Поприходили й інші члени бригади — Кичо, Стефчо, Пирван, новачки. Ніхто не приховував своєї неприязні до бригадира. Всі були добре поінформовані про його виступ на нараді.

— Чом же ти хоч нас не спитав? — докірливо кинув Пирван.

— А хіба ми люди! — з гіркотою мовив Стефан.

— Ти вчора прийшов на завод і завтра підеш собі, — вів далі Пирван. — А ми тутешні, нам нікуди податись! Все розладнаєш, розбуркаєш, а потім за тобою тільки курява ляже!

— Ми тебе висунули, ми й зняти можемо! — лютував Кичо.

Младен мовчав. Він знав: покричать, покричать — і заспокояться.

— Ти нам не товариш! — сказав Насо. — Вдає із себе овечку, а сам бач що робить! Як тобі не соромно ховатися від бригади? Ну, гаразд, хай ти розумніший за декого, але невже ти вважаєш себе розумнішим за всіх нас?

Младен не міг признатися, що він приховав свій намір від бригади, щоб зажити слави лише для себе.

— Я не певний був, що її взагалі приймуть! — виправдовувався він.

— Як би там не було, а ти не мав права ховатись од нас! Треба працювати — ми працюємо! — докоряв йому Стефан. — Але навіщо хвалишся, ніби все те ми робимо з твого примусу?

— Я вже не перший рік ударник на заводі, — обурювався Пирван. — І не заради грошей чи заради місця на Дошці пошани, а тому що люблю працювати? Ясно тобі?

Младен мовчав. «Нічого, — думав, — перекиплять!..»

Однак розмови не припинялися. І це було не просто роздратування. Минуло вже півгодини робочого часу, а ніхто навіть не рухався з місця. Якщо й далі так триватиме, все може полетіти під три чорти!

— Годі, товариші! — різко і владно сказав Младен. — Досить розмов! Я вас вислухав.

Робітники перезирнулись. Ого, та за цим молодиком, певно, стоїть якась сила!

Младен цілу годину роз'яснював членам бригади новий розпорядок і методи праці. Робітники мовчали.

Бригадир накреслив обсяг робіт, розподілив обов'язки, визначив кожному завдання. Усі зайняли нові робочі місця. Зміна розпочалася.

Згодом прибув і нормувальник. Младен відкликав його вбік.

— Усі запропоновані норми, — шепнув він йому, — зменшиш на одну чверть!

Нормувальник здивовано глипнув очима:

— Тобто як це? Що сам запропонував, те й буде!

Младен спалахнув:

— Запропоновано постійні норми! — накинувся він на нього. — А ти пустиш тимча-

сові! Потім підвищимо їх, коли досягнемо запропонованих! А може, ще й перекриємо! Ясно?

Нормувальник хитнув головою.

«Ну й хитрющий же! — подумав він. — Щоб і вовки ситі, й кози цілі! Цей довго в бригадирах не ходитиме, за рік буде начальником!»

Позаду почулися голоси.

Младен озирнувся. До цеху зайшов капітан. Робітники обступили його. Усі тут з ним добре знайомі.

Вдаючи, ніби він дуже зайнятий, Младен здалеку прислухався до розмови. Капітан розпитує робітників, що вони думають про реорганізацію, чи є у них які пропозиції і що їм не до вподоби.

«Зараз наклепають на мене!» — подумав бригадир і вже приготувався до нових пояснень.

— А ми не ідіоти! — сказав Пирван.

— І не хочемо, щоб нас вважали за таких! — додав Кичо.

Капітан усміхнувся.

— Ніхто не хотів ображати вас, товариші! Младен тут недавно і зробив це ненавмисне. Просто помилився чоловік. А хто з нас не помилявся? Давайте зараз виправимо помилку! Ану, бригадире, йди-но сюди! — він кивнув до Младена. — Адже знаєш, бригадир без бригади п'ятака ламаного не вартий!

Трохи збентежений, але все-таки рішучий, Младен наблизився до капітана.

Запала ніякова тиша. Робітники мовчали, капітан чекав, а Младен відчував, що червоніє.

Раптом кирпатий Насо засміявся й підморгнув Младенові:

— Ну, бригадире, помиримось?

Інші теж засміялись. Младен зрозумів, що вони не мають на нього зла. Більше того — намагаються вигородити його перед капітаном. Тільки засмучені його вчинком.

Знову повернулися до реорганізації.

Виявляється, ніхто нічого не мав проти неї. Вийшло навіть так, ніби й вони вже давно, всяк по-своєму, мріяли про те ж саме. Бо кому ж не хочеться виробляти більше й заробляти краще? Вони вважають, що норми цілком прийнятні, але вбачають деякі слабкі місця в розпорядкові та в організації праці. Пропонують свої міркування щодо розміщення людей.

Капітан значущо глянув на Младена.

«Ну, любий мій! — промовляло його лице. — Що я тобі вчора казав?»

Бригадир глянув на своїх друзів і, охоплений новим почуттям, понурив голову.

Капітан побажав їм успішної праці й вийшов.

Ремонтники знову стали на свої місця. Насо щось насвистує, Кичо, мугикаючи якусь пісню, б'є молотком по бляшаному барабану.

Младен підійшов до Мануша.

— Послухайте, майстре, — лагідно й винувато звернувся він до старого. — Я напоров дурниць! Хотів, щоб мене похвалили, що я перший додумався! Пробачте, будь ласка...

Мануш суворо глянув на нього. І раптом зареготав:

— Вершків забагнулося, га? Вершечків?..

* * *

«Чи справді ми байдужі до всього, чи так воно зручніше?»

Колманов

І знову ранок у лабораторії трьох побратимів. Невеселий ранок. І знову гудуть мотори приладів. Невесело гудуть. І знову Колманов бере пляшку з-під коньяку. Шкода, що в ній не лишилося й краплі...

«Клятий понеділок!» — думає Колманов і марно силкується заглибитись в роботу.

Зайшов Бенчев і вже з порога почав:

— Узяли нового фізика! Уявляєш? За конкурсом пройшов синок Дачевського! Отой телепень, що не годен був захистити своєї дипломної роботи! Пам'ятаєш?

— Ми — інститут для ідіотів, — пояснив Колманов, розмірковуючи над порожньою пляшкою. — І конкурси влаштовуємо для ідіотів... Але невже таки ніхто цього не розшолопає і не покладе край усій цій грі в науку?

— В комісії були Хаджикостов, Неделев і Митрофанов.

— Хто утримався? Нема. Проти — нікого! Одноголосно! — сказав Колманов тоном головуючого.

Бенчев переодягся, потім зібрав зі столу свої книги.

— Той тип Дачевський, — сказав він, — сидітиме за цим столом.

— Той Дачевський, — Колманов стиснув у руці пляшку, — сидітиме де завгодно, тільки не тут!

— Ого, ще й як сидітиме! — примирливо мовив Бенчев. — Неделев каже: «Це з нашого боку свідома жертва, щоб мати від старого Дачевського підтримку в міністерстві». Падлюки, вигнали Ружицького, щоб узяти цього бовдура!

— Слухай, піди купи ще пляшку! — сказав Колманов і ввімкнув на своєму столі транзистор.

По кімнаті розлилася тужлива музика органа.

— Сигма йде, — сказав Бенчев, помітивши у вікно Івана. — Боюся, що він підніме бучу!

Але Іван ішов не до них, а до директора.

— Є директор? — спитав він у секретарки.

— Немає, — відповіла та. — Дзвонив, що затримається. Нарада в академії.

Іван вийшов. В коридорі він здибав доктора Неделева, що явно намагався уникнути зустрічі.

— Скажіть, докторе, — звернувся до нього Іван. — Це ваша робота?

— Про що ви, Дойчинов? — не розуміючи, зупинився Неделев.

— Якщо це ви наполягали на звільненні Ружицького, то, запевняю вас, ви помилились! Він, можливо, й колючий, і нервовий, але все-таки найкращий фахівець серед нас. Виправте цю несправедливість, докторе! Це зробить вам честь!

— То не від мене залежить, Дойчинов. Є таке рішення. До того ж і місця вільного немає! Призначено нову людину.

— Он як! А чи не занадто поквапились?

— Ви ж знаєте, скільки у нас роботи! Самі ви не впораєтесь. Та й чого вам тривожитись? З такими здібностями Ружицький не пропаде!

Ошелешений, Іван не знав, що відповісти. Він побрів далі, понуривши голову. Коли зайшов до Колманова й Бенчева, його зустріло гудіння органа.

— Треба щось робити, хлопці! — сказав Іван.

— А що взагалі можна зробити? — озвався Бенчев. — Наказ є наказ! Його нізащо не скасують. Тільки матимемо нові неприємності! Ружицького однаково не поновлять!

— Боїшся? — спитав Іван.

— Я стріляний заєць! — виправдувався Бенчев. — І вирішив, що б там не було, мовчати!

— Як тобі не соромно! — обурився Іван.

— А чого мені має бути соромно? — різко відповів Бенчев. — Хочеш, щоб я рятував утопленика? Так я не вмію плавати. Скільки вже разів пробував, та ледве сам не потонув! Торік мене витурили з партійного бюро за те, що я розкритикував їхній кошторис. У цьому році за незгоди з Неделевим — останнє попередження... Чого ж іще?

— І все-таки не можна мовчати, — уже лагідніше сказав Іван. — Ти бачиш, до чого призводить мовчання.

— А ти дограєшся, що й тебе виженуть!

— Що ж, — знизав плечима Іван. — Виженуть звідси — піду в інше місце. Хаджикостовці — не така вже сила в нашій країні! Що б ти не казав, а неподобства терпіти я не буду! Нікому спуску не дам! Хто б він не був! І затям собі, не заради Ружицького, не заради інституту чи там заради себе, а заради всього, у що я вірю, заради чого живу!

Запала тривала мовчанка.

— Іван правий, — озвався нарешті Колманов. — Найзручніше — боятись!

— Не так-то воно все просто! — не згоджувався Бенчев. — Чи знаєш ти, що Хаджикостов, цей учорашній архікультовець і тиран, нині вважається передовим борцем проти культу? Сам себе рекламує і сам же спекулює собою! А я, хто завжди виступав проти його свавілля і хто за це не раз діставав по шиї, я тепер, уявіть собі, — культовець! Через таких, як він, заплутаєшся до біса й мимоволі почнеш сам себе питати: хто ти є насправді і хто він?

— А чому б не звернутися вище? Може, нас там зрозуміють? — понадіявся Іван. — Адже ми не маємо права допустити, щоб Ружицького вигнали.

— Кому ти скажеш? І що скажеш? — безнадійно махнув рукою Бенчев. — Якось так повелося, що Хаджикостов учений, що він виконує дуже важливу, нікому не відому спеціальну роботу, і цього досить! Немеркнучий авторитет! Ідол! Хто тобі дав право оцінювати діяльність такого видатного вченого? Хто ти є? Правда, в минулому він там зробив щось, але те, що нині палець об палець не вдарить, — нікого не цікавить. А ти борешся проти нього, Дон Кіхот!

І знову мовчання, порушуване лиш тихими звуками органа.

— Не знаю, що я зроблю, — сказав Іван, — але можу сказати напевно, що нікому не змовчу і ні в якій організованій підлоті брати участі не буду!

Він знову попрямував до кабінету директора.

Хаджикостов щойно прийшов і зустрів Івана без особливого захоплення. Він слухав його краєм вуха, гнівно поглядаючи на телефон: не подзвонить, коли треба, і не припинить наївного базікання цього хлопчини.

— Ви повинні його повернути! — на закінчення сказав Іван.

— У нас, Дойчинов, колективне керівництво, — відповів Хаджикостов. — Та й рішення таке не випадкове! Ружицький завдавав роботі інституту своїми безвідповідальними наскоками!

— Він казав правду. І не на шкоду інституті, а щоб виправити недоліки!

— Зовсім навпаки! Він завдав нам непоправної шкоди! Ми — за критику, але хто дозволив йому паплюжити добре ім'я наших поважаних науковців?

— Добре ім'я не так-то легко спаплюжити, товаришу директор! — заперечив Іван.

— Є певні межі! — Хаджикостов схрестив на грудях руки. — Слухаючи його, я почав думати, що все це не випадково! Як можна отак глумитися з доцента Митрофанова перед його студентами!..

— Я був на зборах, — сказав Іван. — Ру-

жицький ні з кого не глумився. Він лише виступав проти сумнівних наукових позицій! А що доцент Митрофанов потрапив у смішне становище — то він сам у тому винен.

— Так от, Дойчинов. Якщо ми самі не будемо оберігати свого авторитету, нам його ніхто не збереже! Ану давайте зараз винесемо всі наші неполадки на сторінки преси! Хіба ж не сенсація? А кому це потрібно? Крім того, ви забуваєте, що Ружицький самочинно усунувся від роботи й протягом року навіть пальцем не ворухнув у відділі доктора Неделева, порушивши тим самим увесь науковий план інституту!

— Ви знаєте, товаришу директор, що Ружицький не поділяв ваших і доктора Неделева поглядів на мікродомішки! Він заперечував існування потенціального мінімуму і йшов у протилежному напрямку. Усі його висловлювання були цілком компетентними, і це ще один доказ того, що він не марнував часу! — сказав Іван.

— А яка з того користь інститутові?

— Інститут мав би користь, коли б затвердив його тему й забезпечив йому необхідні умови праці.

— Ми обмежені рамками бюджету.

— А чому ж ці обмеження не стосуються доктора Неделева?

— Тому що проблема доктора Неделева заслуговує на це! — директора вже почала дратувати ця неприємна розмова.

— Але цю ж саму проблему, тільки в інший спосіб, розв'язував і Ружицький! І, дозвольте вам сказати, поки що всі переваги на його боці!

— Вчена рада, — заявив Хаджикостов, — відкинула тему Ружицького на підставі цілком обґрунтованих даних. Це колективне рішення!

— Товаришу директор, — не витримав Іван, — не ховайтеся за спиною колективу! Той колектив не раз стояв на хибному шляху! Давайте говорити правду! Не може бути науки там, де панує стандартизована теорія, котра не терпить ніякого змагання! І далі: коли б Ружицькому пощастило довести своє, вся дотеперішня діяльність Неделева, Митрофанова, так само, як і... ваші власні гіпотези, були б спростовані.

Хаджикостов сміявся:

— Ти ба! А я й не знав цих геніальних задумів Ружицького!

— Зате інші знали! Ви звільнили Ружицького з роботи в найважливіший період його досліджень! Вже хоча б з цих міркувань його слід повернути!

— Послухайте, Дойчинов, — сказав директор, — мені здається, ваш тон дещо виходить за межі дозволеного! Ружицького звільнено на цілком законних підставах! Отак-то! У вас іще є запитання?

— Товаришу директор, — сказав Іван,— в науці прийнятним є лише те, що може бути доведено.

Він повернувся й вийшов.

* * *

«Вони говорили про те, що повинні дати.
Я ж думав про те, що маю взяти».

Младен

Нині вся увага прикута до винно-червоної плюшевої скатертини, з-під якої виглядають грубі секретареві черевики. Ці солдатські черевики з залізними підковами й міцними ремінними шнурками, певно, дуже теплі й зручні, але в них не можна ходити в гості чи до театру. Вони годяться лише для роботи, для походів, для війни. Ще вони годяться для партійних зборів, якими керує секретар.

Младен купить собі такі черевики. Людина повинна ступати по землі твердо і впевнено. Щоб не могли її відтиснути.

Надворі свистить вітер — суворий, застережливий голос зими. Тополі біля паркана у відчаї простягають довгі кістляві руки вслід обірваному останньому листю. Дарма, воно вже не повернеться! Ніколи, ніколи! Вікна залу підозріло поскрипують. Стукають краплі дощу, мов телеграф. Хто дешифрує їх? З Балканських гір на місто накочуються хвилі хмаровиння. Залягає зловісний морок...

Коли накажуть, Младен грудьми стане назустріч вітрові, дощу, холоду, ночі. Хай бачать його силу, хай бачать його безстрашність...

Ніхто з тридцяти душ, присутніх у залі, цього не хоче. Вони дивляться на секретаря, що саме перегортає аркуші паперу, і чекають.

Гортай, секретарю, читай і вивчай, то твоя справа! В тих аркушах наведено найкращі сторінки його минулого, відзначено блискуче теперішнє й накреслено пишне майбутнє... Навряд чи ще знайдеться інший двадцятидворічний юнак з отакою біографією.

«Я цілком спокійний, — міркує Младен, — і тому думаю про майбутнє! Добре, коли людина знає, куди йде, чого хоче й чого досягне!..»

Йому здається, що ось-ось підійде інший поїзд. Він пересяде з пасажирського на швидкий. Швидкі поїзди ходять далі і прибувають раніше.

А цікаво, якою буде його біографія через п'ять років? Ким він буде? Начальником цеху? Начальником виробництва? Головним інженером, з дипломом звичайно? Чи кимось ще вищим? Он куди його відвезе швидкий поїзд...

Усе зважено, добре продумано. От тільки

секретареві черевики... Йому здається, що його плани й секретареві черевики — речі настільки несумісні... Бо, крім усього іншого, ті черевики ще можуть важко, боляче наступати, можуть розчавити...

Младен сидить у залі. Спокійний, врівноважений, він витримує погляди всіх, хто дивиться на нього. Погляди, що намагаються зазирнути в глибину його блискучих зіниць — хто ти? Погляди, що вітають його — будь ласка, мовляв, тут твоє місце! Погляди, в яких можна прочитати подив — ба, як швидко! А чи заслуговуєш ти?

А він дивиться на винно-червоний стіл і тверезо зважує рух швидкого поїзда.

Для нього партія — це можливість набути руху швидкого поїзда, вона відкриє йому великий простір, вона наллє в нього ще більше сили. А чому дорівнювала б його власна сила плюс сила влади? Чомусь дуже великому. Тоді він міг би стати не тільки проти вітру й істеричного реву зими, а й проти значно більших і могутніших стихій...

Зрідка Младен обводить очима збори. Тут майже всі керівники заводу на чолі з директором. Сидять простоволосі, зосереджені й уважні.

Младен помітив, що тут зовнішня, обов'язкова в заводських умовах офіціальність ніби забута. Взаємини між людьми прості й щирі. Кульгавий вахтер Серафим невимушено жартує з головним інженером; молодий бригадир Алексі запально розмовляє з капітаном, силкується щось йому довести, недоступний мовчун Мануш критикує начальника цеху, отого симпатичного інженера, що прийняв на роботу Младена...

Збори партійної організації заводоуправління переходять до другого пункту порядку дня — прийому нових кандидатів у члени партії.

Ковані солдатські черевики ховаються під стіл. Секретар повідомляє, що від Младена надійшла заява з проханням прийняти його кандидатом у члени партії.

Почувши своє ім'я, Младен стрепенувся, нахилив голову. Чи знають ці люди, що те все означає для нього? Він почуває себе наче людина, якій вливають свіжу кров. Але таку кров, яка дає залізну силу, бадьорить тіло, несе фантастичні можливості.

Секретар підвищує голос:

«...один з наймолодших, найобдарованіших технічних керівників нашого заводу, вчорашній боєць Народної армії, якого ми всі добре знаємо і якого...»

«...нагороджено...» — в думці підказує Младен.

Винно-червона скатертина стала яскравішою. В півсутінь залу засідань ринуло світло. Звідки б то? Адже надворі стало ще похмуріше...

Секретареві слова лунають урочисто. Капітан не дивиться на Младена... Згодом його будуть поздоровляти. О, це справді велике свято для нього, це його найбільше свято!

Чи гідний же він бути в лавах партії?

Про це скажуть факти, які він перелічив у своїй автобіографії... Правдиві, голі факти, які всі приймають і поважають...

...Але які не завжди відображають істину!

Буває, що якийсь добре зважений, обміркований і добре поданий факт здається цінішим, ніж приховане незмірне багатство людини, яка не вміє «оформляти» позитивних фактів, а тим більше — виставляти їх на люди.

Або ще:

Хтось у своїй автобіографії пише: «Був начальником відділу отам і отам, тоді й отоді...» Однак приховує, що, бувши начальником того відділу, працював через пень-колоду, не справлявся з роботою, погано ставився до людей і свавільничав, що кінець кінцем це виявили, але його пожаліли і замість того, щоб витурити геть, звільнили за найпристойнішим пунктом Кодексу. Не пише він іще багато дечого. Але записує факт! І для декого цього вже цілком досить!

Секретар читає біографію:

«Народився в бідній селянській родині...»

Справді, вони були бідні. Батько працював на кам'яних кар'єрах, ламав білий камінь. Був він такий дужий, що ніхто не міг змагатися з ним. Дивлячись, як він перевертає каміння, Младен теж мріяв стати таким, як він. Батько не любив політики, не любив ніяких партій і взагалі не любив людей. «Моя партія, — казав він, — оце каміння, а моя політика — доглядати своїх дітей!» Коли ж напивався, просторікував: «Люди, мовляв, об'єднуються тому, що вони слабі! Ось я — сила! П'ять ведмедів у мені!» І бавився, мов іграшкою, важким ломом... Загинув він через власну необережність — в руках розірвався патрон...

З усього цього Младен «оформив» корисний факт — «бідний селянин».

«...мати моя...» — читав далі секретар.

А якою була його мати? Мати як мати... малописьменна, мовчазна. Все життя вона мріяла розбагатіти, заощадити багато грошей, майна... всього того, чого вони ніколи не мали...»

«...прогімназію закінчив у селі...»

Усі казали, що він справний учень, і хвалили його за добрі успіхи. Він і справді намагався вчитись якнайкраще. Але ніхто не знав, як він ненавидів ті науки, як одвертався од літератури, од віршів, од історії... І все-

таки вчився добре, бо вже тоді якось відчув, що «успіх» йому буде потрібен... Поведінка його також була зразковою. Младен ніколи не встрявав ні в які сварки, ні з ким не товаришував, не бавився з ровесниками. Щоб бути здоровим, він щодня тренувався. Сам. Коли ж бував вільний, то ходив допомагати будівельникам на кооперативне господарство, носив там цеглу, витягав цвяхи, розмішував вапно тощо. Хоч були вони й бідні злидарі з п'ятьма дітьми, їх не любили в селі за вовкуватість батька. Не пощастило Младенові і з стипендією в гімназії: її дали синові голови кооперативу, хоча він був набагато слабший за нього, а йому, круглому відмінникові, відмовили.

Це був перший випадок, коли Младен наштовхнувся на силу влади. Запам'ятав це назавжди. І потім щоразу, витрушуючи мідяки з своєї убогої кишені, він мріяв про той день, коли матиме достатньо влади, щоб показати голові артілі, де раки зимують.

Доти його прагнення були невиразними, химерними. Йому багато чого хотілось. Потім усе відпало й залишилось одне — висунутися, здобути владу. Але ж для цього потрібні були корисні факти, і він почав ретельно їх збирати один до одного.

«...круглий відмінник гімназії, нагороджений грамотою окрнаросвіти, переможець математичної олімпіади, комсомолець-активіст...»

В гімназії він бачив, як діють факти.

Цілковита нездара — вчителька болгарської мови почувала себе твердо, як ніхто, лише завдяки одному факту — своїм зв'язкам. Потім завуч, який надсилав до міністерства блискучі звіти про стан навчання в гімназії... і, хоч насправді в тих звітах брехні було більше, ніж правди, факти, наведені в них, допомогли тому завучеві перейти на вищу посаду в столицю...

Так, у казармі. Вперше в житті він зустрів тут людину, яка своїми діями спростувала його сумнівні переконання.

Капітан!

Якось один молодик, мамин синочок, пихато заявив:

— Мій батько знайомий з товаришем П.!

— Ага, приємне знайомство! — відповів капітан, увесь паленіючи від гніву. — На гауптвахту!

Або:

— Я закінчив механічний технікум! — сказав інший.

— Прекрасно! І чого ж ти навчився там?— спитав капітан. — Можеш полагодити друкарську машинку? Можеш відремонтувати мотоцикл нашого розсильного? І взагалі, що ти можеш?

Тепер Младен зрозумів, що факти можна й перевіряти. Він почував себе непевно тут, на зборах, у присутності ротного командира. Перед ним він би не зважився послатись на будь-який добре «оформлений» факт...

Але капітан ні про що не питав. Він дивився вперед, на секретаря, що дочитував біографію Младена.

Яка ж розкішна ця біографія! І класове походження, і професія, і освіта, і перебування в комсомолі, і все, що повинно бути...

Он яка біографія!

Люди в залі заворушилися, дехто знову позирає на нього. Чи все їм до вподоби? Чи приймають вони факти?

«А цікаво, які в них біографії?» — мимоволі запитує себе Младен, бажаючи й цього разу відчути свою перевагу над іншими.

Він шукає очима знайомі обличчя.

Он сива голова директора. Великий шрам над правою бровою. Іспанія. Очі, спрямовані в сутінь, спокійні. І владне широке підборіддя. Коли дивишся на нього, думаєш про наступ, про нестримний рух вперед... Заступник командира загону на Драві... Акуратний білий кітель і пальці, які міцно тримають автоматичний олівець... Вже кілька років у директорському кріслі...

Хто кого переважить?

Он блищить голе тім'я начальника п'ятого цеху. Він нахилив голову вниз, очей не видно. Лауреат, автор винаходу, завдяки якому держава одержала багато мільйонів прибутку... І звичка жувати шматочок паперу, і часто повторюване, самому собі адресоване «та-а-к», і тверезе оцінка будь-яких труднощів. Виняткова організованість в цеху... і ще щось глибоке, глибоке...

Алексі? Кілька років підряд передовик виробництва. Гасає, мов навіжений, між машинами, часто днює й ночує на заводі. Депутат міської народної ради. Усі тут його люблять, шанують...

Далі страдницьке обличчя вахтера Серафима... Німецька міна під час штурму Страцина. Перед тим — ятак [1], у якого багато хто переховувався під час війни...

Істини, добре всім відомі. Істини, що увійшли в саме їхнє життя.

Чи не помилився він, плекаючи надію з допомогою партквитка високо злетіти вгору? Бо хіба не мав такої можливості вахтер Серафим? І чому він не скористався з неї? Хіба не мав такої можливості капітан? А чому і він не скористався з неї? Хіба не мав такої можливості Алексі? І чому він не скористався з неї?

І от уже кришталево чисті й ясні плани неначе тьмяніють. Щось хитається, щось хилиться. І знову виглядають секретареві черевики. І вже ті ковані черевики важко сту-

---

[1] Ятак — довірена особа партизанів *(болг.)*

пають на скляні башти його мрій... І скло з їх уламків кришиться, тріщить...

Як він посмів рівнятися!

«А хіба я не творю? — питає він себе. — Хто дістає користь з моєї праці? Хто виграє від моїх починів? І хіба я не вкладаю й свою частку в боротьбу партії за мир і щастя свого народу?»

Відповіді невтішні. Він картає себе і на якусь мить зосереджує всю увагу на трибуні, де зачитують рекомендації.

Його рекомендують старий директор гімназії, якийсь родич його матері і капітан. Вони ручаться за нього.

А чи міг би він сам поручитись за себе?

Його ні про що не питають. Значить, усе добре...

Першим виступає Алексі. Младен подумав, що Алексі міг би розкритикувати деякі його вчинки, міг би звинуватити його в нетоварискому ставленні до інших, міг би сказати, що він егоїст...

Ні. Алексі вважає, що Младен гідний бути в рядах партії. Алексі радіє з того, що в партійну сім'ю приходить розумний, працьовитий хлопець. Алексі дивиться на Младена і мовби каже йому: «Ми віримо тобі! То ж і ти мусиш звіритися на нас!»

Після Алексі слово взяв начальник дільниці, маленький Папазов. Учора Младен здорово розпікав його. Мало не дійшло до скандалу. Папазов міг би розкласти його на лопатки, сказати, що бригадир — кар'єрист, що він занадто гоноровитий, міг би...

Папазов сказав своїм тонким голосочком, що Младен добрий організатор і здібний бригадир.

Особистому тут немає місця. Коли щось говориться, воно мусить бути чистою правдою!

І директор.

Невже він не розумів його взаємин з Віолеттою? Невже не збагнув його лукавої гри? Невже він не оцінив його намірів?

Говорив, як батько.

Засвітили люстру. М'яке, щедре світло залило зал, відкрило всі обличчя.

Поки голосують, Младен озирається довкола і з радісним хвилюванням думає про те, що ці люди нині приймають його у свою сім'ю.

Нараз він побачив перед собою капітана. Офіцер підійшов, обняв і поцілував його в обидві щоки.

— Ти розумієш, що це значить? — спитав колишній командир роти, шукаючи відповіді в очах свого солдата.

І, відкинувши всі попередні роздуми, охоплений не знайомим досі трепетним почуттям мужнього обов'язку й невимовної радості, Младен тихо відповів:

— Так точно, товаришу капітан!

* * *

«Для кожної людини настає такий час, коли вона запитує своє життя: «Моє ти чи не моє?»

Один з учителів Сашо в гімназії

— Ну, годі, пора спати! — сказав Іван, перевертаючись на другий бік у своєму ліжку.

— Стривай, я ще не розповів тобі найважливішого! — невдоволено мовив Сашо.

— Фе, яке ж паскудне вино! Випити соди чи що...

— З тобою й поговорити не можна серйозно! — Сашо штурхнув кулаком подушку. — Чи, може, гадаєш, я приперся в таку далеч, щоб добре поспати?

Іван засміявся.

— Я гадаю, що ти просто втомився! — лагідно сказав він, вдивляючись у сутінь кімнати.

Сашо сидить на ліжку біля вікна. Профіль його чітко вирізняється на тлі освітленого з вулиці вікна. І в його позі, і в сердитому голосі є щось дитяче.

За вікном сріблиться вкриті памороззю гілки дерева.

Сашо заспокоївся.

— У мене нікого немає на світі, крім тебе, — скрушно зітхнув він. — І хочеш — не хочеш, а мусиш мене вислухати. Якщо буде потрібно, то ще завтра й відпустку візьмеш!

— Добре, візьму,— сказав Іван.— Давай, розказуй!

Сашо поправив свою подушку й приліг. Тепер видно було тільки частину його профілю.

На чому він зупинився?..

По вулиці з ревом промчав грузовик.

— Ах, так! На грузовику!..

Він наздогнав Сашо на третьому кілометрі за містом. У кабіні біля шофера сиділа жінка. Шофер не хотів зупинятися заради якогось випадкового пасажира. Але Сашо став на середині шосе й не рушив з місця. Шофер загальмував. Вони посварилися, проте Сашо було дозволено сісти в кузов, на гарбузи.

Ледве він умостився, як почав накрапати дощ.

— Уявляєш, як мені було їхати на мокрих гарбузах?

— Ні.

Цупкі гузирі-хвости немилосердно муляли. Ледве він якось умощувався, як вони впиналися йому в спину, в боки, дряпали обличчя й руки... Якийсь велетенський гарбуз скотився просто йому на голову. Сашо розсердився й викинув його на шосе. Чув, як гарбуз гепнув і розлетівся на друзки. Але від того йому не стало легше. Шофер, ніби навмисне, круто повертав на великій

швидкості, і Сашо кожного разу мало не вилітав з машини. Піджак його був уже мокрий. Мокрими й брудними були також гарбузи.

— Мені кортіло повикидати їх до бісової мами й самому розлягтися на весь кузов. Що я тільки не робив, як їх не перекладав, як не прилаштовував! Мало вовком не завив...

— І все це з-за якихось там гарбузів!

— Тобі смішки! — роздратовано кинув гість. — Ти б і п'ятисот метрів не витримав!

Він підповз до віконця кабіни й постукав. Машина стала. Сашо зіскочив на шосе, відчинив дверцята.

— Ану, посуньтеся трохи! — сказав він рішуче.

— Бач, який ніжний! — шофер глянув на нього, потім на жінку і, зміркувавши, що буде зовсім непогано, якщо вона присунеться до нього, відповів: — Залазь!

В кабіні було тепло й затишно. Але розкошував Сашо недовго. Грузовик раптом завернув і спинився на якійсь глухій залізничній станції. Ні світла, ні людей. Була, певно, дев'ята година вечора.

— Все, — сказав шофер, — приїхали!

Він замкнув дверцята, залишив машину і, не промовивши й слова, разом із жінкою зник у темряві. Сашо побачив якусь постать, що рухалася поміж коліями. То був робітник з ближніх кар'єрів. Станція, власне, й належала цим кар'єрам.

— Не спиняються тут, хлопче, ніякі поїзди, крім деяких товарних, — пояснив він юнакові. — Треба йди до станції Т., звідси двадцять з гаком кілометрів.

Сашо стояв під навісом станції, не знаючи, що робити.

«Ох, недобре вийшло, Олександре! — подумав він. — Чи не краще було б повернутись додому, піти завтра в банк, до дядька, стати на роботу і все життя рахувати гроші?»

Іван засміявся:

— Уявляю: ти—і гроші! Не позаздрив би я тому банкові!

— Тобі смішки, а мені тоді було зовсім не весело. Слово честі, мало не заплакав! Знаєш, Ванко, — він стишив голос, — коли б я не згадав про тебе, то, напевне, повернувся б назад! І що я згадав! Пам'ятаєш, як ми замерзали під Козячою стіною? Тоді мені теж хотілося плакати, і я вже ладен був кинути все й чкурнути світ за очі. А ти зняв шинель і загорнув мене в неї. Потім Младен розшукав нас... Я от і зараз думаю, Ванко, що ти загорнеш мене у свою шинель...

Іван мовчав.

— Шинель! — повторив Сашо, дослухаючись до тиші. Чи не поїзд? — Тут поблизу є залізниця? — спитав він.

— Ні, немає, але інколи буває чути...

— Отак свистів і той поїзд! Тільки я рушив по шпалах до тієї Т., коли чую гудок... іде поїзд...

Сашо відскочив убік, став біля рівчака. Чи зупиниться ж поїзд? Хоч би зменшив швидкість! А коли й не зменшить, все одно він почепиться.

Стояв і ждав. З-за повороту виринув димар локомотива, з якого вилітали цілі снопи іскор.

«Коли б товарний!» — вголос подумав хлопець.

Справді, товарний. Швидкість його не перевищувала двадцяти кілометрів на годину. Найзручніше було б почепитись на останній вагон. Але згадав, що на площадці завжди є гальмовий. Зайві розмови, сварка, а потім його, напевно, скинуть з поїзда.

Локомотив пахнув йому в лице хмарою теплої пари й помчав далі. Розмірковувати було ніколи. Сашо метнувся до якогось буфера. Невеличке зусилля — і він уже на відкритій платформі, навантаженій прямокутними білими брилами.

Білий будівельний камінь.

Сів, щоб трохи оговтатись. Він таки здорово налякався, коли був повиснув на буфері! Як він не зірвався і не впав на рейки?! Озирнувся довкола, вирішив, що на камені буде важко перебути ніч, і рушив наперед. Очі звикали до темряви. Дістався до переднього вагона, але той виявився зачиненим. Поповз дахом до наступного — і цей зачинений.

Сашо повернувся назад. Задні три платформи теж були навантажені камінням. Йому набридло перелізати з вагона в вагон, і він зупинився в тому, за який учепився спочатку.

Зняв промоклий до нитки піджак і напнув його над щілиною між двома кам'яними брилами. Заліз усередину, але там йому було тісно й незручно. Спробував розсунути каміння — забракло сил. Втомлений, знесилений, він зібгався в клубочок і спробував заснути.

Поїзд з гуркотом поминув дві освітлені великі станції і знову пірнув у темряву.

Сашо не міг заснути. Думав про те, як нерозумно він учинив.

— Вірно! — перебив його Іван. — Позичив би в когось грошей, а потім би ми їх вислали поштою. Та й мені міг телеграфувати, я б прислав! Тоді та ж сама подорож була б і приємнішою і зручнішою, їхав би, як усі люди.

— Тоді вона не була б такою! — відповів Сашо. — Тоді й розповідати було б нічого.

Уяви собі напнутий між двома кам'яними брилами мокрий піджак і мене, зігнутого в три погибелі. Лежу й кусаю собі лікті, а за шию холодними струмками ллється дощ.

Сон до нього прийшов, здається, в ту мить, коли він ненароком згадав про біолога Ілієва. Якось під час однієї відвертої розмови учитель сказав йому:

— Ти непоганий хлопець, Олександре, і я не розумію, навіщо прикидаєшся поганим?

— Бо такий я є! — відповів учень.

— Ні, не такий, — заперечив учитель. — Це не твоє життя! Але можеш стати таким!

«А яке воно, моє життя?» — питав він себе, гибіючи між кам'яними брилами на платформі.

І в ту мить світ йому видався величезною чорною пусткою, в якій без мети і без напряму мчить він і цей осоружний поїзд. Десь у тій пустці, в пітьмі стоїть його батько... друзі... чорний фанерний банківський стіл, що давно вже чекає на нього...

І там же десь, у тій чорній безодні, стоїть і всміхається маленька Марія з його класу:

— Ти просто вродливий дурень і більше нічого!

І хтиві жіночі погляди... і поблажливі посмішки... І тривоги матері...

Сашо прокинувся від шуму на станції. Лише тоді він помітив, що ноги у нього білі. У горах випав сніг.

Сашо встав, обтрусився. Холодна білизна навкруги бадьорила його. Але ж він увесь був мокрий, змерз так, що аж трусився, цокаючи зубами. Знесилений, він опустився серед каміння. Потім враз підхопився, ворухнув задубілими кінцівками й почав... гімнастику.

— Раз — два! Раз — два! Швидше! Швидше! Ще швидше!— голос його міцнів. І раптом: — Співай, чого мовчиш?

Він заспівав маршову пісню, якої навчився в казармі. Ревів на все горло й вимахував руками, мов божевільний.

— Нічого, витримаю! — гукнув він і подумав: «Якщо витримаю, значить, усе буде гаразд!»

Паровоз свиснув, і враз гуркіт поїзда ніби розтанув, почувся інший, особливий звук... Тунель!

Сашо випростався на камені. Безпросвітний морок, ядучий дим.

— Тоді я згадав, що на цій магістралі є багато довгих тунелів.

— Злякався? — Іван підвівся на лікті.

— Ого, ще й як! — признався Сашо. — Хто б не злякався, уявивши собі тих сім кілометрів! А вагон посередині состава, навіть ближче до хвоста... весь дим на мене... Треба було вирішувати: стрибати з поїзда після першого тунелю чи їхати далі... І коли я вже вирішив був стрибати, мені раптом спало на думку: а чи не є все це своєрідним випробуванням — придатний я до чого-небудь чи не придатний?

Іван знов усміхнувся. Ні, не слід його перебивати.

І ось Сашо спало на думку, що мокрий піджак може стати йому в пригоді. Він дихатиме крізь нього! Так повітря очищатиметься від кіптяви. Не встиг він приготуватися, як знову опинився в тунелі. Спершу— так собі, нічого особливого. Було навіть приємно, що затулився. Час від часу десь збоку спалахувала й зникала в темряві лампочка. Тунель був освітлений. В цьому світлі він бачив майже відчутну на дотик товщу густого диму і щільніше тулив до рота мокру одежину.

«Ще трохи! Ще трохи!» — заспокоював він себе. Думка про «випробування» не полишала його.

Сашо зціпив зуби і чекав. Цей тунель — найдовший. А втім, коли б вони всі були ще довшими, Сашо теж витримав би.

— Коли б тої миті потрібно було зробити щось виняткове, навіть вивчити напам'ять усю твою математику,—я був готовий! Отака була в мене злість, братухо! Я тоді подумав, що, як захочу, то й локомотивові скручу в'язи, як тій цибулині! Це для мене було дуже важливо! Я ніколи не міг навіть подумати, що здатний на таку мить! Ти розумієш?

— Розумію! — Іван згадав про Лакатницькі скелі. Хіба ж це не те саме? Пробудження людини від дрімотного стану інерції...

— Хапнув я тоді лиха, — казав далі Сашо. — Було ще декілька тунелів. В одному з них я мало не задихнувся...

А найважливішим був неприємний холод у шлунку. Дивний холод, ніби чиясь рука залізла туди й ворушить пальцями. І таке ж відчуття в горлі від нудотного вугільного пилу, який неможливо виплюнути. А потім ще й біль у скронях. Йому здавалося, що він уже не людина, а щось дрібне, розчавлене і майже знищене.

Після останнього тунелю він довго лежав, як непритомний. Привів його до тями вранішній холод.

Лише тоді до нього підійшов гальмовий, літній чоловік. Він помітив нелегального пасажира ще на попередній станції. Сашо зустрів його твердим, рішучим поглядом.

Але той усміхався.

— Мамцю моя, за п'ятдесят левів перетворився на отаку мавпу!

— І зовсім не за п'ятдесят левів! — ска-

зав йому Сашо. — Навіть за п'ятсот ніхто б не гибів тут!

Гальмовий замислився.

— Воно ніби й недалеко вже лишилося,— сказав він, — але ходімо до мене! Заборонено, правда, ну, та нічого... може, ніхто не помітить...

Сашо поплентався слідом за ним. Втиснувся в маленьку, тісну кабінку й зіщулився на лавці.

Гальмовий загорнув його у важкий дорожній кожух.

— Коли хтось побачить, скажеш, що працюєш моїм помічником... — сказав він і дав Сашо сигарету.

Ах, яка сигаретка! Вона була варта всіх сигарет, які він випалив досі!

— До Софії? — спитав гальмовий.

— Умгу.

— Твоє щастя, що ми їдемо саме туди!— гальмовий нагнувся й подав йому пляшку з водою. — На, вмий свою мармизу. На мурина схожий!

Сашо вихилився з гальмової площадки й одною жменею хлюпнув собі в лице води. Потекла каламуть.

— Ще, ще! — гукав позад нього гальмовий.

Вода скінчилася. Сашо сяк-так утерся й сів на лавку біля свого нового знайомого.

— Спробуй заснути,—сказав гальмовий.— Як приїдемо, я розбуджу! — і знову загорнув його в кожух.

Сашо підняв високий комір, щоб приховати сльози... Людина плаче не тільки від болю чи від радості...

— Укрийся, бо й справді застудишся! — сказав Іван. — Хочеш сигарету?

— Давай! Кидай і сірники!

У кутку біля вікна двічі спалахнув вогник.

— Котра година? — спитав Сашо.

— Не знаю.

— От людина, скажу я тобі... двадцять три роки працює гальмовим! Питаю його, як він міг просидіти півжиття у такій норі?..

— Доля!— відповів гальмовий. — Адже треба щось робити на землі!

— А ви не пробували щось інше, краще?— я подумав про місце, що чекало на мене в банку. — Гроші лічити, наприклад...

Він засміявся.

— Де вже мені лічити гроші! Та воно й тут непогано... Бувають і прикрощі, й радощі — а де їх нема? До всього людина звикає! Якщо вже народився на світ, то мусиш жити і працювати. Отак-то!

Сашо здивовано глянув на нього.

Невже це тільки у нього в голові плутанина?

«Ні, не хочу служити в банку!» — знову подумав він.

Прикинув, чи міг би працювати гальмовим? Ні, занадто вже тісна ця кабінка, а він же син широких просторів... А чому б не стати йому льотчиком? Він би міг підготуватися заздалегідь, так би мовити, здалеку... Але ж і там треба бути дисциплінованою людиною, як-от Младен... Робота має бути такою, щоб ніхто на нього не тиснув і ні до чого його не зобов'язував. А де взяти таку роботу?

— Під'їжджаємо! — сказав гальмовий. — Ще трохи — й кінець.

Сашо очумався. Був задрімав трохи. Тепер йому аж ніяк не хотілося залишати кабінку. Надворі такий сніг...

— А чому б тобі не піти на будівництво?— спитав гальмовий. — Здоровий хлопчина, хоч у плуг запрягай, а ниньки ж, певно, шукають робочих рук... заробітчани, що були влітку, порозбігалися. Добрі гроші матимеш. Ще, може, й майстром станеш. Чим погана робота? Працюєш і бачиш, що з того виходить. Коли б я був молодшим, пішов би вчитися на штукатура або на муляра...

Сашо уявив собі, як би він виглядав у старому засмальцьованому комбінезоні. І що сказав би Іван?

Поїзд минав якийсь завод. За скляними вікнами розцвітали сліпучо-яскраві спалахи електрозварки.

— Від того болять очі, — кивнув у бік заводу гальмовий. — Але, мабуть, їм добре платять! От і на завод міг би спробувати!

— Нічого, дядьку, — сказав Сашо. — Робота знайдеться! Тільки я от чого боюся... — він хотів розповісти про все, що сталося з ним цієї ночі, за останні дні, про те, чого він прагнув, чого шукав... та подумав, що гальмовий навряд чи зрозуміє його.

— Страх є страх, — задумливо сказав гальмовий. — А життя є життя! Страху он стілечки, — він показав мізинець, — а життя — он воно яке! — підняв руку й повів нею довкола.

Ліворуч виднілися засніжені вулиці, ближче до колії будинки були маленькі, зате далі височіли багатоповерхові споруди.

— Вийдеш оцими воротьми. Зіскочиш перед тим, як зупиниться поїзд!

— Гаразд.

Гальмовий поліз у кишеню:

— На ось, візьми! — сказав він, подаючи п'ятилевовий папірець.

— Не треба, дядьку... — пробелькотів Сашо тремтячим голосом.

— Стрибай! — гальмовий відхилив дверці.

Сашо стрибнув...

— Ванко, — сказав він, — ні перед ким на світі я не схилявся так, як перед цим гальмовим... Зовсім незнайома людина, ніколи не чув і не бачив мене, ні про що не розпитував... Зустрілись, розійшлися — і все... Хто він, що він — не знаю. Людина!

І рушив я до міста тебе розшукувати, а сам міркую: «Бачиш, Сашо, які бувають люди, а ти хникаєш і не можеш знайти собі місця!»

— Дай мені ще сигарету! — звернувся він до Івана.

— Та вони ж у тебе!

— Забув... Що ти думаєш про того гальмового?

— Людина як людина! Що ж тут думати!

— Людина! — задумано мовив Сашо.

— Ну, давай спати! — сказав Іван. — Завтра поговоримо.

— Не хочеться мені спати! І завтра не буду спати! Ти гадаєш, що в мене просто поганий настрій, що завтра все минеться і буде як було. Ні, Професоре. Невже ти не розумієш, що я більше так жити не можу? Бачу, не розумієш! І взагалі ти вже не той! Бувало, з тобою можна було говорити по-щирості, а тепер... хто зна, чи зрозумів ти що-небудь із того, що я розповів. Можеш вірити мені! А ні, то обійдуся й без тебе! Вранці піду на якесь будівництво, спробую...

Сашо глибоко затягнувся й провадив далі:

...Почне він з якоїсь важкої роботи... наприклад, розмішуватиме вапно, носитиме цеглу й навчатиметься якогось фаху. Тоді люди зрозуміють, що він не ледачий, візьмуть його і в інше місце. Паспорт при ньому. Цього досить. Не буде обтяжувати Івана навіть з житлом. Якось та знайде куток, щоб переночувати. Він бачив на будовах якісь бараки, де мешкають робітники-будівельники, варять там собі їжу, живуть, працюють...

— Ну, що скажеш, починати, га? — спитав він.

Замість відповіді він почув рівне, спокійне дихання.

— Осел! — обурився Сашо. — Натяг на себе цивільний одяг і я — не я, вчена ворона! А я ще приїхав спитати в нього, як жити! Розповідаю про найсвятіше для мене, а він хропе!

Йому кортіло встати, одягтися й піти геть. Але ж за вікном падають холодні сніжинки, і вулиця безлюдна й страшна. Він укрився з головою і знову пригадав гальмового. Заснув...

* * *

«Нічого немає яснішого від ранку, коли ти знову прилучаєшся до світла...

Нічого немає радіснішого за день, коли ти пануєш над часом.

Нічого немає ласкавішого за вечір, коли ти, зморений втомою, поринаєш у спогади...

Отак день у день, день у день... І хай буде повік!»

Іван

Сніг падає, падає... Настала зима, осоружна софійська зима. Але настрій у тебе незмінний. Усе, що сталося, стоїть поза порами року. І ти переконаний більше, ніж будь-коли, що правда восторжествує. І не так воно все й погано, як тобі здається...

Іван розчинив вікно, набрав у жменю снігу на підвіконні й почав натирати ним руки. Потім скинув піжаму й заходився терти груди, як колись у казармі.

Нашпароване тіло налилося кров'ю, ожило, холод приємно збуджував. Іван умився, зачесався і, бадьорий, пішов снідати.

За сніданком він читав. Це неабияка насолода! Протягом дня він вивчав наукову літературу, а ранком і вечорами читав романи.

Раніше він любив експериментувати. Та от несподівано виявив, що теоретичні знання у нього надто вбогі, що експериментування без солідної теорії — то лише «гра в науку», що треба не стільки навіть читати, скільки думати. Іван завжди відчував якесь благоговіння перед математикою. Щось священне, гармонійне і незаймано чисте є в цьому світі розмаїтих чисел, точок, ліній і площин! Якась незбагненна логічність людського генія звела цю найдосконалішу розумову споруду, поетична краса якої має назву точності і реальне багатство якої перевищує всі філософські системи й теорії. Цей світ пускає до себе лише тих, хто спроможний його збагнути!

Розпочавши заново вивчати математику, Іван з жалем виявив, що набуті ним в університеті знання були насправді лише блідим вступом до справжньої науки. Треба було серйозно попрацювати.

«Математика — це все, — думав він. — Вона утверджує або спростовує закони природи, підносить або розвінчує теорії, вона наштовхує думку на нові гіпотези, вона є критерієм для всякої природної істини!»

Ось з такими думками Іван узявся до роботи...

Каву випито, сніданок закінчено. В кімнаті тиша і спокій, які нічим не нагадують гнітючої атмосфери лабораторії Неделева. Сьогодні Іван попрацює години три і піде до інституту. Потім вони з Сашо підуть у кіно. Сашо став невпізнанним. Він працює на будівництві в Кремиковцях. Холод і сніг не лякають Сашо — він риє котлован і, мабуть, добре працює, бо заробляє більше за Івана. Сашо дуже серйозний. Увечері не виходить нікуди, лежить на канапі й читає. Іван вважає, що це у нього ностальгія, туга за рідним краєм. А розмовляють вони до півночі. Сашо не має жодного уявлення про економіку, політику і взагалі про життя, а тому весь час надокучає Іванові своїми запитаннями... Але сьогодні вони підуть у кіно. Фільм про кохання, і Іванові кортить побачити, як його сприйме Сашо...

Дзвінок у передпокої! Пронизливий, тривалий! Так у Софії дзвонять рознощики телеграм.

Іван розгорнув бланк.

«Зустрічай пів на десяту вівторок. Марта».

Марта в Софії! Відтоді, як вони розлучились на станції, Іван її не бачив. І вона не писала йому. Вже думав, що давно забула про нього, і на тім заспокоївся. І от Марта в Софії!..

До прибуття поїзда лишалося ще півгодини, коли Іван зійшов з трамвая. На площі перед вокзалом він купив квіти. Під ногами чвакала брудна снігова каша, розбризкувана машинами.

Поїзд підійшов до четвертої платформи. Стрімкий, мов бігун на фініші, спітнілий локомотив видихав клуби пари: пуф! паф!

Марта стояла біля вікна й шукала очима Івана. Невже не прийшов? Справді, немає! І раптом щаслива усмішка розцвіла на її рожевих устах...

Поки Іван наближався до вагона, Марта, розштовхуючи й випереджаючи пасажирів, просувалась до виходу.

Іван підхопив спершу валізу, потім її саму.

— Ось я й приїхала! — сказала вона, сяючи.

— Ну, то з приїздом! — Іван поцілував її.

Марта вхопила його під руку і мало не повисла на ній.

— Ого, вже загоїлася, здорова! — засміялась вона.

— Здорова, здорова!

— А як ти сам? — обернулась вона, оглядаючи Івана. — Знаєш, я страшенно боялася, що ти не прийдеш!

— Страшенно?

— Ага, — сказала вона. — Я ж іще дужче люблю тебе!

Вони стояли на пероні, заважаючи людям.

— Ти знаєш, я приїхала запропонувати тобі щось дуже цікаве! — сказала вона, коли нарешті вони пішли. — От нізащо не вгадаєш! — Іван мовчки слухав. Він і не збирається вгадувати. — Ну? — Марта не витримала: — Щоб ти переїхав до нас у місто! На заводі потрібен фізик. А я буду твоїм помічником, і працюватимемо разом.

— На жаль, тепер не можу, — сказав Іван.

— Працюєш? Мабуть, щось дуже велике й важливе? Ну, коли хочеш, я можу залишитись тут і допомагати тобі, — одразу вирішує Марта.

Вони зайшли в трамвай. Стали на задній площадці, в кутку.

— Ти знаєш, чого я приїхала? — спитала Марта. — Подумала, що зараз я тобі дуже-дуже потрібна. Адже ми союзники?

Очі її блищали, й Іванові раптом здалося, що вона й справді для нього найближча людина в світі.

— Бач, навіть словечка не написав мені! — з лагідним докором мовила Марта.

— Не написав, — погодився він.

— Ну, нічого. Я прощаю тобі, якщо ти справді був зайнятий, — щебетала вона.

Найдивнішим у їхніх взаєминах було те, що Марта ніколи не називала його на ймення, мовби він зовсім і не мав його. Це пояснювалося дуже просто: ні його власне ім'я, ні по-батькові, ні прізвище, ні навіть пестливо-зменшувальне Ваньо їй не подобались. Усі вони були надто буденними, звичайними.

Тепер Марта прискіпливо оглядала його.

— Ти схожий на страхового агента! — сміючись, зауважила вона. — Що це на тобі за старомодний костюм? І цей плащ, весь у снігу!

Іван пояснив їй, що ніколи не любив зимових пальт. Вони обтяжують плечі, і людина почуває себе в тому пальті наче в футлярі. Так, правда, холоднувато, зате легше.

— Ясно, — сказала Марта. — Але май на увазі, тобі так не личить!

— Ти розчарована?

— Ні, чого ж. Який би ти не був, ти — це ти! — сказала вона просто.

Трамвай догримотів до останньої зупинки. Вони зійшли.

Перехожі озираються на Марту, дивляться на неї з цікавістю, з відвертим захопленням. Іван пригадав юнаків і дівчат, що були у Марти в гостях у неділю, перед його пораненням.

— Як там Алексі? — спитав він.

— А звідки я знаю?

— Він мені тоді видався милим хлопчиною...

—... і добрим, — підхопила дівчина награним тоном, — і заробляє немало... і має власну кімнату з модерними меблями... Буде зразковим чоловіком... тільки не для мене!

— А що поробляє Младен?

Марта пожвавішала.

— О, у того кар'єра! І як блискавично він її робить! Ми його просто не знали.

— Младен здібний і цілком заслуговує на це! — сказав Іван.

— Ніхто не знає, де межа, яка пролягає між здібностями й кар'єризмом! Але мене те все не цікавить! Єдине, що мене турбує,— це розв'язка його роману з Віолеттою. Якщо він виявиться негідником, я вб'ю його!

Івана вразила її спокійна рішучість.

— І все-таки, — вела далі Марта, — я вірю у вашого капітана!.. Забула ж сказати, я привезла тобі листа від нього! Він уже в нас заступником директора.

— Справді? Як же це він залишив казарму?

— І нічого він не залишив! Просто раніше

він частіше бував у підрозділі й менше на заводі. Тепер — навпаки!

«Може, тому він і пропонував мені залишитися на заводі?» Іван спантеличений. Це докорінно змінювало його уявлення про капітана. А він же гадав, що капітан і жити не може без казарми!

Вони зайшли в дім. Іван пройшов перший, критично оглянув свою обстановку й повернувся, щоб узяти в дівчини пальто.

Марта стала посеред кімнати, озирнулася.

— Гарно як у тебе! — захоплено сказала вона. — Квартира окрема?

— Цілком окрема.

Вона по черзі підійшла до кожного вікна, виглянула на вулицю, потім грайливо пройшлася по кімнаті й сіла на канапу.

— Отак я собі й уявляла, — мовила Марта. — А де ж твоя лабораторія? Де ти працюєш?

— В інституті.

— А тут нічого немає? — Вона здивована.

— Немає. Тут я ледарюю, слухаю музику, п'ю каву, читаю романи, граю в шахи...

Марта вкрай розчарована.

— А я ж думала, що ти багато працюєш, надриваєшся, що ти просто падаєш від утоми... — вона пошукала щось у сумці. — На ось, лист від капітана.

Іван розпечатав конверт. Знайомий почерк — розгонистий, твердий.

«Я вже працюю на заводі. Нам дуже потрібен фізик. Робота серйозна. Звертались до вашого інституту. Приїжджай ти. Якщо не можеш, допоможи, щоб надіслали розумну людину. Привіт».

— Ну що, поїдеш? — спитала Марта.

— Не знаю... — задумливо відповів Іван. І раптом згадав, що йому неодмінно треба побачитися з Ружицьким перед тим, як відбудуться збори. — Слухай, Марто, — сказав він, — коли хочеш, лишайся й відпочивай, бо мені до зарізу треба в місто! Вернусь по обіді.

— Ні, я теж з тобою!

На вулиці вона сказала йому:

— Знаєш, я вирішила вчитися!

— Де? — неуважно спитав Іван. Він думав про лист капітана. «А чому б і справді не поїхати?»

— На хімічному. В університеті, — відповіла Марта.

— Ти ба! Геніальна хімічка, що відкриває нову електронну або суперядерну реакцію і сама тягає мішки з діапозитивами... Потім завойовує світове визнання, дістає премії й нагороди, одягається в докторські мантії і купається в промінні слави.. — він обернувся до неї. — Тільки боюсь я, Марто, що тобі й цього буде замало!

Дівчина ображено мовчала. Сподівалася, що він схвалить її наміри й допоможе їй підготуватися до вступних екзаменів, підтримає у всьому, і вона вчитиметься...

А він сміявся.

— Шкода, щоб отака красуня перетворилася на вченого сухаря!

Ще мить — і вона втече! Йому стало жаль її, але, не знаючи, як виправити становище, він мовчав.

Ружицького вони розшукали вже пізно ввечері. В занедбаному приміщенні під самісіньким дахом він обладнав справжню лабораторію з численними приладами. Всередині неможливо було розминутися, і гості мусили зупинитися біля дверей.

Ружицький висунув голову з-за апаратури.

— Нам з тобою треба піти на збори, — сказав Іван, привітавшись.

— Чого я там не бачив? — спалахнув Ружицький. — Дивитись на їхні пики? Хай забираються під три чорти!

Іван вирішив зачекати, поки Ружицький охолоне. Певно, він був схвильований наступним пуском устаткування.

— От я інколи запитую себе, — почувся голос Ружицького. — Чому воно так сталося? Звідки беруться оті люди? Хто їм дозволив розмножуватись, розповзатись по державних установах, щоб усіх дурити і все опошлювати? Брехню свою вони виправдують високою метою, власну дурість — недоступними простим смертним міркуваннями, безпорадність — труднощами перехідного періоду, і всі неподобства чинять в ім'я науки! Чесні партійні принципи вони підмінюють словесним жонглюванням. Ні, панове, ноги моєї не буде в інституті, хай хоч на колінах мене благають!

— Що ж, — сказав Іван, — воно, звичайно, треба пам'ятати про власну гідність, але ж є речі значно важливіші!

— Ні! — галаснув Ружицький. — Немає для мене важливішого за це! — він на мить показався і знову зник.

— Слухай, чоловіче, — Іван намагається розгледіти Ружицького поміж апаратурою. — Я тобі поясню, оскільки ти явно не хочеш мене зрозуміти. Насамперед давай тверезо проаналізуємо ситуацію: ти, значить, підеш, а негідники хай лишаються, так? Ти будеш скніти в оцій норі, а вони робитимуть свою підлу справу, обравши на цей раз об'єктом для цькування мене чи когось іншого? Тобі все байдуже, що виходить за межі твоєї праці, твоїх інтересів. В інституті будуть і далі чинитися неподобства, а ти й пальцем не ворухнеш, поки щось не зачепить тебе самого. Так я тебе розумію? Але ж це нечесно!

— Ти свої перли красномовства адресуй ось їй, а не мені! — Ружицький нарешті вийшов до них.

— А при чому тут я? — озвалася Мар-

та. — Ви повинні піти, от і все! Справді, який же ви! Вони за вас борються, а ви так байдуже... Он гляньте на себе!

Ружицький понурив голову й зітхнув.

— Нема з чим мені туди йти, — він показав на апаратуру.

— Тобі там не доведеться виступати з науковою доповіддю, — сказав Іван.

— А мені потрібно тільки це! — відповів Ружицький. — Або їм поскручую в'язи, або сам повішуся!

— Сподіваєшся на позитивні наслідки?

— Безумовно. За годину пускаю устаткування... Якщо завтра по обіді матиму те, на що розраховую, тоді прийду на збори... А коли ні, то...

— Все-таки міг би хоч теоретично проаналізувати історію з потенціальним мінімумом...

— Ніяких «все-таки»! Я повинен довести їм неспроможність їхнього потенціального мінімуму!

Перед ним раптом стала Марта, приязно усміхнулась:

— Значить, ви прийдете?

Ружицький спантеличено вирячився на неї й пробурмотів:

— На добраніч!

Іван і Марта вийшли на вулицю.

— Я така рада за тебе! — сказала дівчина. — Знаменитий буде бій! Я переконана, що та зграя буде розгромлена!

— Хто його зна. Може статися, що розгромлять саме нас, — сумно сказав Іван.

— Цього ніколи не буде! — заперечила Марта. — Бо ти за правду і значно сильніший за них! Твоя сила незрівнянно більша! О, як я тобі заздрю! Я теж прийду на збори! — вихопилась вона.

— Але з однією умовою: не здіймати галасу!

— Ні, я сидітиму тихо-тихо й дивитимуся на тебе, — пообіцяла Марта. — Ах, коли б цей Ружицький зробив щось!

Вони наближалися до Іванового дому.

— Сашо вже повернувся, — сказав Іван.— Такий порядний став! Аж не віриться!

Сашо сидів, спершись на бильце свого ліжка. Іван дочитував останню сторінку газети.

— Слухай, Професоре, — тихо промовив Сашо. — Мабуть, ми скоро попрощаємося з тобою. Софія не для мене... тісно мені!

Іван здивовано підвів голову.

— А що ж ти думаєш робити?

— Одержав листа від Данки... розвелася вона з отим...

— Одружишся?

— Ет, Професоре, і ти тієї ж! Нащо зараз думати про одруження? Як буде, так і буде!

— Набридло тобі в мене?

— Чого там набридло! Я ніколи не зможу віддячити тобі за все, що ти зробив для мене! Ти справжній друг! А втім, якщо ти хочеш, я й кроку не ступлю звідси! Хочеш, щоб я залишився?

Іван замислився й не відповів.

— Усі ці дні, — сказав Сашо, — ти ходиш, мов неприкаяний. Що з тобою сталося? Чом не розкажеш мені? Адже я тобі все виклав... Може, я б щось і порадив...

— Сашо, — задумливо мовив Іван. — Ти пам'ятаєш міномет?

— Питаєш! Я його повік не забуду!

— А пам'ятаєш камінь, що лежав праворуч від окопчика?

— Ще б пак! Адже я спершу сховався за ним! — сказав Сашо.

— Хороший був камінь! Поки підповзав до нього, я мало не вмер зі страху... та от доторкнувся до того каменя — і все минулося...

— То ти так себе настроїв, — сказав Сашо.

— Такий він надійний, міцний, той камінь... і землетрус не зрушив би його.

— Ванко, — після короткої паузи мовив Сашо. — От я давно вже хотів у тебе спитати: нащо ти це зробив?

— Нащо? — Іван усміхнувся. — Хотів перевірити себе, чи з м о ж у?

— А знаєш, — сказав Сашо, — ти виявився зовсім не таким, яким я тебе уявляв до того... Хочеш, я залишуся в тебе?

— Лишайся! — сказав Іван. — Ще на кілька днів, а там побачимо, хто куди!

* * *

«Ми знаємо, що період переходу до соціалізму важкий і напружений. Що він вимагає граничних зусиль і непохитної віри в майбутнє. Та ми не знаємо, хто дозволив декому використовувати його у своїх власних цілях».

Капітан

Іван примостився у кутку, в останньому ряду біля вікна. Звідси видно було все: стіл президії, трибуну доповідача й зал, що поступово заповнювався людьми.

В руках Іван тримав лист від свого колишнього командира. На білому клаптику паперу стояла лише одна фраза:

«По противнику — вогонь!»

Чи всі прийдуть на збори? Чи не завадить комусь надмірна обережність?

З патріаршим виглядом до залу зайшов професор Пеєв. Він озирнувся довкола, кив-

нув Іванові й сів посередині першого ряду, визначеного для членів ученої ради. Обличчя його було серйозне, врочисте як ніколи. Раніше він приходив на збори, щоб розважитись.

Чи прийде Ружицький?

Іван відчував, що в наступній баталії роль Ружицького буде не останньою, тому раз у раз поглядав на двері. Його хвилювання передавалося й Марті, що сиділа поруч.

Десь там, у залі, сидять Колманов і Бенчев. Вони теж схвильовані. Розмовляють пошепки, нахиляючись один до одного.

Іван глянув на годинник. До початку зборів лишалося п'ять хвилин, а Ружицького все не було. Мабуть, прийде вже на обговорення...

На порозі з'явився другий секретар райкому партії Богданов і слідом за ним — начальник відділу міністерства Ралев.

Усміхнений Богданов оглянув присутніх, кивнув знайомим і сів попереду, біля професора Пеєва.

Три дні тому він казав Іванові:

— Спокійно, юначе! Не треба так круто, бо можна ушкодити руку, — і пообіцяв прийти на збори!

Іван вийшов з його кабінету підбадьорений.

У Ралева було навпаки. Той спершу відмовлявся навіть слухати Івана, але потім завагався і врешті теж погодився прийти.

Іван боявся, щоб він не подзвонив Хаджикостову і щоб той не вжив відповідних контрзаходів. Проте Ралев виявився людиною принциповою.

Зайшов Хаджикостов, у новому костюмі, в окулярах з товстелезною оправою і стримано привітався до обох гостей. Він або не підозрював нічого, або ж був занадто впевнений у собі. Біля них догідливо крутився доктор Неделев. Усією своєю поведінкою він ніби говорив: «Дивіться, який я розумний, як багато знаю! І як ви мене досі не помітили й належно не оцінили?!»

Пеєв сердито сопів, йорзаючи на своєму місці. Потім не витримав і сказав щось Неделеву. Той замовкнув і відійшов геть.

А ось і покровитель Хаджикостова, товариш Лачов. Винятково поважна особа. Поряд з ним Богданов скидався на дрібного службовця, а Ралев — на сільського дядька. Лачов — член кількох учених рад, користується репутацією серйозного діяча.

Він ручкається з усіма довкола, киває решті головою і, мов давній приятель Богданова й Ралева, сідає з ними поруч.

Лачов балакучий, розповідає щось веселе. Богданов щиро сміється, Ралев ввічливо всміхається — він трохи насторожений.

Прибуло й кілька «чужих» членів ученої ради — двоє професорів, доцент, асистенти.

До Івана підійшов схвильований Василев, парторг.

— Слухай, Дойчинов, — звернувся він до нього тихо, з благанням у голосі. — Будь обачний! Пам'ятай, що тут чужі товариші!

— Гаразд, поводитимусь, як належить! — усміхнувшись, заспокоїв його Іван, а сам подумав, що занадто обережні люди не можуть бути парторгами, що хаджикостовці навмисне обрали собі добродушного й нерішучого Василева, тоді як на цьому посту мусить стояти зовсім інша людина, як-от, наприклад, капітан! «Коли б у нас парторгом був капітан, нічого подібного не сталося б!»

Засідання вченої ради почалося. На порядку дня єдине питання: «Підсумки наукової праці за звітний період».

На трибуну вийшов Хаджикостов. Він оглянув зал, ковтнув води і, зневажливо хмурячись, розгорнув папку.

Ясним, з металевими нотками голосом, він спокійно почав читати. А Іван подумав: «Скільки ж то непевності й страху за цим металом!»

Вступна частина доповіді невелика. Внутрішнє й міжнародне становище, досягнення радянської та світової науки, успіхи в освоєнні космосу, тенденції в розвитку вітчизняної науки... Директор наголошує на тому, що завдяки своїй специфіці інститут відіграє роль своєрідного містка між теорією й практикою. В розділі «Завдання» Хаджикостов прочитав майже всю постанову, прийняту ще при заснуванні інституту.

На початку в доповіді відчувалася певна логіка, врівноваженість, лад.

Та ось почався аналіз роботи відділів і тем. «Багатообіцяюче» становище у відділі доцента Ніколова... «Широкі перспективи» перед відділом доцента Митрофанова... Для решти відділів намічались «цікаві проблеми», «міцний зв'язок із життям»...

У звіті до кожної теми ліпилася брехлива, пишна етикетка. Замість аналізу — туманне фразерство, мета якого показати, наскільки складною, важкою і специфічною є наукова праця; як довго треба чекати якогось елементарного наслідку; якими терплячими повинні бути ті, хто вважає, що не так-то й важко зробити наукове відкриття або навіть провести якесь звичайне дослідження; що лише майбутнє покаже справжні результати глибокої наукової діяльності...

Близько двох третин доповіді було присвячено дослідженням: дослідженням технологічних процесів, дослідженням практичних проблем, дослідженням статистичних даних... і ніде жодного слова про... наслідки.

Іван знав, що переважна більшість цих досліджень нікому не потрібна, безглузда й демагогічна. Що вони майже не дали користі ні науці, ні практиці. Бо поки в інституті чаклують над ними, практики виробництва

на підставі власного досвіду замінюють ті чи інші процеси, внаслідок чого ці дослідження виявляються застарілими. Однак такі «праці» дуже потрібні Хаджикостову, бо треба ж якось звітувати про наукову діяльність!

В розділі «Зв'язок із життям» ці дослідження перелічуються знову, щедріше.

Звітне жонглювання триває й далі, аж поки не переходить в огляд загального стану й недоліків роботи.

Хаджикостов не закриває очей на недоліки. Адже були й причини — об'єктивні і суб'єктивні! Під чарівною паличкою Хаджикостова об'єктивні причини зриваються в задьористе хоро [1], і за ними аж курява лягає. Суб'єктивні ж причини міцно обнімаються й танцюють розважливе, романтичне танго.

Об'єктивні причини — це, мовляв, держава, яка не дуже щедро відкривала свій гаманець, яка не організовувала, не забезпечувала, не допомагала і т. д. і т. п.

Танго суб'єктивних причин значно стриманіше. Його танцює сам директор та його поплічники. Вони, бачите, недостатньо контролювали роботу в інституті, не входили належно в діяльність деяких молодих науковців, бувало, марнували робочий час, не зменшили кількості відряджень за кордон... І неважко було зрозуміти, що за всім цим стояли теж... об'єктивні причини!

І знову — аж курява лягає!

Загальна оцінка роботи, звичайно, позитивна. Про це свідчить успішний захист дисертацій деякими співробітниками в кількості... публікації в періодичній пресі в кількості... публікації за кордоном в кількості... співробітництво з різними установами в кількості...

Тепер вальсують числа!

Особливе місце в доповіді приділяється заслугам тих, хто активно сприяв створенню теорії потенціального мінімуму, яка, мовляв, значно полегшить розв'язання проблеми корозії металів.

Хаджикостов допив воду з склянки й закінчив імпровізованим закликом до всіх працівників інституту подвоїти зусилля для виконання й перевиконаня чергових завдань.

Він сів за маленький червоний столик біля головуючого, спокійний, врівноважений, з виглядом скромного героя, що зовсім не вважає, ніби зробив щось надзвичайне.

Головуючий оголосив перерву.

— Ще не прийшов,—сказав Іван до Марти. — Шкода! Ну, що ж, обійдемося й без Ружицького! — і він рушив до залу. Марта постояла, поки зачинилися двері, і вийшла на вулицю.

Збори тривали.

На трибуні керівник відділу доктор Неделев. Він пригладив своє волоссячко, витяг з кишені записник і почав вітійствувати. Одверто вихваляти доповідь Хаджикостова він не зважився, і тому всю свою увагу зосередив на потенціальному мінімумі з допомогою якого корозія металів, на його думку, буде зведена нанівець. Картина змальовувана доктором, нагадувала пишну рекламу, перед якою мало хто міг би встояти...

І от саме в ту мить, коли він уже був переконаний, що аудиторія скорена ним, хтось голосно сказав:

— Ну й фейєрверк!

В залі вибухнув сміх. Чари неделевського красномовства розвіялись. Неделев сяктак закінчив промову й сів на місце.

Потім на трибуну вийшов доцент Митрофанов. Він почав приблизно так, як і Неделев:

— Доповідь професора, доктора, інженера Хаджикостова є блискучим підтвердженням бурхливого розквіту інституту. Складність і велика кількість проблем нас не лякають. Вони повинні надихати нас на вперту й послідовну працю у всіх ланках нашої діяльності. Гляньте на тематичну різноманітність, на цікаві форми, які є плодом...

— ...безплідності! — докинув Колманов.

Люди засміялись. Головуючий сердито блимнув очима, в Василев нахилився до вуха Богданова.

Митрофанов, що вже якось обпікся на власній доповіді, цього разу уникав говорити про будь-які наукові проблеми. Його більше влаштовувала роль ентузіаста, який загальними фразами запевняв керівництво у своїй беззастережній відданості справі науки.

— Слово надається молодшому науковому співробітникові Івану Дойчинову!

Гомін у залі вщух.

Іван зайняв місце на трибуні, обвів поглядом присутніх... Лукаві бісики в очах молодої Хаджикостової... вичікувальний, хитрий погляд Богданова, сердите обличчя Ралева, великодушна посмішка Лачова... непорушна кам'яна суворість Митрофанова... дивна зосередженість Пеєва, що мовби не бачить і не чує нічого... Сидить насторожено Колманов, зімкнувши руки, і Бенчев відкинувшись на спинку крісла...

— Товариші! — голосно почав він. — Ця звітна доповідь — суцільна брехня! Так, брехня! — Іван нараз відчув силу короткого й на диво простого слова «брехня».

В залі запала напружена тиша.

Нічого немає переконливішого за порів-

[1] Хоро — темпераментний груповий болгарський народний танець

няння. Чіткі, категоричні факти — і каламуть довжелезної доповіді.

Перший факт — тематичний план. Заплановані короткочасні теми — і наслідки, що дорівнюють нулю. Довготермінові теми — не підзвітні.

Другий факт—штучне перекидання праць минулих років у план поточного року.

Третій факт — бюджет. Коли б це сталося в якомусь господарчому секторі держави, винні в розбазарюванні коштів були б суворо покарані. А тут не вважають за потрібне навіть виправдуватись. Ніхто не думає про народ, який дає ці гроші, про селян, чиї згорблені спини наукові працівники інституту бачили тільки з вікон вагона, про робітників, які борються за кожну хвилину...

Хаджикостов сидить велично незворушний, обличчя в нього спокійне. Він — відомий учений, людина з заслугами і з відповідним до заслуг становищем. А той хлопчак на трибуні хай собі базікає...

На обличчі Неделева — поблажлива усмішка, що ніби благає вельмишановну публіку, особливо відповідальних товаришів, зважити на молодість промовця. Усі ж бо ми були молодими, і нам відомі пориви молодості. Не варт звертати увагу на такі слова...

Митрофанов аж кипить від обурення: «І ми цілих два роки тримали місце для нього!»

Хаджикостова сидить зовсім бліда. Ох, нелегко бути молодою дружиною підстаркуватого професора! Цей Іван просто нахабний базіка! А яке ж тихе, скромне було хлоп'я! Поштивий, уважливий! Що з ним сталося? Що буде з нами і що подумають товариші, які сидять поруч?

Богданову подобається стрункa математична логіка фактів.

— Непогано було б і нам повчитися математики! — звертається він до Ралева. — Оце критика!

Ралев хитає головою. Адже все це робилося у нього під носом! Ще й міністр запитає, куди дивився він, начальник відділу? І він не зможе сказати міністрові, що звірився на авторитет Хаджикостова, що всюди тільки й чуєш про його наукові заслуги...

Іван промовляє. Четвертий факт. Справжня цінність деяких наукових праць, зокрема дисертацій, і ставлення до них атестаційної комісії та рецензентів, яких «накачували» по телефону. Проста арифметика: ти мені — я тобі! Далі. Використання зв'язків. Приклад: син професора Х. — абсолютний нездара. Його знають ще з гімназії, з університету. Але батько хоче бачити сина серед учених. Всевладна батьківська любов зворушує, розм'якшує тих, хто ставить свої підписи. І от цей телепень опиняється в науковому інституті, з ученим ступенем, з дипломом і з надійним місцем у державному бюджеті... Віднині й до самої смерті він всіма способами боротиметься за те, щоб зберегти за собою здобуте батьком становище.

П'ятий факт. Методи добування коштів. Видавничі справи. Дехто цілком серйозно видавав би навіть «енциклопедію про блоху», аби лиш був папір і дозвіл. Сумісницька діяльність, лекції, в яких десять років підряд пережовується одне й те саме, оскільки викладачі не мають часу стежити за новинами...

Шостий. Перебільшена оцінка діяльності групи науковців, що працюють над проблемою так званого потенціального мінімуму. Шляхом математичного аналізу, зробленого Ружицьким, доведено, що цей потенціальний мінімум є лиш поодинокий випадок, і ми не можемо прийняти його за широку теоретичну основу, як цього прагнуть доповідач та деякі промовці...

— Ніхто нічого не довів! — вигукнув з місця Митрофанов.

— Потенціальний мінімум існує!— озвався й Неделев. — Ми виготовили антикорозійні блоки! — він показав рукою на шафу біля стіни, де були виставлені блоки.

— Товариші, прошу тихо! — нагадав головуючий.

— Більш того, — спокійно провадив Іван, — я хочу підкреслити цілковиту безпорадність і безрезультативність діяльності відділу доктора Неделева, що раз по раз спекулює актуальністю тематики! Хай директор назве хоч одне серйозне наукове повідомлення цього відділу за останні роки! А він же забирає понад дві третини всього інститутського бюджету!

— Та як ви смієте? — аж підскочив Неделев. — Це скандал!

— Справді, скандал, — відповів Іван. — Що, ви ще й заперечуєте!?

— Товаришу головуючий, позбавте його слова! — зірвався з місця Митрофанов. — Тут створилася не наукова обстановка!

— Це так гарячкує автор тієї горезвісної доповіді, що була висміяна за наукову безпорадність та наївність пропонованого методу, — глумився Іван. — Цей автор дійшов до наукового абсурду. А вона ж, ця доповідь, ще й друкується з передмовою професора Хаджикостова як серйозне наукове дослідження!

Іван розпалився. Біль Колманова, розпач Бенчева, жовчність Ружицького, втеча Пеєва — все зібралось докупи й виливалося в гнівному потоці його слів.

Причини? Хто винуватий?

— Ми! — сказав він. — Усі ми! Коли б ще

три роки тому я зробив отак, як зараз, може б усього цього й не сталося! А ми роками мовчали! От вам і наслідки цього мовчання!

Заходи! Нічого немає непоправного. Треба звільнити тих, хто зганьбив себе. І ніяких поступок, ніяких посилань на специфіку інституту. Треба суворо дотримуватися вказівок про добір кадрів, про проведення конкурсів, про систему роботи! Оце й усе, що я хотів сказати.

Іван зійшов з трибуни. По залу покотився гомін. Угору звівся цілий ліс рук. Слово дістав хтось із прибічників Неделева.

Ружицький сміявся наодинці сам з собою. Ружицький підстрибував, наче мале дитя. Ружицький вищав на радощах. Ніхто ніколи не бачив його в такому стані. Він дістав з ванни один з тих, за висловом Хаджикостова, нержавіючих блоків, і той мало не розсипався в його руках... Отака була його витривалість в електролітному середовищі! Але ж із цього випливають важливі теоретичні висновки! І Ружицький тут-таки зважив їх і... розсміявся.

Увійшла Марта, захекана, втомлена довгим шляхом і високими сходами, що вели до комірчини невсипущого алхіміка.

Ружицький упізнав її.

— Усе ось тут! — сказав він їй, показуючи на катод.

— То чому ж ви не йдете? Чого чекаєте? — спитала вона здивована й радісна.

— Я працював не задля них. Прикро мені йти туди... все це мене принижує... — силкувався він пояснити їй.

— Ви негідник! — скрикнула вона. — Люди жертвують собою заради вас, а ви тут сидите й милуєтесь самим собою! Егоїст! — вона схопила його за руку. — Негайно одягайтеся і йдіть або забирайтеся під три чорти!

— Тобто, ви... —забелькотів Ружицький, мов хлопчисько, спійманий на гарячому. — Адже я...

— Нічого не хочу знати! Мерщій одягайте піджак і ходімо!

На трибуні стояв Пеєв. Він важко дихав.

— Щойно один колега, — сказав він м'яким, приємним голосом, — хотів почути мою думку про доповідь. Зараз я відповім йому: ганьба! Слухаючи, я все намагався уявити собі за матеріалами цієї доповіді образ наукового працівника в нашому інституті. Оформилось приблизно таке: людина в білому халаті, звичайно в окулярах, яка приходить о восьмій ранку і в певний час іде додому, ніби службовець у якомусь банку! Вона примхлива, ця людина, мов кінозірка, і її наукова діяльність зводиться до одного прагнення — нічого не робити! Цій людині чогось бракує, чогось не придбали для успішного здійснення її дослідів, її інтереси знехтувані... Проте у неї чудове самопочуття, яке вона щедро демонструє. Вона безнастанно знаходить причини, що переконують її у її власній цінності! Її наукова праця вичерпується читанням тої чи іншої наукової статті, розмовами про прочитане, тим чи іншим дилетантським дослідом, плюс миттям пробірок!

Отак воно і йде, бо рік у рік держава дає гроші, а ми за це платимо їй своїми звітами!

От я вас питаю: хто з нас не спав бодай одну ніч через будь-яку свою невдачу? Хто з нас хоч раз лишався тут до ночі? Хто з нас поступився своїми матеріальними вигодами заради праці? Хто з нас витратив хоч копійку власних грошей для цієї праці? Хто з нас занедужав від перевтоми?

І мусило ж статися так, щоб прийшов якийсь хлопець і сказав нам, що ми брехуни! На мій погляд, це визначення ще не повне! Мені соромно сказати, хто ми!

Мовчання. Понурені додолу очі. Гнітюча атмосфера.

Потім професор докладно зупинився на позитивних і негативних сторонах гіпотези про потенціальний мінімум. Він вважає, що вона занадто обмежена і що її не можна брати як вихідну позицію в наступній роботі.

Одразу ж за ним слово для відповіді попросив директор.

— Я не можу прийняти заперечень професора Пеєва проти теорії потенціального мінімуму! Що ж до тверджень фізика Ружицького про те, ніби потенціальний мінімум не може реалізуватися в певному електролітному середовищі, то вони необгрунтовані і навіть неетичні. Говорити так без серйозних підстав і доказів...

— А докази — ось вони, професоре! — почувся різкий, охриплий голос.

Всі обернулися. До залу заходив Ружицький.

— Ваш потенціальний мінімум виявився більшим, ніж максимум! — Ружицький пройшов наперед.

— Вам не давали слова! — сказав головуючий.

— Ви не член нашого колективу, і ніхто вас не кликав сюди! — не стримався Неделев.

— Я прийшов, оскільки тут згадували моє ім'я! — і Ружицький попрямував до трибуни.

— Вам же потрібні докази? Ви їх матимете! — з місця гукнув Іван.

блоки перед Хаджикостовим. Один — лискучий, новенький, другий — проїдений іржею. — От вам і всі дані! Можете перевірити! — і він вийшов із залу, лишивши на столі свій записничок з підрахунками.

— Так, ці дані ми ще перевіримо, — сказав ослаблим голосом Хаджикостов. — Але що б там не було, нашу теорію навряд чи вдасться заперечити єдиним експериментом! За нею стоїть діяльність великих авторитетів, яким належить вирішальне слово... А зараз я хочу звернути увагу присутніх на неприпустиму поведінку окремих товаришів на засіданні вченої ради...

— Ружицький! — покликав у коридорі Іван і кинувся до свого побратима.

Вони обнялися.

Марта була безмежно щаслива. По дорозі вона підстрибувала, ковзалась по тротуару і без упину щебетала:

— Як добре все пройшло! Усі так дивились на тебе!

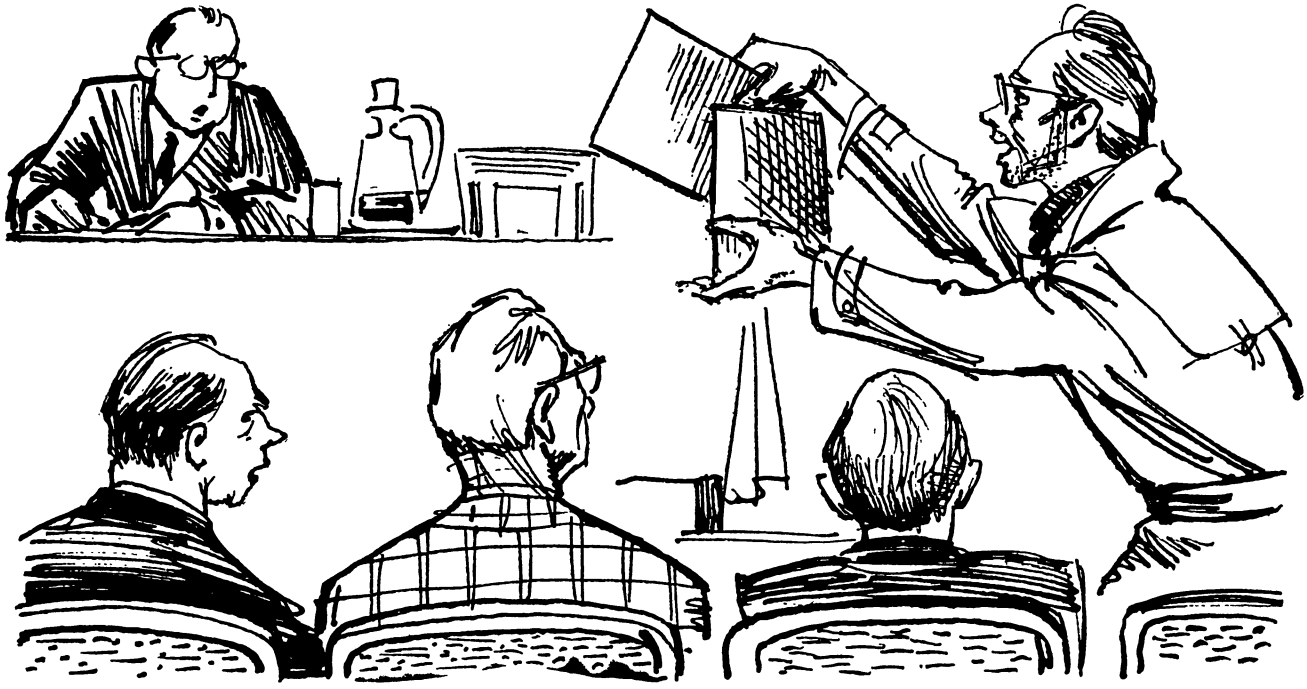

— Тихо, товариші! Тихо! — намагався втихомирити збори головуючий.

— Чому ви не даєте йому слова? — втрутився нарешті Богданов. Василев підвівся й пішов до головуючого.

Але Ружицький і не чекав на них. Він підійшов до шафи, дістав зразок антикорозійного блока, потім видобув інший, той, із ванни. Підняв їх над головою.

— Ось наслідки перевірки в електролітному середовищі! — він поставив обидва

І потім вдома вона сказала Іванові:

— Я хочу, щоб ти завжди-завжди був такий! — вона обняла його за шию. — Щоб ніколи-ніколи не змінився! І щоб сам створив якусь велику теорію! — вона поцілувала Івана. — Щоб вона всіх приголомшила!

Він відповідає на її ласку. Марта нашіптує якісь слова... Іван знову вдивляється в її очі, у вогники, що розгоряються в них, відчуває їхнє тепло і тепло всього її тіла... Потім він

бере її на руки й несе туди, де починалися й закінчувались його тривожні сни...

І знову вони на станції. Утрьох. Марта, Сашо й Іван влаштовуються в купе. Іван зійшов на перон і подав професору Пеєву руку.

— Бувай здоровий! Пиши! — сказав Пеєв. — А ми тут не здамося.

— Нічого, все буде гаразд! — сказав Бенчев.

— Ви ще мене втішаєте! — засміявся Іван. — А що я втратив? Службу?

За два дні після зборів Іван одержав наказ про звільнення з роботи за всіма параграфами Кодексу. То була помста хаджикостовців. Витурили його з інституту без будь-якого попередження. І мотиви у них були солідні. Усі радили Іванові звернутись до суду, але він через Богданова лише надіслав заяву до ЦК партії. І, щоб не гаяти часу, прийняв запрошення капітана поїхати на завод. І важко сказати, хто більше радів з цього — сам Іван, Сашо чи Марта!

Ружицький теж прийшов на станцію. Він стояв трохи осторонь, наче не міг до пуття збагнути, що сталося. Не було лише Колманова.

— Сигмо, — заклопотано спитав Ружицький. — Скільки я тобі винен? Можу дати лише триста левів... і то — з основного внеску до каси взаємодопомоги. Завтра попрошу.

— Забери, до речі, й мої, — згадав Іван.

— Так без доручення ж не дадуть! — сказав Ружицький.

Свиснув паровоз.

— Я тобі вишлю. Завтра ж! До побачення! — Іван скочив на східці.

Зненацька перед Ружицьким стала Марта.

— Я дуже вдячна вам, — сказала вона. — Ви нержавіючий! — потиснула йому руки і скочила на східець вагона, що вже рухався.

Вагони пропливають перед задуманими очима трьох проводжаючих. І вже коли наблизився останній вагон, на перон вибіг захеканий Колманов.

— Зупиніть поїзд! — гукнув він. — Накази про звільнення анульовано! І про Івана й про тебе! — сказав він Ружицькому. — Призначено комісію для перевірки роботи інституту! Давай надішлемо йому телеграму, хай злізе на першій же станції!

— Облиш, — сказав Пеєв. — Нехай трохи прочумається.

III

* * *

«Троє нас під одним дахом. Знову. Цього з нас досить!»

Риплять сходи, що ведуть до тихої Младенової оселі. Хазяйка прислухається унизу і дивується: до її квартиранта йдуть гості!

А Іван каже:

— Обитель святого Младена!

Сашо мовчить. Усю дорогу від самої Софії він був незвичайно тихий. Іван усе ждав, що він ось-ось зірветься й чкурне назад...

Младен приніс ключі на станцію, зустрів їх, як належить, і одразу ж подався на завод. Тільки й спитав:

— Де зупинитесь?

— У тебе, звичайно! — відповів Іван.

— Тіснувато в мене! Але, будь ласка, прошу, — стримано сказав Младен. — Я повернусь по обіді.

Кімната й справді була дуже маленька. Сашо критично озирнувся довкола.

— Бачив? Навіть пічки немає у цього скнари.

— А тобі холодно? — дивується Іван.

— Змерз трохи.

Іван узяв ковдру з Младенового ліжка й загорнув нею свого друга. Сашо зазирнув у невеличке люстерко, прилаштоване на протилежній стінці, й засміявся.

— Як по-дурному все вийшло!

— Нічого, — заспокоїв його Іван. — Давай, розпаковуй валізи! По-дурному чи не по-дурному, а лишаємось тут!

— А може, зробимо перестановку? — пропонує Сашо.

Стілець і столик — геть у куток, скриньку з Младеновими інструментами — під ліжко, етажерку з книгами — в коридорчик...

— А це? — питає Сашо, кивнувши на абажур з червоним верблюдом. — Треба відучити цього йолопа від купецького смаку!

Іван сміється. Сашо спльовує на хімічний

олівець і старанно виводить на недоладному верблюді: «Младен»...

Хлопці виявилися передбачливими. Вони купили два гумових матраци, дві подушки, легенькі ковдри і ще цілу купу всякого дріб'язку. На це пішли всі позичені десь Іваном гроші.

Понадували матраци.

— Гайди! [1] — сміється Сашо, надуваючи щоки. У Івана не такі волячі легені, він аж посинів. Сашо взяв і його матрац.

Іван заходився розбирати свої книжки. Серед них він натрапив на велику фотокартку, на якій було зображено троє солдатів у військовій формі.

— Почепи її у нього над ліжком! — радить Сашо, витягаючи з Младенового календаря кнопки.

Троє солдатів, вишикувані, мов аптечні каламарі: Іван найвищий серед них, жовтавий — «каламар з ривanолем»; Сашо трохи нижчий, білявий — «перекис водню»; Младен, найнижчий, рум'яний — «йод». Ці прізвиська дав їм старшина Казимир.

Сашо розкладає своє манаття на розстеленій газеті. Іван пускається в спогади:

— Знаєш, коли я вперше здибався з Младеном? Сидів він одного разу в казармі й читав якусь книжку. Іду я повз нього, а він і питає: «Слиш, браток, ти, бува, не знаєш, що то за слово — меркантильний?» «Скнара, — кажу. — Скупердяй!»

— О, так це ж він про себе питав!

— Ну, що ти! Младен не такий! Бачив, як він уранці зустрів нас?

Іван видобув з чемодана змайстровану ним самотужки невеличку електроплитку.

— Ось зараз увімкнемо й плитку!

— Я їсти хочу! — смиренно нагадує йому Сашо.

— Зачекаємо вже Младена. Він скоро прийде.

— Нікого я не буду чекати! Коли б він був справжній друг, то взяв би відпустку!

— І все-таки слід зачекати. Поки ми приготуємо, він і нагодиться. — Іван знову переставляє столика й починає розкладати їжу: ковбасу, шинку, бринзу, консерви й пляшку вина.

Внизу почулися кроки.

— Іде!

Зодягнений у теплий кожушок, Младен піднімається сходами. Обличчя його похмуре.

«Ну, гаразд. Друзі — друзями! — розмірковує він. — Але навіщо влаштовувати такий гармидер? Хай би вже сам Іван, біс із ним! А цей Сашо мені вже зовсім ні до чого»!

Перед дверима він застигає: половину його речей гості повикидали з кімнати!

— Встати! Струнко! — подає команду Іван і підносить Младенові хліб і сіль. Сашо козиряє йому.

Младен дивиться в усміхнені фізіономії друзів, тут же забуває про своє невдоволення і тепло вітається з ними:

— Ну, з приїздом, орли!

Хлопці відповідають по-військовому, потім кидаються на нього і мало не душать Младена в обіймах. Сашо тицяє йому в рот пляшку з вином, примовляючи:

— На, пий, мармизо, і знай, що ми й тебе не забули!

Давно Младен не бачився з друзями. Інколи, сидячи пізно ввечері у своїй комірчині на самоті, він думав про людей, які десь збираються, веселяться й живуть разом, а він завжди сам, усіма знехтуваний, забутий. Тоді йому кортіло теж піти до когось, якось розважитись. Але давніх друзів (Івана й Сашо він вважав своїми давніми й справжніми друзями) тут не було, а нових не зміг, не схотів придбати. Тепер йому навіть дивним здається, що в його кімнаті лунають чужі голоси, що тут якісь люди...

Младен роздягається, кидає погляд на абажур і лиш усміхається.

— Злетілися! — каже він, оглядаючи гостей.

Іван і Сашо сміються.

— Гляньте, надворі сніг! — скрикує зненацька Сашо.

За вікном нерішуче й поволеньки, мовби вишукуючи місця на землі, кружляє й падає біла комашня. Довкола висне засніжена мла, і видно лише найбільші будівлі.

Всі троє думають: як же це добре, що випадок зібрав їх докупи, що вони, хоча й змінили одяг, все ж лишаються давніми, щирими друзями!

Сіли обідати.

Сашо знову, вже докладніше, розповідає про свою мандрівку на товарному поїзді, про гальмового. Тепер він про свої поневіряння оповідає сміючись, немовби то й справді була якась весела пригода. А Іван дивується, чого це одні й ті ж самі слова звучать по-різному? Він часто зиркає на Младена. Першої миті на станції йому здалося, ніби між ними з'явилася якась відчуженість. Одначе Младен ставиться до них цілком по-дружньому.

— Ну, як тут у вас? — запитує Іван.

Начальник першої дільниці Младен подає найвичерпнішу інформацію про завод. Посади, люди, характеристики, зарплата, можливості для підвищення, труднощі в роботі...

— Треба ось його влаштувати, — каже Іван, киваючи на Сашо.

— А з якого це дива? І сам влаштуюся!— гонористо відповідає Сашо.

[1] Гайда — надувний музичний інструмент.

— Не мороч голову! — сердито кидає Іван. — Бач, який самостійний!

Младен замислився. Він би міг узяти Сашо до себе, є вільне місце. Але Младен знає: такі, як Сашо, — народ ненадійний. Ще, чого доброго, зніме бучу, зіпсує йому авторитет...

— На мою думку, — мовить він, — для Сашо було б найліпше піти працювати маляром!

— Що-о?!

— Спокійно! — зупиняє його Іван.

— Я хотів сказати, шприцером! — пояснює Младен. — Шприцювати пістолетом металеві конструкції!

«Шприцер» — звучить солідніше, особливо оте — «шприцювати пістолетом металеві конструкції».

— І скільки ж там можна мати?

— Ну, опануєш фах, то матимеш і понад тисячу!

— Гаразд, — погоджується Сашо, — я подумаю...

— Можеш поговорити з капітаном, він у нас заступник директора... А твоя лабораторія вже готова, — звертається Младен до Івана. — Призначили тобі цілий штат помічників! Виписують апаратуру. Взагалі серйозно дивляться на твою майбутню роботу, хоч у спецвідділі трохи й покрутили носом...

— А чого покрутили носом?

— Щось там у твоїй особовій справі... І як ти міг так поводитись в інституті! Нащо тобі було загризатися з начальством? Ти і в казармі був не дуже-то стриманий! А хто на цьому втрачає? Ти!

— Не думаю, щоб я втратив! — заперечує Іван.

— Твоє щастя, що втрутилось ЦК. А що, коли б отак і залишилось? Все життя зіпсувала б тобі така біографія!

Іван отетеріло дивиться на нього. Он як дехто міркує!

Потім Младен розповідає про свою роботу. Поки що все йде гаразд...

— А як Віолетта? — спитав Іван.

Младен зніяковів.

— Нічого. Живе собі...

— Я й сам знаю, що живе. Як ваші взаємини?

— Які ж тут взаємини? — дивується Младен. — Залишились друзями, як і були!

Іван йому не вірить. Але тут у розмову встряє Сашо; він питає про Данку.

— Данка? Вона працює у тому ж цеху. Розвелася з отим йолопом і живе у своєї матері. — Младен охоче розповідає про Данку, хвалить її.

Сашо мовчить.

Іван розпитує про старих друзів — про Желязка, «Два без п'яти», Стоїла...

— Слухай, — згодом звертається він до Младена. — Ось нам із Сашо ніде жити. Можна поки що побути в тебе? Тимчасово, звичайно. Поки знайдемо кімнату.

— Звичайно, нащо питаєш! — навіть обурюється Младен.

— От і гаразд, — каже Іван. — Я знав, що ти нас не виженеш. А неприємностей не буде?

— Від хазяйки? Та що ви! Почувайте себе, як дома.

— Браво, Младен! — скрикує Сашо. — Піду ще візьму пляшку! Професоре, дай грошей!

Іван мовчки садовить його на місце.

— Будемо жити дружно, — вголос мріє він. — Адже ми мужчини! Ще колись у казармі мені хотілося, щоб ми жили разом. І як я шкодував тоді, що треба розлучатися! Тепер ми це виправимо і будемо всюди і в усьому разом!

Він пробує намалювати картину їхнього майбутнього життя. І все йому здається нікчемним, блідим у порівнянні з тим почуттям, яке випромінюють обличчя його друзів і яке охопило його самого.

Сашо усміхнений слухає і, певно, вже замишляє якусь із своїх чергових витівок.

Младен мовчки всміхається, ніби в ньому й справді не лишилось нічого потаємного, прихованого.

Сашо зривається з місця:

— А пригадуєте... — і в усіх зринає в пам'яті якась давно забута історія... Казарма... наряд... їх троє...

— А пам'ятаєте... — у свою чергу запитує Младен і вже розповідає якусь іншу історію...

— Ні, не так було! — перебиває його Сашо.

А Іван сидить і думає: чи так воно було, як розповідає Младен, чи не так — це нині не має значення. Важливо інше: вони знову разом!

* * *

«Жінки дивні, коли вони ще й матері».

Сашо

Чергова зміна закінчила роботу о четвертій годині дня. Кілька хвилин тому біля прохідної з'явився Сашо. Він знову був у військовій формі, в чорних блискучих черевиках, в пілотці набакир. Де він роздобув те обмундирування, як зумів «самомобілізуватися» — це залишиться таємницею.

Вартовий Желязко сміється. І що він надумав, цей Сашо? Коли б не вскочив у якусь халепу!

— Не бійся, — каже Сашо. — Ти будеш

якихось там дві хвилини в будці. Можеш звідти виглядати.

Желязко не заперечує. Коли холодно, він завжди ховається в будку.

Сашо стає біля шлагбаума, як стояв протягом майже двох років. Хіба що тільки без зброї. Жадібно оглядає заводський двір. Робітників з чергової зміни небагато — десятків зо два жінок та стільки ж чоловіків. Усі поспішають, гнані холодним вітром і гострими колючими сніжинками. По слизькому асфальту йти важко.

Подвір'я заводу спорожніло. Данки немає.

— Ну, все. Минуло вже дві хвилини! — каже вартовий Желязко, виглядаючи з будки.

— Зажди ще трохи! — гукає йому Сашо.

«Може, послати, щоб її покликали?» — міркує він. Але не хочеться відмовлятись від добре задуманого плану. Йому здавалося, що саме так їм і слід зустрітися, немовби несподівано! Готуючись до цієї зустрічі, він хвилювався, переживав кожну наступну мить, уявляв її з найменшими подробицями. І зараз йому просто неможливо було піти звідси й шукати Данку вдома або ще десь...

Маленька жіночка в темно-коричневім пальті вийшла з найближчого цеху. Обличчя її не видно, але ж постать, її хода!.. Сашо припав до шлагбаума. І сам не помітив, як його пальці прикипіли до холодного металу. Сніжинки, мов голки, шпигали його задубіле лице, пальці на ногах затерпли, вітер розвівав шинель, але він стояв і прислухався до могутніх ударів власного серця, що розганяло по всьому його тілу веселу кров.

Жінка наближається. Вона йде, нахиливши голову, загорнута в теплу вовняну хустку. Йде знайомою, швидкою ходою... Ось вона вже за кілька кроків від нього, ось зараз помине його... Вартовий безшумно опускає шлагбаум, перетинає їй шлях... Жінка, спіткнувшись, спиняється перед смугастою жердиною, зводить угору очі... І ось брови її в німому, щасливому подиві злетіли вгору, теплі оксамитові очі спалахнули, уста напіврозтулені — вона не здатна вимовити й слова...

Він піднімає шлагбаум, простягає руки й міцно пригортає її до себе.

Данка і Сашо.

Дві нахололі щоки притискуються одна до одної. Він цілує її в губи, в чоло, в засніжене волосся, піднімає рукою ніжне, тепле підборіддя, дивиться на неї й знову цілує, знову голубить, знову пригортає до себе.

Желязко дивиться на них з віконця караульної будки. Ах, цей Сашо! Знову жінки! І коли вже він порозумнішає!

Данка схиляє голову йому на груди.

«Ти, моє золоте світло, не ошукало мене! Ти обіцяло мені його і привело до мене!»

— Чого це ти на посту? — дивується вона. — Невже мобілізували?

Він мовчить і тільки скоса весело позирає на Желязка. Адже вона хотіла зустрітися з ним саме тут, біля прохідної!

— Ти тільки переодягся?

— Тільки переодягся.

— Заради мене?

— Заради тебе.

Він дивиться на неї закоханими очима.

— Ну, то ходімо? — вона бере його під руку.

Вони йдуть поруч по слизькому асфальту — ніжній весняній траві, найласкавішій, найсвіжішій. Чому б не сісти й не посидіти?

Вони йдуть назустріч холодному й колючому вітрові — лагідному літньому зефіру, що зібрав докупи всі пахощі розквітлого життя. Чому б не побути тут іще?

Вони йдуть під захмареним, сивим небом — ласкавим і теплим весняним сонцем... Чом би не скупатися в його промінні?..

Він робить широкі кроки, а вона дріботить, кумедно підстрибує. Вони не питають одне одного, куди йдуть. Їм усе ясно.

Місто лишається позаду. Перед ними засніжена гора. Вона спить, загорнута в теплу ковдру густої мли. Вони йдуть розбуркати її...

— Ти знову поїдеш? — питає Данка, переконана, що нікуди він не поїде.

— Я приїхав працювати на заводі, — відповідає Сашо.

— Що ж ти робитимеш? — не з цікавості, а просто так питає вона.

— Не знаю... — бурмоче він. — Казали... шпринцювальником, чи що...

— О, так це ж чудово! — радіє вона. — Фарбуватимеш металеві конструкції, матимеш скорочений робочий день...

І він розуміє, що «чудово» — зовсім не металеві конструкції і не скорочений робочий день, а те, що він залишиться тут...

— А знаєш, — вона кладе свою руку в його долоню, — я була певна, що ти приїдеш! Ти не міг не приїхати!

«Міг!» — подумав Сашо, пригадавши свого батька і осоружну посаду в банку.

І знову вони йдуть угору, вгору...

Перед ними на крутосхилі стоїть, розкинувши віття, старий кряжистий дуб. Він сердитий на холод, на колючий вітер, на весь засніжений світ.

Сашо веде свою кохану через намети до того дуба, в затишок.

Вона критично оглядає його, наче дружина, що зустрічає чоловіка з довгої мандрівки.

— Скучив? — питає Данка, тепло зазираючи йому в вічі.

— Дуже!

— А з іншими там гуляв?

— Гуляв, — відповідає Сашо.

— І з ними теж було тобі гарно? — не вгамовується вона.

— Ні, лише з тобою.

— І ти не дуриш мене?

— Я ніколи не дурив тебе!

— А іншим брехав?

— Траплялось... — він усміхається.

— Не так! Усміхаєшся, мов вуличний зальотник! Усміхнися гарно!

Вона пригортається до нього.

— А як тобі спало на думку стати на прохідній?

— Так. Адже ти писала...

— А чом ти не писав мені?

— Не знаю.

Сашо перебирає пальцями її волосся. Це Данка. Він би з заплющеними очима впізнав її серед тисяч і тисяч жінок!

— У тебе дуже спокійно б'ється серце! — каже вона.

— У мене спортивне серце!

Данка знову дивиться йому в вічі. Вона схожа на маленьке скулене зайченя. Йому кортить схопити її і сховати собі за пазуху...

— Я знала, що ти повернешся! — знову каже вона. — Ти повернувся, і цього з мене досить.

— І з мене теж! — він міцно, палко цілує її. — Тут хоча й затишок, але тобі, мабуть, холодно?

— Ні! — запевняє його Данка. — Не холодно! — А сама вся аж тремтить.

Вона усміхається так, як завжди усміхалась до нього.

Вітер виє й жене по білій поверхні гори колючі сніжинки, але старий дуб навіть не ворухнеться. Він оберігає затишок.

— Ми зватимемо його нашим дубом! — каже Сашо, застібаючи шинель.

— І щодня надвечір будемо приходити сюди! Правда ж?

Данка знову бере його під руку, і вони рушають до міста.

Вже сутеніло, коли вони вийшли на міські вулиці.

— Хочеш, зайдемо кудись зігрітися? — пропонує Сашо.

Данка згодна.

Сашо знав поблизу невеличкий ресторанчик. Тут було чисто й затишно.

Запах свіжої фарби, підсліпувата електрична лампа, коричневі столи. І пічка, яка не гріє... Навряд чи є на світі краще місце!

—А-а, — радісно зустрів Сашо офіціант.

— Милості просимо! Давненько не бачились!

— Так, давненько, привіт! — в тон відповідає йому Сашо.

— До котрої години відпустка? — питає той.

Сашо глянув на Данку:

— А хіба що?

— Питаю, бо за півгодини буде смажений заєць, — довірливо каже офіціант. — Запевняю, ви ніколи не їли такого!

— Що ж, для такого діла відпустку можна й продовжити! — сміється Данка.

— Будь ласка, пляшку виноградової! — кидає Сашо навздогін офіціантові.

Вони залишились удвох.

Вгорі заграв акордеон. Мабуть, хтось навчався. Мелодія весь час повторювалася, і щоразу виконавець збивався на одному й тому ж самому місці.

— Це мій синок! — пояснив офіціант. — Страшенно обдарована дитина!

Данка сміється.

— Скажи мені... як ти зважився приїхати? — питає вона.

— Утік... — просто відповідає Сашо.

Він розповідає їй всю історію з моменту прибуття додому і до останньої сварки з батьком та втечі до Івана.

Вона уважно слухає.

Обдарований синок офіціанта продовжує свої вправи. І знову збивається на тому ж самому місці. Данка прислухається до мелодії і напружено чекає, що пальці акордеоніста врешті подолають фатальну перешкоду.

Сашо розповів про свої взаємини з Іваном. І вона вирішила, що неодмінно полюбить цього доброго й чесного чоловіка, дружина якого так негарно вчинила.

Слухаючи розповіді Сашо про його дитячі сварки з Младеном, Данка нараз подумала: як би він повівся з її трирічною донькою? На мить уявила собі, як вони обоє повзають по підлозі, бавляться, пустують і як вона добродушно й радісно гнівається, не знаючи, кого спершу карати, бо обоє ж — діти...

Офіціант приніс смаженого зайця, і Данка подумала, що коли Сашо й справді любить смаженого зайця, вона негайно ж навчиться готувати зайців ще краще, ніж тут.

Хлопчик з акордеоном уже всоте починає мелодію. Данка відчуває, що цього разу перешкоду буде подолано. І ось:

— Та... та... та — та-а-а... — коротка пауза і: — та-та-а-а...

Справді, цього разу без помилки! Підбадьорений успіхом, хлопчик знову повторює мелодію, і знову без помилки. Далі він уже грає чіткіше, впевненіше.

— Ну що, ходімо? — питає Сашо, непомітно спорожнивши тарілку й пляшку.

—Замов собі ще,— їй кортить побути тут якомога довше. Зараз хлопчик з акордеоном грає безпомилково, вільно, легко. І сама вона вже знає мелодію напам'ять. Тепер вона ніколи її не забуде!

— Хай іншим разом! — Сашо розрахувався й похвалив офіціанта за смачно приготовленого зайця.

— Кухар — моя дружина, — відповів той. — Вона — весь мій штат!

Сашо здається кумедним і трохи дивним, що дружина може бути «штатом».

Вони виходять на вулицю. Надворі темно. Вуличні ліхтарі ще не світяться. Але так краще. В темряві двоє закоханих можуть іти обнявшись, можуть навіть цілуватися...

* * *

«Люди все життя шукають і найчастіше не знаходять. Яке щастя мати біля себе те, в чому завжди маєш потребу!»

Іван

І знову ця провінціальна тиша, в якій так добре думати. Знову ця мила простота, що зближує людей. І ця чудесна земна звичайність, така врочиста і така чиста. Тут слова, хоч би як голосно їх вимовляли, не летять далеко від землі.

Принишклі старі будинки з засніженими дахами й мовчазними дворами; круті вулиці з навстрічним вітром і на них — діти з санчатами; загорнуті в шалі жінки й розхристані горяни; і місцевий учитель музики з срібним волоссям та вицвілими мріями; і газетяр на площі, лихий і лютий на всіх і на все; і синьоока донька поштового начальника виглядає з вікна (виглядай, виглядай — царевич не прийде!); і велично білий шпиль гори; і скляне зеленооке небо...

Що привело його сюди? Робота? Так міг би й хтось інший її виконувати! Дружба? Вона не така вже міцна й надійна! То що ж тоді? Щось незмірне, щось дуже ясне і в той же час дуже незрозуміле. Мабуть, ім'я йому — мета життя. Або ж... ні, він не знає, як його можна назвати. Або для цього потрібно багато слів. А в дійсності все так просто! Мабуть, серце... І коли Іван зустріне капітана, він йому скаже...

К а п і т а н: Я радий, що ти приїхав!

І в а н: Мені хотілося, щоб ми були знову разом.

К а п і т а н: Не думав я, що ти повернешся! Адже відмовився тоді залишитись.

І в а н: Коли б я тоді залишився, то було б зовсім інше, то був би відступ!

К а п і т а н: Так. Тоді ти справді відступав. Але ж паніки не було, правда?

І в а н: Ні. Паніка була перед тим. Потім я опанував себе. Після поранення. Мусив зупинитися, перегрупувати сили, перепочити й розпочати наступ.

К а п і т а н: Заради якоїсь нової жінки?

І в а н: О, ви злопам'ятний!

К а п і т а н: То, може, заради посади, заради служби?..

І в а н: В такому разі, мене б тут не було!

К а п і т а н: Пробач. Я хотів ще раз почути все з твоїх уст.

І в а н: Наші розмови завжди були щирими.

К а п і т а н: А я інших розмов і не визнаю. Кажи далі.

І в а н: Вислухайте мене. Колись я вагався, вибираючи шлях у житті. Гадав, що кожна людина має свій, єдиний шлях, який приведе її до осмисленого життя. Я вважав, що як рослини ростуть по-різному на різних грунтах, так і люди йдуть по-різному різними шляхами. Тому я довго тупцював на перехресті: чи не заблукаюсь, бува? Як його знайти, свій шлях? Одні казали мені — почуттям напрямку; інші— переконанням; треті — розсудливістю; четверті — з допомогою компаса...

Тепер я сміюся, бо знаю: почуття напрямку може бути оманливим; переконання — то визубрені з учнівською ретельністю, незрозумілі, чужі думки; розсудливість — осторужні розрахунки, а щодо компаса, то такого ще ніхто не винайшов! Тепер я знаю, що не можна порівнювати себе з рослинами чи тваринами. Тепер я знаю, що куди б не рушив, куди б не пішов, — я буду на своєму шляху. Бо те, що я несу в душі, вирівнює всі перспективи, бо я шукаю шляху для себе, а не заради себе!

К а п і т а н: А чи не рано тобі так твердити?

І в а н: Немає ранніх і пізніх істин! Є просто істини!

К а п і т а н: Гаразд.

І в а н: Я лежав у лікарні й цілими ночами думав. І всі мої думки давали мені радість. Я переконався, що треба жити! Як жити? Як належить людині другої половини двадцятого століття — без тваринних інстинктів троглодитів, без моральної порожнечі рабовласників, без помпезного снобізму феодалів, без міщанського щастя буржуа... Я подумав, що багатство — це не те, що ми беремо в інших, а те, що ми їм віддаємо.

К а п і т а н: Багатство комунізму!

І в а н: Так! Так я прийшов до комунізму. Не раз перед тим я пробував грунтовно, в деталях осягнути його. Не тільки як політико-економічну доктрину, не тільки як філософське вчення, а ще й як джерело нової моралі! Вивчаючи фізику, я часто дивувався з гармонійної цілості законів природи, а найбільше — з того, що рух у природі відбувається в напрямі цілковитої гармонії. Так, у моїй уяві комунізм є дивовижною, багатозвучною, незмірно багатою й невичерпною гармонією суспільства.

К а п і т а н: Он до чого ти прийшов!

І в а н: І не соромлюсь признатися, що раніше комунізм для мене був лише політичною абстракцією.

К а п і т а н: Інтелігентська вразливість! Навіщо ж ти думаєш про негідників? Рівняйся на героїв! Нащо слухаєш пустодзвонів? Слухай мудрих!

І в а н: Тоді я подумав: якою ж то повинна бути справжня сучасна людина, справжня людина нашої епохи?

Я уявив собі тих, хто загинув і хто знав, за що гине: безмежна віра в майбутнє і героїзм!

Уявив собі тих, хто прийшов через страхітливі випробування і зберіг світло своєї душі не затьмареним: чистота й самопожертва!

Я уявив собі й тих, хто нині віддає всі сили, щоб якомога швидше настав час, про який ми зараз мріємо: непохитність і віра.

Я уявив собі всіх прекрасних людей, яких зустрічав у своєму житті! Я уявив собі вас!

К а п і т а н: Мене?

І в а н: Вас!

К а п і т а н: Але ж я звичайний солдат! Я ніколи не зробив нічого особливого.

І в а н: Для мене ви зробили дуже багато! І, товаришу капітан, від щирого серця я хотів би бути таким, як ви. Але, може, то було лиш юнацьке захоплення? Може, то був випадковий порив? Потрібна була ще одна перевірка. І вона згодом настала: інститут! Там була жахлива картина. Люди чинили неподобства. І я спитав себе: як би зробив справжній комуніст? Боровся б, — сказав я собі. Спитав у вас. Боротися! — сказали й ви.

К а п і т а н: І тобі не страшно було?

І в а н: Нітрохи! Я вирішив: або в'язи їм поскручуємо, або... То була не проста штука. Проти мене ошкірилась ціла зграя, всюди кругова порука, зв'язані між собою наукові попи, що підтримували один одного... Та коли почали тонути, ті, хто був на сухому, кинулись навтьоки. Ви знаєте все, я писав вам... Тепер я думаю, що все гаразд.

К а п і т а н: І пішов у наступ?

І в а н: Так. Тільки мої уявлення все ще якісь сухі, теоретичні. Не завжди можу визначити справжню суть речі. Тому й приїхав. Будемо разом в одній траншеї!

К а п і т а н: Добре сказано: в одній траншеї! Але ж ти, мій любий, ненавидиш війну?

І в а н: Я ненавиджу війну, що руйнує, нищить здорове, живе, потрібне людям. Але я за війну, яка руйнує гниле, старе і кволе, що заважає нам жити!

К а п і т а н: І тобі не жаль його?

І в а н: Ні!

К а п і т а н: Подумай!

І в а н: Кажу ж, не жаль! Я навіть гадаю, що багато в чому ми занадто гуманні!

К а п і т а н: А як ти уявляєш майбутнє?

І в а н: Як перемогу, як остаточний розгром ворога! Як очищення наших власних рядів і як тріумф людських здібностей! Чи не здається вам, товаришу капітан, що інколи у нас одягають майбутнє в манаття, від якого надто вже смердить міщанським нафталіном?

К а п і т а н: На даному етапі треба наголошувати й на цьому!

І в а н: Але ж не можна ігнорувати й інше! Бо тоді спершу слід було б змінити літочислення!

К а п і т а н: Ми його змінимо!

І в а н: Тепер ви знаєте, чого я до вас приїхав!

К а п і т а н: От і добре. З приїздом!..

— З приїздом, Іване! — якось незвичайно схвильовано сказав капітан.

Іван обернувся на лабораторному стільчику.

— О, товаришу капітан!

Усі, хто був у лабораторії, озирнулися. Жінки, що мили довгі мармурові столи, усміхнулись, дві лаборантки поступилися дорогою перед колишнім ротним командиром, нині заступником директора заводу.

Вони обнялися.

— Ну, начальнику, чого ж ти не зайшов?— спитав капітан.

— Роботи багато, товаришу капітан! І хотів мати якийсь привід.

— Який ще привід?

— Ну, щось випросити... наприклад, трохи грошей на який-небудь прилад...

— Хитруєш?

— Ні, товаришу капітан!

Заступник директора обійшов столи, критично оглянув усе й повернувся до Івана.

— Гаразд! — сказав він. — А завдання тобі до смаку?

— Так точно, завдання пречудове!

— Упораєшся?

— Спробую, товаришу капітан!

— Ну, то ходімо, проведи мене трошки.

Іван вийшов, як був, у білому халаті.

— Застудишся!

— Нічого мені не станеться!

— Слухай, — різко сказав капітан. — Скажи мені щиро, що ти думаєш про Сашо?

— Зарахували вже?

— Ще ні, але...

— Можу підписатись за нього обома руками! Справжнім став мужчиною!

— Він і раніше був мужчиною, — капітан багатозначно усміхнувся.

— Побачите, товаришу капітан!

— А ота історія з Данкою?

— Прекрасна історія!

Капітан поморщився.

— Що ж у ній прекрасного?

— Ех, товаришу капітан! — зітхнув Іван. — Я щиро радів би, якби і з вами трапилась така історія!

Чи не розгнівається капітан? Він замислився. Щось далеке, майже забуте... Усміхнувся і пішов геть.

* * *

«Зважив, ніби не втрачає нічого...»

Младен

У кімнаті все так, як було до приїзду Івана й Сашо. Етажерка з книгами стоїть на старому місці, речі, що були в коридорі, знову лежать у кімнаті, столик теж стоїть біля вікна, а фотокартка, на якій вони зображені втрьох у військовій формі, знята. І нічого не лишилося з їхніх речей.

Випадково чи то навмисне хлопці засвітили нічну лампу, на абажурі якої намальований червоний верблюд з написом на ньому: «Младен». Хімічного олівця стерти неможливо.

Він оглянув усе з порога. Повагався: зайти чи повернути?

Не роздягаючись, важко сів на ліжко.

Знову спокійно, тихо, самотньо. Знову те ж саме. І знову йому буде так само зручно, приємно, правда ж? Мабуть, найкраще буде лягти, заснути і завтра продовжувати те, що розпочав.

Погаси лампу, Младене, ляж! Сьогодні Сашо не підклав тобі щітку під простирадло, і Іван не читатиме до півночі, і тобі не надокучатимуть їхні історії, і хазяйка не буде вже гніватись!.. Ляж, Младене, ти не втрачаєш нічого, навпаки — виграєш! Ляж, Младене, сентиментальність хай лишається гімназисткам...

Йому не спалося. У нього завжди був здоровий, міцний сон, а це — не спалося...

Де вони тепер? Куди пішли ночувати? Як донесли свої речі? Певно, аж двічі приходили по них! Сашо, мабуть, житиме в Данки, а Іван? Краще б вони зовсім не приїздили до нього! Коли б не були вони друзями, нічого подібного не сталося б!

А що, власне, його непокоїть? Ну, були друзями, а тепер не будуть! Нічого вони не можуть йому заподіяти. Так навіть краще. Мабуть, людині корисно звільнятися від обтяжливих взаємин дружби! Ніщо не повинно відволікати її від обраного шляху. Бути послідовним усе життя — то більше за будь-який героїзм, бо героїзм — скороминуще явище (чи не такою була й Іванова історія з міною?), часто — випадковість. Послідовність — то найважливіше в житті людини. Вона є ритмом самого існування. Младен часом дуже пишався, порівнюючи послідовність у своїх діях з послідовністю ударів серця. Лише одиниці серед тисяч і мільйонів спроможні досягти такої гармонії.

І саме тепер у нього хотіли відняти все це. Він подумав, що його випробовує доля. І усміхнувся. Справді, усміхнувся...

Учора по обіді відбулися збори партійного активу заводу. До початку їх Младен не знав, що мало стояти на порядку дня. Подумав, знову питання виробництва.

В коридорі його зустрів Алексі.

— Чув? — заклопотано спитав він. — Сьогодні з нас зніматимуть стружку! Прибули з окружного комітету секретар і ще двоє... Перевитрати, яких ми припустилися, вийдуть нам боком!

— Лише з приводу перевитрат? — спокійно перепитав Младен. — А ще що?

— Все! — сказав Алексі. — Постягають із нас усе брудне лахміття!

—А в кого воно є? — недбало кинув Младен і мерщій подався геть. Треба було обміркувати все почуте.

Дійсно, справи на заводі протягом останніх кількох місяців, незважаючи на окремі успіхи, були не дуже добрі. Младен помітив, що і взаємини між директором та головним інженером загострилися. Між ними почалася війна. Головний вважав, що директор оточив себе нездарами й ледарями, і щоразу, коли він добивався звільнення когось з них, директор рішуче виступав проти. І навпаки, директор вважав, що головний інженер працює через пень-колоду, навмисне нічого не робить, аби нашкодити йому. Партійне бюро засідало з цього приводу майже щодня. Однак від того ніщо не змінилося. І Младен подумав, що саме сьо-

годні прибули товариші з округу, щоб зробити нарешті певні висновки. Він став біля вікна в коридорі й замислився: якими ж то будуть ці висновки? Думка про те, хто з них правий — директор чи головний інженер — його не цікавила.

Він помітив унизу на подвір'ї головного інженера. Спустився сходами й зустрів його біля входу.

— Вже йдеш? — спитав його той.

— Ні, — відповів Младен. — Хотів спитати у вас, що сталося?

— А це для тебе має якесь значення? — головний пильно глянув на нього.

— Так, має, — сказав Младен.

— Ну, тоді лишайся, побачиш! — головний посміхнувся.

Виглядав він цілком спокійним. Младен знав його — «потрібно якнайуважніше вивчати вдачу людей, від яких залежиш!»

Нараз йому спало на думку підрахувати голоси, які за певних обставин могли б дістати головний і директор в партійній організації заводу. Він рушив сходами вгору, підраховуючи на ходу: «Алексі... Папазов... Мануш... Костов...» За директора він підрахував сорок один голос. За головного інженера — п'ятдесят п'ять.

І збори почалися.

Той самий зал, у якому його приймали до кандидатів у члени партії. Він знову сидів позаду, але обрав собі таке місце, звідки можна було спостерігати за всіма. Головний посміхався. Директор був блідий. Алексі й решта — заклопотані. Мабуть, єдиний, хто лишався незворушним, був капітан. І ще раз Младен позаздрив його витримці. Він спробував уявити собі, як би говорив сьогодні капітан: за чи проти свого друга — директора? Младен не знав, що саме сказав би капітан, але відчував, що все, сказане ним, буде справедливим і чесним. Він уявив собі голос, інтонацію, спокійну, розважливу мову. Такий виступ справив би чудове враження.

Перший виступив секретар окружного комітету партії — молода, на диво енергійна людина і, як було відомо Младенові, за фахом інженер. Від цього секретаря на заводі нічого не можна було приховати. Він працював на виробництві і добре знав обстановку. (Як же передбачливо зробив Младен, вступивши на підприємство рядовим робітником!)

Слова секретаря розкрили загадку, що його непокоїла.

— Систематичне недовиконання державного плану майже за всіма показниками — об'єктивні причини ми, безумовно, враховуємо — пояснюється грубими помилками з боку керівництва заводу, зокрема директора!

Потім секретар піддав гострому критичному аналізові всю діяльність директора.

Порушення технологічних процесів, перевитрати фондів заробітної плати, розбрат у колективі, нарешті, ігнорування критики...

Секретар спробував розкрити й причини всього цього, та Младен вбачав тут єдину, найпростішу і найочевиднішу причину — директор уже був занадто старий для цього великого, що раз у раз реконструювався, заводу. Це приблизно те ж саме, якби командира піхотного відділення призначили раптом командиром ракетного підрозділу! Директор був старий, і це було його трагедією.

«Та чи є потреба в тому, щоб і молоді поділяли цю трагедію? — Младен усміхнувся. — Ні, це був би протиприродний компроміс!»

Якби керівні товариші хотіли справді знайти путящого директора, вони мусили б уже зараз призначити на це місце його, Младена. О, він би з цим заводом зробив чудеса! Він міг би дві-три години поспіль говорити про виробництво таке, що всіх би приголомшило, і, що найважливіше, — міг би все це здійснити!

Секретар окружного комітету партії закінчив свій виступ. Він сказав ясно і недвозначно:

— ...Окружний комітет партії вважає за потрібне вжити рішучих заходів щодо поліпшення керівництва заводом, зміцнення кадрів...

Директор слухав, понуривши голову. Лиш на мить Младен побачив його очі. Директор дивився на тих, хто міг би його підтримати. Не так-то все просто, як говорив тут секретар, звинувачуючи його! Тут усі знають, як він працював... Може, й справді він уже не здатний керувати заводом, але ж ніхто не має права брати під сумнів його чесність і відданість...

Почалися виступи. Перший дістав слово нетерплячий Алексі.

— Критика на нашу адресу, з якою виступив окружний комітет партії, цілком справедлива і своєчасна. Але, товариші, я хочу звернути увагу на те, що й наша провина, провина інших керівників, ні в якій мірі не менша, ніж провина самого директора! Ми переживали тяжкі дні. Більшість начальників цехів та дільниць працювали не так, як слід...

— А де був директор? — різко спитав секретар.

— Ми зловживали добрим, товариським ставленням до нас з боку директора! —

відповів Алексі. — Його провина в тому, що він не карав нас, а жалів!

— Тут не богадільня! — кинув заступник голови окрвиконкому.

— Така моя думка... — зніяковілий, Алексі сів.

Запала тиша. Всі мовчали. Навіть прихильники головного інженера вважали, що не можна всі шишки сипати на голову директора... Провина за неполадки на заводі, звичайно, лягала на його плечі, але ж не в меншій мірі була вона й загальною... Годилося б перед тим, як критикувати директора, самокритично глянути на себе...

«Страдники!» — подумав Младен і підвівся з місця.

Очі директора, котрий спостерігав за ним, проясніли. Ще якесь добре слово буде сказано на його користь. Товариші з окружкому мають бути точніше поінформованими. Хай його знімають, та він усетаки мусить піти з чистим сумлінням...

— Товариші, не треба тут ходити коло та навколо! Партія вчить нас бути принциповими й чесними, нічого не приховувати і бути з нею щирими й відвертими! Усі присутні знають про добре ставлення товариша директора й керівництва заводу до мене, за що я їм глибоко вдячний. Та коли партія вимагає правди, ми повинні говорити тільки правду!.. Вірно, що провина за тяжке становище на заводі лягає на всіх нас. Але я не можу погодитися з тим, що всі не працювали. Ми — велике підприємство, товариші, а наше керівництво, і зокрема товариш директор, запровадили таку практику, ніби ми якась жалюгідна майстерня з кількома десятками робітників... Я хочу запитати, скільки разів ставилося питання про тісноту на робочих місцях? Жодного разу! Скільки разів директор заводу зважився зупинити машини, які випускали брак? Жодного разу! Важливо було за всяку ціну давати план!

Скільки разів товариш директор самочинно переміщав людей з ремонтних бригад всупереч твердженням товариша головного інженера, що це заважає нормальній роботі? Важко й перелічити! На наших виробничих нарадах усі питання розглядалися лише з їх зовнішнього боку, чимало було балаканини, говорилося, ніби все йде як слід, замазувалися глибокі тріщини...

Директор приголомшений. Він дивиться Младенові в вічі й не вірить власним вухам. Ті очі зустріли його спокійним, сталевим блиском, вони не змигнули, і сам директор мусив одвести свій погляд убік...

— Вірно! — сказав заступник голови окрвиконкому.

— Товариш директор волів за краще оточити себе нездарами й підлабузниками, він ігнорував думку головного інженера й інших неугодних йому товаришів... На заводі він довіряв лише певним людям, тоді як інші не користувалися його довірою... Зараз, товариші, я хочу зупинитися на відомих фактах, з яких ви побачите, що навіть при нестачі деякої сировини ми могли виконувати план...

І Младен почав доповідати... Ніколи ще він не почував себе таким сильним і непереможним. Відчував, що все, про що він говорив, несе йому успіх. І радів, що вихопився попереду тих, хто на мить завагався, виклав те, про що й самі вони могли б сказати. Але ж сказав саме він!

Потім виступали інші, вони критикували

й самокритикувалися, однак людей повів за собою він.

Торжество його могло б бути довершеним, коли б на прощання капітан не обернувся до нього і з неприхованою зневагою не кинув: «Дисципліна без моралі? Страшно!..»

Відчини вікно, Младене, й ляж! Хай лине свіже повітря. Весна! І директором уже головний інженер!.. І його, Младенові перспективи тепер ще кращі... Йому дадуть перший цех, найбільший цех на заводі... це майже самостійний завод, з окремим кабінетом начальника. Прощай, дощаний закапелок.

Йде свято. Він командуватиме інженерами. Матиме цілий десяток підлеглих техніків, матиме власний план...

— Диявольська підлота! — обурено сказав Сашо.

Вони були всі троє. Іван і Сашо стояли посеред кімнати, а він сидів, як ось зараз. Минуло якихось дві години відтоді...

— Історія з Віолеттою — просто якесь непорозуміння! — виправдувався Младен.

— Непорозуміння? — скрикнув Іван. — А хіба не ти її запевняв, що кохаєш?

— Так, — незворушно вів своє Младен. — Тоді мені так здавалося. А нині я зрозумів, що помилявся.

— Коли зняли директора!

— Пообідали, тепер можна й посуд побити! — злісно кинув Сашо.

— Чому ви так думаєте? — обурювався Младен. — Що вона, працювала замість мене? Чи мені хтось так, за спасибі, дарував розряди, посади? Всюди, куди б мене не призначали, я справлявся з роботою!

— Але як? — знову скрикнув Іван. — Як справлявся?

Він стояв проти нього, взявшись руками в боки, гнівний і рішучий.

— Ось як! — Младен підхопився й витяг із шухляди похвальні грамоти, значки відмінника виробництва, вимпели. — Вимагали план — я давав його! Вимагали якість — давав! Собівартість — будь ласка! По шістнадцять годин я не виходив з цеху! І ні директор, ні Віолетта не працювали за мене!

— Думаєш, ти один працював? Та як би там не було, він висував саме тебе!

— Бо я заслуговував цього. Будь певен, ледаря він би не висував.

— Ти був постійний гість у його домі, грався в кохання з тією нещасною дівчиною, тебе люди поважали, — вже трохи спокійніше говорив Іван. — І саме ти засадив директорові ножа в спину?

— Бо в нього були серйозні недоліки! І я критикував його з принципових партійних позицій. Партія мене вчить не приховувати правди і не ставати на шлях компромісу! — відповів Младен.

Іван підійшов до нього, пильно глянув у вічі.

— Але ж ти й раніше знав про директорові помилки, чи не так? І ти не насмілювався сказати йому про них, хоча й тоді партія вчила тебе бути принциповим і чесним!

— Тоді це було б не своєчасно! — відповів Младен.

— Отже, по-твоєму, для правди потрібен певний час? — хвилювався Іван. — Противник повалений, і для тебе небезпеки вже не буде, так?

— Хай і так, — усміхнувся Младен, бо ця розмова вже почала його дратувати. Кінець кінцем, з якого дива він буде їм усе пояснювати?

Іван скипів. Не витримав і Сашо.

— Годі, — сказав він. — Хіба ти не бачив, як він бреше?

Тоді Младен зробив останню спробу якось припинити цю прикру для нього розмову.

— Слухай, Іване, — звернувся він до нього дружнім тоном. — Давай поговоримо по-людськи. Ти мене добре знаєш. Повір мені, я ніколи не цікавився тим, хто буде директором. Мені потрібен простір, щоб працювати, щоб розвернутися на всю силу! І хто мені дасть його, того я й підтримуватиму! Це моє право — шукати простору для себе і для моєї праці!

— Але це ж підлий кар'єризм! — сказав Іван. — Як ти можеш так думати?!

— Чому? — заперечив Младен. — Адже я можу керувати! Це усі скажуть!

— А я скажу — ні! — різко відповів Іван.

— За всіма показниками моя бригада була найкращою, моя дільниця була найкращою, мій цех теж буде найкращим!

— То все брехливі показники! Брехливі успіхи! — сказав Іван. — Бо ти їх домігся хитрощами! Скажи, що ти зробив, що створив особисто? Що вийшло з-під твоїх рук, окрім організаційного шаманства?

— Але ж держава виграла від нього?

— Так міркують оті йолопи, що давали тобі премії! А люди втрачають, бо ти їм нічим не допомагаєш!

— Ти просто падлюка й негідник! — раптом вибухнув Сашо. — Ти, може, піднімешся й вище, але так і залишишся свинею, і колись твоє свинство вилізе тобі боком!

— Я ніколи не думав, що ти можеш дійти до такого! — гірко промовив Іван.

— Чого ви хочете від мене? — вже іншим тоном заговорив Младен. — Я вас не кликав сюди, щоб ви мене ображали! Я дав вам притулок, зробив усе по-товариському!

—І ми по-товариському! — сказав Іван.— Ти мусиш зрозуміти нас і все виправити!

— Що? — Младен підвівся. — Не думаю, щоб мені треба було щось виправляти! У мене все чесно й чисто! Таке життя!

— Не життя! — голосно крикнув Іван. — Такий ти!

— Залиште мою квартиру! — різко, але спокійно сказав Младен. — Я не терпітиму нікого, хто стане на моєму шляху!

— Ходімо, Ванко! — скочив Сашо. — Ходімо, бо ще трохи — і я скручу йому в'язи!

Але чому він не ляже? Навіщо думати про все це? Адже воно не має ніякого відношення до його планів!

Він досі жив без друзів, житиме якось і далі. А коли завтра стане великою людиною, тоді вони самі прийдуть до нього, ще й вибачатимуться...

Чи тільки ж вони? І капітан з ними!

Завтра вони знову зустрінуться, працюватимуть під одним дахом...

Хтось опустив стелю кімнати низько-низько, вона лягає йому на груди, на обличчя... ця стеля душить його...

Хтось оголив стіни...

Хтось затулив світло чорною пеленою ночі, щоб лишити його в цілковитій самотині...

Хтось лишив засвічену лампу з ненависним червоним верблюдом, щоб могли бачити всі...

Досі було все інакше. Ще вчора Сашо розповідав про своє весілля з Данкою, питав, хто йому що подарує. Іван обіцяв сервіз на дванадцять осіб, Младен — кухонний буфет. Сашо казав, що треба буде щось подарувати й Данчиній доньці, оскільки він має удочерити її. А ще треба буде написати листа інспектору Барову, повідомити його про виробничі успіхи сина. Це потішить старого. Листа підпишуть «начальник дільниці» й «начальник лабораторії». Інспектор Баров дуже шанує титули і взагалі солідні розмови. Але ні в якому разі не писати, що син його простий маляр і що він бігає, мов очманілий, по всіх заводських сходах...

Сашо базікав би до півночі. Але прийшов капітан. Йому не спалося, і він вирішив провідати хлопців.

— Якщо ви не заперечуєте, то й я тут заночую! — сказав він.

І Младенові було приємно, що капітан вважає їх близькими людьми, що любить їх.

— Знову наша весна! — сказав капітан. А Младен хотів відповісти йому: «Хай усі весни будуть нашими!» Бо він не знав, що станеться наступного дня.

Напередодні увечері він був з Віолеттою. Зайшов за нею додому й повів за місто, в гори. Сніг танув, всюди була грязюка. Але у неї був чудовий настрій, вона підстрибувала й раділа.

Коли повертались додому, він переніс її на руках через струмок. Вона пустувала, сміялася і мало не впала у воду...

А втім, навіщо він про все це згадує? Шкільні, смішні речі! Він належить до тих, хто «завдає страждань»! А що слід робити, коли все гаразд? Сміятися!

* * *

«Шлях до щастя — то саме щастя!»

Іван

Тихо.

Так тихо, що не схоже й на весілля. Навіть музики немає. І розмови вже скінчилися.

Проте ніхто з чотирьох цього не помітив. Навіть сукня у Данки не біла, а костюм у Сашо не вінчальний. Іван прийшов у пуловері, а капітан у спортивній куртці. Марта чергувала на заводі.

Вранці вони розписалися. Секретарка в міській раді сплеснула руками:

— Та сьогодні ж вівторок!

— Ну, то й що з того? — відповів капітан.

Потім переобладнали Данчину кімнату. А Сашо взяв дочку й пішов купити вина. Свідки мали прийти увечері.

І ось вони тут.

Довгождана, спокійна радість, яка врешті настала, не ошукавши нікого. І мужня впевненість. І усвідомлена сила. Навіщо їм музика? Нащо їм отой показний галас?

Іван розповідав їм про зорі. Знову про оті потрійні різноколірні зорі, до яких усе ж колись дістанеться людина!

А Данка подумала, що в цю кімнату теж влетіла потрійна різноколірна зірка, що інші теж це помітили, і тому всі благоговійно замовкли.

Капітан підвівся:

— Ну, Іване, — сказав він, — ходімо краще самі, поки нас не попросили!

Іван мовчки підвівся.

— Діти! — сказав він з удаваною врочистістю. — Ми з капітаном ваші духовні наставники. Пам'ятайте про це!

Вони поцілували молодих і вийшли з хати.

На вулиці капітан зупинив його:

— Не спиться мені щось, Іване. Погано сплю навесні. Ходімо на завод, подивимось, як там працює наша революціонерка.

— І мені не хочеться спати! — сказав Іван. — Марта дуже зрадіє... а може, ще й зіграємо в шахи.

— Добре, зіграємо, — капітан загадково усміхнувся.

З болгарської переклав
Андрій ЛИСЕНКО

Роман надруковано із скороченнями.

28 травня 1934 року в канадському містечку Корбейль народилося п'ятеро дівчат-близнюків. Недавно четверо сестер опублікували історію свого життя. Прямо з колиски продані батьками спритним бізнесменам, які заробляли на них мільйони, близнюки провели своє дитинство в нелюдських умовах, відірвані від родини. Їх демонстрували щодня заїжджим туристам, немов тваринок у зоопарку.

Ми друкуємо уривки з книги спогадів сестер.

Нас було п'ятеро...

Тепер Корбейль вже не приваблює туристів. Але ще кілька років тому кожного літнього місяця це маленьке містечко відвідувало не менше 100 тисяч ласих до вражень туристів. Починаючи з травня і кінчаючи вереснем в радіусі 150 кілометрів від містечка не можна було знайти вільного місця, щоб переночувати. Для туристів тут навіть збудували готелі, пансіонати, цілі табори літнього типу. Один з них називався «Павільйон з видом на Дітей». Розташована поблизу бензозаправна станція мала п'ять колонок і кожна носила ім'я однієї з близнюків: «Емілія», «Аннета», «Марія», «Цецілія», «Івонна».

«Двічі на день, ранком і по обіді відкривали браму нашої садиби, —згадують сестри,— і тисячі людей протягом 45 хвилин юрмилися в «обсерваторії», оглядаючи нас. Цю «обсерваторію», яка мала форму підкови, збудували в нашому садку. «Демонстрування» відбувалися під наглядом охорони, одягненої в спеціальну форму.

Наш батько збирав всі газети, в яких про нас щось писалося. Цю колекцію відкривав номер провінціальної газети «Злиток золота» від 28 травня 1934 року. На його першій сторінці було надруковано: «Дружина фермера народила п'ятеро дівчат. 25-річна жінка, місіс Олівія Діон, встановила рекорд в Канаді. Вона заслуговує на королівську нагороду... За свідченням доктора Дафо, дівчатка здорові. Всі разом вони важать 6,03 кг.»

До нашого народження в родині вже було п'ятеро дітей. Будинок наш був старий, без будь-яких вигод. Першим світлом, яке ми побачили, було світло гасової лампи.

Спочатку мати почувала себе погано. Вона скаржилася на головний біль, у неї опухали ноги. До лікаря вона, однак, не йшла, бо це коштувало дуже дорого. А боргів і без того було досить.

Батько ходив приголомшений. Адже п'ятірки трапляються надзвичайно рідко. Ми були 34-ою п'ятіркою на світі. Перший випадок занотовано 1694 року, передостанній 1923-го.

Доктор Дафо не припускав і гадки, що ми виживемо. Увечері дядько Леон повідомив у «Злиток золота» про наше народження. Вперше для преси нас сфотографували, коли нам було тільки 2 години.

Прислали няньку. Протягом багатьох днів і ночей вона доглядала нас.

Мати не могла нас годувати, а знайти годувальницю не пощастило. Тому з лікарень Торонто, Монреаля й навіть Чікаго нам надсилали банки з молоком. Годували нас особливою сумішшю за рецептом доктора Дафо. Вона складалася з коров'ячого молока, сиропу, перевареної води і кількох крапель рому. Батько занепав духом: хто буде за все це платити?

Він пішов до священика. Той обіцяв зібрати гроші для нас, але місцева парафія була дуже бідна.

Тим часом на обрії з'явився якийсь Джон Спір, бізнесмен з Чікаго. Він був власником «Бюро подорожей». Цей Спір, напевне, відразу ж зрозумів, що на нас можна непогано заробити. Спір запропонував батькові показати «п'ятірку» на Міжнародній виставці в Чікаго. Він обіцяв золоті гори, але батько вагався.

Тоді доктор Дафо порадив йому:

— Беріть гроші, доки дають. Близнюки можуть так само померти тут, як і в Чікаго.

Ці слова батько потім часто повторював для власного виправдання. Проти підписання контракту із Спіром не заперечував і священик.

Зустріч батька з бізнесменом відбулася на третій день після нашого народження. Батько підписав контракт, в якому погоджувався показати нас на виставці. За цим контрактом батько став працювати у Спіра з платнею в 100 доларів на місяць. А Спір отримав «виключні права» на фотографування п'яти дівчат для преси і кіно, а також право на укладання різних рекламних контрактів. Отже, Спір мав одержувати 70 процентів прибутків, батько — 23, решта 7 процентів йшли на будівництво церкви в нашому містечку.

Ні батько, ні свяще-

ТРИ СЕСТРИ З П'ЯТІРКИ

Марія.

Аннета.

Цецілія.

ник тоді ще не могли уявити собі, що станеться далі. Вони не гадали, що незабаром нас заберуть від батьків.

Тим часом канадська громадськість порушила питання про необхідність охороняти нас від різних ділків. Міністр юстиції змушений був утворити спеціальну комісію, якій було надано батьківські права. Це сталося в липні.

В цей час напроти нашої старої садиби було закладено фундамент 9-кімнатного будинку-ясел. Окремі кімнати відводилися для няньок, покоївок й навіть поліцейських, які мали нас охороняти.

У вересні ми тут оселилися.

* * *

До Корбейля почали приїжджати перші туристи. Спочатку нас показували через вікно. Часто це була одна й та сама дитина. Змінювався тільки напис. Іноді нас виносили на терасу, звідки ми демонстрували туристам своє вміння вимовляти перші слова.

Звідусіль з'їжджалися лікарі, щоб подивитися на феномен природи. На нашому прикладі демонстрували глядачам, як належить раціонально годувати дітей, які щеплення потрібно їм робити тощо.

У березні наступного року на перших сторінках газет, серед важливих політичних новин, повідомлялося, що у Аннети з'явився перший зуб. Пізніше, як ми вже згадували, нам збудували «обсерваторію». Ми були дуже задоволені, коли нас показували туристам.

Фотографувати суворо заборонялося. Це право мали лише торонтська газета «Стар» і одне з американських телеграфних агентств.

Коли нам минув рік, опікуни могли себе поздоровити. На рахунку «п'ятірки» було вже 175 тисяч доларів. А головне, докорінно змінилася канадська провінція Онтаріо, в якій розташовано наше містечко. Тільки 1934 року туристи залишили тут 5 мільйонів доларів. За наступні два роки ця сума ще подвоїлася. Навіть уряд визнав, що «п'ятірка» приносила щонайменше одну п'яту всіх державних прибутків. Ми стали «атракціоном» вартістю у 20 мільйонів доларів.

Великі зміни сталися навколо нашого містечка. Було збудовано залізницю, по якій курсував трансконтинентальний експрес. Ціни на земельні ділянки зросли у 40 разів.

Витрати на наше утримання складали 18 тисяч доларів. Левова частка цієї суми йшла на утримання обслуговуючого персоналу.

Коли нам було по 4 роки, нас обслуговували вже 14 осіб: 2 няні, 3 поліцейських, 2 покоївки, вчителька, господиня, куховарка, доктор Дафо з секретаркою, адвокат та інші особи.

Навколо нас мерехтіла різноманітна реклама. Канадці дізнавалися, що «п'ятірка», харчуючись пластівцями фірми Квакера, збільшила у вазі, що наші щічки порожевіли завдяки гематогену фірми Ліббі.

Не обходилося і без судових процесів. Коли газети розрекламували сироп фірми «Бджолиний вулик», що входив у суміш, якою нас годували в перші дні життя, цей сироп став дуже популярним. Інша фірма, яка виробляла подібний напій, подала в суд на «Бджолиний вулик», доводячи, що ми вживали саме їхню продукцію. Справа тягнулася місяцями. Зрештою переміг «Бджолиний вулик».

Судову справу розпочав і Джон Спір. Він звинувачував нас у збитках в розмірі одного мільйона доларів, яких він нібито зазнав. Спір твердив, що наш батько порушив контракт, не віддавши нас для експонування на Міжнародній виставці.

Однак канадський уряд визнав домагання Спіра незаконними.

Наш батько між тим домагався повернення йому дітей. Він не міг примиритися з тим, що нас виховують сторонні особи. Батько навіть звернувся по допомогу до папи Пія XI. Але папа лише благословив нас.

Якась велика миловарна фірма, звичайно, за чималі гроші, здобула собі право рекламувати свої вироби за допомогою п'ятірки близнюків.

Виховували нас в цілковитій ізоляції. Ми не знали інших дітей, не знали, що таке свято. Коли нам минуло 7 років, на нашому рахунку був уже 1 мільйон доларів.

Батьки могли нас відвідувати без обмежень. Ми також могли приходити до них по неділях.

Правду кажучи, ці відвідини були для нас не дуже приємними. Ми почували себе там чужими і прагнули, щоб візит скоріше закінчився.

У лютому 1942 року ми і наша родина оселилися в новому будинку, збудованому на кошти «п'ятірки». Коштував він 75 тисяч доларів. Вся садиба була обнесена металевою огорожею. Вночі спускали собак. Це був найпохмуріший будинок, який ми будь-коли бачили. Нарешті батькові були надані права на нас і на наші прибутки. Але він чомусь завжди був незадоволений і посміхався лише для фоторепортерів. Атмосфера в нашому домі була дуже напруженою.

— Ви одна родина, ми — інша, — говорив наш брат.

— Поки вас не було на світі, батько не мав клопоту, ви все зіпсували, — чули ми.

Коли нам минуло 18 років, нас віддали до католицького коледжу. Назіть по неділях не випускали на прогулянку, а замикали в порожньому класі, де ми повинні були писати листи до рідних.

Через півтора року Івонна раптом вирішила піти в монастир. Через деякий час туди пішла і Емілія. Вона вже кілька років хворіла на епілепсію. Там, в монастирі, 6 серпня 1954 року вона померла від цієї хвороби.

Вперше за 14 років була відкрита брама нашої садиби. Тисячі туристів прийшли подивитися на Емілію в труні. І на цей раз верх взяла людська цікавість.

Було нас п'ятеро... Залишилося четверо. Власне — троє, бо одна з нас — в монастирі.

Т. ВОРОНОВИЧ

СИН СЕНЕГАЛУ

Африканський реалістичний роман народився в 50-х роках нашого століття в спалахах визвольної боротьби, що охопила Чорний континент од краю і до краю. Ще зовсім юні паростки нової літератури ростуть і міцніють у важких і складних умовах політичної, соціальної й ідеологічної боротьби, суперечливий розвиток якої заводить інколи молодих африканських письменників на манівці. Гарячі суперечки точаться навколо питання про два способи життя — патріархальний африканський та капіталістичний європейський, — питання, що становить мало не основний конфлікт в творах сучасних африканських письменників.

Конаючий колоніалізм, неспроможний утримати далі свої політичні, а часом і економічні фортеці, намагається отруїти свідомість африканських народів теоріями творчої неповноцінності негритянського народу, вічності й незмінності патріархальних звичаїв, неминучості патерналізму — опіки білих над чорними внаслідок нібито невиліковної інфантильності останніх. Та в останні роки, під впливом боротьби народів за мир і всеафриканського руху проти будь-яких форм колоніалізму, дедалі гучніше лунають голоси письменників-борців, що рішуче відкидають облудні теорії колонізаторів і прагнуть своїми творами збудити національну свідомість народу, вказати шляхи визвольної боротьби.

Характер і художню форму африканського роману у великій мірі визначає співвідношення в ньому елементів фольклору — змалювання племінних традицій, релігійних обрядів, народних пісень і танців тощо, поданих залежно від світогляду й уподобань письменника в містично-казковому, екзотичному чи реалістичному плані, і зображення соціального життя сучасної Африки. Помітний успіх має в африканській літературі теорія «чудесного реалізму» Стефена Алексіса (Гаїті), втілена насамперед в його романі «Дерева-музиканти», де романтика національного мистецтва, вірувань, легенд органічно поєднується з правдивим зображенням народної боротьби проти загарбників-імперіалістів, створюючи поетично піднесену високохудожню розповідь.

Реалістичний роман у цих умовах може нести в собі розмаїті, часом протилежні ідеї. Якщо, наприклад, нігерійський письменник Кіпріан Еквензі у своєму творі «Коли горить трава» (1962) стоїть осторонь національно-визвольної боротьби й милується застиглими племінними звичаями й казковою екзотикою саван і джунглів, то Монго Беті, камерунський письменник, в романах «Завершена місія», «Чудесний король» гостро викриває реакційний характер ідеалізації патріархальної Африки, яку попри все намагаються зберегти колонізатори, щоб перешкодити її індустріальному й культурному розвиткові. Велику викривальну силу мають твори й інших західноафриканських письменників — Фердінанда Ойоно (Камерун), Сембена Усмана (Сенегал), Бернара Дадьє (Берег Слонової Кістки), що порушують найпекучіші проблеми сучасності (хоч і не завжди розв'язують їх), і намагаються змалювати молоді прогресивні сили сучасної Африки.

Серед згаданих західноафриканських письменників привертає увагу романіст з досить відомим уже ім'ям — сенегальський письменник Сембен Усман. Обравши шлях тверезого реалізму й створення соціального роману, він упевнено простує вперед, крок за кроком долаючи численні перепони й труднощі, що встають перед африканським художником-реалістом. Бо минуле не залишило жодних традицій, що їх міг би розвинути далі сучасний прозаїк; писати, як відомо, доводиться чужою мовою, мовою колонізаторів, що надзвичайно утруднює зв'язок письменника зі своїм народом.

Усмана не торкнулись модерністські впливи. Для нього не існує й проблеми двох цивілізацій, яка так бентежить багатьох африканських ідеологів: він твердо знає,

що Африка повинна бути і буде індустріальною, технічно високорозвиненою країною, що вона піде своїм власним, некапіталістичним шляхом. Ідеї «негритюда» не викликають у нього симпатій, принаймні в своєму реакційно-містичному аспекті. Проте єдність народів йому дорога, і не тільки африканських, а всього світу; в своїх творах Усман виступає як палкий інтернаціоналіст. Його патріотизм і волелюбність, його проникливий зір митця безпомилково визначають найголовніші явища й процеси в сучасному суспільно-політичному житті Африки, і їм він присвячує свої твори.

Від літератури Сембен Усман вимагає дійовості, тісного зв'язку з сучасністю й народності[1]. В цьому — літературне кредо письменника. В сучасній Африці, зокрема в Сенегалі, каже він, література покликана виховувати, прищеплювати моральні принципи, спонукати народ до боротьби за національне визволення — безідейній літературі тут немає місця.

Сембен Усман пройшов нелегку школу життя. Він народився 1923 року в містечку Зігіншору, підлітком рибалив разом з батьком на річці Казаманс, а закінчивши трирічну керамічну школу в м. Марсасумі, заробляв на шматок хліба як каменяр, потім помічник механіка в Дакарі тощо. Мобілізований до французької армії під час другої світової війни, Усман політично змужнів, навчився ненавидіти фашизм і паліїв війни. Після демобілізації, працюючи докером у Марселі, Усман починає свою літературну діяльність романом «Чорний докер», а незабаром, залишивши роботу в порту внаслідок важкої травми, цілком віддає себе літературі й громадській діяльності, бере участь як делегат від Сенегалу на VI Всесвітньому фестивалі молоді й студентів в Москві (1957 р.), в конференціях письменників афро-азіатських країн (в Ташкенті 1958 р., в Каїрі 1962 р.).

Усман, ворог расистів і ворог війни, прихильник дружнього єднання всіх народів, є визначним борцем за мир. У вірші «Пальці», який можна вважати програмним, він каже:

Пальці, здатні вирізблювати
З мармуру вічні статуї,
Пальці, здатні втілювати
Думки звабливі й хвилюючі —
То пальці творців.
Пальці зашкарублі й
натруджені,
Які риють і розпушують
землю,
Розкривають її для засіву,
Відтворюючи життя, —
То пальці хліборобів.
Палець, що натискує на
курок,
Погляд, що втупився в мішень
і застиг...
Існування цього пальця
Загрожує життю людей!
Палець, що несе смерть —
Це палець солдата.
Хай зіллються людські
потоки
Всіх говірок Європи й Азії,
Індії й Океанії,
Китаю і Африки...
З'єднаймо наші пальці,
Щоб позбавити сили
Той палець,
Що несе смерть!

* * *

Якщо дія першого роману Сембена Усмана відбувається в Парижі і письменник зображує самітного героя, негра, якого расисти зацькували й позбавили волі за його спробу стати літератором, то в наступних романах перед очима читачів постає рідний письменникові Сенегал, разючі протиріччя сучасної Африки. В романі «О краю рідний, прекрасний мій народе!» (1957 р.) показано спроби реорганізації сенегальського села на засадах кооперування, яке має захистити селян від сваволі колонізаторів. Цей роман, цікавий реалістичним зображенням побуту й звичаїв народу і образом героя Файє, освіченого негра, представника передових сил сучасної Африки, дістав схвальні, навіть захоплені рецензії прогресивних паризьких критиків, один з яких запитував: чи не матимемо ми в особі автора першого великого романіста Чорної Африки? Проте, як уже вказувала наша радянська критика, в романі не показаний народ, заради якого бореться й віддає своє життя Файє.

Зовсім інакше зображено народні маси в наступному романі Усмана «Божі стеблинки», що вийшов у Парижі 1960 р. (український переклад з'явився 1963 року). Мало хто з африканських письменників спромігся так повно, широко й багатогранно змалювати життя народу, створити його яскравий колективний образ, як зробив це Усман у своєму творі. Але головне і знаменне полягає в іншому: чи не вперше в африканській літературі героями книги виступають пролетарі, передовий робітничий клас, зображений як молода суспільна сила, що бореться за свою свободу, за свої права; а саме таких героїв і бракує молодій африканській літературі.

«Божі стеблинки» — книга, багата змістом і насичена життям, книга, яка примушує обурюватись, страждати й сподіватися разом з її героями, яка викликає глибокі роздуми і чимсь збагачує кожного, хто взяв її до рук.

Особливість цього роману — відсутність надуманого сюжету, ефектних вигаданих сюжетних ліній, а це зумовлює надзвичайну правдивість і життєвість твору. Книга розкриває широку панораму Сенегалу: пекуче невблаганне сонце, саманові будівлі, вбогі хижки, гарячий пісок на дорогах. Ми не знайдемо в романі страхітливих джунглів, африканської екзотики. Натомість перед нашими очима постає міський пейзаж: брудний пустир у Тієсі, черга жінок біля водорозбірної колонки в передмісті Дакара, будинок страйкового комітету в Бамако, нерухомі вагони на коліях. Такий сучасний Сенегал, країна, в містах якої трудящі відходять все далі від патріархальних дідівських звичаїв.

А негритянські пісні й танці, а славнозвісні тамтами, невже й вони зникли зі сторінок роману? Ні, бо вони органічно ввійшли в життя сенегальського народу, але лунають вони не коло вогнища десь серед хащів, не під час виконання якогось дикунського танцю чи релігійного обряду, а на народних демонстраціях, багатолюдних походах, або на урочистому святі залізничників.

[1] Див. статтю С. Усмана «Література африканському народові» в журналі «Современный Восток» № 10 за 1960 р.

Дія роману відбувається в трьох містах — осередках страйкового руху — Бамако, Тієсі і столиці Сенегалу Дакарі. Страйк залізничників на лінії Дакар — Нігер, навколо якого розгортаються події, об'єднує ці три плани композиційно й тематично.

Автор зображує народ — цього справжнього й головного героя твору — в процесі зростання його політичної та національної свідомості. Страйк допоміг народові зрозуміти, що білі колонізатори є також і класовим його ворогом, допоміг усвідомити свої права і необхідність боротися за них, збагнути, що таке пролетарська солідарність: страйкарі дістають допомогу з Гвінеї, Дагомеї, з інших африканських країн, а також від французьких робітників.

Письменник з великою любов'ю малює людей, свої «божі стеблинки», іменами яких він називає окремі розділи книги. Ця любов відчувається і в персонажах страйкарів, яким він надає, хоч і не розкриваючи їх глибоко, виразних індивідуальних рис. Усман не ідеалізує своїх героїв. Додержуючись принципу граничної правдивості, він показує залізничників на початку страйку часом невмілими керівниками, недосвідченими організаторами. Та сперечаючись між собою, навчаючись на власних помилках, вони таки знаходять вірний шлях — і в боротьбі зі зрадниками, і в організації допомоги виснаженому голодом населенню, і в переговорах з адміністрацією залізниці.

Так само не ідеалізований і образ головного героя роману, машиніста Ібрагіма Бакайоко — і це робить його надзвичайно життєвим. Керівник страйкового руху, пропагандист і громадський діяч, він вміє розмовляти з масами й користується у них величезним авторитетом.

Якщо Сембен Усман характеризує дійових осіб переважно через їхні вчинки, діалоги, уникаючи глибокого психологічного аналізу, то щодо Бакайоко він уживає інших художніх засобів. Це насамперед засіб непрямої характеристики: задовго до появи героя на сторінках роману, ми знайомимось з ним, бо ім'я його в усіх на устах. В ідеологічному плані йому протипоставлено старого добряка Фа Кейта, що проповідує всепрощення, в морально-етичному — добросердого лагідного Лахбіба. Бакайоко, мужній, вольовий, цілеспрямований у боротьбі, якій він присвятив своє життя, ставиться, однак, надто суворо, жорстоко до людей, позбавлений чуйності, за що йому дорікають товариші. Та хоч багатьох примушує страждати ця дещо загадкова людина, вона — справжня душа страйкового руху.

В романі привертають увагу образи жінок. Їх показано в родині, в праці, в борні, змальовано із справжньою любов'ю.

В галереї жіночих образів кожен має своє індивідуальне, яскраво своєрідне забарвлення: це невгамовна войовнича Мам Софі; ніжна журлива Худья Мбайя, безмовна жертва жорстокості французьких міських властей; сліпа Маймуна, сувора й горда в своєму гіркому материнстві; голова численної родини спокійна й мужня Раматулайя, сила якої «народилась біля погаслого вогнища в усвідомленні загального лиха».

На особливу увагу заслуговують образи представниць нового покоління. Це насамперед «розумниця» Аджібіджі,—хоч цей образ дещо й штучний — дівчинка шкільного віку, що вивчає французьку мову, ходить з батьком на профспілкові збори, мріє, як він, водити поїзди. Це й Ндейя Туті, учениця педагогічної школи. Європейська культура зробила дівчину чужою серед своїх, вона соромиться злиднів, неуцтва, темряви, в яких зросла, мріє про європейське місто, культурні розваги, чекає «рицаря», що поведе її в це життя й віддасть їй свою любов. Тільки ціною тяжкої особистої драми дівчина починає усвідомлювати, що колонізатори ніколи не будуть її друзями, що національна гідність зобов'язує її бути зі своїм народом і в праці, і в боротьбі. Нещасливе кохання перероджує дівчину.

Автор виявляє себе неабияким майстром масових сцен. Маса, зображена на багатьох сторінках роману, живе, хвилюється, діє, то охоплена єдиним поривом, то збурена протилежними почуттями. Виявлення настрою окремих осіб на цьому тлі не затьмарює, а ще більше пожвавлює дію. Ось чому такі виразні, правдиві й хвилюючі сцени роману, що зображують бурхливі профспілкові збори, напад жінок на спагі, мітинг в Дакарі та багато інших.

Хто ж протистоїть в романі сенегальському народові, так талановито зображеному письменником? Це адміністрація залізничного управління, представники французького уряду в колонії, місцеві багатії й духівництво, які підтримують колонізаторів. Постаті їхні досить виразні й індивідуалізовані.

Поруч з цілим рядом безсумнівних успіхів треба згадати про те, що перешкоджає безпосередньому сприйняттю твору, про деякі художні хиби твору. Це насамперед незначущі деталі, випадкові епізоди, непотрібні розмови, які часом зустрічаються в романі і свідчать про те, що авторові не завжди щастить вибрати з маси фактичного матеріалу найвиразніше, найвлучніше, найтиповіше. Слід вказати також і на натуралістичність деяких деталей—рису, властиву багатьом творам африканських письменників.

Так, в книзі трапляються слабкі місця, та ці окремі недоліки не затьмарюють того, що є цінного в творі.

Усман написав надзвичайно правдиву книгу, недарма в її основі лежать справжні події. Письменник створив правдиві образи сучасних героїв Африки, показав роль революційних організацій в народній боротьбі. Ідеї інтернаціоналізму, єдності трудящих африканських країн і всіх континентів проймають увесь твір. Роман Усмана розв'язує багато спірних питань про шляхи розвитку Африки й африканської літератури, блискуче підтверджує можливість виникнення в цій літературі соціального роману.

БЕХЕР І УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Талановитий німецький поет-комуніст Й. Бехер народився в заможній родині прокурора. По закінченні гімназії вивчав медицину, філософію, класичну філологію в Берлінському та Ієнському університетах. Але жодного факультету не закінчив: захопився літературною діяльністю.

Перші вірші свої він друкує в 1910—1915 рр.

Разом з Е. Мюзамом, Е. Толлером, Л. Рубінером Бехер різко засуджує імперіалістичну світову війну, закликає до миру, до повалення капіталістичного ладу.

Й. Бехер був першим німецьким поетом, що радісно вітав Великий Жовтень. Він став справжнім і вірним другом Країни Рад і називав її «своєю другою Батьківщиною».

Його цікавить і життя робітників радянських республік, і суперечки та дискусії, що характеризували тогочасну літературну боротьбу, і виховання нових людей, будівників соціалізму.

Після захоплення гітлерівцями влади в Німеччині 1933 року, Й. Бехер, як і більшість прогресивних німецьких письменників, емігрує в СРСР. Майже дванадцять років живе він у Радянському Союзі, пише ніщівну сатиру на III Рейх та його вождів, очолює антифашистський Комітет «Вільна Німеччина». Вся його творчість була справжньою боротьбою за ідеї братерства всіх народів. Після поразки фашизму поет повернувся на рідну землю. У своїх віршах він розповів про трагедію німецького народу, про його блукання в темряві перших повоєнних літ. Водночас письменник висловлює щиру подяку радянським людям, які визволили його країну від мерзенної націстської диктатури.

Й. Бехер поєднує творчість з активною громадською діяльністю. Він — генеральний секретар Культурбунду, міністр культури, член ЦК СЄПН. До кінця свого життя Й. Бехер був популяризатором кращих надбань радянської літератури, і в своїх теоретичних працях неодноразово вказував на спільні риси розвитку мистецтва соціалістичного реалізму різних країн.

* * *

Вивчаючи творчість Йоганеса Бехера цікаво простежити його зв'язки з іншими національними культурами і, зокрема, українською, у найскладніші і найважливіші для становлення поета часи — 20—30 роки нашого століття.

«Відкрив» його українському читачеві відомий поет, літературознавець і критик Я. Савченко, вмістивши в журналі «Глобус» (№ 4, 1923 р.) свій переклад програмного вірша поета з першої збірки «Занепад і тріумф». В гротескних й контрастних образах висловлені тут настрої нового покоління людей XX ст. Громади будов закривають Людині небо, забруднені ліхтарі правлять їй за зорі, а дим заводів править за свіже повітря. І Людина, що звела своїми руками ці будови, Людина — творець цивілізації, перетворюється у безпорадного раба її. Та ось з'являється нове покоління, яке побачило весь жах цього існування, прокляло продажний світ речей, нестерпний світ брехні.

Бушуйте, скандальте! Міста нас
обценьками тиснуть.
Хриплять бідаки палацам
не пісню...
І в тріски ворота. На дріб'язок
вікна,
Хитаються стіни, ламаються
кроквн...
Любили ми тяжко. Забудем
навіки,
Згадають скоріш нас, тоді,
як ми здохнем...[1]

Поезія Й. Бехера була зрозумілою й близькою мо-

[1] Й. Бехер, Тісний світ, Пер. Я. С. «Глобус», № 4, 1923.

лодим митцям України, які гостро відчували радість приєднання до нового, незвичного, але й для декого мало ще зрозумілого суспільства.

Наступним кроком до зближення різних за умовами свого суспільного існування, але близьких по духу сучасників був приїзд до Німеччини у грудні 1924 р. делегації українських поетів— П. Тичини, В. Поліщука, О. Досвітнього.

Це були нелегкі часи в історії німецького робітничого руху. Після революції 1918—1923 рр. реакційний уряд кинув до в'язниць близько 7.000 страйкарів. Комуністична партія фактично була загнана в підпілля. Але пролетарські митці вірили в остаточну перемогу робітничого класу і своєю творчістю прагнули наблизити її.

В Німеччині українські поети відвідали постановку Піскатора, побували в майстерні талановитого графіка-антифашиста Гросса, слухали виступ Бехера. Він запросив радянських митців до себе. Надвечір вони піднімаються темними сходами на горище, заходять до майже порожньої кімнати поета. За дружньою бесідою швидко минає час: Бехер розповідає друзям про своє життя, складний шлях, яким син заможного судді прийшов до лав революційних борців, про злидні, безробіття, цензурні утиски. Та це дрібниці. Головне ж — він присвятив себе служінню новій «пролетарській музі». І зараз йому радісно й тепло навіть у цій порожній, холодній кімнаті.

Й. Бехер читає друзям з України тільки-но написані вірші, такі не схожі на поезію його першої збірки («Слово каліки» з циклу «Біля труни Леніна»)

Ви, народи всієї землі:
Зривайте з себе ланцюги!
Вперед! Прямуйте!
Бий, барабане червоний!
Сурми червоні, сурміть!
Пролетарські штурмові колони,
Гуртуйтеся!!!
Руйнуйте ступниці палаців
панів індустрії!!!
Урвіться в закляті державні
квартали!!!
Виборіть собі свій грунт!
Виборіть собі свої машини!
Виборіть собі свої фабрики!
Виборіть собі свою батьківщину!
Виборіть нарешті «світ»!!![1]

Це поезія закликів, дійова зброя в боротьбі робітничого класу. Українським друзям поезія Бехера подобається. Їхні погляди на лірику збігаються з бехерівськими. В листах до дружини В. Поліщук писав з цього приводу: «В Берліні німецька ліва братія прийняла нас дуже гарно. Був у Бехера. Багато інформували одне одних про революційні культурні досягнення...»[2]

Таким чином, поезія Бехера була не просто поодиноким експериментом, а відбивала теоретично обгрунтовану вимогу до пролетарського мистецтва.

Ранком 15 грудня П. Тичина, О. Досвітній, В. Поліщук вітали звільненого з тюрми Е. Мюзама, поета, що першим проголосив Баварську Радянську Республіку.

Навесні 1926 року Й. Бехер надіслав до редакції «Всесвіту» нарис «Гамбург»[3]. За лаштунками відроджуваного буржуазного життя крилися непримиренні суперечності, що віщували новий революційний вибух. Гамбург постає у нарисі як місто різких соціальних контрастів: ситі, вдоволені буржуа і тисячі безробітних:

«Людина за людиною. Спина за спиною стоять ще й в обід, і після обіду, в той час, коли авто для чужинців, повне веселих вимасованих без зморшків щасливих облич, котиться... на напружених дутих шинах»[4].

І знаменно, що таке зображення тогочасної дійсності — це не просто риса індивідуального стилю Бехера.

Протиставлення, глибоке розкриття суперечностей капіталізму було дуже характерним для всієї пролетарської літератури того часу. Особливо яскраво це відбивається в нарисах Е. Кіша, Ф. Вайскопфа, К. Клебера, віршах Ф. Вольфа, М. Свєтлова, М. Голодного, М. Бажана, М. Терещенка.

Наприкінці 20-х років ім'я Й. Бехера все частіше з'являється на сторінках українських газет та журналів. Він надсилає свої перші теоретичні статті з питань пролетарської драматургії та поезії (напр. «Карл Август Віттфогель» — «Культура і побут» 1926 р., № 2), уривки з щойно закінченого роману «Люїзит, або єдино справедлива війна» («Глобус», № 9, 1926 р.) і повісті «Банкір, верхи над боєвищем» («Червоний шлях» № 11—12. 1926 р.).

В журналах «Гарт», «Вапліте» все частіше друкуються вірші Й. Бехера із збірок «Сірі колони», «Голодне місто», «Людина нашого часу» у перекладах В. Мисика, В. Бобинського, М. Йогансена.

В одному з номерів «Авангарду» вміщено було новелу Й. Бехера «Людина прокинулась» з такою передмовою: «Ця новела найвизначнішого німецького письменника-комуніста, що ніде не опублікована, **спеціально** *(підкреслення моє. — В. Л.)* передана автором для журналу «Авангард». Ця маловідома новела (німецький рукопис не зберігся), була однією з перших спроб молодої пролетарської літератури заглибитися у психологію, пізнати не суцільну масу, клас пролетарів, а окрему людину, і одночасно вирішити питання про роль і місце передової інтелігенції у революційній боротьбі».

[1] Й. Бехер «Біля труни Леніна», переклад Л. Піонтек, ж. «Уж», № 5, 1929.
[2] Лист, до Конухес-Поліщук від 14.XII.1924 р. Архів В. Поліщука зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, од. збер. 136—159, стор. 3.
[3] «Всесвіт». № 36. 1926 р.
[4] Там же.

Своєрідним ескізом, начерком до новели був, на нашу думку, нарис Й. Бехера «У поході». Від імені покоління солдатів і борців письменник висловлює впевненість у поступальному розвитку людства. Життя своїх сучасників він порівнює з важким, але почесним «походом у майбутнє». І ті, що здійснюють цей похід, здаються йому людьми особливими, бо кожен з них, як і сам митець, мріє про «досконалу людину» прийдешнього:

«Мріями про досконалу людину мріють кожного дня, кожної ночі. Кожен її мріє. Кожен на свій лад... І здійснити самому життя «досконалої людини» — це я добре розумів — довелося б занадто тяжко»[1].

Постать вчителя Гюнтера, людини чесної і романтичної, була, на думку Й. Бехера, типовою. Гюнтер брав участь у першій світовій війні — і зненавидів її, він залишився без роботи у «демократичній» Веймарській республіці — і прокляв її. Єдине, що залишилося в його житті, була мрія, чиста і світла мрія про досконалу людину. Та з кожним днем він все ясніше усвідомлював, що «совершенна людина є абсурд в обстановці, де несовершенство підносять до системи»[2]. І він приходить до висновку, що слід зруйнувати таку систему і побудувати новий світ. Тому він приєднується до всенародного страйку. Та перемогла реакція. Гюнтера кинуто до в'язниці, його мають розстріляти. В надвечірньому сяйві сонця у сіро-блакитних хмарах над містом він бачить новий світ, світ здійсненої мрії, за яку він вмирає, світ досконалих людей майбутнього. Смерть і боротьба — нерозривні в оповіданнях, новелах, баладах Й. Бехера, особливо коли головним героєм виступає інтелігент. Можливо на такому вирішенні складної проблеми революції позначився той факт що митець не досить чітко уявляв собі роль інтелігента у боротьбі.

Проблема інтелігенції хвилювала тоді кожного прогресивного письменника. В українських журналах зустрічаються повідомлення про дискусії в Німеччині, де на той час був уже організований «Союз пролетарських революційних письменників». В романі «Люїзит» Й. Бехер писав з цього приводу: «Недовір'я до інтелігентів мало надто багато підстав... інтелігенти надто кволі, надто легко підпадають під чужий вплив, часто йдуть до партії для того, щоб відіграти в ній велику роль і стають нестерпними, коли не панькаються з їхнім клятим індивідуалізмом та надмірним честолюбством. Вони вимагають тоді схилитися перед мотлохом душевних своїх переживань; вразливість тонкої їхньої душі стає надмірною, і в такому стані третина їх скидається на зіпсовану печінкову ковбасу. Для всіх таких елементів немає місця в більшовицькій партії, їх треба нещадно викидати».

У 1929 р. О. Досвітній написав повість на німецьку тематику під назвою «Фріц і Йоган»[1]. Та навряд чи відомо, що цей твір є своєрідною розповіддю українського письменника про життя й творчість його далекого товариша — пролетарського митця Й. Бехера. Одночасно повість була продовженням великої розмови про місце поета в класовій боротьбі, тієї розмови, що почалась наприкінці 1924 року.

Твір О. Досвітнього німецькі митці сприйняли як відкритий лист друга, людини із значно багатшим досвідом класової боротьби, митця нової соціалістичної країни. Присвячена ж вона, безумовно, Йоганнесу Роберту Бехеру. І не тільки тому, що прізвище головного героя Йогана Брайхера майже збігається з іменем поета. Сюжетно ця повість перегукується з останніми розділами автобіографічного роману Й. Бехера «Прощання». Про достовірність і певну документальність її свідчать і цитовані нами вірші Й. Бехера «Біля труни Леніна», якими починається друга частина.

На початку 20-х років велика група молодих поетів, робітників та інтелігентів у Німеччині різко протиставляла себе «буржуазній літературі». Своєю творчістю вони надихали маси на боротьбу з капіталом, але після придушення революційної хвилі 1923 року, різко розійшлися і розділилися на «пролетарських» поетів і «робітничих». В цьому процесі першорядну роль відіграло, звичайно, не походження, а ставлення до революції, погляди на роль митця. В повісті О. Досвітнього саме й показано це розшарування, а в образі Фріца Гартшталя ми впізнаємо постать відомого тоді робітничого поета Макса Бартеля, який став ренегатом, ворогом свого класу, провідником ідей продажної соціал-демократії. І, навпаки, Йоган Брайхер, син заможного судді, стає пролетарським поетом, приходить до висновку:

«Так, ми будемо битися за комунізм... до загину... а покладемо край буржуазному ладові».

О. Досвітній передав настрої пролетарських письменників, зокрема Й. Бехера, показав, як приєднався він до лав революційних бійців. Повість допомагає глибше зрозуміти збірки поета цих років «Сірі колони», «Людина нашого часу». Є підстави вважати, що по-

[1] Й. Бехер, «У поході» (нарис), «Культура і побут», № 19. 1927 р.
[2] «Авангард», X. 1929.

[1] Повість О. Досвітнього перекладена нім. мовою і готується до видання. Вона вже стала предметом окремого дослідження в НДР.

вість О. Досвітнього допомогла Й. Бехеру повірити в те, що його пісні потрібні пролетаріату, і одночасно зрозуміти шкідливість «лівацьких збочень» у ставленні до попутників. Все це свідчить про єдиний шлях пролетарської літератури в різних країнах і вплив української радянської літератури на розвиток нових революційних літератур.

Яскравим підтвердженням цього була II Харківська міжнародна конференція революційних письменників у 1930 році.

На цій конференції Й. Бехер виступив з великою доповіддю «Загроза війни і завдання революційних письменників». Він закликав боротися за мир, стати на захист Радянського Союзу, передавав палкий привіт трудящим України.

Це був перший відвертий виступ Бехера проти націзму. До цього часу він, як і більшість революційних письменників, недооцінював небезпеку гітлеризму.

В Харкові він зустрів давніх друзів — В. Поліщука, П. Тичину. Познайомився із І. Микитенком, М. Скрипником. І в 30-ті роки з'являються нові переклади творів Й. Бехера, зокрема, «Банкір на полі битви» в перекладі Ю. Яновського.

Коли книжки Бехера були піддані анафемі і спалені в гітлерівській Німеччині, на Україні рідною мовою поета виходить одна з кращих його збірок.

Зараз співробітники архіву Й. Р. Бехера при Берлінській Академії мистецтв готують 30-томне видання його творів. Новели і нариси («В поході», «Людина прокинулась», «Карл Август Віттфогель», «Гамбург»), надіслані поетом спеціально для українських журналів, безперечно повинні увійти в це видання, оскільки названі твори не тільки цікаві з літературного погляду, а й свідчать про тісні взаємні зв'язки між німецькою та українською літературами; без аналізу таких інтернаціональних зв'язків не можна зрозуміти й вірно оцінити творчість будь-якого пролетарського митця, в тому числі й Бехера.

В. ЛУК'ЯНОВА

Калейдоскоп всесвіту

ДІЙШЛИ ДО РУЧКИ. В Сіднеї відбулися змагання з... лайки. Переможцем у них вийшов 27-річний панок, який лаявся без перерви протягом однієї години сорока восьми хвилин, не повторюючись жодного разу. Йому вручили срібний кубок з написом: «Майстер лайки».

НА ЗАХИСТ ТИШІ. Виходячи з того, що тиша — це здоров'я, муніципалітет італійського острова Капрі постановив, що кожен любитель музики, який увімкне транзисторний радіоприймач на пляжі, повинен сплатити штраф в одну тисячу лір. Згідно з тією ж постановою, жителі острова під страхом великого штрафу повинні стежити за тим, щоб всі музичні апарати грали тихо — лише для них самих, а не для сусідів.

КУРЙОЗ. До лікарні англійського міста Брістоля привезли чоловіка, у якого в горлі застрягла риб'яча кістка. Фах пацієнта: цирковий артист, шаблековтач.

НОВИНА—ВАЛЬС! У Сполучених Штатах деякі спритні фабриканти грамофонних пластинок рекламують тепер як новинку звичайний віденський вальс. Виявилося, що більшість молодих американців справді не знайомі з цим танцем. Твіст або рок-н-ролл — то вже інша справа!

ДЕСЯТЬ М'ЯЧІВ. У Копенгагені вмер 75-річний Софус Нільсен, колишній гравець збірної Данії з футбола. Йому належить своєрідний рекорд: на Олімпійських іграх 1908 року в Лондоні під час матчу Данія—Франція, що закінчився з рахунком 17 : 0, Нільсен забив у ворота французів 10 голів!

ЦІКАВІ МОНОГРАФІЇ

І. Журавська, Леся Українка та зарубіжні літератури. Видавництво АН УРСР, К., 1963.

Українська класична література здавна посіла значне місце серед інших літератур світу. Натхненна сила, революційний пафос і глибокий ліризм Шевченка, широта епічного розмаху Мирного, незрівняний енциклопедизм і багатство творчого діапазону Франка, мужній талант, надзвичайна різноманітність духовних, морально-політичних, інтелектуальних і літературно-естетичних інтересів Лесі Українки, всевидюще око своєрідного поета у прозі Коцюбинського відкрили світові визріваючі можливості цілого народу, а відтак — і нові можливості художнього слова, нові грані мистецтва як зброї в боротьбі за здійснення споконвічних устремлінь прогресивного людства.

Немислимий поза конкретно-історичним, національним ґрунтом, розвиток літератури потребує водночас і постійного спілкування, обміну кращими духовними надбаннями різних народів, — взаємовплив літератур належить до об'єктивних законів літературного розвитку.

Українські класики, особливо революціонери-демократи, широко використовуючи здобутки світової літератури, вміли відрізняти в ній, кажучи словами Франка, «тривкий граніт» і «блискучий порфір» від «простого пісковця» і «згущеного болота», підпорядковували своїм ідейно-естетичним настановленням те, чому навчалися в зарубіжних майстрів. Збагачуючи тим самим рідну літературу, підносячи далі її загальний рівень, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, при всій широті своїх інтернаціональних зв'язків та інтересів, міцно стояли на ґрунті українського і всеросійського суспільного життя як письменники неповторно своєрідні й по-справжньому національні.

Отож інтерес нашого літературознавства до взаємин української літератури з іншими літературами, зокрема до українсько-зарубіжних літературних зв'язків, визначається вже самим характером української літератури, особливостями і значенням творчості найбільших її майстрів.

Якщо в минулому, в 20—30-х рр., певна частина праць з таких питань була засмічена формалістично-компаративістськими і буржуазно-націоналістичними уявленнями, то в післявоєнний час, особливо в останнє десятиліття, відбулося остаточне сформування наукових принципів подібних досліджень на ґрунті марксистсько-ленінської методології поряд із загальним піднесенням радянського літературознавства. Характерно, що саме в останнє десятиліття, крім безлічі статей, з'явилася вже і низка ґрунтовних узагальнюючих монографій, що розкривають різні сторони українсько-зарубіжних літературних взаємин.

У книжках П. Гонтаря, Г. Вервеса, О. Засенка, Я. Ривкіса, І. Журавської досліджуються, як і в численних статтях, але у значно ширшому плані, літературні контакти, переклади творів іноземних літератур на українську мову, здійснені українськими письменниками, критичні статті українських класиків про зарубіжну літературу, участь українських письменників в інонаціональному літературному процесі, як-от Марка Вовчка — у французькому (монографія О. Засенка), Івана Франка — в польському (монографія Г. Вервеса) тощо.

Можемо сказати, що Шевченко, Марко Вовчок і Франко до 1963 року вже досить повно були вивчені в їх зв'язках з літературою низки зарубіжних країн, хоч те «повно» і дуже відносне поняття,— адже можливі ще й інші аспекти дослідження, зберігається і тут широке поле діяльності для наших літературознавчих сил. Що ж до Лесі Українки, то її зв'язки з літературою зарубіжного світу аж до останнього часу висвітлювались або в плані найзагальніших міркувань, або в окремих темах («Леся Українка і сербський фольклор» Б. Галащука, «Леся Українка і Генріх Гейне» Я. Гордона, «Леся Українка — дослідник зарубіжних літератур» Я. Ривкіса), або принагідно, в аналізі тих або інших творів письменниці (від блискучих статей академіка О. Білецького до останньої книги О. Бабишкіна «Драматургія Лесі Українки»). І ось тепер, коли все прогресивне людство вшанувало пам'ять письменниці з нагоди 50-ліття з дня її смерті, вийшла з друку монографія І. Журавської «Леся Українка та зарубіжні літератури», певний підсумок і узагальнення всього, написаного раніше з цього питання, а поряд з тим — новий і дуже значний крок вперед, перша спеціальна синтетична книга про зв'язки Лесі з іноземними літературами.

Два роки тому була опублікована інша книга того ж автора — «Іван Франко і зарубіжні літератури». Обидві монографії міцно зв'язані між собою як спільністю основної проблеми, так і характером її розв'язання. Аналізуючи літературно-критичну спадщину, художній доробок і переклади Лесі Українки з іноземних літератур, розглядаючи сюжети і образи її творів, так або інакше близькі до сюжетів і образів світової літератури, І. Журавська, як і в попередній праці, завжди виходить з конкретних суспільно-політичних умов кінця XIX — початку XX століття, ніколи не забуває про той національно-історичний грунт, на якому зросла письменниця, враховує досвід російської літератури, послідовно і переконливо розкриває оригінальність Лесиних творів, глибину її суджень, те зовсім нове, що зуміла вона зробити для української та світової літератури і критики. Читаючи книгу, раз у раз чуємо сильний і свіжий голос Лесі Українки, зримо відчуваємо живий, органічний зв'язок письменниці із століттями розвитку світової літератури, а водночас виразно бачимо її власне — особливе й почесне місце в тій історії. Чудове знання світової літератури збагатило українську письменницю, але те, що взяла вона з надбань інших народів, вона повернула їм сторицею.

Якщо в побудові монографії про Франка І. Журавська скористалася принципом історико-хронологічним, то в новій праці авторка стала на шлях виділення в окремі розділи трьох основних аспектів літературної діяльності письменниці (критичні статті, оригінальні художні твори, переклади). Слід підкреслити, що в дослідженнях такого типу питання композиції — річ дуже складна. Справді, як охопити і привести до спільного знаменника величезний матеріал, взятий з різних епох, різних національних літератур, з творів різних жанрів, кожний з яких має свої закони, пов'язати все це з епохою, особою, характером творчості даного письменника — основного стрижня книги, зберегти живу душу митця серед численних і зовсім різних фактів, аналогій і співставлень, донести до читача своєрідний аромат його творчості? Мабуть, єдиного рішення тут і бути не може: все залежить від характеру теми і матеріалу, від задуму автора, від його вміння укласти розмаїті факти й думки в послідовну й стрункy систему.

Врешті будь-який принцип побудови книги про зв'язки одного письменника з цілою літературою має свої позитивні сторони і свої вади. Порівнюючи обидві книги І. Журавської, можемо сказати, що в першій яскравіше висвітлено ставлення Франка до різних періодів історії світової літератури, бо в межах кожного розділу йдеться і про статті письменника, і про використання світових сюжетів і образів, і про переклади. Але, прагнучи створити собі цілісне уявлення, наприклад, про перекладацьку діяльність Франка, мусимо розшукувати відповідні відомості по всіх розділах праці. У другій — знаходимо компактний і вичерпний аналіз і статей, і перекладів, і оригінальних творів, де використано сюжети і образи іноземних літератур, але дещо губимось, переключаючись з однієї епохи до іншої, як в розділі «Поеми та драматичні твори». Однак в обох книгах є та внутрішня логіка в переходах від одних питань до інших, що веде читача за собою, змушує читати далі й кінець кінцем дає повну картину тих літературних явищ, які авторка поставила собі за мету розкрити.

Добре, що після короткого вступу іде розділ «Критичні статті», який спрямовує увагу на основні естетичні засади, літературно-критичні й літературознавчі принципи письменниці: значно полегшується тим самим важка подорож крізь віки, в котру поведе нас авторка в дальшому викладі. Уникаючи повторень, майже неминучих за іншої будови, І. Журавська детально розглядає статті Лесі Українки про зарубіжні літератури, а також листи, в яких письменниця висловлює міркування з питань зарубіжних літератур. Як відзначає авторка, Леся Українка вимагала від літератури активного втручання в життя, глибокого відтворення дійсності в поєднанні з романтичною піднесеністю, проникнення в «прийдешнє життя людського громадянства» на основі передової теорії створення живого образу того майбутнього, «відображення суспільного колективу в момент напруженої соціальної боротьби» в індивідуалізованих образах, боротьби за свободу не окремої особи, а суспільства в цілому. У світлі таких суспільно-естетичних вимог Леся Українка не тільки розвінчувала натуралізм і декаденство, а й критично розглядала твори прогресивної зарубіжної літератури кінця XIX — початку XX століття, зокрема Золя, Франса, Морріса, Уеллса, Б'єрнсона, Ібсена, Гауптмана, Ожешко та ін., вказуючи на позитивні і слабкі сторони цих творів.

Аналізуючи літературно-критичний доробок письменниці, І. Журавська враховує й тогочасні суспільно-політичні обставини, і стан тодішньої критики, і власні свої спостереження над творами тих

письменників, які були об'єктом наукових студій Лесі Українки. Саме правильні методологічні принципи дослідження і широка обізнаність з історією української та світової літератури дали І. Журавській можливість показати, що Леся Українка, в дечому поступаючись перед Франком, в дечому йдучи далі Франка, «була ближче зв'язана з марксизмом, з марксистською естетикою».

Зі сторінок книги постать Лесі Українки — літературного критика і, я сказав би, теоретика літератури — вперше постає у всій своїй величі. Важко переоцінити значення її думок про суть і завдання суспільної драми, про суспільну мету і роль утопічних жанрів, про ворожу народові сутність усіх модифікацій модернізму та їх зв'язок з інтересами буржуазії. Лесине розуміння співвідносин між собою, «юрбою» і суспільством, як вони мають бути естетично осмислені в літературі, і взаємин героїчного начала в мистецтві з реалістичним методом відображення суспільних конфліктів йшло в річищі прогресивних естетично-творчих шукань її епохи. Короленко вважав завданням нового мистецтва «відкрити значення особи на грунті значення мас», відкинувши властиве натуралізмові «заперечення можливості героїчного в людині» і притаманне старому романтизмові «заперечення маси в інтересах героїв». Ролан відкидав драму героїчну, в якій немає справжнього життя, і драму реалістичну, але позбавлену героїки, намагаючись писати «п'єси героїчні, що є реалістичними». Однак ні Короленко, ні тодішній Роллан не змогли здійснити свої наміри; Леся Українка, близька до марксистського світорозуміння, — зуміла. Всі ті ідеї набирали в неї іншого характеру і звучання, ніж в літературі загальнодемократичній, і саме це об'єднувало її з основоположником соціалістичного реалізму; досить пригадати загальновідомі положення Горького про взаємини реалізму і романтизму, потребу героїзації літератури, нові принципи зображення героя і маси, здійснені в його творчій практиці. Як пише І. Журавська, Леся Українка вважала «завданням нової суспільної драми і взагалі нової літератури» «відображення життя пролетаріату з його конфліктами, боротьбою за своє визволення, що передбачає і визволення особистості».

Не все в цьому розділі книги є в однаковій мірі вдалим і переконливим, не все доведене до кінця. Авторка ширше, вірніше розкриває Лесине розуміння неоромантизму, ніж це бачимо в ряді інших праць. Але на стор. 32 читаємо: «Словом «неоромантизм» Леся Українка визначає не якусь нову модифікацію романтизму, а реалістичне зображення життя людей, де є елементи домислу, де присутнє узагальнення». Та хіба присутність домислу і узагальнення не є неодмінною особливістю кожного справді реалістичного твору? Про це писав ще Дідро, закликаючи письменників «бути поклонниками райдуги, але не бути її рабами». Цю думку розробляв ще Стендаль у своїх естетичних трактатах. Знову висуваючи той принцип, Горький протиставляв його натуралізмові, «літературі факту», як загальну вимогу реалістичного мистецтва, а не щось специфічне, притаманне лише «третьому методу». Мабуть, краще було б говорити тут про поглиблення і розвиток письменницею цих понять, ніж вбачати в них атрибути неоромантизму. Втім, по суті І. Журавська саме так і робить в інших місцях розділу. Важко додати щось істотне до аналізу критичних статей Лесі Українки, поданого авторкою, але їх значення розкрилося б ще повніше, якби І. Журавська, не обмежуючись критикою статей Пшибишевського, згадала б про загальний стан західноєвропейської буржуазної критики того часу, як вона зробила це у книзі про Івана Франка.

У другому розділі монографії майстерно зроблений аналіз драматичних поем «На руїнах», «В катакомбах», «На полі крові», «Адвокат Мартіан», «Оргія», «У пущі», «Камінний господар», «Кассандра», «Іфігенія в Тавриді», поем «Ізольда Білорука», «Роберт Брюс, король шотландський», «Віла-посестра», триптиху «Що дасть нам силу?», «Орфеєве чудо», «Про велета» і інших творів, — у плані тих завдань, які ставила перед собою авторка. І. Журавська розглядає ці твори на дуже широкому історико-літературному тлі, починаючи біблейськими легендами і античною літературою і аж до сучасників письменниці. Ніщо не залишається поза увагою дослідника. І. Журавська порівнює безліч інтерпретацій світових сюжетів і образів письменниками всіх епох, різних народів і різних напрямів, знаходить спільне й відмінне, виявляє зовсім нове, своєрідне, лише Лесі Українці притаманне, вказує на конкретний соціально-історичний грунт і класовий смисл тих або інших трактувань традиційних загальнолюдських тем і мотивів, з войовничою наступальністю розкриває жалюгідність спроб зарубіжних і вітчизняних декадентів (від Габріеля д'Аннунціо і Андре Жіда до Ф. Сологуба і Мережковського) пристосувати надбання світової культури до потреб експлуататорських класів, дає критичний розбір творів прогресивних письменників, як-от Ібсен, Шоу, Роллан, і підпорядковує весь цей величезний матеріал чітко визначеній меті.

Ми можемо з повним правом сказати, що І. Журавська по-новому прочитала аналізовані твори Лесі Українки і значно доповнила те, що про них писали її попередники. З другого боку, написання такої праці стало можливим саме на грунті раніше зробленого, на новому етапі розвитку нашого літературознавства.

Одним з важливих моментів книги є з'ясування причин, які спонукали письменницю до такого широкого використання світових сюжетів і образів у більшості своїх драм і поем.

Щоправда, відповідні пояснення розкидані по різних підрозділах праці, — ліпше було б зібрати їх десь в одному місці і викласти більш детально. До того ж іноді авторка надто поспішає з висновками, що не випливають із засновку. Справедливо твердячи, що зовнішня сюжетна лінія «Вавілонського полону» «була для Лесі Українки, як і для багатьох великих письменників, лише прозорим покривалом, символічним зображенням дуже близьких їй відносин і

події», І. Журавська бачить вже в цьому відповідь на питання, чому Леся Українка зверталась до світових сюжетів, хоч тут відповіді немає, а є лише констатація факту. Проте в цілому думка авторки ясна. На тій самій сторінці читаємо, що світові сюжети захоплювали Лесю «силою почуття, величчю образів, невмирущими ситуаціями і темами», — це вже ближче стоїть до відповіді. Найбільш переконливе пояснення знаходимо на стор. 35: «Леся Українка, — пише авторка, — мала своє розуміння народності літератури. Письменник нового типу повинен жити і творити в світі загальнолюдських ідей і образів, і саме широка обізнаність в світовій літературі допоможе йому глибше пізнати свою вітчизняну дійсність». Отже, справа у специфіці естетики письменниці, особливостях її світовідчування і, я сказав би, в особливому нахилі до філософського узагальнення соціальних конфліктів, філософського осмислення суспільно-політичних проблем, а врешті — у творчій індивідуальності, в характері таланту. У всій історії літератури не так вже багато було справжніх майстрів слова, які б з такою постійністю користувались світовими образами і сюжетами, знаходячи в них зовсім нові грані та можливості й ставлячи їх на службу сучасності в інтересах народних мас.

Будуючи цей розділ, І. Журавська іноді відступає від хронологічного принципу, аналізуючи, наприклад, «Кассандру» після «Оргії». Не скрізь дає авторка можливість читачеві побачити еволюцію Лесі Українки в сприйнятті й тлумаченні тих або інших образів і сюжетів світової літератури. Зате увага концентрується навколо основної проблематики її творів: ніде не впадаючи у схематизм, не спрощуючи, дослідниця показує, що Леся Українка, звідки не брала б вона свої сюжети, завжди жила всіма інтересами свого народу, інтересами революційного руху, розвитку передового мистецтва. Світові сюжети і образи стали для неї зброєю боротьби проти політичної і літературної реакції, і поетеса досить вільно поводилася з літературними і легендарними сюжетами, як бачимо це раз у раз, хоч би на прикладі чудової драматичної поеми «На полі крові», спрямованої проти «іудиної белетристики» і політичного ренегатства.

Останній розділ книги присвячений перекладацькій діяльності Лесі Українки. Про це також багато писали, однак і тут І. Журавська спромоглася сказати чимало нового. На основі глибокого й тонкого філологічного аналізу Лесиних перекладів, порівнюючи їх з оригіналами та іншими перекладами тих самих творів (цікава, зокрема, порівняльна характеристика перекладів Лесі Українки і Франка з Гейне), авторка простежує еволюцію, становлення перекладацької майстерності Лесі Українки, характеризує вироблені поетесою принципи перекладання і цілком слушно твердить, що перекладацька робота Лесі була новим етапом у розвитку теорії і практики художнього перекладу.

Фундаментальна праця І. Журавської — цінний внесок і в літературу про Лесю Українку, у справу всебічного вивчення її творчості, і в ту галузь нашого літературознавства, що спеціалізується на питаннях взаємозв'язків різних літератур світу. В галузі вивчення українсько-зарубіжних літературних зв'язків особливий інтерес становить проблема зарубіжних зв'язків письменників революційної демократії, близьких до марксизму, та співвідношення їх творчості із світовим літературним процесом. Саме передовий світогляд дав можливість Франкові й Лесі Українці так високо піднятись у своєму розумінні світової літератури. На сучасному етапі радянського літературознавства стає можливим і дальше вивчення важливого питання про місце Франка, Лесі Українки, Коцюбинського в розвитку світової літератури.

Здійсненню цих завдань сприятимуть і обидві монографії І. Журавської.

Л. ІВАНОВ,
професор, доктор філологічних наук.
м. Дніпропетровськ.

ПО ТОЙ БІК

Хассо Лаудон. Канікули в Берліні. Радянський письменник, К., 1963.

...Похмура, довга казарма, в якій стоять сто тридцять ліжок; на ліжках — юнаки розглядають порнографічні книжки та листівки; на столі — «вільна література» — антикомуністичні журнали та брошури. Мешканці казарми — перебіжчики із Східної Німеччини, які очікують вирішення своєї долі в «таборі для біженців» на околиці Західного Берліна. Одних привели сюди пошуки пригод, інших привабили неонові реклами та вітрини — символ «легкого» життя, а дехто шукає тут примарної «свободи».

Так сучасний німецький письменник Хассо Лаудон змальовує товариство, в якому опинився головний герой його роману «Канікули в Берліні».

Книга Лаудона присвячена сучасній німецькій молоді. В ній йдеться про формування характерів юнаків і дівчат НДР, про їх помилки й розчарування, шукання і перемоги. Водночас автор

розповідає і про тих юнаків, кого ще в дитячі роки встигли отруїти буржуазно-індивідуалістичною психологією. Молоді присвячено чимало творів письменників НДР. Досить згадати романи І. фон Вангенгейм «Сни однієї матері», Г. Нахбара «Весілля на Ленневекені», М. Наврат «Останнє обличчя», щоб зрозуміти, як глибоко хвилює літераторів НДР ця злободенна тема.

В центрі роману учні Вищої педагогічної школи в Східному Берліні. Більшість з них колишні робітники. Вони діти «великої сім'ї, що з кожним днем зростала у боротьбі, зростала тут і в усьому світі, де люди повставали проти несправедливості, гніту й варварства».

Головний герой роману Штефан Штрауб — образ складний і суперечливий. Штефан рано втратив батьків. Для самотнього юнака настали суворі дні боротьби за існування, коли зруйновані вулиці розколотого на кілька частин Берліна були його єдиним притулком. Штефан прагне дістати вищу освіту. Хоча професія вчителя ніколи його не приваблювала, він все ж вступає до Вищої педагогічної школи. Навчання і дружба з однокурсниками стали для Штефана всього лише зовнішнім боком його існування.

Студент захоплюється модерністською літературою, свої щирі пориви до людей, до колективу він придушує копирсанням у своїх дріб'язкових переживаннях, що й приводить його у моральну безвихідь. Штефан починає відвідувати пропагандистські центри Західного Берліна. Коли ж про ці його візити дізнаються товариші, він, злякавшись можливої відповідальності, тікає в Західний Берлін.

Опинившись у «таборі для біженців» у Новому Кладові, Штефан починає розуміти, що його обплутали базіканням про «свободу» та інші химерні принади «вільного світу». Знайомство з хлопцями з табору, зустріч з Андреасом, одверті бесіди переконують Штефана у необхідності якомога швидшого виправлення своєї помилки. Зрештою він усвідомлює: не можна жити без того, що так безглуздо втратив, — без вітчизни, навчання, друзів, завжди готових допомогти, і дівчини, до якої вже давно тягнувся і яка щиро його кохає. І Штефан знаходить у собі мужність повернутися назад.

Багато сторінок присвячує автор викриттю соціальних порядків, які панують в Західному Берліні. Глибоким обуренням пройняті його розповіді про безнастанні військові маневри окупаційних військ у місті, про нестримне зростання кількості безробітних, про звірячі закони капіталістичного світу.

«Канікули в Берліні» — цікавий і корисний твір. Хассо Лаудон намалював правдиву картину життя сучасної німецької молоді.

Ю. КОРЗОВ

ДЕ Ж ВИХІД?

Хосе Марія Мендіола. Розстріляний. Барселона, 1962.

Однією з найзначніших літературних премій Іспанії, що присуджується щороку за кращий роман, є премія «Еухеньо Надаль». До складу журі входить ряд визначних представників іспанської літератури.

Протягом останніх п'ятнадцяти років премією «Еухеньо Надаль» нагороджено багато видатних митців, відомих своїми прогресивними поглядами і виступами проти режиму Франко.

1962 року цю премію одержав молодий і маловідомий письменник Хосе Марія Мендіола за роман «Розстріляний».

Х. Мендіола народився 1929 року. Адвокат за професією, відповідальний службовець експортної металургійної компанії, останні два роки він багато їздив по Південній Америці. Його перу належить повість «Іона й печера», а також збірка оповідань «Десять тисяч лелек».

Дія роману «Розстріляний» розгортається в одній з латиноамериканських держав. Готується замах на тирана, який скинув законного президента і встановив режим жорстокого терору.

Сама по собі подібна ситуація не нова в іспанській та латиноамериканській літературі («Тиран Бандерас» Вальє Інклана, «Сеньйор Президент» М. Астуріаса та ін.), а тому відразу виникає питання, що нового вносить художник у вирішення цієї проблеми, з яких позицій трактує він її?

Це нове відчуваєш з перших же сторінок роману. Гостро ставить Мендіола питання про тиранію, про право народу на боротьбу з диктатором і покарання його, про методи, мету і результати цієї боротьби. Вся книга — гострий політичний діалог. Вона написана дуже скупо, компактно, дія розгортається швидко, енергійно. Виразно й життєво окреслені образи героїв. Автора особливо цікавить внутрішній світ людини, її ідеї. Тому характери дійових осіб роману розкриваються насамперед в розмові.

Мендіола нещадний у викритті і засудженні диктатора. Він розповідає про людей, яких кидають

в тюрми за найменшою підозрою, про тих, хто безслідно зникає у казематах тиранії, про замордованих на допитах, змальовує характери катів, спеціально викликаних для організації цих «справ» з закордону. На двох-трьох сторінках він створює характерний портрет огидного садиста й циніка слідчого, який катує одного з головних героїв.

Герої не раз ставлять перед собою запитання про допустимість покарання тирана — і кожного разу дають позитивну відповідь. Але, стверджуючи право на боротьбу, Мендіола не менш рішуче відкидає метод терору, безпощадно розвінчуючи його. .

Головний герой роману — молодий учитель Ангуло. Йому доручено убити диктатора. Довго, аж до останньої хвилини, він змушений «настроювати» себе, переконувати в тому, що це єдино вірний шлях боротьби. Дорогою ціною краху всіх ілюзій, ціною власного життя приходить Ангуло до розуміння безглуздості зробленого ним. Тирана знищено, але владу захопили інші політикани. Нічого не змінилося. Більш того, заводії змови зовсім і не думали про відновлення демократичних порядків. Вони свідомо використали Ангуло та подібних до нього ідеалістів в своїх корисливих цілях. Всі колізії, весь сюжет твору свідчить про трагічну безглуздість тероризму і вузької, відірваної від народу змови. Всім учасникам змови (крім двох благородних юнаків — Ангуло та 17-річного студента Карвахо, який щиро вірить у те, що він бореться в ім'я демократії) Мендіола дає нищівну характеристику. Хто ж ці змовники?

Це — комендант Торрес, керівник змови, холодна, бездушна людина, яка відмовляється врятувати одного з своїх прибічників.

Це — Харамільо — помічник Торреса, боягузливий маленький чоловічок, абсолютно байдужий до всього, в тому числі і до боротьби, в якій він бере участь. Його цікавить тільки самопочуття білих пацюків, яких він розводить.

Це виконавець одного з терористичних актів, сутенер і сифілітик Антуан. Він змучений страхом, він ненавидить країну, у якій живе, і взагалі не знає, в ім'я чого бере участь у змові.

Не кращий за них емісар вигнаного президента, який всього боїться і мріє про ту хвилину, коли він зможе кудись виїхати.

Хоча дія роману і розгортається формально в Південній Америці, сама тема книги в усіх планах надзвичайно актуальна для сучасної Іспанії. Як боротися з режимом тиранії і диктатури Франко? Це питання стоїть зараз перед широкими масами іспанських патріотів. Змальовані Мендіолою сцени катувань дуже нагадують мордування, яким був підданий перед стратою Хуліан Грімау, і яких зазнають сотні відважних синів Іспанії, що стають на боротьбу проти фашизму.

В романі є коротка, дуже сильно написана сцена. Диктатор приймає наречену вже засудженого до страти Карвахо. Він рішуче відмовляє в помилуванні. Тоді дівчина з презирством кидає: «Людина, яка хоче вбити юнака, — це пропаща людина».

Подібні слова Франко не раз міг читати у листівках, що поширювалися й поширюються по всій Іспанії, особливо в дні страти Хуліана Грімау. Репресії, система терору, що так безпощадно показані Мендіолою, і до чого весь час вдається Франко, є свідченням невпевненості диктатора, свідченням слабості його режиму.

Особливо гостро стоїть для Іспанії проблема анархізму й терористичних методів боротьби.

Комуністична партія Іспанії, робітничий клас рішуче відкидають ці методи. В той же час анархізм ще має вплив на певну частину молоді, яка намагається боротися з Франко методами терору.

Саме тому такою актуальною для Іспанії є ця книга, яка, викриваючи тиранію, разом з тим категорично засуджує анархізм і методи його боротьби.

Як же міг подібний твір з'явитися в сьогоднішній Іспанії?

Франкісти, мабуть, не хочуть впізнавати своє відображення в дзеркалі роману, тим більше, що автор переніс його дію в Латинську Америку.

Мендіола засудив і тиранію, і змовницькі засоби боротьби з нею. Які ж його позитивні ідеали?

Автору глибоко не до душі буржуазна демократія, з численними партіями і не менш численними політичними програмами. «Усі політичні програми добрі»,— іронічно зауважує Ангуло. Всі пропонують хороші програми, коли треба завоювати голоси виборців.

В іншому місці цю ж саму думку повторює один із позитивних героїв, тюремний лікар Мартін: «Я бачив багато програм оновлення. Всі вони були чудові. Але потім, коли доходило до їх здійснення, вони виявлялися не такими вже й чудовими».

Ми бачимо, що жоден з позитивних героїв роману не має програми, не хоче її знати, не хоче розібратися, в ім'я чого ж йде боротьба.

Автор порушує питання про те, що буде після повалення тирана, яка доля чекає багатьох героїв. І ні Карвахо, ні Ангуло, які йдуть на смерть, щоб скинути диктатора, не дають відповіді на це питання. Більш того, вони свідомо відкидають його. «Мене не цікавить програма»,— каже Ангуло.

В ім'я чого ж іде боротьба, якщо немає програми? Виявляється, мета все-таки є. Це прихід на зміну тирану хорошої, доброї людини. Такою людиною є колишній президент Сальвано. «Мене цікавить людина»,—каже Ангуло. «Політичні ідеї... Не знаю, чи відіграють вони в даному разі велику роль, — міркує незадовго перед стратою Карвахо,— люди — ось що важливо. Тому потрібно, щоб нинішній президент зник і повернувся б Сальвано. Сальвано — хороша людина». Сальвано не діє в романі. Але з розповідей (Ангуло, Карвахо, лікаря Мартіна та інш.) постає образ гуманної, справедливої, чесної й мудрої людини — ідеального глави народу.

Проте і Сальвано потрібен зовсім не тому, що він обіцяв реальну програму, а тільки в силу того, що він має особисто хороші якості і кожний з героїв бачив його саме з позитивного боку. В еміграції він живе не на грабовані за час президентства гроші (як це роблять інші), а дуже скромно, навіть бідно. Він був добрим сусідою фер-

мерові, якому згодом випекли в катівнях диктатора очі тільки за те, що він сподівався на повернення Сальвано. Доктор Мартін бачив, як Сальвано, відвідавши тюрму, співчутливо поставився до в'язнів. Для Ангуло дуже важливо, що у екс-президента добрі, розумні очі і він любить собак. Ця людина не може зрадити — така думка героїв книги, а коли так, то, прийшовши до влади, вона робитиме саме те, що треба.

Таким чином, відраза автора до тиранії, до політичних нравів буржуазної демократії приводить Мендіолу, разом з його героями, до наївної абстрактної гуманістичної мрії. Ця мрія коштує життя двом благородним молодим людям — Ангуло й Карвахо, бо вона нездійсненна. І це добре розуміє автор. Сальвано мусить повернутися. Але всі ідеї автора просякнуті лібералізмом і пацифізмом. Тому він відкидає насильницькі засоби боротьби з тираном. Він присилає спеціального емісара із забороною вбивати диктатора. Але шляхом добра він ніколи не прийде до влади. Після цього диктатора з'явиться інший (як ми це бачимо на сторінках роману). Коло виявляється замкненим, і виходу нема. І не випадково Антуан, який, злякавшись, зрікся своїх ідей, кидає у суперечці з Ангуло гіркі слова: «Ми повалимо одного диктатора, але... навіщо? Хто буде замість нього? Другий диктатор. Сальвано ніколи не вернеться... Нашу країну охопив хаос. А Сальвано пацифіст... Може, колись пізніше...»

Симпатії автора цілком на боці Ангуло, але в житті виходить так, як казав Антуан. Диктатор знищений, але нічого не змінилося.

Трагічна й гірка книга Мендіоли. Безглузда боротьба благородних одинаків, таких як Карвахо та Ангуло, за ідеали, які неможливо здійснити. Вони гинуть. Залишаються живими пасивні спостерігачі, як лікар Мартін, екс-президент Сальвано (він, як і раніше, у вигнанні кожного ранку водитиме на прогулянку своїх собак, демонструючи в такий спосіб свою людяність), люди на зразок Антуана, або ж до всього байдужі — як Харамільо.

Книга Мендіоли глибоко суперечлива. Ми не відчуваємо ясної позиції автора в багатьох важливих питаннях, але він засуджує страхіття тиранії, кличе до боротьби проти неї, принципово засуджуючи разом з тим тактику змовників-терористів, відірваних від мас одинаків.

Чи показує автор рушійні сили, здатні справді повалити режим диктатури? Ми відчуваємо, як об'єднуються студенти, наростає невдоволення в армії і серед селян, згадує автор і студентські заворушення, страйки робітників і загальні демонстрації. Обурення стратою Карвахо шириться по всій країні.

І хоч автор вказує на ті сили, які можуть покласти край тиранії, вони, на жаль, лишаються за межами дії даного роману. Вони тільки служать фоном, на якому розгортаються драматичні події. Ставлення до них автора не можна назвати чітким.

Та незважаючи на це, незважаючи на гіркі ноти, якими закінчується книга, в іспанську літературу прийшов молодий талановитий письменник з своєю, дуже гострою для Іспанії сьогоднішнього дня, політичною темою.

В. ЯСНИЙ

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ЧОТИРИСТА МАКМІЛЛАНІВ. Чотириста чоловік з різних частин світу, що мають прізвище Макміллан, вирішили зібратися у невеличкому шотландському місті Ленгбанку. На їх превеликий жаль, прем'єр-міністр Англії Макміллан відмовився взяти участь в цьому з'їзді.

ЧИМ СТАРІШЕ, ТИМ МОЛОДШЕ. Жителі однієї місцевості в південній Бірмі з кожним роком молодшають. Це досягається простою арифметичною дією— відніманням. При народженні дитини лік віку ведеться від шестидесяти років. Через рік маля стає старшим, але рік не додається, а віднімається — отже однорічній дитині стає 59 років. Таким чином літні люди мають — 5—6 років. Якщо хтось з них відсвяткував свій «нульовий» рік народження, йому дарують ще десять років, і відлік починається знову.

ПОДЯКА МІЛЬЙОНЕРА. Це трапилося в США. Якийсь хлопчик упав у річку і ледве не втопився. Молодий негр Річард Уітен витяг малого. Борсаючись серед хвиль, він зіпсував свій костюм, загубив черевики, розбив годинника. Але батьки дитини відмовилися компенсувати Річардові його збитки, і той звернувся до суду. Судді не змогли винести рішення на користь рятівника, бо, мовляв, між ним та батьками не було ніякої попередньої угоди.

Врятований хлопчик — син відомого американського мільйонера Гаррі Каутла.

Гіпопотамам, що спокійно сплять на сонці, не заважає навіть галас тисяч верескливих птахів.

КОЛИ ЗВІРІ СПЛЯТЬ

У високій траві поблизу африканської ферми Сандригхем лежав лев. На нього натрапили дівчата з племені шангаан, які збирали під деревами плоди марули. Переконані в тому, що хижак неживий, дівчата вирішили замаскувати свою цінну знахідку від інших хижаків, закидавши лева гіллям. Раптом вони застигли від несподіванки й жаху. Купа віття розсунулася і з неї виліз обурений лев. Він невдоволено загарчав і пішов геть. Таким глибоким був цей пообідній сон лева, що він навіть не чув ні кроків, ні розмови дівчат.

Мисливцям відомо багато подібних випадків і з нашими місцевими тваринами. Олені, наприклад, стомлені довгими перегонами, або просто від старості, влаштовуються на спочинок у незвичайній позі — вони лягають на бік, витягують кінцівки і цілком скидаються на мертвих.

Одного разу молоденька сарна вмостилася спати на дні рову, над яким стояла драбина, що вела до мисливської хижки, влаштованої досить високо над землею. Мисливець, розважаючись, почав закидати сарну сухими шишками. Тварина навіть не поворухнулася. І тільки коли гілка, кинута мисливцем, вдарила її по носі, сарна відкрила очі, обнюхала гілку і... знову заснула. Мисливець почав стиха насвистувати, але сарна ніяк не реагувала. Прокинулася вона тільки від голосного свисту, обдивилася навкруги і, не помітивши небезпеки, повільно зникла.

Якось інший мисливець, побачивши безсило розкинутий труп кабана, дістав ножа і вже заходився потрошити мертвого, як він вважав, звіра. В цю хвилину кабан шалено кинувся під ноги мисливцю і звалив його в сніг з такою силою, що рушниця і ніж випали в того з рук. Мисливець опинився віч-на-віч з страшним звіром, який був теж не менш переляканий. Кабан збив людину з ніг і швидко втік.

Проте так міцно сплять лише ті звірі, які не бояться нападу. В Африці це роблять носороги, гіпопотами і леви. Декотрі птахи сплять зграями, чим забезпечують себе від можливого нападу. Коли одному з них загрожує ворог, на його пересторожливий зойк прокидається весь гурт і готується до захисту або до втечі. Дуже поширена байка, що зайці нібито сплять з розплющеними очима. Зайці, справді, дуже чутливі. Вони прокидаються навіть від ледь чутних людських кроків. І якщо одразу ж не втікають, то лише через те, що вважають свою схованку надійною. Очевидно в цю мить вони і мають широко відкриті очі.

Всі людиноподібні мавпи влаштовуються на сон дуже зручно. Одного разу в бамбуковому лісі в Уганді мені з великими труднощами вдалося видряпатися вгору на десяток метрів, щоб оглянути пусте на той час гніздо горили. Яке чудове ложе я побачив!

У циркових стайнях можна часто спостерігати, як слони, натрапивши на солому чи сіно, відразу починають лаштувати собі щось ча

Після доброї трапези спить леопард на гілках дерева.

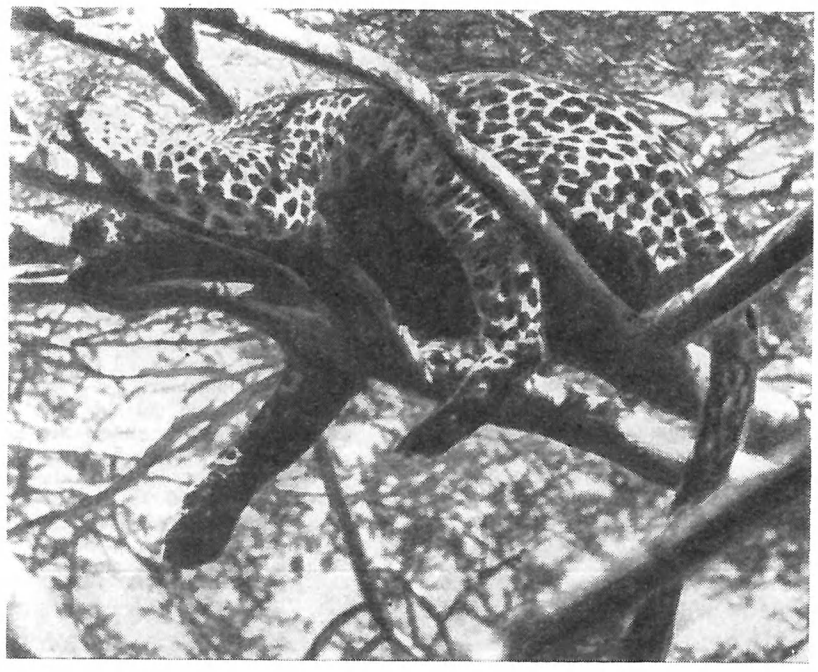

зразок подушки під голову. Але, слідкуючи за слонами на волі, в Африці, я ніколи за ними цього не помічав.

Якщо позбавити людину сну, вона загине швидше ніж від голоду. Таке трапляється і з деякими тваринами. Наприклад, собаки можуть жити без сну тільки 7 днів. Звірі і люди, що з якихось причин протягом довгого часу були позбавлені сну, засичають потім так міцно, що навіть загроза смертельної небезпеки не здатна їх вивести з цього сну.

1868 року Карл Хагенбек, відомий мандрівник і звіролов, дев'ять діб їхав з транспортом слонів з Трієста до Гамбурга. Прибувши на місце, і люди, і звірі були вкрай знесилені. Нагодовані на ніч слони скоро міцно заснули. Під час подорожі вони не мали змоги спати, бо залізничні вагони виявилися для них замалими.

Хагенбек так розповідав про те, що трапилося далі:

«Вночі мене розбудив сторож і доповів, що один з слонів, мабуть, захворів, бо дуже важко дихає і хрипить. Я занепокоївся і мав намір піти подивитися на слона, але міцний сон поборов мене знову. За кілька годин інший сторож збудив мене також з звісткою про свого слона. На цей раз я зібрав всю силу волі і за хвилину був у стайні. Та було вже пізно! Один слон лежав мертвий, а два інші доходили. Пізніше, після уважного огляду ми виявили, що підошви ніг наших слонів покусані щурами, і слони загинули від втрати крові так і не прокинувшись.

Ранком, зірвавши підлогу, ми знищили в стайні 60 щурів, які й були винуватцями смерті слонів».

Бернард ГРЖІМЕК.

Спить і дитина горили, втомившись від пустощів.

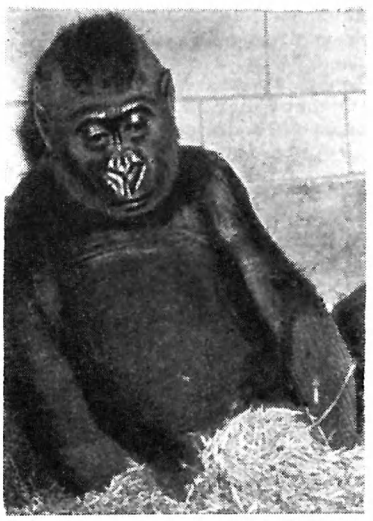

НАЙБІЛЬШИЙ У СВІТІ БІЗНЕС

Не так багато на світі товарів, які можна перепродати, одержавши на цьому десять тисяч процентів прибутку. Чи дивно ж, що в гонитві за грубими грішми ділки капіталістичного світу ладні купувати й продавати отруту, яка робить нещасними сотні тисяч людей.

Такою отрутою є найсильніший з усіх існуючих наркотиків — героїн, жертвами якого стає населення Японії та Сполучених Штатів Америки. Героїн має у кілька разів більшу концентрацію, ніж морфій, і в кількадесят разів — ніж опіум. Транспортування його, значно простіше, легше приховати від ока митників і поліції.

В Японії, наприклад, є сотні тисяч споживачів наркотиків, а для того, щоб задовольнити їх потреби, вистачає півтори тонни героїну на рік, які коштують 90 мільярдів ієн. Імпортери героїну вдаються до злочинів, шантажу і різних хитрощів, завозячи наркотик до Японії. Наприклад, маленькі пакетики з отрутою кидають у море, а у відповідному місці їх виловлюють рибалки. На металургійних заводах героїн знаходять серед імпортованої руди. На аеродромах його ховають у вживаному мазуті, вилитому з літаків. Поліції важко простежити за цими мініатюрними пакетиками, а до того ж чимала кількість поліцаїв перебуває на утриманні торговців героїном.

З Японії торгівля найстрашнішим із наркотиків, від впливу якого не можна звільнитися вже після третього вживання, перекинулася до Сполучених Штатів. Героїном почали торгувати американські льотчики й військові, які служать закордоном.

Торгівля наркотиками зосереджена зараз цілком в руках гангів, тобто об'єднань злочинців. Вони контролюють шлях кожної крихти героїну, і особливо стежать за графіком його продажу. Їхнє правило — створювати штучні перерви між продажем двох партій наркотику. Наркомани, які залишилися хоча б на кілька годин без героїну, впадають у розпач, стають несамовитими й ладні заплатити за наркотик будь-які гроші. Відомий випадок у Токіо, коли тисячі споживачів героїну, залишившися без цієї отрути, в розпачі заповнили вулиці міста, кидалися під автомобілі, падали на бруківку, звиваючися від мук. Саме в цей момент на ринок було викинуто нову партію наркотику за підвищеними цінами...

Споживач героїну перебуває в постійному страху від того, що кожної миті може залишитися без наркотика. Він ніколи не зрадить продавця отрути, бо розуміє, що від нього залежить його доля. Щодо самих продавців героїну, то вони ніколи його не вживають, бо мають змогу пересвідчитися на численних прикладах, що означає стати наркоманом.

За допомогою героїну кримінальний світ Токіо і інших великих міст Японії та США вербує агентів, згодних на будь-який злочин — адже героїн паралізує стримуючі нервові центри. Наркоман готовий вчинити який завгодно злочин, аби тільки роздобути собі жаданий наркотик. Найчастіше жертвами героїну стають жінки, яких злочинці примушують ставати на шлях проституції.

Часом поліція викриває того чи іншого дрібного торговця героїном, але ті під страхом неминучої смерті мовчать і не виказують «великої риби», крупних ділків цього страхітливого промислу.

ЯПОНІЯ ПОВЕРТАЄТЬСЯ ДО КІМОНО

Вже сама назва японського кімоно приваблює всіх своєю екзотикою. Але останнім часом в Японії почали ставитися до нього як до якогось архаїзму. І ось тепер тут знову відкрито красу цього національного вбрання. У буденний день кімоно не часто побачиш на вулицях Токіо, але на різних святах чудовий яскравий одяг набуває все більшого поширення. Причому він перестав бути привілеєм гейш, у кімоно вбираються зараз дівчата-студентки, прості службовці тощо.

У всіх великих токійських магазинах кімоно займають чи не половину стендів з жіночим вбранням. А оскільки японки відвикли від кімоно, всюди відкриваються спеціальні курси, де навчають поводженню з цим одягом. Широко обговорюються плани створення товариства любителів кімоно, основним гаслом якого має бути: «На зустріч Олімпійських ігор 1964 року виходь у кімоно». Для піднесення колишньої слави японського національного вбрання за рубежем, японок почали агітувати вдягатися у кімоно під час закордонних подорожей, зустрічей з іноземцями і т. ін.

Повернення до кімоно викликало в Японії й відповідне економічне пожвавлення. Насамперед, значно зросли ціни на шовкові тканини, випуск яких останнім часом дуже скоротився. Шовком почали спекулювати на чорному ринку, загострилася конкуренція між фірмами, що виробляють шовкові, а також шерстяні тканини, з яких зараз почали шити кімоно для роботи, вулиці, прогулянок. Отже, кімоно знову повертає собі колишнє чільне місце у житті японців.

КАШАЛОТИ І КОСМЕТИКА

На перший погляд може здатися, що кашалот — величезна зубаста морська тварина довжиною до 30 метрів — не може мати нічого спільного з такою делікатною справою, як косметика. Але це зовсім не так.

Понад 650 років тому славетний мандрівник Марко Поло подорожував по Азії. Коли, після двадцятирічних мандрів, він повернувся на батьківщину, до Венеції, ніхто не йняв віри його розповідям. А тепер записки Марко Поло служать нам важливим джерелом відомостей про стару Азію.

У третій книзі опису його подорожі є такі рядки:

«В Арабському морі, при вході до Аденської затоки лежить острів Сокотра... Його мешканці добувають велику кількість амбри, яка міститься в нутрощах кита. Цей цінний продукт має для островʼян і для їхньої торгівлі таке важливе значення, що вони тільки заради нього і полюють на тих величезних риб. Вони встромляють у тіло кита довгі залізні гарпуни, прив'язані товстою линвою до буйків, що вказують на місце, де загинула тварина. Потім витягують кита на берег і виймають з його черева багато амбри, а з голови — багато пахучого масла».

Що ж являє собою амбра? Хіміки вважають, що основою її є так званий амраїн — сполучення, подібне до холестеріну. З яких речовин та за допомогою яких процесів амбра розвивається в тілі, науці поки що не відомо. Раніше вважали, що амбра виробляється лише у хворих тварин. За іншою теорією вона є лише у самців, і служить їм для приваблення самок. Але амбра була виявлена також і у нутрощах самок. Її знайдено, наприклад, в шлунку і стравоході кашалотів разом із залишками щупальців сепії, якими цей гігант живиться. Тому дослідники дійшли висновку, що амбра виникає подібно до мучних каменів у коней та вівслюків, або вівтиків волосся в шлунку кіз, сарн та південноамериканських лам.

Та практичне застосування амбри було відоме дуже давно. Ще в стародавній Греції, Аравії та Римі знали, що при тривалому зберіганні запах амбри стає інтенсивнішим,— це викликано певними бактеріями, які поступово розвиваються в ній. Тому амбра завжди вживалася і досі вживається при виготовленні кремів, парфумів, а в деяких країнах навіть і для ароматизації кави та тютюну, бо її запах дуже стійкий і насичений. Носова хустинка не втрачає цього запаху навіть після багаторазового прання. Легкі речовини, як наприклад одеколон, при доданні амбри стають стійкішими.

Попит на цю ароматну речовину постійно зростає, і вже у минулому сторіччі полювання на кашалотів набуло великої популярності. Кашалот — одна з найбільших існуючих в наш час живих істот. Довжина голови цього велетня досягає 5 метрів, а висота — 3 метри. Загальна ж довжина самців становить 30 метрів, в той час як розміри самки майже вдвоє менші.

Кашалоти живуть стадами по 10—20 особин. Але були зареєстровані також стада, що нараховували кілька сотень кашалотів. Полювання на цих хижих морських велетнів, які мають страшенну фізичну силу та великі зуби конічної форми, буває дуже небезпечним. Так, наприклад, 1820 року величезний кашалот потопив китобійне судно «Есекс». Під час цієї катастрофи загинув майже весь екіпаж. Пізніше, в 1867 році, кашалот напав на китобійну барку «Осцеола», розтрощив кілька човнів і завдав кораблю великої шкоди.

Але полювання на кашалотів провадиться не лише заради самої амбри. У їхній гігантській голові, що становить значну частину тіла, є чималі порожнини, де збирається прозора олієподібна рідина — спермацет. Про кількість цієї рідини розповідає епізод з роману Мелвіла «Мобі Дік, або білий кит». В ньому описується, як під час розтину голови кашалота індійський рибалка Тештего випадково упав всередину і ледве не втопився, бо в голові кашалота міститься нібито до 2000 літрів спермацету.

На холодному повітрі спермацет перетворюється на білувату масу, подібну до парафіну. З давніх-давен цю масу вживають при виготовленні свічок та лікувальних мазей.

Тепер замість природної амбри і спермацету, все частіше застосовують синтетичні матеріали, і полювання на кашалотів поступово втрачає характер прибуткової справи. Крім того, в багатьох країнах його свідомо обмежують, щоб запобігти остаточному винищенню цих, тепер вже відносно рідких тварин.

Ф. САЛЛІВЕН

МІСТЕР АРБАТНОТ ВИЗНАЧАЄ, ЩО ТАКЕ КОХАННЯ

— Містер Арбатнот, ми звертаємося до вас як до експерта з питань газетних штампів і заяложених фраз. Чи не могли б ви висловитися з приводу того, як вживати їх в статтях, присвячених темі кохання, подружнього життя тощо?

— Авжеж, містер Саллівен.

— Гаразд. Отже, що таке кохання?

— Кохання — це сліпа пристрасть.

— Добре. Що робить кохання?

— На коханні тримається світ.

— В кого закохується юнак?

— В дівчину, єдину на світі.

— В кого закохується дівчина?

— В юнака, єдиного на світі.

— Як вони закохуються?

— З першого погляду.

— В який спосіб?

— До нестями.

— І як же їх тоді називають?

— Жертвами стріл Купідона.

— Опишіть дівчину, єдину на світі.

— Очі, мов зорі. Зуби — перлини. Уста, як вишні, щоки — троянди, а стан, як тополя.

— Чи не забули ви чого?

— Хвилиночку. Очі, зуби, уста, щоки, стан. Ні, містер, не думаю.

— А волосся?

— О, авжеж, авжеж. Як же це я забув? Волосся шовкове й золоте.

— Дякую, містер Арбатнот. Тепер, будь ласка, опишіть її обранця — єдиного на світі юнака.

— Це русявий герой, безстрашний, прямий і благородний. Душа в нього завжди нарозпашку, а карти — на столі. Життя його було чистим до зустрічі з майбутньою матір'ю його дітей і от тепер він може дивитись їй в очі...

— Як дивитись?

— Просто.

— Чи кожний єдиний на світі юнак — русявий герой?

— О, ні. Трапляються серед них і гарні чорняві хлопці, що в молодості частенько стрибали в гречку. Такий юнак добре знає, як підійти до дівчини, а в очах у нього завжди грають бісики. Але він не грубіян і ніколи не дозволяє собі жартувати з почуттям єдиної в світі дівчини. Він наче невідшліфований алмаз. У нього золоте серце, і він правдиво розповідає єдиній дівчині про своє минуле. Вона все розуміє, прощає його...

— І виходить за нього заміж?

— Авжеж, і виходить за нього заміж.

— Чому?

— Щоб зробити з нього людину.

— І вона його виправляє?

— Рідко.

— Рідко?

— Так, а то й ніколи.

— Ну гаразд, містер Арбатнот, а що робить єдиний на світі юнак, шалено закохавшись у свою єдину дівчину?

— Він опиняється на сьомому небі.

— Ясно. Але що саме він робить? Я маю на увазі, що він їй пропонує?

— Ах, пробачте. Руку і серце, звичайно.

— Що вони дають одне одному?

— Слово.

— А по тому?

— Одружуються.

— Що таке шлюб?

— Лотерея.

— Що робить молода на весіллі?

— Червоніє.

— А що робить молодий?

— Белькоче, що забув обручку.
— А що буває після одруження?
— Медовий місяць.
— А потім?
— У неї з'являється маленький секрет.
— Який саме?
— Вона шиє чепчики для немовляти.
— А далі що?
— Вони живуть дружньою сім'єю, виховують дітей і не знають лиха, якщо...
— Так-так, закінчуйте вашу думку.
— Якщо він не виявляється бабієм.
— А якщо виявляється?
— Тоді їхні шляхи розходяться.
— Спасибі, містер Арбатнот.
— Пробачте, сер, але це ще не все.
— Як не все?
— О, ні. Любов має ще й інший бік.
— Тобто?
— Зворотний бік. Річ у тім, що трапляються чоловіки-вовки в овечій шкурі, і водночас, на жаль, зустрічаються легковажні красуні.
— Невже? Опишіть, будь ласка, таких чоловіків.
— Це гадини потайні, яким на жінку начхати. Ці нікчеми цілують, нашіптують ніжні слова, грають почуттям дівчини, втираються в її довір'я, а потім обманюють її. Вони циніки і міняють жінок, як рукавички. Їх девіз: «Кохай їх, а потім кидай» та «Хапай їх, поки вони молоді, не панькайся з ними, і нічого їм не обіцяй». Базіки ці цвенькають про «вогонь, що таїться в жіночих очах, і жіночу підступність». В давні часи вони мали чорні підкручені вуса і запрошували невинних дівчат до своїх холостяцьких квартир на вечірки з шампанським, кажучи: «Дівчинко, чому ти мене боїшся?» В наш час у них чорне блискуче волосся, вони під'їжджають машиною до тротуару й кажуть: «Підвезти тебе, красунечко?» Ці дияволи в людській подобі позбавляють дівчину найдорожчого багатства.
— Тобто?
— Її честі.
— Яким чином?
— Роблячи непристойні пропозиції.
— Що робить жінка, коли такий негідник намагається позбавити її честі?
— Вона захищає свою честь.
— Як саме?
— Відхиляючи його пропозиції.
— Як вона це робить?
— Вона каже: «Ви забуваєтеся, сер», або «Прошу, заберіть руку», або «Я просила б вас пам'ятати, що перед вами леді», або «Не псуйте наших стосунків».
— А якщо вона нічого такого не каже?
— Тоді вона робить свій перший хибний крок.
— Куди ж веде цей перший хибний крок?
— На шлях насолоди.
— А що таке шлях насолоди?
— Це найлегший шлях.
— А куди він веде?
— До ганебного життя.
— Що ж таке ганебне життя?
— Ганебне життя — це доля гірша за смерть.
— Ну, а після того, як красуня збочила, що вона робить з веселим джигуном, який позбавив її найціннішого багатства?
— Вона присвячує йому кращі роки свого життя.
— А що робить він?
— Він її кидає.
— Як?
— Як стоптаний черевик.
— Що ж тоді вона робить?
— Вона біжить до гріховного кубельця. У неї тьмариться в очах, в нестямі вона виймає пістолет і робить так, щоб цей диявол в людській подобі дістав по заслузі.
— І це зветься?
— Помстою.
— Чого в такому випадку не зробить жоден присяжний?
— Жоден присяжний не осудить її.
— Містер Арбатнот, ваше пояснення щодо вживання штампів у подібних питаннях було дуже повчальним, і я певен, що всі ті, хто користується ними, тепер точно знатимуть, як реагувати в майбутньому, коли секс, коли секс...
— Очевидно, ви хочете сказати «коли секс підніме свою потворну голову», чи ж не так?
— Саме так. Дякую, містер Арбатнот. Щиро дякую.

З англійської переклала А. КАЛІК

Вада

Щаслива володарка нової квартири звертається до своєї знайомої:

— У нас дуже добра квартира, але вона має одну ваду· сусіди чують все, про що ми розмовляємо.

— А хіба ти не можеш завісити двері товстою портьєрою?

— Звичайно можу. Але тоді мені не буде чути, про що говорять сусіди!

Уточнила

Бабуся повчає Казю:

— Ти повинна завжди бути обачною. Ось Червона Шапочка була легковірною, і її з'їв вовк.

— І бабусю теж!

Подвійна користь

Вчителька запитує учня молодшого класу:

— Яка домашня птиця найкорисніша для людини?

— Курчата.

— Чому саме курчата?

— Тому що їх можна з'їсти ще до народження!

Чесність

Господар квартири звертається до злодія, спійманого на гарячому:

— Зараз же повиймайте все із мішка і покладіть на стіл!

— Ні, так буде нечесно. Адже половину цих речей я взяв з іншої квартири!

Законне питання

Янек вперше у житті одягнув матроський костюмчик. Гуляючи з батьком на вулиці, він помітив матроса і здивовано запитав його:

— А чому ви вдяглися, немов маленький хлопчик?

Технічна загадка

Малі діти поралися біля старого зіпсованого годинника. Раптом вони знайшли в ньому мертву муху:

— Як же годинник міг працювати, коли машиніст неживий!

Заручини

Молодий чоловік звертається до батька своєї коханої:

— Я маю до вас важливу справу. Чи не погодитесь ви віддати за мене свою дочку?

— Молодий чоловіче, ви п'єте?

— Дякую, але давайте спочатку влаштуємо цю справу!

Скорочене видання

Маленький син набридає батькові:

— Тато, скажи, чи може змія боа мати 10 метрів завдовжки?

— Може.

— А в одній книжці написано, що не більше як 5 метрів.

— Мабуть тобі потрапило до рук скорочене видання!

Марна наука

Перед судом стоїть малолітній злочинець, обвинувачений у крадіжці. Суддя звертається до його батька:

— Як вам не соромно?! Вашого сина судять вже втретє, а ви ще не навчили його, як треба себе поводити.

— Та я ж вчу, пане суддя, але він кожного разу дає себе спіймати!

Застрахувався

Зустрілися знайомі:

— З якої це нагоди ти купив таку велику коробку шоколаду?

— Розумієш, вранці під час сніданку моя дружина була дуже мила. Отож, чи не сьогодні, бува, її іменини або річниця нашого шлюбу!

Скромне бажання

У відділі кадрів однієї установи запитали юнака:

— То ким би ви хотіли у нас працювати?

— Директором вашої установи.

— Скажіть, а у вас, часом, немає посвідчення божевільного?

— Ні. А що, хіба воно потрібне?

АЛЖІР

Засновано Спілку письменників Алжіру, яка має два керівні відділи: національний комітет і виконавче бюро. До керівних органів обрані письменники Мірад Бурбун, Бахір Хаджі Алі, Мулуд Маммері, Муфті Захарія та ін.

АНГЛІЯ

Нещодавно громадськість країни відзначила 50-річчя композитора Бенджаміна Бріттена. З цього приводу в Лондоні у видавництві «Фабер енд Фабер» вийшла збірка «Шана Б. Бріттену до його 50-річчя»; до книжки увійшли статті про композитора, вірші та репродукції картин, подарованих Бріттену. Серед авторів збірки відомі музиканти М. Ростропович, А. Копленд, І. Менухін, Д. Ліпат та інші.

БРАЗІЛІЯ

Бразільський режисер Альберто д'Аверса екранізував роман письменника Жоржі Амаду «Червоні жнива». У фільмі показані поневіряння селян північно-західної частини Бразілії. Хоча сценарій, на думку місячника «Сінема 63», не зовсім відповідає оригіналові роману,— велика викривальна сила робить його важливим явищем у суспільному житті Бразілії.

ГАНА

Як «народження ганського оперного мистецтва» вітала газета «Га-

Про себе і свій час

Новий роман Людвіга Ренна «Інфляція» — твір автобіографічний.

У головному герої цього твору, капітані у відставці Вольфі фон Бургу, критика й читачі одразу ж впізнали самого автора. Людвіг Ренн не заперечує цього. «Так, — відповів він на запитання газети «Національ-цейтунг», — постать капітана Вольфа фон Бурга має автобіографічні риси».

...1923 рік. Час страшної інфляції в Німеччині. Час шаленого наступу німецької буржуазії на трудящих і запеклих класових боїв німецького пролетаріату. На підступні дії буржуазії робітничий клас відповів Гамбурзьким повстанням, збройними виступами в Рурі.

В той час за плечима героя роману «Інфляція» Вольфа фон Бурга вже був досвід першої світової війни. Капітан у відставці мав усі підстави критично ставитися до свого дворянського оточення, але розірвати з ним у нього тоді ще не вистачало рішучості. І він стає співвласником великої контори, яка займалася різними, часто досить сумнівними операціями по перепродажу поміщицьких земель і маєтків.

Старий приятель Бурга фон Зелов, колишні офіцери Кенневіц, Балленштедт, Ебенхаузен — ось люди, з якими тепер щодня доводиться зустрічатись героєві роману. Людвіг Ренн дає цим персонажам виразну характеристику. На їхньому прикладі письменник розкриває найогидніші риси реакційного юнкерства, яке відіграло таку сумну роль в німецькій історії.

Вольф фон Бург незабаром залишає свою контору, залишає всіх отих зелових, ебенхаузенів, залишає суспільство, до якого вже ніколи не повернеться.

Звичайно, у героя роману поки що немає певної мети у житті. Майбутнє ще уявляється йому дуже неясним, але фон Бург обирає вірний напрямок. Колишній дворянин і офіцер приєднується до народу, до робітничого класу. Він відчуває, що саме робітникам належить майбутнє Німеччини.

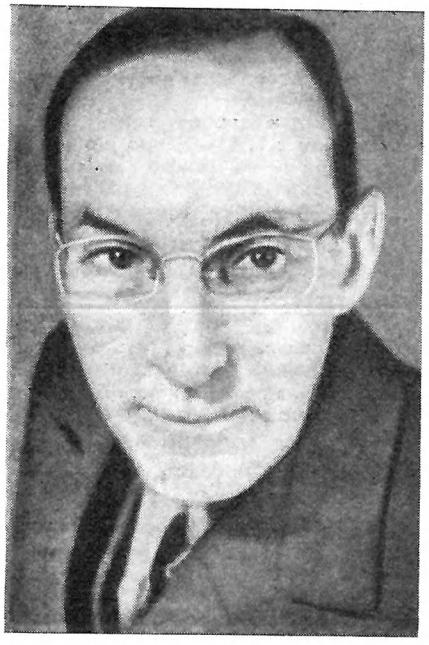

Людвіг Ренн.

Автор залишає героя твору на півдорозі. Але ми знаємо, куди прийде фон Бург. Про це розповідає біографія самого Людвіга Ренна, який знайшов шлях до пролетаріату, до лав антифашистів, до Комуністичної партії, став тепер одним з провідних письменників Німецької Демократичної Республіки.

«Цікавий твір про себе і про свою епоху» — так характеризує німецька критика новий роман Л. Ренна.

Щира сповідь

«Сила речей» — це назва третього тому автобіографічного циклу Сімони де Бовуар. Книга вийшла у видавництві «Галлімар».

Письменниця починає свою розповідь описом вулиць визволеного Парижа 1944 року, і закінчує її зображенням алжірців, що святкують встановлення незалежності своєї батьківщини.

Якщо в двох попередніх книгах Сімона де Бовуар приділяла головну увагу описові своїх особистих переживань, то в «Силі речей» оживають історичні постаті й події.

Ми бачимо тут Сартра, чоловіка письменниці, який невтомно працює над своїми творами, вивчає економіку і історію.

В книзі багато розповідається про мандрівку по світу: Африка, Куба, Китай, Москва. І всюди спостережливе око письменниці бачить щось важливе й цікаве. Твір Бовуар сповнений глибоких роздумів про життя, радощі й труднощі творчої праці.

У «Силі речей» йдеться і про війну в Алжірі, про те, як її переживали у Франції. Ці описи вражають правдивістю.

На п'яти континентах

Йорісу Івенсу — 65 років. З цієї нагоди під час VI Міжнародного тижня документальних і короткометражних фільмів у Лейпцігу відбувся перегляд творчого доробку видатного голландського кінодокументаліста, який майже сорок років життя віддав мистецтву кіно.

Першим був показаний спеціально підготовлений студією «ДЕФА» фільм-біографія «Він знімав на п'яти континентах», в якому відтворені окремі періоди життя і творчої біографії ювіляра. Під час перегляду демонструвалось 22 фільми Івенса, серед них «Пісня героїв», «Вігвам», «Індонезія кличе», «Кубинський щоденник», «Міст», «Нова земля», «Чотириста мільйонів» та інші. Ці фільми найяскравіше характеризують зміст і напрям творчої діяльності голландського режисера, чия камера завжди була там, де точилася боротьба за свободу, де народ починав будувати нове життя.

Щоб відзначити 65-річчя Йоріса Івенса, у великому залі лейпцігської ратуші був влаштований урочистий прийом, під час якого ювілярові вручили нагороду Ради Міністрів НДР «Зірку дружби народів». З цікавими розповідями виступили колишні співробітники Івенса — Маріон Мішель та Катрін Дункан, радянський режисер Сергій Юткевич і від Міжнародної федерації кіноархівів професор Єжи Тепліц.

На прес-конференції Йоріс Івенс відповів на численні запитання журналістів і поділився своїми планами. Серед своїх вчителів і вихователів він назвав Ейзенштейна, Пудовкіна, Поля Елюара, Бертольта Брехта і Гарсіа Лорку.

«Моїм сценаристом завжди була історія, — сказав Івенс. — Створюючи у 1932 році в Радянському Союзі фільм про Магнітогорськ, я й гадки не мав, що за кілька років зніматиму бої в Іспанії, а згодом поїду до Китаю, щоб незабаром вести репортаж з театру воєнних дій в Атлантиці.

Нині мене над усе цікавить життя народів Південної Америки. Першим з нової серії фільмів про країни цього континенту є «Вальпарайсо», зроблений у Чілі. Водночас я зняв фільм «Містраль» — про вітер, який завдає великої шкоди півдню Франції».

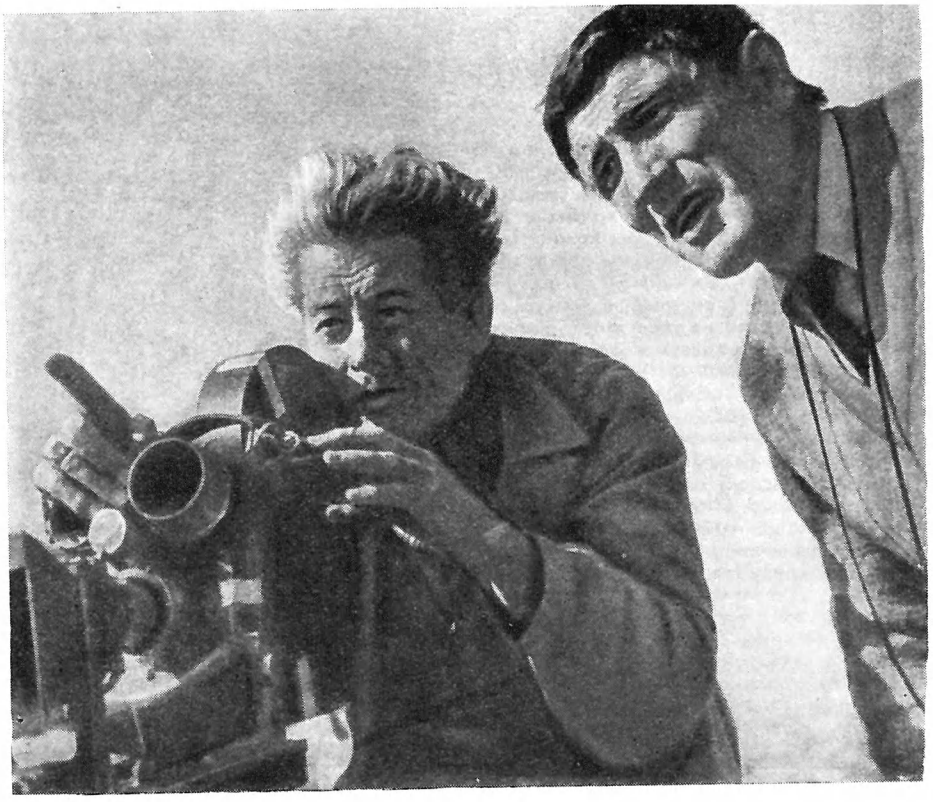

Йоріс Івенс за роботою.

нієн таймс» постановку опери «Загублені рибалки» в Аккрі. Зміст її — традиційна для ганського фольклору історія про рибалок, яких буря однесла у відкрите море, проте старий сюжет трактується по-новому, реалістично зображує сьогоднішнє життя ганського народу.

Цікава музична тканина твору: в її основу покладені народні мелодії.

ЕФІОПІЯ

Група провідних письменників розпочала кампанію за створення нового ефіопського алфавіту. Річ у тім, що теперішній алфавіт, складений на основі амхарського письма, налічує майже 290 літер і знаків.

Складний алфавіт створює зайві труднощі в боротьбі з неписьменністю і серйозно перешкоджає дальшому розвитку науки і культури в країні.

ІНДІЯ

Академія Літератури в Делі присудила першу премію за 1963 рік поету Актарулу Іману, який пише мовою урду, за том віршів під назвою «Спогади».

ІСПАНІЯ

Вперше в історії сучасного іспанського театру поставлено п'єсу Бертольта Брехта. В Барселоні відбулася прем'єра «Тригрошової опери».

Працівники театру протягом кількох років домагалися дозволу показати на сцені твір видатного німецького драматурга.

ІТАЛІЯ

В Італії розпочалася підготовка до ювілею Данте — 700-річчя з дня його народження.

Цілий штаб науковців шукає оригінали рукопису «Божественної комедії», які, на думку італійських дослідників, захована або в будинку поета, де по сьогодні живуть його нащадки, або поблизу Верони, де Данте жив кілька років у вигнанні.

Підготовчий комітет звернувся до Академій і

Національних бібліотек усіх країн з проханням надіслати в Італію по одному примірнику кожного видання творів поета.

* * *

Асоціація італійських кінопродюсерів та спілка кінокритиків представили фільм Федеріко Фелліні «Вісім з половиною» на премію «Оскар», що присуджується в Голлівуді.

Нью-йоркська критика вважає цей фільм найкращим кінотвором минулого року.

КАМЕРУН

У камерунській столиці Яунде почав виходити перший в країні літературний журнал «Аббіа». Аббіа — це назва поширеної в країні гри, в процесі якої діти вивчають старовинне камерунське письмо. Таким чином, назва нового журналу підкреслює, що мета його — сприяти розповсюдженню в країні письменства і культури.

«Аббіа» видається «Камерунською асоціацією культури», яка об'єднує письменників, митців та вчителів країни.

НДР

Відомий німецький театральний режисер Ервін Піскатор нещодавно відзначив своє сімдесятиріччя. До цієї знаменної дати у Берлінському театрі «Фольксбюне» було відкрито ювілейну виставку, присвячену творчості видатного реформатора театру. Після тридцятирічної перерви демонструвався також єдиний фільм Піскатора «Повстання рибалок», знятий ним у 1931—33 роках в Одесі за однойменною повістю Анни Зегерс.

ФРН

Бібліографічний інститут у Маннгеймі видав вперше звірений текст відомої п'єси Фрідріха Шіллера «Підступність і кохання». Річ у тім, що недавно було знайдено примірник цього твору, в якому суфлер, під час вистави у Маннгеймі 15 квітня 1784 р., в присутності Шіллера дбайливо занотував усі зроблені поетом поправки.

Вал Мунтяну ілюструє

В. Мунтяну. Ілюстрація до оповідань І. Крянги

Виставки книжкової графіки молодого румунського художника Вала Мунтяну — завжди користуються великим успіхом. За одностайною думкою критиків, Вал Мунтяну вміє знаходити для кожної ілюстрованої ним книжки відповідне художнє рішення, яке поглиблює та підкреслює характери і ситуації літературного твору. Іноді основна ідея твору розкривається та передається одним-єдиним символічним образом. Наприклад, на обкладинці книги «Сильні світу цього» М. Дрюона художник намалював циліндр, вщерть наповнений банкнотами, векселями та акціями. Ідею твору — викриття фінансової олігархії — передано напрочуд вірно.

Зовсім у іншій манері зроблені обкладинки книжок видавництва «Лучаферул», яке популяризує твори молодих письменників. Оригінальний малюнок, витончені лінії, багатозначні символи, майстерно розкидані по сторінці, — весняне дерево з розпуклими бруньками, сонце, косуля, дитяча голівка, — доносять до читачів ніжність юнацької любові. Надзвичайно ліричні ілюстрації до збірки «Перша любов» Лабіша та «Ціна кохання» Стенеску.

Вал Мунтяну ілюструє також твори румунської і світової класики. Зображуваній епосі відповідає і манера виконання. З цього погляду дуже переконливі ілюстрації до «Кентерберійських оповідань» Чосера. Тонова гравюра вводить читача в атмосферу XIV сторіччя.

Коли Вал Мунтяну малює для маленьких читачів, він звертається до яскравої барвистої гами. Такими, наприклад, є цікаво задумані й дотепно виконані ілюстрації до «Кота в чоботях», до угорської казки «Каченя».

В своїй творчості художник не обмежується книжковою графікою. Вал Мунтяну багато працює також у галузі станкової графіки, плаката і карикатури.

В. Мунтяну. Ілюстрація до «Кентерберійських оповідань» Чосера.

Слово бразільських митців

В Бразілії ніколи раніше не існували об'єднання творчої інтелігенції, які базувалися б на певній громадсько-політичній платформі, і в своїй діяльності виходили б за межі суто професіональних питань. Тому заснування в країні «Фронту творчої інтелігенції» — знаменне явище.

Реакція різних суспільних кіл на створення цього об'єднання, — гострі суперечки, які знялися навколо його програмного документу-маніфесту свідчать, що йдеться про явище, тісно пов'язане зі складними політичними процесами і боротьбою, що точиться в Бразілії.

Маніфест «Фронту творчої інтелігенції» закликає діячів культури і мистецтва брати участь у боротьбі за незалежність країни, проти політичного і економічного тиску іноземних, насамперед, американських монополій, брати участь у боротьбі за мир і мирне розв'язання міжнародних проблем. В маніфесті підкреслено зв'язок між загальнополітичними проблемами і творчими питаннями.

«Фронт творчої інтелігенції» об'єднав людей різних політичних поглядів. Серед письменників, що поставили свій підпис під маніфестом — Жоржі Амаду і Едісон Карнейру, Анібал Мадхадо і Маріо да Сільва Бріто, Ліма Собрінхо і Пауло Мендес Кампос. Діячі театру представлені тут іменами відомих акторів і режисерів Одувальдо Віана, Модесто де Суза, Маріо Бразіні та ін.

Маніфест підписали також найвідоміші кіномитці країни, серед них постановник фільмів «Ріо, 40 градусів» і «Змарноване життя» режисер Нельсон Перейра дос Сантос, популярні актори Діас Гомес, Алекс Віані та інші.

Газета «Ултіма ора», характеризуючи новостворений «Фронт творчої інтелігенції», пише, що в ньому об'єдналися кращі сили літератури і мистецтва країни, а також відомі вчені, адвокати, громадські діячі.

Водночас діяльність «Фронту» викликала гострі нападки з боку реакції. Кампанію проти молодого об'єднання очолив Ласерда, губернатор Штату Ріо-де-Жанейро, ватажок бразільських «ультра».

Боротьба, що розгорнулася навколо «Фронту» і його платформи, має визначити по суті шляхи дальшого розвитку бразільської культури.

Подорож по Україні

У видавництві ЮНЕСКО вийшла книга І. Шенуара «6000 кілометрів по Росії і Україні», в якій йдеться про враження автора від подорожі по деяких містах і селах Радянського Союзу. Дуже докладно описано перебування І. Шенуара на Україні.

Автор у захопленні від Києва, він називає його «містом-садом». У столиці України Шенуара вразив відбудований Хрещатик, сучасне метро, красень-Дніпро. До речі, автор знайомить французького читача і з роллю Києва в історії нашої батьківщини. Тепло згадує Шенуар свою поїздку до піонерського табору, розташованого в сосновому бору під Києвом.

В книзі знаходимо також детальну розповідь про «місто металу» Запоріжжя. Шенуар розказує про минуле і сучасне Дніпрогесу, згадує про створені державою чудові умови для відпочинку робітників. Книгу ілюстровано численними фотографіями.

«Норд-вест» наближається»

Відомий німецький письменник-комуніст Фрідріх Вольф, що помер 1953 року, залишив чимало незавершених творів, нездійснених задумів і планів.

Дослідників творчості Фрідріха Вольфа зацікавила доля одного творчого задуму письменника. Йдеться про роман «Норд-вест наближається», розпочатий Вольфом у 1931—1932 роках. Повідомлення про його роботу над цим твором з'являлися у німецькій пресі напередодні приходу гітлерівців до влади. Але що сталося потім з матеріалами нового роману? Що встиг написати Ф. Вольф? Чи збереглися рукописи окремих розділів твору?

Вивчаючи архів Фрідріха Вольфа, дослідники знайшли цікаві факти, що проливають світло на історію створення цього роману, який, на жаль, так і не був завершений.

Фрідріх Вольф мав намір розповісти про боротьбу Комуністичної партії Німеччини напередодні приходу гітлерівців до влади. Особливу увагу письменник приділяв культурній роботі серед трудящих, зокрема так званим «Агітпрофгрупам».

Як відомо, ці групи були паростками нового соціалістичного театрального мистецтва в тодішній Німеччині. Сам Фрідріх Вольф брав активну участь у діяльності цих «Агітпрофгруп».

Події 1932—1933 років не дозволили письменникові завершити цей твір.

Як видно з його нотаток, Ф. Вольф відклав роман «Норд-вест наближається», бо захопився роботою над п'єсою «Професор Мамлок».

Після 1945 року письменник не раз повертався до свого незавершеного твору. Про це свідчать записи, знайдені в його архіві. Однак закінчити роман Фрідріху Вольфу так і не судилося.

СЬЄРРА-ЛЕОНЕ

Лише два роки існує в місті Фрітауні театральна трупа «Сьєрра-Леоне плейєрс», але вона вже досягла чималих успіхів. Учасники колективу — це і драматурги, і композитори, і режисери-постановники, і актори, і навіть робітники сцени.

Керівник трупи Джон Акар — відомий в країні драматург і режисер — поставив на сцені театру свою нову п'єсу «Визволення», присвячену боротьбі народів Сьєрра-Леоне проти колонізаторів. У новій виставі зайнято понад сто акторів. Така велика кількість виконавців зумовлена багатьма вміло введеними у постановку сценами народних свят, старовинної пантоміми тощо.

Місцева газета «Дейлі мейл» вважає виставу значним явищем у розвитку театрального мистецтва молодої африканської країни.

США

Нещодавно Джон Франкенгаймер закінчив зйомки фільму «Поїзд», головну роль у якому виконує Берт Ланкастер. Фільм знято за романом Роже Вайяна «Фронт мистецтва». В ньому відтворений один з епізодів боротьби французького руху Опору. Патріоти-залізничники перешкоджають гітлерівцям вивезти до Німеччини картини Ренуара і Пікассо.

Ланкастер грає залізничника, бійця руху Опору, якому доручено затримати поїзд.

Берт Ланкастер у фільмі «Поїзд».

* * *

Стенлі Донен, режисер багатьох американських музичних кінокомедій, зняв новий фільм «Шарада» з Одрі Хепберн у головній ролі.

Дія фільму відбувається у Франції. За таємничих обставин гине чоловік вродливої американки. Молоду вдову шан-

Одрі Хепберн у фільмі «Шарада».

тажують троє негідників, вимагаючи грошей, які начебто позичив у них небіжчик. Як бачимо, фільм цей суто комерційний. Єдине, що справді приваблює в ньому, як зазначає преса, це гра чудової актриси Одрі Хепберн.

* * *

В «Нью-Йорк таймс бук рев'ю» вміщено цікаву інформацію про бібліотеку Уїльяма Фолкнера.

На творах своїх улюблених авторів великий письменник писав дату і місце придбання книжки. Таким чином позначено в його бібліотеці близько 250 книжок, серед них твори Шекспіра, Діккенса, Кітса, Конрада, Бальзака, Флобера, Джойса, тобто ті твори, вплив яких на свою творчість Фолкнер відверто визнавав. Російську літературу в цій бібліотеці улюблених книжок представляли Гоголь, Тургенєв, Достоєвський, Чехов, німецьку — Гете і Т. Манн.

В бібліотеці Фолкнера є чимало книжок з мореплавства, мисливства, авіації, а також пригодницька література.

ФРАНЦІЯ

Видавництво «Зегер» у Парижі підготувало до друку під редакцією Робера Дрейфус-Валлета том невідомих досі поезій Поля Елюара. До цього видання, названого «Поет і його тінь», увійшли вірші Елюара, знайдені в рукописах, або маловідомих публікаціях, виданих багато років тому. Том ілюстровано репродукціями портретів Поля Елюара, виконаними Альбертом Джакометті і Максом Ернстом.

Кінематограф країни пірамід

Перший фільм, знятий єгипетським режисером, вийшов на екрани у 1927 році. Наступний фільм було створено через три роки. А невдовзі стала до ладу перша кіностудія «Міср» — відтоді, власне, й почався розвиток єгипетської кінематографії.

Визволення країни від колоніального гніту поклало початок справжньому розвитку вітчизняної кінематографії Єгипту. Кіно стало державною справою.

«Щоб досягти остаточного зрушення в нашій кінематографії, було створено державну дирекцію кіно, телебачення та радіо, — розповідає один з її керівників Абд Ель Салам Муса. — Дирекції підлягає чотири установи. Одна з них займається будівництвом кінотеатрів (їх зараз налічується в країні близько 400— заплановано це число довести до 4000). Друга установа вирішує питання будівництва та експлуатації кіностудій (в ОАР діють три кіностудії, які щороку випускають 50 фільмів). Дві інші організації займаються виробництвом та випуском художніх та документальних фільмів, а також фільмів, що знімаються у співдружності із студіями інших країн».

Серед найкращих фільмів ОАР варто згадати «Початок та кінець». В ньому розповідається про долю дівчини, яка зрозуміла велику силу освіти. У фільмі «Наша зелена земля» йдеться про подолання залишків феодалізму на селі. Великим успіхом користується також відомий і радянському глядачеві історичний фільм про боротьбу молоді з англійськими колонізаторами у 1919 році — «Мужчина у нашому домі». Зараз закінчуються зйомки фільму «Між двома замками» режисера Тевфіка Саллехи. Фільм цей, створений на сюжетній основі популярної в ОАР трилогії Нагіба Махфуза, розповідає про історію однієї каїрської сім'ї в період між двома світовими війнами. Почалися також зйомки історичного фільму, присвяченого революції в Йємені.

Тахія Каріока — одна з найбільш популярних арабських кіноактрис.

«Я не поїду в Іспанію!»

Сімона Сіньоре.

Коли стало відомо, що Сімона Сіньоре відмовилась поїхати в Іспанію, щоб зніматися в новому фільмі режисера Бардема, франкістська преса зняла галас з явно провокаційною метою:

«Сімона Сіньоре не хоче працювати з Бардемом!»

Французька артистка вирішила роз'яснити світовій громадськості справжні мотиви свого рішення.

«Я не буду зніматися в Іспанії, доки там пануватиме режим Франко, — заявила Сімона Сіньоре. — Режисер Бардем запропонував мені найкращу роль, про яку тільки може мріяти артистка. Це безумовно була б найкраща роль з усіх, які мені доводилося грати останнім часом. Та я не поїду в Іспанію. У мене ще свіжі в пам'яті страшні роки громадянської війни в цій країні, де фашисти провели генеральну репетицію того жахливого, що незабаром сталося...»

Сімона Сіньоре згадує і про те, чому вона не прийняла премії, присудженої

ій в Іспанії. «Я глибоко ненавиджу фашизм, саме тому відмовилася поїхати в Мадрід, відмовилася від премії. Я завжди засуджувала тих своїх товаришів по професії, які заплющили очі на все, що діється в Іспанії, вважаючи, що це їх не обходить. Гадаю, що режисер Бардем зрозуміє мене. Я завжди дію за велінням своєї совісті. Саме тому і підписала колись протест проти брудної війни в Алжірі.

Я люблю Францію й тому не можу бути байдужою до того, що робиться від імені нашої країни, отже й від мого імені. Свою совість не можна сховати за сторінками сценарію!»

На сцені в Познані

Познанський драматичний театр поставив п'єсу Леона Кручковського «Кордіан і Хам». Сценічна історія цього твору налічує тридцять років. Написаний спочатку як прозовий твір — історичний роман, — він викликав великий інтерес і бурхливі дискусії на початку тридцятих років.

Сцена з п'єси Л. Кручковського «Кордіан і Хам».

Л. Кручковський, ще змолоду почуваючи непереборний потяг до театру, охоче взявся до написання однойменної п'єси за сюжетом свого роману. Але слід підкреслити, що йдеться не про механічну інсценізацію роману, а самостійний драматургічний твір, доповнений і збагачений новими сценами, діалогами, образами. Сам Кручковський вважав створення сценічної версії «Кордіана і Хама» своїм драматургічним дебютом.

П'єса не була поставлена в ті роки. Війна, а потім інші події в житті країни відвернули увагу драматурга од свого першого сценічного твору. Він згадав про нього перед смертю і переробив для аматорських колективів. Але п'єса зацікавила професійних митців. І прем'єра в Познанському драматичному театрі показала велику цінність цього твору.

Жак Розьє про свій фільм

«Прощавайте, подруги» — перший повнометражний фільм молодого французького режисера Жака Розьє, який нещодавно вийшов на екрани Парижа. Він знятий ще 1960 року, але три роки пролежав, перш ніж французька цензура випустила його на екрани. Чому? Саме на це питання і відповідає сам режисер фільму на сторінках тижневика «Леттр франсез».

«Думка знімати фільм «Прощавайте, подруги» виникла у мене 1959 року, — говорить Розьє. Головний герой фільму — дев'ятнадцятирічний механік телестудії Мішель. Це безтурботний юнак, який думає лише про розваги. Але для нього настає час іти в армію, їхати до Алжіру. Кінець його молодості, останні канікули, а потім брудна війна». Саме теми «брудної війни» й злякалася цензура. Фільм не вийшов на екрани. І от тепер, коли він втратив до деякої міри свою актуальність, його вдалося показати глядачам. Я хотів перш за все показати правду про «брудну війну».

Рецензуючи фільм в газеті «Леттр франсез», Жорж Садуль відзначає ряд дуже вдалих правдивих епізодів.

Фільм зроблено за методом «комедіа дель арте». В ньому знімались непрофесіонали. До речі, виконавця головної ролі обрали після аналізу 3000 фотографій та розмов з 500 молодими хлопцями. Режисер створював «ситуації», визначав канву діалогів, але давав можливість персонажам висловлюватись звичними для них жестами і словами. Перед глядачем — не актори в певній ролі, а люди, що звикли до кінокамери, потоваришували з нею і не сприймають її як свідка або суддю.

Називаючи фільм «ніжним, палким та дружнім», рецензент газети «Франс нувель» зауважує, що ці якості властиві йому тому, що це—«правдивий своєчасний фільм».

* * *

«Франс-театр» показав нещодавно інсценізацію твору Максима Горького «Мати».

Критика схвально відгукнулась на виставу, відзначаючи її емоційну насиченість та революційну натхненність. Роль Нилівни виконує артистка Марі Маржі, яка, незважаючи на молодість, чудово відтворила образ літньої жінки-матері.

Постановка «Матері» Максима Горького у «Франс-театрі» стала подією в житті колективу.

Сцена з п'єси «Мати».

* * *

Нещодавно у паризькому видавництві «Жерфо» вийшла книжка «До побачення, Едіт», присвячена пам'яті відомої французької співачки Едіт Піаф. Це збірка спогадів Марселя Блістена — багатолітнього друга і режисера Піаф. Незабаром і на екранах з'явиться документальний повнометражний фільм про життя відомої співачки.

Едіт Піаф.

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ

ЩО МОЖНА ЗРОБИТИ З СІРНИКОМ

Не звичайною деревиною, а лише тонкими сірниками користувалися жителі міста Мішкольця в Угорщині Янош Папп та його дружина, коли робили модель будинку парламенту в Будапешті, (масштаб 1 до 1250). Подружжя віддавало цій справі всі свої вільні години протягом двох років.

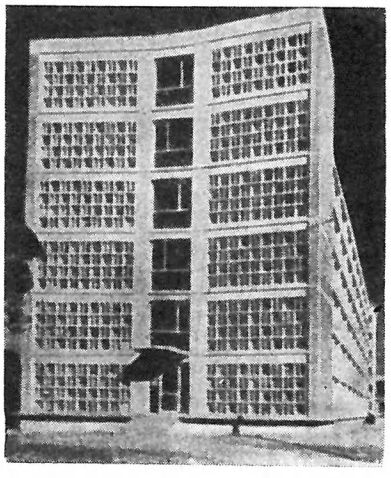

ВЕСЕЛА СКУЛЬПТУРА

Цю веселу динамічну скульптуру Зігфрида Крепа «Діти-гімнасти» можна побачити на виставці «Скульптура і квіти» в берлінському Трептов-парку.

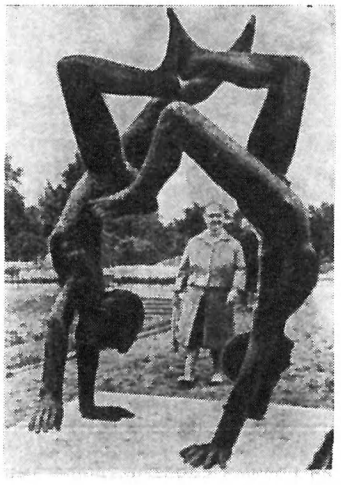

АРХІТЕКТУРА СУЧАСНОЇ РУМУНІЇ

У Румунській Народній Республіці з'являється багато нових будинків оригінальної архітектури, добре пристосованих до місцевих кліматичних умов. Ось один з таких будинків, зведений у місті Клужі.

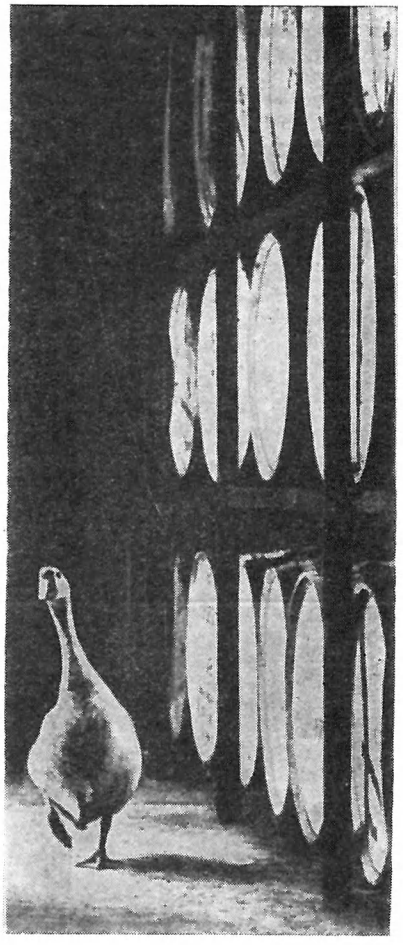

ГУСКА — СТОРОЖ

Тихо в одному з підвалів шотландського міста Думбартона, де зберігається 140 мільйонів літрів алкоголю — сировини для славетного шотландського віскі. Тільки ледве чутно рухається сторож. Це гуска Клементіна, якій можна цілком довіряти. Як встановили зоологи, гуси відзначаються надзвичайною пильністю. Їх зір гостріший, і вони мають кращий слух, ніж собаки, а вночі їх увага не знижується. Вже п'ять років Клементіна «працює» на складі і за цей час жоден порушник не зміг непомітно наблизитися до привабливих бочок.

БАМБУКОВЕ СТАДО

Граціозні антилопи, лебеді, човни та багато інших прикрас виробляють з різної деревини народні умільці в Демократичній Республіці В'єтнам. Художні вироби з бамбука мають тут тисячолітні традиції. Хто б відмовився від таких прикрас для своєї квартири?

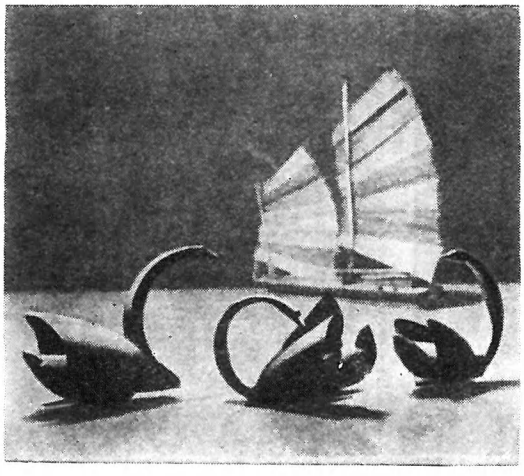

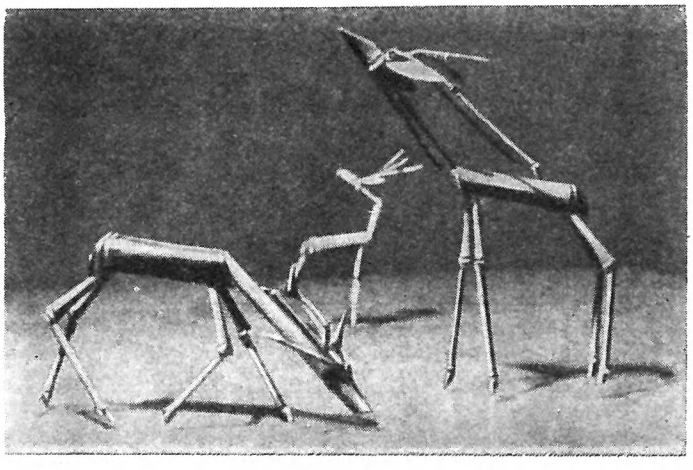

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ

Шановні друзі!

Ви тримаєте в своїх руках сімдесятий номер «Всесвіту». Перше число його вийшло у липні 1958 року, і відтоді понад мільйон примірників журналу з незмінною емблемою — земною кулею й супутником на обкладинці — розійшлися між читачів. За шість років тираж журналу зріс з 7500 до майже 25.000 примірників і значно перевищив цифру, запланована під час його заснування. Цей факт — зростання тиражу — найяскравіше свідчить про інтерес, що його виявляє громадськість до нового українського літературно-художнього й громадсько-політичного щомісячника.

Ми пишемо ці рядки не з метою самозахвалювання, бо добре усвідомлюємо і конкретні недоліки в своїй роботі, і те, як багато ще треба зробити в журналі, — а тому, що такий успіх, на нашу думку, є успіхом загального напрямку «Всесвіту» і доказом доцільності і своєчасності його видання.

Пішли в небуття часи культу особи й пов'язані з ними тенденції ігнорувати все позитивне, що можна було б нам запозичити за рубежем. Така тенденція нічого, крім шкоди, нам самим не приносила.

Нагадаймо, що говорив з цього приводу М. С. Хрущов на Листопадовому Пленумі ЦК КПРС 1962 року:

«Був час, — я маю на увазі період культу особи, — коли посилено пропагувалася думка, що все наше — беззастережно ідеальне, а все закордонне — настільки ж беззастережно погане. Та ж часи культу минули. Нам слід пам'ятати вказівку В. І. Леніна — вміти, коли треба, вчитись у капіталістів, переймати те розумне й вигідне, що у них є».

Із дикої «думки» про те, що все закордоном є беззастережно поганим, виникало, природно, й небажання вивчати зарубіжне життя, культуру і науку. Всі ми були свідками того, як за останнє десятиліття прискореним темпом відновлювалися порушені зв'язки, — починаючи від масового туризму за рубежі нашої країни й кінчаючи величезним зростанням наукового та культурного обміну.

Одним із багатьох заходів у цьому напрямку був і вихід у 1958 році журналу «Всесвіт» — другого в СРСР після московської «Иностранной литературы», періодичного видання, цілком присвяченого мистецькому, культурному, літературному, громадському життю закордону. Невипадково «Всесвіт» був заснований саме на Україні — другій за числом громадян радянській республіці, країні давньої високорозвиненої культури, яка в післявоєнний час вийшла на широкі міжнародні обрії, стала членом-засновником Організації Об'єднаних Націй, налагодила широкі культурні зв'язки з десятками країн світу. Цим наша республіка зобов'язана великому Союзу Рад, дружбі радянських народів, завдяки якій її народне господарство й культура досягли небаченого раніше поступу.

Українська культура, перебороюючи деякі об'єктивні труднощі, — і головна серед них це досі відносно невелике знайомство в світі з українською мовою, що набагато ускладнює популяризацію в цілому світі досягнень її літератури, — виходить на все ширші й ширші міжнародні обрії. Візьмімо хоча б такий приклад — немає, мабуть, жодної країни на земній кулі, з числа тих, які підтримують дипломатичні зв'язки з СРСР, де б за останнє десятиліття не побував український письменник. Згадується святкування ювілею знаменитого індійського письменника Рабіндраната Тагора в Києві. За столом президії сиділо вісім українських письменників, які особисто побували в домівці Тагора! Чи було б це можливе в будь-який інший період розвитку української літератури?!

З другого боку — пригадаймо, скількох літераторів і з скількох країн гостинно вітали у себе українські письменники! Американці й в'єтнамці, африканці й англійці, представники десятків мов

і країн знайомилися з нашою республікою, її літературою та мистецтвом і читали своєю або приступною їм мовою натхненні рядки Шевченкового «Заповіту». Через місяць у Києві відбудеться великий міжнародний конгрес, присвячений святкуванню 150-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка, — це свято сприятиме подальшому зміцненню наших зв'язків.

А візьмемо наші мистецькі взаємини. Хтось дотепно сказав, що кращі українські ансамблі легше побачити на сценах Парижа і Нью-Йорка, ніж у Києві; і навпаки — американські журналісти дивляться виставу нью-йоркського балету на сцені українського столичного театру!

Процес поширення й збагачення культурних зв'язків, звичайно, не має нічого спільного із космополітизмом або відмовленням від національного обличчя своєї власної культури й мистецтва. Досвід Шевченка, Франка, Лесі Українки показує, що глибоке знайомство з досягненням культури й мистецтва цілого світу лише збагачувало їхню літературну майстерність, допомагало їм творити мистецькі цінності світового значення.

Мета виходу в світ журналу «Всесвіт» — це зміцнення культурних зв'язків, поглиблення знайомства з культурно-мистецькими досягненнями й усім культурним життям зарубіжних країн. І не тільки культурним, а і взагалі громадським. Починаючи з першої книжки «Всесвіту», ми прагнули виправдати його назву «літературно-художнього й громадсько-політичного журналу». Тимто, за приблизними підрахунками, половина площі нашого журналу віддається під художню літературу, чверть під статті й хроніку, присвячену явищам мистецтва й культурним зв'язкам, а решта — під публіцистичні, інформативні, ілюстративні матеріали пізнавального, політичного і громадсько-побутового характеру.

Відповідно до відновленого в нашій країні ленінського підходу до питань зв'язку із зарубіжними країнами, ми поставили перед собою завдання, в міру наших можливостей, сприяти ознайомленню українського читача із складним, сповненим суперечностей життям зарубіжних країн, поділених на три основні табори: соціалістичний, зв'язаний узами непорушної братерської дружби з Радянським Союзом, так звані «країни, які не приєдналися до жодного з існуючих таборів», до яких у більшості своїй належать країни Азії та Африки, які нещодавно визволилися з-під колоніальної залежності, і табір капіталістичний, далеко неоднорідний за своїм складом, бо він об'єднує не лише країни-метрополії, а й ще не визволені з-під імперіалістичного гніту колонії, населення яких складає близько 50 мільйонів чоловік і які незабаром — а в цьому можна бути цілком упевненим — визволяться з колоніального рабства.

Значну роль у житті всіх країн світу відіграє художня література й мистецтво.

Згадаймо друковані в нас протягом цих шести років твори. Звичайно, їх не так і багато — щось із дев'яносто романів, повістей і п'єс, кількадесят оповідань, кількадесят добірок віршів. Розмір нашого журналу обмежений, та будь би він і значно більший, ми однаково не могли б надрукувати в ньому все найцікавіше, що з'являється в цілому світі десятками різних мов. Твори, вміщені на сторінках «Всесвіту» можуть лише до деякої міри доповнювати загальну картину розвитку сучасного літературного життя, що її відтворюють наші книжкові видавництва та інші журнали. Проте «Всесвіт» друкує лише прозу й поезію, неперекладену на російську мову, бо кожен український читач може читати російською мовою. Таким чином ми поширюємо знайомство читачів з іноземною літературою. Часом нам доводиться йти на скорочення тексту того чи іншого твору. Це викликає нарікання з боку деяких читачів, — але, стоячи перед альтернативою, — або йти на скорочення другорядних місць, або друкувати на рік не десять — дванадцять, а чотири — п'ять романів, і зовсім відмовитися від ознайомлення читача з творами, які заслуговують на його увагу, — ми обираємо перший, хоча, звичайно, і далеко не ідеальний шлях.

Незважаючи на це, ми все ж таки можемо сказати, що навіть з самих лише надрукованих у нас романів і повістей іноземних письменників можна скласти собі певне правдиве уявлення про те, чим живуть нині зарубіжні країни.

Роман Робера Мерля «Смерть — моє ремесло», роман Дімфни К'юсак «Літо в Берліні», документальна повість Д. Гамшика й Ї. Пражака «Бомба для Гейдріха», «Ніч у Ліссабоні» Е. М. Ремарка, «Оранжерея» В. Кеппена — хіба не створюють у сумі згадані романи і повісті (а їх перелік можна було б ще продовжити) страшної картини фашистського панування в Європі й портретів тих, хто ще й сьогодні намагається домогтися реваншу, зробити нову, ще більш криваву спробу підкорити вільні народи західнонімецькому капіталізмові й мілітаризмові?!

А такі твори, як «Нещадна ніч» Курта Занднера або «Вулкан Субі» Берта Коула, сатирична повість М. Шулмена «Хлопці, наших б'ють» є справжнім викриттям західних паліїв нової війни, тих, хто взяв собі на службу гітлерівських реваншистів, хто розпалює «холодну війну», наживає мільярди на людиновбивчому бізнесі і готує винищення сотень мільйонів людей у всіх кутках земної кулі.

Доброю антитезою до цих викривальних творів, де основна увага авторів звернена на викриття звірячого обличчя мілітаристів, є ряд творів західних письменників-комуністів, в чиїй творчості виявляються шляхи розвитку сучасної пролетарської і революційної літератури Заходу. Основним героєм цих творів є пролетарський революціонер, борець за перемогу нового, справедливого соціального ладу. До них можна віднести твори французів Андре Стіля «Кохати будемо завтра», співробітниці центрального органу ФКП «Юманіте» Елен Пармелен «Чорним по білому», і «Швець Арістотель» М. Понса. Сюди ж слід віднести роман англійця Дейва Уолліса «Трамвайна зупинка біля Нілу», п'єсу американця Б. Стевіса «Людина, що ніколи не вмирала»

про видатного американського пролетарського революціонера й митця Джо Хілла, а також твір письменника НДР Отто Готше «Криворізький прапор» — про віру німецьких трудящих у Радянський Союз. З цим твором перекликається й повість словацького письменника Мілоша Крно «Повернуся живий» про Героя Радянського Союзу Яна Налепку, що під час Великої Вітчизняної війни самовіддано бився поруч з радянськими партизанами.

Вище ми говорили про твори, присвячені головній проблемі нашої сучасності — боротьбі за мир, викриттю паліїв нової війни. А хіба не розкривають ідіотизму капіталістичного життя такі твори, як «Брати Ріко» Ж. Сіменона, де мова йде про всесильні в США гангстерські банди, або «Старий» У. Фолкнера, чи «Лампа горить цілу ніч» Е. Колдуелла? Чи не згадуємо ми задушливу атмосферу міста Далласа, читаючи роман Ф. Стоуна «Тікати нікуди» або «Щастя знайдеш на небі» канадця М. Келегена? З творів критичного реалізму слід назвати також романи й повісті італійців Е. Вітторіні «Сіцілійські зустрічі», Д. Лампедузи «Гепард», Г. Пйовене «Листи послушниці», англійців А. Кроніна «Могила хрестоносця», А. Сіллітоу «Самотність бігуна на дальні дистанції», С. Моема «Радощі життя, або сімейна таємниця», французів Моріса Дрюона «Скандал у Марселі», А. Креспі «Сигарета», швейцарця О. Штейгера «Мандрівка до моря», фламандця В. Елсхота «Ми ловимо пташок на клей» та інші.

Принагідно годилося б зауважити, як ми це вже робили раніше, що більша частина згаданих творів належить авторам, далеким від комуністичного світогляду, а часом і ворожим йому. Досить згадати ім'я Сомерсета Моема, який був навіть у рядах активних ворогів Жовтневої соціалістичної революції. Однак талант цього письменника, як і таланти інших авторів, поставлених поряд з ним в одному списку, — діють всупереч їхнім політичним переконанням і мимоволі викривають усю непривабливу картину капіталістичного суспільного ладу. Саме ця їхня пізнавальна цінність і робить їх твори своєрідним дзеркалом капіталістичного способу життя.

Окремо слід зупинитись на одному матеріалі, надрукованому наприкінці минулого року в нашому журналі. Мова йде про літературні ілюстрації до статті Д. Затонського, присвяченої творчості австро-німецько-чеського письменника Франца Кафки. Сама Кафкова творчість докладно проаналізована в згаданій статті, в редакційній примітці вказано також на ставлення самої редакції «Всесвіту» до цього славнозвісного в колах західних читачів літератора. Творчість Кафки, в своєму роді талановитого й оригінального письменника, думаємо ми, ніяк не може бути зразком для наслідування, а активний вплив її на нашу літературу й читача міг би бути тільки шкідливим.

— Для чого ж тоді друкувати Франца Кафку і подібних до нього? — може спитати читач.— Удавайте, ніби його й на світі не існувало, і на тому край.

На подібне запитання можна було б відповісти контр-запитанням: — А для чого в нашій пресі час від часу вміщалося й вміщається досить таки багато репродукцій абстрактивістської «творчості»? Замовчати б їх — і край на тому!

Думається все ж таки, що незнання ніколи не бувало корисним і плідним. Що вже може бути шкідливішого на світі, ніж проповіді нової війни, расової дискримінації тощо? А ми ж не затуляємо вух і не закриваємо на них очей, а аналізуємо їх — хоча б для того, щоб знати, звідки йде зло, яке воно і як проти нього слід боротися.

Точнісінько так і з Францем Кафкою. Про творчість цього письменника на Заході написано сотні томів, здебільшого в панегіричному тоні. (І, на жаль, не лише в капіталістичному світі, а й у наших сусідів і братів — поляків та чехословаків також). Пояснюється це багатьма причинами — і модою на формалістичні вправи в літературі та мистецтві, і складністю і вишуканістю літературної манери Ф. Кафки, деякими елементами соціального викриття в кращих із його творів, і густим нальотом містицизму й символіки в більшості з них. Протягом років наш читач не мав можливості ознайомитися із творчістю Кафки, а тільки чув про неї, що й призводило до різних чуток і, звичайно, до роздмухування його «творчого авторитету» й літературного значення. В таких обставинах ми вважали за доцільне познайомити людей, в порядку інформації, з деякими з типових Кафкових творів, щоб читач міг сам побачити, наскільки далекий від ідеалів передової літератури цей хворобливий, занепадницький талант. Можливо, колись у майбутньому ми, також у порядку інформації, надрукуємо в нашому журналі окремі зразки із творчості інших письменників буржуазного табору, про яких багато пишуть на Заході.

Читач знайшов за минулі роки на наших сторінках добірки класичних творів французької та словацької поезії, переклади з Уолта Уітмена, п'єси Шекспіра, Лопе де Вега, Мольєра та інших класиків. Ми й надалі будемо продовжувати цю просвітительську лінію в роботі «Всесвіту», друкуючи нові переклади класичних творів, так само як ознайомимо читача з низкою випадково ще не перекладених у нас видатних творів таких письменників, як Джон Стейнбек, Сінклер Льюїс, Альберто Моравіа і багатьох інших провідних авторів сучасної літератури.

Не можна забувати таких романів, як «Жорстоке місто» африканця Ези Бото, «Свинцеве сонце» У. Ареналя, роман Р. Ларри та інші. В цих творах, які частково належать авторам з уже визволених колоніальних країн (до списку слід додати велику кількість надрукованих у нас оповідань їхніх одноплемінників), розкривається одна з найістотніших характерних рис нашого часу — боротьба за визволення пригноблених народів, за вільне життя там, де ще недавно свистів батіг імперіаліста.

Одним з найважливіших наших завдань було і залишається —

висвітлювати життя, побут, будівництво нового ладу в країнах соціалістичного табору. Протягом цих років ми прагнули надрукувати на своїх сторінках такі твори, які показали б читачеві важкий, але багатий на перемоги шлях боротьби братніх народів з темними силами старого, утвердження нового ладу в країнах соціалістичного табору. Повість поляка В. Махеєка «Вранці промчав ураган», чеха Б. Полаха «Повернення Їржі Скали», словака В. Мінача «Дзвони вістують день», румуна Ф. Мунтяну «Статуї ніколи не сміються» присвячені періоду становлення народної влади в їхніх країнах, а такі твори, як «Замет» чеха Яна Прохазки, «Закохані птахи» болгарина Камена Калчева чи «Вулиця Пратера» угорки Жужи Кантор розповідають про сьогоднішнє життя країн соціалістичного табору, про нову психологію його громадян, а часом і про епізоди боротьби з силами старого.

Нарешті, такими романами, як «Зоряні щоденники Іона Тихого» Станіслава Лема або «Марсіанська хроніка» Рея Бредбері ми прагнули показати, як уявляють собі зарубіжні письменники майбутнє людства, перспективи, які розкриються перед ним після встановлення сполучень з іншими світами нашої галактики.

...Ми взяли тільки один жанр літератури—велику прозову форму, і на її прикладі проілюстрували свою мету: певним добором художніх творів допомогти читачеві через художні образи скласти собі повніше уявлення про життя сучасного закордону. До цієї «важкої артилерії», тобто до романів, повістей і п'єс ми додавали твори інших жанрів, — оповідання, вірші, а також нариси, друковані в розділах «Подорожі і враження», численні багатоілюстровані матеріали тощо.

Відділ «Всесвіт» згадує, «Всесвіт» нагадує», як і «Цікава наука і техніка», «Веселі сторінки» та інші — мають на меті те саме — інформувати про сучасне й минуле закордону, про різні повчальні події, подавати спеціальну інформацію — наукову й технічну, яка може зацікавити не лише фахівця, а й кожну людину широких інтересів.

Окремо слід зупинитись на матеріалах про культурні зв'язки України з закордоном, а також розділі, присвяченому життю української еміграції. Щодо останнього, то висвітлення її життя, з об'єктивних причин, подається на наших сторінках далеко нерівноцінно. Так, про життя української еміграції в Канаді ми можемо інформувати читача досить докладно й своєчасно. Інформація про українців у США допливає до нас значно рідше, і вже зовсім мало, з незалежних від нас причин, ми дістаємо відомостей про життя українців у країнах Латинської Америки, Англії, Франції, Бельгії.

* * *

Поглиблене знайомство з життям закордону потрібне радянському читачеві не лише для того, щоб краще знати своїх сусідів по земній кулі. Чим тіснішими ставатимуть наші зв'язки, чим більше знатимемо ми інші народи, тим легше й зручніше досягти з ними взаєморозуміння, дружби, співробітництва. Немає на світі поганих народів, немає на світі народів, які хотіли б війни і підтримували паліїв. Кожен народ вніс свою частку до загальної скарбниці світової культури, кожен народ прагне до взаєморозуміння й співробітництва з іншими народами, до мирного співіснування на земній кулі.

Благородною метою «Всесвіту» і є, через ознайомлення читачів з життям закордону, сприяти взаєморозумінню народів, сприяти справі миру на землі.

Поліпшення змісту й форми нашого журналу немислиме без допомоги читачів, без доброзичливої і конструктивної критики. Без зв'язку з читачем, його порад і побажань, неможливий прогрес і вдосконалення «Всесвіту». Редакція одержує немало листів від читачів з тими чи іншими зауваженнями й побажаннями. Ті з них, які можливо задовольнити, звичайно, реалізуються. В позаминулому році редакція провела першу масову анкету серед читачів, поставивши низку запитань, надрукувала відповіді на зауваження читачів й запровадила в життя декотрі з їхніх пропозицій. Як приклад, можна згадати пропозицію нашого читача тов. І. Савченка, який радив у журналі давати більше матеріалів наукового характеру. Із цієї пропозиції виник цілий розділ журналу «Цікава наука і техніка», який ми ведемо регулярно майже в кожному номері. Немає сумніву, що поради, пропозиції, прохання наших читачів зможуть багато допомогти в тому, щоб зробити «Всесвіт» кращим, ніж він є сьогодні.

Тому ми відновлюємо вже раз проведену анкету й просимо Вас, шановні читачі, дати нам Ваші листовні відповіді на такі запитання:

1. Ваша загальна оцінка журналу.

2. Які із вміщених в ньому художніх творів, прозових і віршових, Вам сподобалися, а які ні.

3. Ваші зауваження щодо інших розділів журналу, критичних і публіцистичних матеріалів, у ньому вміщуваних.

4. Ваші зауваження щодо оформлення «Всесвіту».

5. Що Вам не подобається в журналі.

6. Ваші побажання на майбутнє.

Ми надрукуємо відповіді на цю нову анкету, коли їх набереться достатня кількість.
Допомога порадами й критикою — найкращий засіб для всебічного поліпшення нашого журналу.

Ціна 60 коп.

ІНДЕКС 74089

ВСЕСВІТ

ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
UNIVERSUL • VILÁG • СВЕТ • СВЯТ • BOTA
• БҮХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THẾ GIỚI •
• DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN •
• O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ Ο
ΟΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA •
ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT •
NIVERSUL • VILÁG • СВЕТ • СВЯТ • BOTA
• БҮХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THẾ GIỚI •
• DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN •
• O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ Ο
ΟΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA •

№4

1964